

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ім. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

З ІСТОРІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ

ВИПУСК 14

Затвердила до друку Вчена рада
Інституту українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України

УДК 94(477.8)(091)
3 11

З історії західноукраїнських земель / [наук. редактор і упорядник Ірина Орлевич]:
Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН
України. – Львів, 2018. – Вип. 14. – 218 с.

Збірник розкриває важливі сторінки історії Львова – від княжих часів до сьогодення. Проаналізовано, зокрема, описи міста угорськими історіографами XV–XVII ст., діяльність органів міського самоврядування та мистецьких кіл у XVI–XVIII ст. Висвітлено особливості побуту й дозволя львівської української інтелігенції в домодерний і новочасний період. Показано роль наддніпрянської еміграції у громадсько-політичному й культурно-просвітньому житті Галичини напередодні, під час та після Першої світової війни, а також окремі аспекти місцевого суспільно-політичного життя в міжвоєнну та радянську добу.

Зі змістом сучасних польських історіографічних студій минулого Львова можна ознайомитися в рубриці «Рецензії», а з основними віхами наукової діяльності визначного українського історика Ф. Стебля – у рубриці «Інтелектуальна біографія».

Для істориків, краєзнавців і всіх, хто цікавиться історією України.

From the history of Western Ukraine / Edited and compiled by Iryna Orlevych:
National Academy of Sciences of Ukraine, I. Krypyakevych Institute of Ukrainian Studies. –
Lviv, 2018. – Vol. 14. – 218 p.

The collection reveals important pages of the history of Lviv – from princely times to the present. In particular, the descriptions of the city by Hungarian historiographers of the 15th – 17th centuries, the activity of the self-government bodies and artistic circles in the 16th–18th centuries are analyzed. The peculiarities of everyday life and leisure of the Lviv Ukrainian intelligentsia in the pre-modern and modern period are covered. The role of the Dnieper Ukraine's emigration in the social and political and cultural and educational life of Galicia before, during and after the First World War, as well as some aspects of local social and political life in the interwar and Soviet era are shown. Contents of contemporary Polish historiographic studies of the past Lviv can be found in the rubric “Reviews”, and the main milestones of scientific activity of the prominent Ukrainian historian F. Steblii – in the rubric “Intellectual biography”.

For historians, local historians and anyone interested in Ukrainian history.

Редакційна колегія: Володимир Александрович, Леонтій Войтович, Ерікс Єкабсонс, Наталія Колб (секретар), Микола Литвин, Марта Надрага, Ірина Орлевич (наук. редактор і упорядник), Іван Патер, Томаш Пудлоцькі, Остап Серета, Олександр Ситник

Свідоцтво про реєстрацію ЗМІ КВ № 19969–9769Р від 17.05.2013 р.

ISSN 0536-079X

© Інститут українознавства
ім. І. Крип'якевича НАН України, 2018

Леонтій ВОЙТОВИЧ

ЛЬВІВ – СТОЛИЦЯ КОРОЛІВСТВА РУСІ

Дослідження присвячене періоду, коли Львів був столицею королівства Русі. В історіографії прийнято називати державу Романовичів Галицько-Волинським князівством, а латиномовні джерела після коронації Данила Романовича називають її *королівством Русі*. Обґрунтовано версію, що Львів став столицею королівства Русі у 1270 р., коли Лев Данилович після смерті Василька Романовича і Шварна Даниловича об'єднав всі удільні князівства під своєю владою. Львів, розташований в центрі королівства на перехрещенні міжнародних комунікацій, найкраще підходив для столиці, про що свідчить низка джерел. Окремо проаналізовано роль чорноморського улусбека Ногая і золотоординського правителя Тула-Буги в історії королівства Русі і його столиці Львова. Велику увагу приділено спростуванню стереотипів щодо Казимирівської легенди про приєднання королівства Русі до Польщі у 1340 р. як законної спадщини за заповітом Болеслава-Юрія Тройденевича. Прослідковано перипетії боротьби за спадщину Романовичів між Любартом-Дмитром Гедиміновичем, польським королем Казимиром III і угорським королем Людовиком Анжуйським за участі Золотої Орди і литовських князів. Звернено увагу на особливості продовження цієї боротьби, роль Володислава Опольського, Сцібора зі Сціборжиць, королів Марії і Ядвіги Анжуйських та їхніх мужів Сигізмунда Люксембурга та Владислава Ягайла. Прийнято висновок, що до 1434 р. королівство Русі залишалося окремою державою, частини якої, періодично зберігаючи свій статус, перебували в унійних стосунках з Польським та Угорським королівствами. У 1270–1434 рр. столицею цієї держави залишався Львів.

Ключові слова: Львів, королівство Русі, Галицько-Волинська держава, Лев Данилович, Любарт-Дмитро Гедимінович, Казимир III, Володислав Опольський, Сцібор зі Сціборжиць, Владислав Ягайло, Сигізмунд Люксембург.

Певне відродження інтересу до ранньої історії Львова¹ дало змогу відмовитися від давніх стереотипів, які сприймали і частково сприймають дотепер як незаперечну

¹ *Шишка О.* Історія Княжого Львова. Історико-бібліографічний огляд // Вузівська бібліотека: історія, теорія, досвід роботи. – Львів, 1993. – С. 25–36; *Його ж.* Історіографія Старого Львова // Євпан-зілля. – Львів, 1993. – № 7. – С. 9–13; *Janeczek A.* Studia nad początkami Lwowa: balans osiągnięć i potrzeb badawczych // Rocznik Lwowski 1993–1994. – Lwów, 1994. – S. 6–36; *Петегирич В.* Село над Полтвою – попередник Львова // Історія Львова / ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2006. – Т. 1 (1256–1772). – С. 34–38; *Книш Я.* Заснування міста // Там само. – С. 53–56; *Терський С.* Поселенська структура-агломерація ранньосередньовічного Львова: зауваження до системного вивчення // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2017. – Вип. 11. – С. 9–14; *Лазурко О., Шніцар М.* Матеріали Княжої доби в історичній частині Львова // Там само. – С. 15–22; *Александрович В.* Початки біографії князя Лева

істину, зокрема, версію про заснування Львова королем Данилом Романовичем² чи

Даниловича та початковий період історії Львова // Там само. – С. 23–51; *Войтович Л.* Львів у XIII столітті: Нова спроба подолання старих стереотипів // Там само. – С. 51–74.

- ² Цікаво, що немає жодного джерела ні раннього ні пізнього, яке би підтвердило здогад, що місто було засноване королем Данилом Романовичем. Галицько-Волинський літопис кілька разів підтверджує, що король Данило заснував Холм, повідомляє про заснування Угровеська (Угровська). Можна ще говорити про Данилів. Але це достатньо інформативне джерело, яке на кожному кроці грішить аполегетикою Данила та Василька Романовичів, ніде навіть не пов'язує Львів з іменем короля Данила. І всі інші джерела теж. Про заснування Львова князем Левом Даниловичем свідчать білорусько-литовські літописи XIV–XV ст. (див.: *Летопись Археологического общества // Полное собрание русских летописей.* – Москва, 1980. – Т. 35. – С. 94; *Летопись Рачинского // Там же.* – С. 150; *Ольшевская летопись // Там же.* – С. 178; *Румянцевская летопись // Там же.* – С. 198; *Еврейновская летопись // Там же.* – С. 219); німецький вчений-гуманіст Себастьян Мюнстер (1489–1552) (*Münster S. Cosmographie oder Länder, Herrschaften, Fürsten.* – Bazel, 1541. – S. 1029–1030); польські хроністи Мартин Кромер (1512–1589) (*Cromer M. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX.* – Basileae, 1555. – P. 247); Олександр Гвагнін (Гваньїні) (1534–1614) (*Gwagnini A. Sarmatiae Europaeae descriptio.* – Cracoviae, 1578. – Fol. 71; *Гваньїні Олександр.* Хроніка Європейської Сарматії / [упоряд. та пер. з польської о. Ю. Мицика]. – Київ, 2007. – С. 406); Бартош Папроцький (1543–1614) (*Paprocki B. Gniazdo snoty, zkad herby rycerstwa slawnego Krolestwa Polskiego, Wielkiego Ksieinstwa Litewskiego, Ruskiego, Pruskiego, Mazowieckiego, Zmudskiego, i innych panstw do tego krolestwa nalezacych, ksiazat, i panow, poczatek swoy maia.* – Krakow, 1578. – S. 1221); Мацей Стрийковський (бл. 1547–1582) (*Strykowski M. Kronika Polska, Litewska, zmudzka i wszyskiej Rusi.* Warszawa, 1846. – Т. 1. – S. 306; *Стрийковський М.* Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Русі / [пер. Р. Івасіва]. – Львів, 2011. – С. 384); німецький мандрівник Мартин Груневег (1562 – після 1606) (*Grunevet J.* Найдавніший історичний опис Львова // *Жовтень (Львів).* – 1980. – № 10. – С. 111); львівський райця Йоган Альнпек (+ 1636) (*Alnpekius J. Topographia civitatis Leopolitanae // Rachwal S. Jan Alnpek I jego "opis miasta Lwowa" z poczatku XVII w.* – Lwow, 1930. – S. 10); польський дослідник-геральдик Симеон Окольський (1580–1653) (*Okolski S. Russia florida rossis et filiis.* – Leopoli, 1646. – P. 70–71); львівський райця і хроніст Бартоломей Зіморович (1597–1680) (*Zimorowicz J. B. Opera quibus res gestae urbis Leopolis illustrantur.* – Leopoli, 1899. – P. 41) та автори Скарги львівської католицької общини королівському придворному суду з кінця 1590-х рр. (Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 129. – Оп. 1. – Спр. 1727. – Л. 1. Опубл.: *Дашкевич Я. Р.* Древняя Русь и Армения в общественно-политических связях XI–XIII вв. (Источники использования темы) // *Древнейшие государства на территории СССР.* 1982 г. – Москва, 1984. – С. 195). Майже до середини XIX ст. ніхто у Львові не сумнівався, що засновник міста – князь Лев Данилович. У міській Ратуші висів його портрет. Коли він з часом сильно потемнів, Лука Долинський (1750–1824) наприкінці XVIII ст. створив новий, використовуючи старий як зразок. Схоже, що напис на портреті теж був перенесений з попереднього: “Leo Princeps Russiae Fundator Urbis Leopolis” “Лев володар Русі засновник міста Львова” (лат.). На цьому портреті князь зображений у лицарських обладунках та королівській короні. Це відповідає титулуванню Лева Даниловича у латиномовних хроніках. На Галицькій брамі Львова був латинський напис: “Князь Лев поклав мені підвалини. Нащадки дали ім'я Леонтополіс”. Вперше версію про заснування міста королем Данилом без жодних доказів висунув російський історик Микола Карамзін (1766–1826), зауваживши у примітці, що Лев Данилович переніс столицю до Львова, заснованого ще за його батька (*Карамзин Н.М.* История государства Рос-

виникнення міста щонайменше в XI ст. Сьогодні можна стверджувати, що Львів був заснований перемишльсько-белзьким князем Левом Даниловичем між 1245 р., коли після битви під Ярославом Белзьке князівство перейшло до нього, та 1256 р., коли місто вперше згадується в джерелах³.

Не тільки російські та частина польських істориків, але й українські дослідники вперто не помічають, що в джерелах, насамперед латиномовних, Галицько-Волинська держава носить назву *Королівство Русі* і саме від неї походять пізніші назви Галицької частини королівства *Руська земля* і *Руське воєводство*. В історичних дослідженнях використання цієї назви цілком правомірне, оскільки «Галицько-Волинська держава» є тільки історіографічним терміном, який не відображено у джерелах⁴. Можна погодитися, що Галицько-Волинська держава мала унійний характер, тобто були об'єднані однією династією Волинська і Галицька землі⁵, які утворили Королівство Русі.

Львів, заснований на межі Перемишльського і Белзького князівств (але з боку останнього, бо р. Полтва є притокою Західного Бугу), з погляду розташування, добре надавався на столицю Королівства Русі. Белзьке князівство було частиною Волинської землі, а природна межа між обома землями – вододіл між басейнами Дністра і Західного Бугу та Прип'яті. Белзький князь Всеволод Олександрович, посланий у

сійського. Примечания.– Москва, 1988. – Кн. 1. – Т. 4. – Стб. 36.). Жодних доказів цієї версії наступні дослідники не подали.

³ *Войтович Л.* Де була столиця Лева Даниловича? (Джерелознавчий аспект проблеми) // До джерел. Збірник наукових праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – Київ; Львів, 2004. – Т. 1. – С. 712–720; *Його ж.* Загадки ранньої історії Львова // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Т. 16. Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. – С. 42–51; *Його ж.* Король Данило Романович: політик і полководець // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі. – Львів, 2008. – С. 96–97; *Його ж.* Князь Лев Данилович. – Львів, 2012. – С. 37–41; *Його ж.* Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). – Львів, 2014. – С. 54–62; *Його ж.* Львів у XIII столітті: Нова спроба подолання старих стереотипів // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2017. – Вип. 11. – С. 51–74.

⁴ *Войнар М. М.* Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу // *Analecta ordinis S. Basilii Magni*. – Vol. 2 (8). – Fasc. 1-2. – Romae, 1954. – С. 105–118; *Камінський І.* Корона Данила в правно-політичній структурі Заходу // *Ibid.* – С. 119–125; *Ждан М.* До питання про залежність Галицько-Волинської Русі від Золотої Орди // *Український історик*. – 1967. – Ч. 1-2; 1968. – Ч. 1-4; *Дашкевич Я.* Проблема державності на Галицько-Волинських землях (кінець X – середина XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії. – Львів, 2003. – С. 8–23; *Войтович Л.* Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2003. – Вип. 7. – 63–71; *Його ж.* Королівство Русі: факти і міфи // Дрогичинь 1253. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 4–17; *Його ж.* Заключительний етап боротьби за “королівство Русі”. // *Вестник Удмуртского университета. Серия. История и филология*. – Ижевск, 2012. – Вып. 3. – С. 10–15; *Головка О. Б.* Корона Данила Галицького. Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя. – Київ, 2006. – С. 42–223, 307–402.

⁵ *Тенговський Я.* Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденевича на галицько-волинський престіл (Невідомі руські документи з XIV століття) // *Записки НТШ*. – Львів, 2010. – Т. 260. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Кн. 1. – С. 45–56.

1244 р. на допомогу Леву Даниловичу, покинув галицьке військо на р. Січниця під Вишнею, чим спричинився до його поразки. Як зазначив літописець, белзький князь “Всеволод не поміг їм, і повернув коня свого на втечу”⁶. Батько белзького князя Олександр Всеволодович постійно перебував у стані противників Данила Романовича. Напевно, і син підтримував стосунки з претендентом Ростиславом Михайловичем. Правда, у битві під Ярославом 17 серпня 1245 р. дружина Всеволода Олександровича була у складі Великого полку, яким командував сам князь Данило Романович⁷. Але далі згадок про Всеволода Олександровича немає, і доля його невідома. Можливо, він загинув після битви під Ярославом або розділив долю батька і помер в ув’язненні чи вигнанні. Його сестру Анастасію бл. 1245 р. видали заміж за сандомирського князя Болеслава І⁸. Шлюб влаштував Данило Романович. Інша сестра белзького князя вийшла за польського магната Петра з Кракова⁹, напевно, уже під час еміграції (якщо це не був її другий шлюб). Щоправда, Гремиславу, дочку Всеволода Олександровича, видали за опольського князя Болеслава¹⁰. Цей шлюб був наслідком політичної угоди Лева Даниловича з опольськими князями та чехами. Вже сам його факт дає змогу трактувати Лева Даниловича як законного спадкоємця Всеволода Олександровича й опікуна його дітей. Те, що Белзьке князівство відійшло до Лева Даниловича, поза всіма сумнівами¹¹. Пізніше він надав це князівство своєму синові Юрію¹². Найбільш правдоподібно, що передача князівства відбулася у другій половині 1245 р. після битви під Ярославом. Дуже вірогідно, що саме тоді і виник задум заснування міста на межі цих двох князівств посередині володінь Лева Даниловича.

Столичний статус міста підтверджується тим, що саме тут зберігали коронаційні регалії, вивезені польським королем Казимиром III у квітні 1340 р.¹³ За Яном Длугошем (1415–1480), король захопив і вивіз зі Львова два золоті хрести з великими частками дерева господнього хреста, дві корони величезної вартості, оздоблені дорогоцінним камінням і перлами, а також мантиї і розкішний трон¹⁴. Один візантійський хрест-релікварій василевса Мануїла I Комнина з часткою дерева господнього хреста, очевидно, привезений матір’ю короля Данила, вцілів. Його зберігають в Соборі Паризької Богоматері, куди він потрапив з абатства Сент-Жермен-дес-Прес (Saint-Germain-des-Prés) як вклад 1684 р., згідно з тестаментом Анни Гонзаги де Клеве, герцогині Мантуї і Монферрату, рідної сестри Марії Людовіки Гонзаги, дружини

⁶ “Всевольтъ не поможе имъ и навороти конь свои на бѣгъ” (Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. – Москва, 2001. – Т. 2. – Стб. 797).

⁷ “и Всеволодъ Олександрови” (Ипатьевская летопись. – Стб. 803).

⁸ *Войтович Л.* Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С. 503.

⁹ *Baumgarten N.* Généaloges et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siècle. // *Orientalia Christiana.* – Roma, 1935. – № 35. – P. 58.

¹⁰ *Ibid.* – P. 58–59.

¹¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 913.

¹² Там же. – Стб. 911.

¹³ *Rocznik Traski // Monumenta Poloniae Historica.* – Lwów, 1872. – Т. 2. – P. 860–861.

¹⁴ *Joannis Dlugosii seu Longini canonici cracoviensis historiae Poloniae.* – Cracoviae, 1876. – Libri 12. – P. 196–197.

польських королів Владислава IV та Яна Казимира. Немає сумніву, що цей хрест з часів Казимира III був у коронному скарбі¹⁵.

Ще одним підтвердженням столичного статусу Львова слугують кондаки львівської вірменської громади католікоса Месропа I від 25 червня 1364 р., де місто названо “найблагословеннішою і величною уславленою матір’ю міст, яку охороняє Бог” (вірм. *майракалак – столиця*, мати міст); католікоса Костандіна V Сісеці від 15 січня 1374 р., де Львів знову названо “матір’ю міст, яку охороняє Бог”; католікоса Теодороса II від 2 квітня 1383 р., де Львів іменується “благословенна, що охороняється Богом, славна і відома королівська і християнська матір міст Львів”, та того ж Теодороса II від 13 серпня 1388 р., де про Львів говориться, як про “найблагословеннішу, що охороняється Богом, столицю, славному матір міст християнських королів”¹⁶.

Можливо, що Львів відразу після заснування розглядали як майбутню столицю володінь Лева Даниловича. На 1256 р. місто вже існувало і мало укріплення на Замковій горі. Не випадково у 1259 р. емір Бурундай, посланий золотоординським правителем Берке повернути залежність від Орди галицьких і волинських земель, поставив вимогу зруйнувати укріплення Львова поряд з укріпленнями таких потужних фортець, як Данилів, Кременець та Луцьк¹⁷.

Після невдалої війни з монголами у 1259–1260 рр. Лев Данилович став галицьким князем, зберігаючи перемишльське і белзьке князівства, але одночасно васалом володаря Чорноморського улусу оглана (царевича) Ногая¹⁸. Повернення з еміграції короля Данила у 1262 р. призвело до суперництва з братом Шварном. Але у 1269 р. по смерті дядька Василька Романовича і брата Шварна Даниловича, спираючись на підтримку тестя угорського короля Белу IV та улусбека Ногая, Лев Данилович став сюзереном всього королівства Русі. І у 1270 р. княжий двір перебрався до Львова, який опинився в центрі його володінь. Йоган Альнпек¹⁹ та Бартоломей Зіморович²⁰ вважали, що тоді Лев Данилович і заснував місто. За версією Ігоря Мицька, *творцями* цієї дати були львівські домініканці, які у XVI ст. виготовили грамоту про дар князя Лева Даниловича для них – чудотворну ікону Богородиці (*дана ця грамота у Львові, року другого по збудуванню міста, в понеділок 5 серпня року від створення*

¹⁵ *Dąbrowska-Zawadzka E.* Królów polskich relikwiarz koronacyjny Krzyża Świętego // *Kultura średniowieczna i staropolska. Studia ofiarowane Aleksandrowi Gieysztorowi w pięćdziesięciolecie pracy naukowej.* – Warszawa, 1991. – S. 67–86.

¹⁶ *Дашкевич Я.* Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчацьких джерелах // *Україна в минулому.* – Київ; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 7–13.

¹⁷ “Левъ розмета Даниловъ и Стожекъ, ѿтолѣ же пославъ Львовъ розмѣта, а Василко пославъ Кремлянѣчь розмета и Лоуческъ” (Ипатьевская летопись. – Стб. 849).

¹⁸ *Войтович Л.* Війна з монголами на Волині у 1258–1260 роках // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки.* – Луцьк, 2010. – № 22. – С. 9–13; *Його ж.* Галицько-Волинське князівство і монгольські улуси у XIII столітті // *Наукові зошити Історичного факультету Львівського університету.* – Львів, 2010. – Вип. 11. – С. 151–170.

¹⁹ *Rachwał S.* Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa” z początku XVII wieku. – Lwów, 1930. – S. 10.

²⁰ *Зіморович Б.* Потрійний Львів. Leopolis Triplex. – 2-ге вид. випр. та доп. / [пер. Н. Царьової, комент. І. Мицька]. – Львів, 2002. – С. 51.

світу 6678)²¹. Можливо, львівські домініканці мали відомості про дату відбудови міських укріплень і переїзд двору, який міг збігатися з дозволом і на їхнє розміщення в місті. Схоже, що наново збудований “замок з брил, там же виламаних”, який князь “загорожами та міцними частоколами оточив” і в якому “поскладав княжі клейноти, скарб, трофеї, арсенал, і сам, почуваючись на цій верхівці безпечнішим, заложив тут столицю свою князівську”, був ще не закінчений і не сподобався княжій родині. “Врешті князь перебув лише зиму в цьому замку і через невідгідне помешкання, що постійно обдувалося жорстоким північним вітром, також і через незручність підйому... недалеко у заболоченій місцевості поставив другий замок, більш пристосований для житла і оборони, а вищий призначив для надійного сховища від приїжджих чужинців скарбів, що там зберігаються на випадок війни, і дружина з вартою вдень і вночі без сну охороняли”²². Цей Низький замок на березі Полтви і став княжою резиденцією²³.

Перебування у Львові двору князя Лева Даниловича підтверджує цікаве і багате джерело “Житіє святої Кінги”²⁴. Рідна сестра Констанції, дружини Лева Даниловича – Кунегунда (Кінга) (1234–1292) була з дитинства призначена стати черницею, але політичні обставини змусили її вийти заміж. Польські хроністи Ян Длугош, Мартин Кроммер, Мартин Бельський, Владислав Хмельовський писали про “шлюб чистоти” Кунегунди з краківським князем Болеславом Сором’язливим, які дотримали обітниці і зберегли дівочу чистоту Кінги. По смерті мужа у 1279 р. Кінга підтримала претензії свояка Лева Даниловича на краківський престол, а після його невдачі – пішла в монастир кларисок у Сончі, якому офірувала подаровані їй землі. У монастирі вона стала аскеткою. Тут було написано її житіє близько 1320 р. на підставі свідчень сучасників княгині²⁵. У 1684 р. княгиню Кінгу беатифікувала католицька церква. За свідченням Житія, Констанція, дружина Лева, перебуваючи під впливом сестри, виявляла милосердя до знедолених і немічних у своєму дворі у Львові²⁶. Одна з доньок Лева Даниловича та Констанції – Святослава – під впливом тітки Кінги прийняла чернецтво у монастирі кларисок у Старому Сончі²⁷. Там вона і померла у 1302 р.²⁸ Взимку 1287–1288 рр. під час походу хана Тула-Буги саме в цьому монастирі Констанція

²¹ Зіморевич Б. Потрійний Львів. Leopoldis Triplex... – С. 198.

²² Там само. – С. 54–55.

²³ Markowski F. Nizki zamek we Lwowie // Kwartalnik architektury i urbanistyki. – Warszawa, 1972. – Т. 17, з. 3. – С. 177–208; Могутич Р. Низький замок у Львові. До питання реконструкції первісного виду // Укразахідпроектреставрація. Вісник. – Львів, 2000. – Ч. 11. – С. 49–58.

²⁴ Войтович Л. Де була столиця Лева Даниловича? – С. 712–720.

²⁵ Zaleski St. Kinga i jej klasztor starosądecki. – Lwów, 1882. – С. 6, 68; Vita et miracula sanctae Kingae ducissae Cracoviensis / [ed. W. Kętrzyński] // Monumenta Poloniae Historica. – Lwów, 1884. – Т. 4. – Р. 669–676; Witkowska M. H. Vita Sanctae Kyngae Ducissae Cracoviensis jako źródło hagiograficzne // Roczniki Humanistyczne. – 1962. – С. 51–61, 68, 92; Войтович Л. Де була столиця Лева Даниловича?... – С. 714–719.

²⁶ Vita et miracula sanctae Kingae ducissae Cracoviensis. – Р. 684, 716.

²⁷ Cecylian Niezgoda. Błogosławiona Salomea Piastówna. – Kraków, 1996. – С. 223.

²⁸ Линниченко И. Известия о взаимоотношении России и Польши // Записки ун-та св. Владимира. – Киев, 1882. – Т. 9. – С. 223; Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich. – Poznań; Wrocław, 2002. – С. 226–230.

переховувалась разом з Кунегундою²⁹. Навчала черниць багатоголосого співу³⁰. Свого часу Кінга теж перейняла ідеали вічної дівочої цноти від своєї тітки – галицької королеви Саломеї, яка була дружиною галицького короля Калмана і померла у заснованому для неї братом Болеславом Сором'язливим монастирі кларисок у Завихвості. Дівоча чистота та праведне чернече життя взагалі були характерними для родини Бели IV. Анна Белівна (дружина суперника Данила Романовича в боротьбі за галицький престол чернігівського князя Ростислава Михайловича) свою старшу дочку Маргариту посвятила в монастир у чотирирічному віці, а у двадцять вісім років дівчина стала абатисою в монастирі кларисок³¹. Зважаючи на те, що Житіє Кінги заслуговує великої довіри як автентичне джерело, близьке за часом виникнення до описуваних подій, маємо підстави стверджувати, що принаймні в останній чверті XIII ст. Львів уже був столицею князя Лева Даниловича, на той час сюзерена королівства Русі, і місцеперебуванням князівського двору.

Археологи виявили чимало слідів будівничої діяльності Лева Даниловича. Навіть біля міського арсеналу знайдено зразки дерев'яних конструкцій, датованих періодом 1270–1290 рр.³² За хронікою львівських домініканців, саме тут (на місці, де потім звели домініканський монастир) був палац-терем князя Лева³³. Пізніше дослідники спростували цю версію³⁴. Тепер археологи схильні розширювати територію Львова XIII ст. від Високого замку до р. Полтви на півдні, заході і сході, а не локалізувати місто лише в районі Підзамча і сучасної вул. Б. Хмельницького, як вважали раніше³⁵. Сумніваючись

²⁹ *Długosz J. Vita beatae Kunegundis // Joannis Długosii Senioris Opera omnia / wyd. A. Przeździecki. – Cracoviae, 1887. – Т. 1. – Р. 269.*

³⁰ *Vita et miracula sanctae Kingae. – Р. 716.*

³¹ *Wenzel G. Codex diplomaticus Arpadianus cont // Monumenta Hungariae Historica. Scriptores. – Budaë, 1871. – Т. 9. – Р. 519.*

³² *Багрий П. С. Археологічні дослідження ранньосередньовічного Львова // Київська Русь. Культура, традиції. – Київ, 1982. – С. 35.*

³³ *Barącz S. Rys dziejów zakonu kaznodziejskiego w Polsce. – Lwów, 1859. – Т. 2. – S. 443.*

³⁴ *Хмільовський М. Де розмішувалася у Львові церква апостолів Петра і Павла? // Апологет. – Львів, 2009. – № 1/4. – С. 39; Мицько І. Первісна Ченстоховська Богородиця – українська ікона Петра Ратенського // Слово Провіти (Старий Самбір). – 2013. – № 119. – С. 2.*

³⁵ *Багрий П. С., Могитич И. Р., Свешников И. К. Работы древнерусского отряда Львовской экспедиции // Археологические открытия. 1976 г. – Москва, 1977. – С. 264–265; Бучко Р. С. Раскопки во Львове // Там само. 1982 г. – Москва, 1983. – С. 241; Багрий П. С. Львов // Археология Прикарпатья, Волини и Закарпатья. – Киев, 1990. – С. 116–119; Могитич И. Развитие княжого Львова // Галицька Брама. – Львів, 1996. – № 12. Княжий Львів. – С. 6–8; Його ж. Муровані укріплення княжих часів на Високому замку // Там само. – С. 9–10; Його ж. Будівництво Львова у XIII ст. (повертаючись до дискусії) // Галицька Брама. – Львів, 2001. – № 9–10 (81–82). Король Данило і його син Лев. – С. 6–8; Космолінська Н., Космолінський О. Терени давнього Львова (концепція потрійного Львова з огляду на останні дослідження // Галицька Брама. – Львів, 1997. – № 6 (30). Знесіння. – С. 2–7; Оконченко І. Хронологія будівництва та реконструкції оборонних споруд міста Львова // Галицька Брама. – Львів, 1998. – № 3 (39). Фортифікації Львова. – С. 2–5; Рожко М. Залюблений у княжий Львів // Галицька Брама. – Львів, 2001. – № 9–10(81–82). Король Данило та його син Лев. – С. 8–9; Диба Ю., Петрик В. Планувальна структура “долакаційного” Львова // Семінарії “Княжі часи”. – Львів, 2002. – С. 40–59.*

у датуванні окремих пам'яток, історики не можуть нехтувати цими дослідженнями. Отже, є всі підстави припускати, що Львів часів князя Лева Даниловича був великим містом, а не провінційним містечком на кордоні Перемишльського князівства.

Традиція приписує Леву Даниловичу зведення першої Успенської Церкви, хоча дискусія щодо її первинного місця розташування ще далека від завершення. Микола Бандрівський навіть висунув версію про кафедральний характер цього храму і наявність митрополичого двору при ньому³⁶. Але жодні джерела не підтверджують наявності галицької митрополії у XIII ст. Вважають також, що Лев Данилович спорудив першу церкву св. Юрія і монастир на Святоюрській горі. Там, у печері, жив родич князя – чернець Василиск³⁷. У ньому вбачають князя Василя-Лавриша-Римонта – сина великого князя литовського Тройдена³⁸. Ця найперша церква св. Юрія нібито збудована відразу після дитинства³⁹. Вона була не дерев'яною, а з тесаних кам'яних блоків⁴⁰. Єдиний син князя теж носив ім'я Юрій і будівництво церкви на честь його святого патрона пасувало би датувати часом близьким до 1252 р., коли народився король Юрій Львович. За традицією, князь Лев зводив і перші церкви св. Параскеви та св. Миколая, перший монастир та храм св. Онуфрія у Львові (хресне ім'я князя було Онуфрій). Частина мощей св. Онуфрія зберігалася саме в монастирі його імені у Лаврові або й у Львові. Саме біля них міг бути похований князь Лев Данилович, як припускав Ігор Мицько (дослідник віддавав перевагу лаврській версії)⁴¹. Щодо будов перших львівських храмів, не викликає сумнівів, що католицький храм Марії Сніжної у Львові будували німецькі колоністи, яких запросив князь⁴². Дискусійною залишається версія щодо храму Івана Хрестителя, його нібито збудував Лев Данилович

³⁶ *Бандрівський М.* Від МЕГАЛІ ЕККЛІСІЯ руських князів до церкви Успіння Пресвятої Богородиці на вул. Руській (з історії православних храмів львівського середмістя). – Львів, 2014.

³⁷ *Мицько І.* Культ святого Юрія (Георгія) та найдавніша історія львівського свято-Юріївського монастиря // *Лавра (Львів)*. – 1995. – № 9; *Диба Ю.* Загадки Святоюрської гори (міфи і реальність) // *Вісник НТШ*. – Львів, 2008. – Ч. 39. – С. 14–16; *Бокало І., Диба Ю.* Печера Василиска на Святоюрському пагорбі у Львові // *Записки НТШ*. – Львів, 2008. – Т. 240. – С. 30–38.

³⁸ *Чоловський А.* Львов во времена русского владичества. – Петроград, 1915. – С. 63; *Січинський В.* Архітектура св. Юра у Львові. – Львів, 1934. – С. 61.

³⁹ *Грунєвек М.* Опис Львова // *Жовтень (Львів)*. – 1980. – № 10. – С. 111.

⁴⁰ *Диба Ю.* Про архітектуру первісної церкви св. Юра у Львові // *Духовна спадщина патріарха Йосифа Сліпого і сучасні проблеми розвитку української науки і культури: зб. наук. праць / [відп. ред. проф. А. Рудницький]*. – Львів, 2000. – С. 228–238; *Його ж.* Невикористані писемні свідчення про початки церкви святого Юра у Львові // *Вісник Львівського університету. Серія “Мистецтвознавство”*. – Львів, 2005. – Вип. 5. – С. 152–160.

⁴¹ *Мицько І.* Найшанованіші християнські святі краю // *Старосамбірщина*. – Старий Самбір, 2002. – Кн. 2. – С. 95–98.

⁴² *Козубська О.Б.* Львівський костел Марії Сніжної в історіографії // *Наукові зошити історичного факультету Львівського національного університету ім. Івана Франка*. – Львів, 2001. – Вип. 4. – С. 327–333.

для дружини Констанції, яка залишилась католичкою⁴³ і була там похована⁴⁴. Інші згадувані храми, принаймні їхні перші варіанти, які не збереглися, теж правдоподібно були зведені у XIII ст. за князя Лева Даниловича.

Галицькі і волинські землі менше постраждали від монгольського вторгнення, тож саме туди і хлинув потік біженців зі сходу та з тих земель, які безпосередньо контактували з ординцями. Подібно до свого батька, Лев Данилович запрошував на свої території колоністів для поживлення господарського життя і наповнення скарбниці. Найперше ремісників і купців з німецьких земель. Там саме розвивалося *право майорату*, за яким усю нерухомість успадковував старший у родині, що стимулювало колонізацію для молодших синів. На нових землях колоністи зберігали старі зв'язки зі своєю метрополією, що розширювало економічні взаємини. Зрозуміло, що приток колоністів був би неможливий без дозволів будувати власні храми, а також надання інших привілеїв. Без цього було б неможливим і грандіозне будівництво, передусім оборонне, а також військові реформи й переозброєння війська з урахуванням ординського досвіду, які розгорнули Данило Романович та Лев Данилович⁴⁵. Наприкінці XII ст. у німецьких містах почало утверджуватися самоврядування у формі магдебурзького права. Воно надавало містянам адміністративну та судову юрисдикцію і звільняло від управління королівської чи князівської адміністрації. При цьому громадяни міста, які отримали це право, самі обирали міську раду з певною кількістю райців на чолі з бургмістром та міську лаву (суд) з певною кількістю лавників на чолі з вйтом. Головним надбанням цього права були гарантії особистої свободи містян. Це створювало чималі можливості для розвитку міст без втручання верховної влади, а їй давало змогу отримувати додаткові надходження без вкладення власних коштів. Найстарішу згадку про львівського вйта містить грамота польського короля

⁴³ Шлюб Лева Даниловича і Констанції відбувся у замковій камлиці у Зволені невдовзі після 2 червня 1247 р. (Войтович Л. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). – Львів, 2014. – С. 51–54). Угорська дослідниця Марта Фонт дійшла висновку, що неможливо встановити, за яким обрядом відбувалося вінчання (Dinastia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén (900–1453) / [ed. M. Font]. – Pécs, 2009. – 274 old.). Замкова каплиця у Зволені належала католицькій церкві, але на весілля виїхав сам митрополит київський Кирило II, а естергомського архієпископа, який звично вінчав Арпадів, у Зволені не було. Ймовірно, Констанція, як і всі інші принцеси, які виходили за Рюриковичів, прийняла сторону мужа і митрополит Кирило II обвінчав їх у католицькій каплиці за візантійським обрядом.

⁴⁴ Багрий Р.С., Могитич И.Р. Древнерусский город Львов в свете археологических и архитектурных исследований (1955–1956, 1975–1981 гг.) // Древнерусский город. – Киев, 1984. – С. 16–18; Могитич И.А. Архитектура Галицкой и Волынской земель XII–XIV вв. в свете новых открытий // Архитектурное наследие. – Москва, 1990. – № 37. – С. 209–222; Його ж. Розвиток княжого Львова // Галицька Брама. Княжий Львів. – Львів, 1996. – № 12. – С. 6–7; Його ж. Будівництво Львова у XIII ст. (повертаючись до дискусії) // Галицька Брама. – № 9–10(81–82). Король Данило та його син Лев. – Львів, 2001. – С. 6–8; Козубська О.Б. Джерела та історіографія руських місій домініканського ордену XIII ст. // Київська старовина. – 2003. – № 3. – С. 122–135; Її ж. Львівська легенда княгині Констанції // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2007. – Вип. 1. – С. 100–105.

⁴⁵ Войтович Л. Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). – Львів, 2014. – С. 62–72.

Казимира III від 22 серпня 1352 р. Вона підтверджує Георгу, Руперту та Маргариті власність на маєтки у місті та його околицях, які були подаровані за вірну службу війтові Бертольдів Штехеру “блаженної пам’яті Левом князем Русі”⁴⁶. Зважаючи на титулатуру, можна твердити, що у грамоті йшлося про князя Лева Даниловича⁴⁷. Якщо Бертольд Штехер був львівським війтом за часів князя Лева, то місто однозначно вже тоді мало магдебурзьке право. І згадуваний Мартин Груневег написав, що князь Лев “проголосив для нього [міста – Л.В.] вольності і подбав також, щоби місто навечно користувалося його ім’ям і гербом”⁴⁸.

Надання магдебурзького права основним містам краю сприяло не тільки інтенсивності міграції з німецьких земель ремісників і купців. Серед запрошених колоністів Лева були також вірмени⁴⁹ і караїми⁵⁰. За “Хронікою або церковними анналами” вірменського історика Степаноса Рошка Каменаці (1670–1739), у Львові, у вірменській церкві св. Анни, була могильна плита з датою 726 р. вірменської ери, що відповідає 1277 р.⁵¹ Цікаво, що, покликаючись на могильні плити, польський місіонер Юда-Тадеуш Крусінський (1675–1756), який володів вірменською мовою, датував побудову церкви св. Анни приблизно 1240 р.⁵² За скаргою львівської міської ради кінця 1590-х років., вірмени були запрошені князем Данилом ще до 1264 р. для участі у війні проти Польщі. При цьому вони отримали привілеї від князя Лева, якими користувалися до 1340 р.⁵³ Про службу вірменів у війську князя Лева повідо-

⁴⁶ Історія Львова в документах і матеріалах. Збірник документів і матеріалів. – Київ, 1986. – С. 15–16.

⁴⁷ *Skoczek J.* *Studia nad patrycjatem lwowskim wieków średnich.* – Lwów, 1929. – S. 9 (239).

⁴⁸ *Ісаевич Я.* Найдавніший історичний опис Львова. – С. 147.

⁴⁹ *Зіморочив Б.* Потрійний Львів. *Leopolis Triplex.* – С. 55–56; *Дашкевич Я. Д.* Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX вв. – Ереван, 1962. – С. 13; *Idem.* L'établissement des Arméniens en Ukraine pendant les XI-e – XVII-e siècles // *Revue des Études Arméniennes. Nouvelle série.* – Paris, 1968. – Т. 6. – Р. 355–371; *Його ж.* Розселення вірменів на Україні в XI–XVIII ст. // Український історико-географічний збірник. – Київ, 1971. – Вип. 1. – С. 150–181; *Його ж.* Древняя Русь и Армения в общественно-политических связях XI–XIII вв. (Источники исследования темы) // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1982 г. – Москва, 1984. – С. 177–195; *Його ж.* Початки вірменської церковної адміністрації у Львові (друга половина XIII–XIV ст.) // Семінарії “Княжі часи”. – Львів, 2003. – С. 43–46; *Його ж.* Вірменський сакральний комплекс із часів княжого Львова // Історія релігій в Україні: Науковий щорічник 2005. – Львів, 2005. – Кн. 1. – С. 202–210.

⁵⁰ *Дашкевич Я. Д.* Розселення караїмів в Україні // III Сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей. – Київ, 1999. – С. 29–30; *Його ж.* Міграція караїмів у Русь-Україну та Литву (IX–XIV ст.) // Караїми Галича: історія та культура. – Львів; Галич, 2002. – С. 164–192; *Його ж.* Данило Романович і єпископ Петро в освітленні караїмського джерела // Українські землі в часи короля Данила Галицького: церква і держава. Статті й матеріали. – Львів, 2005. – С. 74–91.

⁵¹ *Дашкевич Я. Д.* Древняя Русь и Армения... – С. 181–182.

⁵² *Krusiński J.* *Prodromus ad tragicam vertentis belli Persici historiam...* 2 impressi corr. – Leopoli, 1740. – Р. 124, 128.

⁵³ *Дашкевич Я. Д.* Древняя Русь и Армения... – С. 185.

мляли також Йоган Альнпек⁵⁴ та Бартоломей Зіморович⁵⁵. У другій половині XIII ст. у Львові було споруджено білокам'яний вірменський храм св. Анни (розібраний наприкінці XVIII ст.), описи і плани якого збереглися⁵⁶. У місті був і окремий квартал, заселений татарами, переважно ординськими купцями. Зіморович вважав, що вони також служили у княжому війську⁵⁷. Останнє не виключено, зважаючи на тісні відносини Лева Даниловича з огланом Ногаєм.

Окремих квартал займали *сарацини*. Освальд Бальцер вважав їх тотожними татарам⁵⁸, а Ярослав Ісаєвич – караїмам⁵⁹. Проте *сарацинами* тоді звично називали мусульман. А татари у цей період ще не були мусульманами, як і караїми. Тому найімовірніше, що *сарацинами* треба вважати арабських купців⁶⁰, переважно з Єгипту, які через причорноморські володіння Ногая почали проникати в Галицько-Волинські землі та Угорщину. Оскільки східна торгівля через Іран припинилась, то контакти з мусульманським Єгиптом тепер стали важливішими.

Ногай, який був головним полководцем за правління Берке, досить швидко підпорядкував собі болгарські і сербські князівства, навіть ослаблену Візантію. Він зробив золотоординським правителем оглана Туда-Менгу (1282–1287), порушивши заповіт Менгу-Тимура, який хотів бачити спадкоємцем не брата, а племінника Тула-Бугу. Туда-Менгу, який не готувався стати правителем, прийнявши іслам, захопився містичними вченнями суфіїв. Він навіть оголосив себе дервішем і майже повністю відійшов від державних справ. У 1287 р., за свідченням арабського хроніста Рукнед-Діна Бейбарса (1245–1325), він взагалі зійшов з розуму⁶¹. Ногай став повністю розпоряджатися мало не на всій території Золотої Орди⁶². Врешті неспроможністю чи справжнім безумством Туда-Менгу скористався найстарший оглан Тула-Буга, який разом із братом Кунчиком та синами Менгу-Тимура Алкуєм і Тогрилом змусив Туда-

⁵⁴ *Rachwał S.* Jan Alnpek i jego “Opis miasta Lwowa”. – S. 26.

⁵⁵ *Зіморович Б.* Потрійний Львів. Leopolis Triplex. – С. 57.

⁵⁶ *Дашкевич Я. Д.* Неизвестные памятники армянского зодчества на Украине (XIII–XVII вв.) // V Республиканская научная конференция по проблемам культуры и искусства Армении. Тезисы докладов. – Ереван, 1982. – С. 77–78.

⁵⁷ *Зіморович Б.* Потрійний Львів. Leopolis Triplex. – С. 56–57.

⁵⁸ *Balzer O.* Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie. – Lwów, 1909. – S. 6.

⁵⁹ *Ісаєвич Я.* Етноси, мови і релігії. Адміністративний устрій // Історія Львова. – Львів, 2006. – Т. 1 (1256–1772). – С. 83–84.

⁶⁰ *Зіморович Б.* Потрійний Львів. Leopolis triplex. – С. 190 (коментар І. Мицька); *Дашкевич Я.* Сарацини у Львові // VII Сходознавчі читання А.Кримського. Тези доповідей міжнародної конференції (Київ, 4–5 червня 2003 р.). – Київ, 2003. – С. 62–63; *Його ж.* Іслам в Україні: львівські сарацини // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. 2008. – Львів, 2008. – Кн. 2. – С. 412–416; *Його ж.* Сарацини – таємничий народ середньовічної України (джерела та їхня інтерпретація) // Український археографічний щорічник. Нова серія. – Київ, 2009. – Вип. 13/14. – С. 7–36.

⁶¹ *Тизенгаузен В. Г.* Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. – Санкт-Петербург, 1884. – Т. 1. Извлечения из сочинений арабских. – С. 105–106.

⁶² *Веселовский Н. И.* Хан из темников Золотой Орды Ногай и его время. – Петроград, 1922. – С. 39–54; *Горский А. А.* Политическая борьба на Руси в конце XIII века и отношения с Ордой. // Отечественная история. – Москва, 1996. – № 3. – С. 74–92.

Менгу передати правління Тула-Бузі. Той спочатку правив від імені Туда-Менгу, а далі проголосив правителем себе. Однак для повноцінного правління йому потрібно було підпорядкувати Ногая, який залишався найстаршим за віком серед нащадків Джучі і найсильнішим з огланів.

Тим часом Лев Данилович, який активно втручався в боротьбу за Австрійську і Польську спадщину, отримавши ворожий союз угорського короля Ласло Куна з краківським князем Лешком Чорним, з допомогою Ногая провів низку успішних вторгнень в угорські землі у 1283–1285 рр.⁶³ Це допомогло йому закріпитися в жупі Берег та частині сусідніх територій на Закарпатті⁶⁴. Далі Ногай⁶⁵ з Левом Даниловичем запланували більш масштабний похід, поставивши Тула-Бугу до відома⁶⁶. Але Тула-Бузі потрібен був військовий успіх. Тому влітку 1287 р. він організував похід великого ординського війська в Угорщину. Це був перший після Бату похід у Західну Європу на чолі зі золотоординським правителем. Очевидно, цей похід запланували в ході продовження війни з угорсько-польським союзом Ласло Куна з Лешком Чорним. Але тепер Тула-Буга сам вирішив очолити похід. Війська, які вторгнулися в Угорщину, за свідченнями очевидців, були величезними⁶⁷. Окремі джерела називають неймовірну цифру – 200 тис. воїнів⁶⁸. У поході взяли участь також дружини Лева Даниловича, Володимира Васильковича, Мстислава Даниловича і Юрія Львовича. “Володимир же

⁶³ *Annales Ausgustani minores* / [ed. G.H.Pertz] // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores.* – Hannoverae, 1852. – Т. 10. – Р. 10; *Rocznik Traski* // *Monumenta Poloniae Historica.* – Lwów, 1872. – Т. 2. – Р. 850; *Székelly G. Egy elfeledett rettegés: a második tatárjárás a magyar történeti hagyományokban és az egyetemes összefüggékben* // *Századok.* – Budapest, – 1988. – Т. 122. – 52–88 old.

⁶⁴ *Войтович Л. О времени включения Закарпаття в состав Галицко-Волынского государства // Русин. Международный исторический журнал* / [отв. ред. С. Г. Суляк]. – Кишинев, 2011. – № 4 (26). – С. 5–25, 160–167; *Його ж. Вхідження Закарпаття до Галицько-Волинської держави за князя Лева Даниловича // Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Дрогобич, 2012. – Т. 16. – С. 48–61.

⁶⁵ *Jahn K. Frankengeschichte des Radid ad-Din.* – Wien, 1977. – S. 53.

⁶⁶ В умовах, що склались, у Лева Даниловича не було потреби шукати односторонньої підтримки Тула-Буги, використовуючи протиріччя правителя з Ногаєм, як це вважає І. Измайлов (*Измайлов И. Войны на Западе. Польша и Литва // История татар с древнейших времен.* – Казань, 2009. – Т. 3. – С. 524). Стосунки Лева Даниловича з Ногаєм були досить тісними і галицько-волинський князь зберіг їх у куди більш небезпечному для себе періоді.

⁶⁷ *Annales Sancti Rudberti Salisburgenses* / [ed. G. H. Pertz] // *Monumenta Germania Historica. Scriptores.* – Hannoverae, 1850. – Т. 9. – Р. 809; *Continuatio Altahensis* // *Monumenta Germania Historica. Scriptores.* – Hannoverae, 1861. – Т. 17. – Р. 414; *Oberländer-Tárnoveanu E. Byzantino-Tartarica – le monnayage dans la zone des bouches du Danube à la fin du XIIIe et au commencement du XIVe siècle.* // *II Mar Nero.* – ??? 1996. – Р. 191–214.

⁶⁸ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus as civilis* / [ed. G. Fejer]. – Budaе, 1832. – Т. 3. – Р. 399, 452–453; *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomatica Arpadianus continuatus* / [ed. G. Wenzel]. – Pest, 1874. – Т. 12. – Р. 497. No 413; *Monumenta ecclesiae Strigoniensis* / [ed. F. Knauz, L. C. Dedek]. – Esztergom, 1880. – Т. 2. – Р. 419. – No 434; *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más irások emlékek Erdély történetéhez.* – Vol. 1 (1023–1300) / [ed. Z. Jakó]. – Budapest, 1997. – 264 old. – No 407.

був тоді шкутильгав на ногу і тому не пішов, бо була рана тяжка на ньому, але послав рать свою з Юрієм, синівцем своїм”⁶⁹. Війська дійшли аж до Дунаю й обложили Буду⁷⁰.

Більша частина Угорського королівства була розорена ворожими військами, тож особливого вибору Ласло Кун не мав. Схоже, що він навіть визнав себе монгольським васалом. У цьому ж 1288 р. його прямо звинувачував у своїх посланнях примас Угорщини – естергомський архієпископ⁷¹.

Завершення походу не зовсім зрозуміле. Так і не наслідившись штурмувати Будайський замок, монгольсько-руське військо розділилось. Ногай покинув хана і через Брашів відійшов у свої володіння на Дунаї. Військо Лева Даниловича теж повернулося через комітат Берег або звичним шляхом через Дукельський перевал на Сянок. Король Ласло Кун перебував у Трансильванії, але про його сутички з монголами джерела не повідомляють. Цілком імовірно, що він таки визнав зверхність золотоординського хана. Сам Тула-Буга з основними силами відходив через Трансильванські Карпати. За інформацією Галицько-Волинського літопису, перехід війська цим шляхом звично тривав три дні, але тепер зайняв цілих тридцять і виявився для золотоординського хана фатальним: заблуdivшись у горах, переважно від страшного голоду він втратив мало не 100 тис.⁷² Це повідомлення не може не викликати певних сумнівів. Невже відмінна монгольська розвідка могла допустити, щоб правитель Золотої Орди з основним військом заблукав у горах? Однак сирійський енциклопедист Еннувейрі (1279–1333) підтверджує інформацію про блукання в горах⁷³, а польські джерела⁷⁴ – про голод та епідемію в рядах ординського війська. Угорські та німецькі джерела⁷⁵ розповідають, що монголів, які відступали, постійно атакували загони місцевих трансильванських нобілів. Вони діяли на власний розсуд, без погодження з королем, але зуміли нанести монголам певних втрат. Мабудь, за невдалий відхід через Трансильванію повністю

⁶⁹ “Володимеръ же блше тогда хромъ ногою и тѣмъ не идаше зане бѣ рана зла на немь, но посла рать свою съ Юрьемъ сыноновцеъ своимъ” (Ипатьевская летопись. – Стб. 888).

⁷⁰ *Codex diplomaticus Hungariae*. – Т. 3. – Р. 301; Т. 7. *Budae*, 1837. – Р. 110; *Chronici Hungarici compositio sacculi XIV* / [ed. A. Domanovszky] // *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianar gestarum*. – Budapest, 1937. – Vol. 1 / [ed. I. Szentpétery]. – Р. 472.

⁷¹ *Karácsonyi J. A merges vipera és az antimoniális. Korkép Kún László király idejéből // Századok*. – Budapest, 1910. – Т. 44. – 1–24 old.

⁷² “блоудъ в горахъ. водимъ гнѣвомъ Бжїимъ. и бѣ в нихъ голодъ великъ. и начаша людие ѣсти. потомъ же начаша и сами измирати и оумре ихъ бещисленое множество. самовидчи же тако рекоша оумерши бѣ сто тысячъ. Гѣканьныи же и безаконьныи Телебоуга выиде пѣшь со своею женою. Гѣб одной кобылтѣ. Посрамлень ѡ Ба” (Ипатьевская летопись. – Стб. 891).

⁷³ *Tizenháuzen B. G. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды*. – Т. 1. – С. 156.

⁷⁴ *Rocznik Traski // Monumenta Poloniae Historica*. – Lwów, 1872. – Т. 2. – Р. 850; *Rocznik Małopolski // Monumenta Poloniae Historica*. – Lwów, 1893. – Т. 3. – Р. 183.

⁷⁵ *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis* / [ed. G. Fejer]. – Budae, 1830. – Т. 5. – Vol. 3. – Р. 282, 394–395, 399, 452–454; *Annales S. Stephani Frisingenses* / [ed. G. H. Pertz] // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores*. – Hannoverae, 1855. – Т. 13. – Р. 57; *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. – Т. 2. – Р. 419. No 434; *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum* // [ed. I. Szentpétery]. – Budapestini, 1937. – Vol. 1. – Р. 213, 472; Vol. 2. – Budapestini, 1938. – Р. 44.

відповідальний сам хан Тула-Буга, який виявився нікудишнім полководцем. Це, власне, продемонстрували і його наступні дії на військовому поприщі. Але кількість втраг монгольського війська під час цього відступу літописець, поза сумнівом, значно перебільшив. Можливо, волинські редактори тут намагалися видати бажане за дійсне.

Тула-Буга доволі спокійно сприйняв свій перший гіркий досвід полководця і не намагався шукати винних. Навпаки, вважаючи похід вдалим, а Угорщину підпорядкованою, восени 1287 р. він організував новий похід. Цього разу на Польщу. Історики, відзначаючи заплутаність хронології і накладення інформації у Галицько-Волинському літописі⁷⁶, досі не розібралися з цими подіями. Це був широкомасштабний похід великого війська на чолі з самим правителем Золотої Орди. Але рівночасно це був епізод війни королівства Русі (яке залишалося васалом Золотої Орди) проти угорсько-польського союзу. Тула-Буга прагнув зовнішньополітичного успіху, який підняв би його авторитет. Таким успіхом могло бути перетворення угорських та польських правителів в прямих ординських васалів, але не васалів Ногая, як болгарські та сербські правителі. З Тула-Бугою йшли війська його двоюрідного брата оглана Алкуя, дружини чернігівських та інших руських удільних князів. Приєднатися до ханського війська отримав наказ і Ногай.

Найкоротший шлях в польські землі до Кракова лежав через Перемишль, ним і пішло військо Ногая, пройшовши з Нижнього Подунав'я через Галицьку і Перемишльську землі. Тула-Буга ж чомусь повів своє військо через Волинь – шляхом, яким ішов на захід Бату в 1240 р. Золотоординський правитель був явно невдоволений близькими контактами Лева Даниловича та його братів з Ногаєм⁷⁷ і вирішив напругу підпорядкувати собі волинських князів. Зробивши волинських князів своїми безпосередніми васалами, він розривав їхній зв'язок і з Левом, і з Ногаєм, щоби ослабити обох. Які були його плани стосовно польських земель і чи збирався він допомагати Левові посісти краківський престол – сказати важко. Радше – ні. Імовірно, він сподівався, що польські князі поспішать перейти під його підданство, тільки-но його велике військо вступить у їхні землі. За таких умов зовнішні межі впливу Золотої Орди перемістилися б далі на Захід, а відносна самостійність галицько-волинських князів перейшла б до угорського короля та польських князів, тоді як руські князі мали би бути тісніше інтегровані в ординську систему. Водночас це б унеможливило вплив на них Ногая.

Руські князі по черзі мусили зустрічати золотоординського правителя, явно побоюючись за наслідки цих аудієнцій. На Горині першим зустрів Тула-Бугу луцький князь Мстислав Данилович “с питьемь и с дары”, далі біля Перемиля на хана чекав володимирський князь Володимир Василькович⁷⁸. Останнім Тула-Бугу з почестями приймав Лев Данилович на *Боужьковском полі* (очевидно, на території Белзького князівства недалеко від Буська) після того, як Тула-Буга залишив Перемиль. Можливо, Лев чекав ординське військо на своїх землях, сподіваючись на швидкий удар через Перемишль по землях Лешка Чорного. Та, радше, він просто був заскочений таким рішенням Тула-Буги. Це “спізнення” старшого брата дало змогу Мстиславу Даниловичу

⁷⁶ Веселовский Н. И. Хан из темников Золотой Орды Ногай и его время. – С. 30–37; Пауш-то В. Т. Очерки по истории Галицко-Вольнской Руси. – Москва, 1950. – С. 297–298; Егоров В. Л. Историческая география Золотой Орды. – Москва, 1985. – С. 191.

⁷⁷ “баше межи има нелюбовье велико” (Ипатьевская летопись. – Стб. 892).

⁷⁸ Там само. – Стб. 892.

домогтись кращих умов у стосунках із золотоординським правителем. Молодший брат використав можливість обмовити старшого і звільнитися з-під його опіки⁷⁹.

Тула-Буга оглянув війська Лева Даниловича, Володимира Васильковича, Мстислава Даниловича та Юрія Львовича, а також 7 грудня 1287 р. здійснив поїздку у Володимир – то того ж ординці поводитися як на завойованій території⁸⁰. Хан ішов на польські землі, а розорення території, яка платила ординську данину-вихід, не було характерним для прагматичних ординців. Або книжник і філософ князь Володимир Василькович, який редагував літопис, надто болісно реагував на подібні дії, звичні для більшості тогочасних військ, або ж золотоординський правитель навмисно демонстрував свою зверхність Володимиру Васильковичу як сильнішому з волинських князів. Бо після того, як Мстислав першим зустрів ординського правителя на Горині “с питьемь и с дары”⁸¹, Тула-Буга зовсім не зачепив території Луцького князівства.

З Волині хан з руськими князями рушив на Польщу. Літописець наголосив, що кожна князівська дружина рухалась окремо, тобто Тула-Буга ліквідував підпорядкованість братів старшому Леву⁸². Симптоматично, що в тексті Мстислав вперше названий перед Володимиром. Невдовзі володимирський князь заповість свої землі луцькому. Війська Тула-Буги і Романовичів підійшли до Завихвоста, але ріка ще не замерзла і вони рушили до Сандомира, перейшовши по льоду Сян в іншому місці. Важкохворого Володимира Васильковича хан відпустив додому. Форсувавши Віслу, Тула-Буга обложив Сандомир, але здобути місто не зміг, а на штурм не відважився. При цьому оборонці Сандомира не мали звідки чекати на допомогу і місто було приречене. Але ординські війська і дружини Романовичів розсипалися по польських землях і почали їх спустошувати⁸³. Тула-Буга вкотре продемонстрував свою неспроможність як полководця, більше був стурбований проблемами підпорядкування Ногая і його колишніх васалів.

Ногай ще 6 грудня 1287 р. вторгнувся в польські землі⁸⁴ і перед Різдрвом (23–24 грудня) підійшов до Кракова. Краківський князь Лешек Чорний покинув свою землю і сховався в Угорщині. Ногай обложив Краків, але поляки відстояли свою столицю і в перших днях січня 1288 р. змусили його відступити⁸⁵. Повернувшись до Кракова, Лешек Чорний звільнив містян від податків за їхню мужність в обороні столиці⁸⁶. І все ж краківські містяни та гарнізон Вавеля не могли мати стільки сил, щоби заста-

⁷⁹ *Войтович Л.* Мстислав Данилович: загадковий волинський князь // Студії і матеріали з історії Волині. 2012. – Кременець, 2012. – С. 31–47.

⁸⁰ “насилъе велико творяхоу в городѣ и пограбиша товара бещисленое множество и конии” (Ипатьевская летопись. – Стб. 892–893).

⁸¹ Ипатьевская летопись. – Стб. 892.

⁸² “Левъ князь со сѣмь свои Юрьемъ. а Мъстиславъ со своею ратью. а Володимѣръ со своею ратью” (Ипатьевская летопись. – Стб. 893).

⁸³ “почаша воювати землю Ладъскоую” (Ипатьевская летопись. – Стб. 893–894).

⁸⁴ *Vita et miracula sanctae Kingae ducissae Cracoviensis* / [ed. W. Kętrzyński] // *Monumenta Poloniae Historica*. – Kraków, 1884. – Т. 4. – Р. 715.

⁸⁵ *Rocznik Traski*. – Р. 852; *Annales Posnanienses* / [ed. M. Perlbach] // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum*. – Hannoverae, 1892. – Т. 29. – Р. 470.

⁸⁶ *Kodeks dyplomatyczny miasta Krakowa. I (1257–1506)* / [ed. F. Piekosiński] // *Monumenta mediaevali aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*. – Kraków, 1879. – Т. 5. – С. 4–5.

вити Ногаю відступати, адже передові його загани вже дійшли до Сілезії⁸⁷. Угорська допомога, очолювана бароном Дьєрдем, сином Шимона, зустріла монгольський підрозділ (тисячу) у січні 1288 р. біля Нового Сонча, коли він відходив назад⁸⁸. Можливо, це навіть був його ар'єргард чи загін, який повертався з Сілезії. Імовірною причиною відступу Ногая, який покинув Краківське князівство і, не чекаючи на військо хана, рушив на Нижній Дунай, були його стосунки з Тула-Бугою. Довідавшись про вчинки хана на Волині, де останній без нього розбирався з його васалами, найстарший із Джучидів задумав не дати Тула-Бузї покинути польські землі тріумфатором. Тула-Буга і справді мав намір іти на Краків, але збагнувши, що Ногай випередив його і покинув польські землі, теж повернув назад⁸⁹.

Цей епізод належить до найбільш заплутаних загадок як ординської історії, так і історії всієї Центрально-Східної Європи⁹⁰. Чому велике військо золотоординського правителя повернуло назад від Сандомира, навіть не спробувавши дійти до Кракова? Редактори Галицько-Волинського літопису кілька разів повторили інформацію про суперництво Ногая і Тула-Буги. Арабські літописці теж обмежились покликанням на це суперництво. Але цього разу золотоординський хан був розлюченим і шукав, кого звинуватити у своїх невдачах. Саме тому його військо рушило відразу до столиці Лева Даниловича – Львова. Лев Данилович очікував такого удару, бо завчасно відправив родину до монастиря у Старому Сончі.

На початку 1288 р. золотоординський правитель два тижні протримав в облозі Львів: “і стояли на Львовій землі два тижні кормлячись [і] не воюючи, але не давали вони навіть із города вийти за покормом. Хто ж виїхав з города, тих вони побивали, а захопили, а інших, обдерши, пускали нагих, і тії од морозу померли, тому що була зима люта вельми, і зробили вони пустою землю всю”⁹¹. Облога Львова яскраво свідчить про те, що Тула-Буга підозрював Лева Даниловича у змові з Ногаєм. Чому ж він не наважився штурмувати Львів, а просто тримав його в облозі? Однозначно, що зруйновані на вимогу Бурундая у 1259 р. укріплення були вже відбудовані і виглядали достатньо потужно, але під містом стояло основне військо правителя Золотої Орди і дружини його васалів, зокрема, луцького князя Мстислава Даниловича⁹², який ще в грудні на Сяні у присутності Тула-Буги і його свити отримав від смертельно

⁸⁷ *Селезнев Ю.В.* Ногай – полководець и политик Золотой Орды // Новик: Сборник научных работ аспирантов и студентов исторического факультета Воронежского государственного университета. – Воронеж, 2000. – Вып. 3 / науч. ред. А. И. Фелюшкин. – С. 53.

⁸⁸ *Pauler D.* A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. – Budapest, 1899. – Vol. 2. – 398–399 old.

⁸⁹ *Ипатьевская летопись.* – Стб. 894.

⁹⁰ *Brătianu G.* Actes des notaires Gevno is de pera et de Caffa, de la fin treizieme siele (1281–1290). – Bucarest, 1927. – P. 272; *Сафаргаліев М. Г.* Распад Золотой Орды. – Саранск, 1960. – С. 56.

⁹¹ “и стоѣша на Лвовѣ землѣ в ѣли. кормачесь не воююще и не дадохуоть ни из города вылѣсти в зажитѣю кто же выѣхашеть из города ввы избиваша а друзии поимаша иныѣ излоупивше поущахоу нагы а тѣи б мороза изомроша зане бы зима люта велми и оучиниша землю поустоу” (*Ипатьевская летопись.* – Стб. 894–895).

⁹² “а Мьстислава повѣдаша вже пошелъ с Телебоугою на Лвовъ” (*Ипатьевская летопись.* – Стб. 900).

хворого Володимира Васильковича документ про передачу у спадщину за заповітом Володимирського князівства⁹³ і відразу ж послав старшому братові самовпевнену звістку, хвалячись ханським заступництвом⁹⁴. Зрозуміло, що Лев Данилович не мав що відповісти на такі дії золотоординського правителя і свого молодшого брата⁹⁵ та поспішив за Ногаєм відвести свої війська і готуватися до оборони Львова.

Якби Тула-Буга взяв місто і стратив князя Лева Даниловича, волинський князь міг стати єдиним володарем усього *королівства Русі*⁹⁶. Але цього не трапилось. Значить, Тула-Бугі достатньо було ослаблення Лева Даниловича, конфронтації між братами та виведення князів з-під зверхності Ногая. Він ще не визначився щодо Польщі й Угорщини. Крім того, йому таки бракувало рішучості. І він не наважився штурмувати укріплення Львова, як не наважився перед цим брати Буду, Сандомир та Краків. Після відходу ординських військ Лев Данилович оцінив втрати: вбитих, померлих від ран і полонених – двадцять з половиною тисяч⁹⁷. Така кількість за тодішніми мірками була дуже значною. Бо підраховувалися тільки зрілі чоловіки, здатні носити зброю, за винятком рабів, жінок, дітей і старців.

Від Львова через Володимир і волинські землі Тула-Буга повернувся в Орду. Польський хроніст, який писав між 1289–1298 рр.⁹⁸, відзначив, що у Володимирі хан розділив набраний в Польщі ясир: “з 31 тисячі самих лише дівиць і юнаків тисячу повнолітніх нарахували”⁹⁹. Мстислав же поспішив розпоряджатися своїми новими територіями, не дїждавшись навіть смерті Володимира Васильковича і формального вступу заповіту в силу¹⁰⁰. Тепер він був основним відданим васалом Тула-Буги на галицько-волинських теренах.

У наступному році Тула-Буга не повторив походу на західні землі, а вирішив продовжити війну у Закавказзі. Ногай отримав наказ відправити туди свої тумени. Син знаменитого еміра Бурундая¹⁰¹ очолив це військо, але загинув 13 квітня 1290 р. у битві на р. Карасу під Дербентом¹⁰².

10 грудня 1288 р. помер володимирський князь Володимир Василькович¹⁰³. Незважаючи на заповіт, холмський князь Юрій Львович зайняв Берестя. Лев намагався

⁹³ “се ти даю при црїхъ [хані Телебузі та його браті оглані Алкуї – Л.В.] и при его радьцахъ” (Ипатьевская летопись. – Стб. 898).

⁹⁴ “коли а чего восхочешь чего искати по животѣ моего и своего все же ти црѣв а се црѣ а се азъ молви со мною што восхочешь” (Ипатьевская летопись. – Стб. 898).

⁹⁵ “нарѣ противоу томоу словоу ничегоже” (Ипатьевская летопись. – Стб. 898).

⁹⁶ *Войтович Л.* Мстислав Данилович: загадковий волинський князь // Студії і матеріали з історії Волині. 2012. – Кременець, 2012. – С. 31–47.

⁹⁷ Ипатьевская летопись. – Стб. 895.

⁹⁸ *Zeisberg H.* Die polnische Geschichtsschreibung des Mittelalters. – Leipzig, 1873. – S. 77–78; *David P.* Les sources de l'histoire de Pologne a l'epoque des Piasts (963–1386). – Paris, 1934. – S. 72–76.

⁹⁹ *Kronika Dzierzwy / [ed. Ch. Pawłowski] // Monumenta Poloniae Historica. Nowa series. – Kraków, 2013. – Т. 15. – S. 85.*

¹⁰⁰ Ипатьевская летопись. – Стб. 900.

¹⁰¹ Бурундаю, який у 1238 р. вже був темником, на той час мало би бути більше 90 років.

¹⁰² *Селезнев Ю. В.* Элита Золотой Орды. – Казань, 2009. – С. 65.

¹⁰³ Ипатьевская летопись. – Стб. 918.

розділити з молодшим братом володіння померлого, але Мстислав не мав наміру уступати навіть незначної волості. Він одразу ж доручив своєму васалові пороському князю Юрію привести ординців. І Лев змусив сина повернути назад¹⁰⁴. За інших обставин галицький князь так легко не відступив би¹⁰⁵. Погроза Мстислава Даниловича була реальною. Отож, виконуючи наказ батька, Юрій Львович покинув Берестя¹⁰⁶.

Війна в Азербайджані, окрім величезних втрат, не принесла Тула-Бузі жодних успіхів і ще більше похитнула його авторитет. Ногай, який також поніс значні втрати у цьому невдалому поході, не мав наміру довго терпіти правління Тула-Буги і 1291 р. підтримав змову огланів, яка привела до влади сина Менгу-Тимура –Токту¹⁰⁷. Посадивши на престол нового зверхника, Ногай повністю відновив своє панування у причорноморських степах і на Правобережжі. Зрозуміло, що від таких змін виграв Лев Данилович. Тепер він отримав реальну можливість повністю відновити своє панування на Волині. Джерела не дають змоги реконструювати ці події. Можна тільки припускати, що обійшлося без війни. Мстислав Данилович помер після 1292 р.¹⁰⁸ Але до смерті Лева Даниловича, бо Юрій Львович без будь-яких проблем прийняв королівський титул й успадкував об'єднану державу. *Rex Rusiae dux Ladimerie* у титулі короля не означає, що Волинь була прилучена пізніше, як припускає Д. Домбровський¹⁰⁹. Радше, відображає унійний характер Галицько-Волинської держави¹¹⁰. Єдиний син Мстислава – Данило – помер до 1288 р.¹¹¹ Гіпотеза про існування молодшого

¹⁰⁴Там же. – Стб. 911–913, 928–930.

¹⁰⁵Боярин Семен Дядькович мав передати холмському князю такий наказ батька: “не погоуби землѣ, братъ мой послалѣ возводить Татаръ” (Ипатьевская летопись. – Стб. 930).

¹⁰⁶Волинський літописець зауважив, що холмський князь “пограбывъ всѣ дома стрѣа своего и не встаса камень на камени в Берестѣи и в Каменци и в Бѣльскѣи” (Ипатьевская летопись. – Стб. 931).

Але це, радше, чергова помста Леву Даниловичу та його синові зі сторони книжників Володимира Васильковича, які перейшли до Мстислава Даниловича. Реально Юрій Львович не зміг би цього зробити, не залишаючи приводу для розв'язання війни з Ордою. Крім того, він претендував на ці території, тісно пов'язані економікою з його Холмським князівством, і не мав потреби їх розорювати. Зрештою, археологічні дослідження у цих містах, зокрема у Бересті, також не дали жодних слідів руйнувань наприкінці XIII ст.

¹⁰⁷Токта командував туменом і не мав великих перспектив. Побоюючись старшого брата Алкуя, який підтримував Тула-Бугу, він сховався від ханського гніву у Їликчі, внука Беркечара, і попросив допомоги в Ногаю. Той вирішив підтримати Токту. Хитрістю виманивши на курултай Тула-Бугу і його соратників, він прикинувся смертельно хворим і запросив огланів у свою ставку, де наказав схопити їх. Токта стратив не тільки Тула-Бугу, але й огланів Кунчека, Алкуя, Тогрила та інших братів. Але, злякавшись власного злочину, відступив у свій улус за Волгою. Очолити Золоту Орду погодився тільки після того, як переконався, що решта огланів готові визнати його зверхність (Войтович Л. Нащадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. – Львів, 2004. – С. 120).

¹⁰⁸Войтович Л. Княжа доба на Русі: Портрети еліти. – Львів, 2006. – С. 502.

¹⁰⁹*Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów...* – S. 178.

¹¹⁰Тенговський Я. Обставини вступу князя Болеслава-Юрія Тройденевича на галицько-волинський престол (Невідомі руські документи з XIV століття) // Записки НТШ. – Львів, 2010. – Т. 260, кн. 1. – С. 45–56.

¹¹¹*Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów...* – S. 232.

сина Мстислава Даниловича чи його внука – Володимира, очевидно, помилкова¹¹². Отже, можна стверджувати, що у період від 1292 р. до 1300 р. Леву Даниловичу вдалося об'єднати під своєю безпосередньою владою всі галицько-волинські землі, відновивши повністю *королівство Русі* з новими закарпатськими володіннями та Люблінською землею. А тісні стосунки з Ногаєм дали змогу десь наприкінці XIII ст. включити до складу Галицько-Волинської держави Київ (можливо, з васальними князями в Овручі – нащадками Володимира Рюриковича). У „Книзі знань” (відома за трьома манускриптами і датована близько 1350 р.), де описані подорожі кастильського монаха-францисканця, після Польщі вказане „королівство Лева”, до складу якого, як там зазначено, входив Київ, а його знаменом було зелене полотнище з червоним хрестом¹¹³. Джерело це достатньо надійне й узгоджується із загальною інформацією. Пік могутності Ногая припадає на період 1292–1298 рр., саме тоді за його допомоги Лев Данилович міг повернути владу над Волинню, поширити своє панування на Київщину та Переяславщину. Так, під кінець XIII ст. Львів як столиця потужної держави Лева Даниловича переживав період піднесення. Саме тоді Львів став центром пересічення західних та східних торговельних шляхів.

Успішно і стрімко розвивалися контакти з Тевтонським Орденем, який був політичним союзником королівства Русі. Власність Тевтонського Ордену у Львові оцінювалась у 3200 пруських марок. Великий бурштиновий (янтарний) склад у Львові був проданий тільки у 1400 р., коли ці землі вже перебували у складі Польського королівства і надій на їхнє повернення залишалося все менше. Тільки за рік прибуток від перепродажу янтаря на львівському ринку становив бл. 1000 пруських марок¹¹⁴. Крім предметів східного і візантійського реекспорту, з королівства Русі орденські і ганзейські купці вивозили традиційні товари місцевого виробництва: віск, мед, сіль, хутра, хліб і півфабрикати з дерева¹¹⁵. На кораблі, захопленому шведами у 1352 р., серед товарів, які належали торуньським купцям, було 1000 штук червоного руського хутра (*operis ruffi ruthenici*). Слуга кенігсберзького шефера у 1400 р. вивіз зі Львова у Торунь 50 бобрів і 2000 подільських хутер (*Podolisshes werkis*)¹¹⁶. Крім відродження *бурштинового шляху* з Балтійського до Чорного морів, з кінця XIII ст. відродився давній шлях *Via regia* з Києва на Перемишль–Краків–Прагу–Регенсбург. Обидва ці шляхи перетинались у Львові. Продовжувалися тісні контакти із землями Угорського королівства, союз з яким Леву Даниловичу вдалося відновити наприкінці

¹¹²Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів XII–XVI ст. – Львів, 1996. – С. 84.

¹¹³Климкевич Р. Львів і Україна в найдавнішому геральдичному творі // Хроніка-2000. — Київ, 2000. – Вип. 35–36. – С. 106; Гречило А. Територіальні символи Галицько-Волинської держави (XIII – поч. XIV ст.) // Король Данило Романович і його місце в українській історії. – Львів, 2003. – С. 133; Книш Я. Б. Львівське королівство // Поступ (Львів). – 2003. – № 129.

¹¹⁴Dollinger P. The German Hanza. – London, 1970. – P. 231–232.

¹¹⁵Войтович Л. Торгівля, ремесло, рільництво // Історія Львова. – Львів, 2006. – Т. 1. 1256–1772. – С. 87.

¹¹⁶Масан О. Середньовічна Україна і Німецький Орден: недосліджені проблеми взаємодіносин // Четвертий Міжнародний конгрес українців. Історія.– Одеса; Київ; Львів, 1999. – Ч. 1. – С. 78.

XIII ст., підтримавши останнього з Арпадів – Андрія III. Тому можна погодитися з оцінкою німецького історика Фрідріха Лютге, що Львів став одним із найважливіших торговельних міст тогочасної Європи¹¹⁷.

Після загибелі Ногая у 1300 р., скориставшись боротьбою Токти з його спадкоємцями, королівство Русі звільнилося від ординської опіки, Юрій Львович зміг прийняти королівський титул, було утворено окрему Галицьку митрополію, яка об'єднала епархії на територіях, незалежних від Орди¹¹⁸. Але вже з приходом на престол хана Узбека (1313–1341), при якому Золота Орда переживала найбільше піднесення¹¹⁹, відновився її вплив на королівство Русі. Київську землю було втрачено ще наприкінці XIII – на початку XIV ст. під час походів Токти у 1299–1300 рр. Майже одночасна загибель сюзерена королівства Русі Андрія Юрійовича і його брата луцького князя Лева Юрійовича наприкінці весни – до 21 травня 1323 р.¹²⁰, ймовірно, була пов'язана з боротьбою з ординцями, які намагалися відновити свою зверхність над цими землями¹²¹. У наступних довгих і складних перемовинах, які відкрили перший етап боротьби за спадщину Романовичів, позиція хана Узбека впливала на всі сторони цих перемовин, які завершилися компромісом, що привів до влади юного внука короля Юрія – Болеслава-Юрія Тройденевича за регентства його матері.

Польська патріотична історіографія створила стереотип покірною польсько-го васала Болеслава-Юрія Тройденевича, який на Вишеградському з'їзді у 1338 р.

¹¹⁷Lütge F. *Strukturwandlungen im ostdeutschen und osteuropäischen Fernhandel des 14. bis 16. Jahrhunderts.* – München, 1964. – S. 16.

¹¹⁸Войтович Л. Юрій Львович та його політика // Галичина і Волинь в добу середньовіччя. До 800-річчя з дня народження Данила Галицького. – Львів, 2001. – Вип. 3. – С. 70–78; *Його ж.* Королівство Русі: реальність і міфи // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2003. – Вип. 7. – С. 63–71; *Його ж.* Королівство Русі: факти і міфи // Дрогичинь 1253. – Івано-Франківськ, 2008. – С. 4–17; Паславський І. Галицька митрополія. – Львів, 2007. – С. 7–42.

¹¹⁹История Золотой Орды. Сборник материалов. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 71–73; *Измайлов И.* Войны на Западе. Польша и Литва // История татар с древнейших времен. Улус Джучи (Золотая Орда) XIII – середина XV вв. – Казань, 2009. – Т. 3. – С. 525–528; *Селезнёв Ю. В.* Элита Золотой Орды. – Казань, 2009. – С. 199–201; *Почакаев Р. В.* Цари ордынские. Биографии ханов и правителей Золотой Орды. – Санкт-Петербург, 2010. – С. 88–107; *Его же.* Расцвет Улуса Джучи: правление Узбека и Джанибека // Золотая Орда в мировой истории. – Казань, 2016. – С. 244–263; *Юрченко А. Г.* Хан Узбек. Между империей и исламом. Структуры повседневности. – Санкт-Петербург, 2012; *Хаутала Р.* Провостояние между Улусом Джучи и католической Европой с середины XIII до середины XIV века // Золотая Орда в мировой истории. – Казань, 2016. – С. 371–383.

¹²⁰Грушевский М. С. *История Украины-Руси.* – Львів, 1905. – Т. 3. – С. 120–121, 527–529; *Кунник А. А.* Объяснительное введение к грамотам и летописным сказаниям, касающимся истории Червонной Руси в XIV в., с приложением подлинных текстов // Болеслав-Юрий II, князь всей Малой Руси. Сб. мат. и исслед. – Санкт-Петербург, 1907. – С. 152; *Шабильдо Ф. М.* Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. – Киев, 1987. – С. 22–23; *Беняк Я.* Вигаснення галицько-волинської княжої династії // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. Історичні та культурні студії. – Львів, 2001. – Вип. 3. – С. 79–85.

¹²¹Войтович Л. Князь Лев Юрійович: Спроба портрета // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – Вип. 10. – С. 127–131.

заповів галицько-волинські землі польському королю Казимиру III¹²². Однак не було і немає досі жодних доказів участі Болеслава-Юрія або його посла у Вишеградських зустрічах 1335 р. і 1338 р., де було закладено основи польсько-угорської унії¹²³. Сам польський король Казимир III ніде не покликався на цю угоду, яка нібито зробила його легітимним спадкоємцем галицько-волинського престолу. А сюзерен королівства Русі князь Болеслав-Юрій Тройденевич всіляко демонстрував самостійну політику в інтересах свого краю, зміцнивши своє становище союзом з Литвою у 1331 р., підтвердженням союзу з Тевтонським Орденем у 1334 р., антипольська спрямованість якого очевидна, та внаормуванням стосунків з Золотою Ордою, про що свідчать зміни в титулатурі (Rus' Minoges – *Мала Русь* взамін *Русі*, тобто зняття натяків на претензії на всю Русь, яка залишалася під ординською зверхністю). На польсько-угорський союз він відреагував, отримавши військову допомогу від Узбека, нападом на Люблінську землю у 1337 р. і тримав Люблін в облозі 12 днів, знявши її тільки після загибелі

¹²²Gorzycki K. Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego. – Lwów, 1889; Prochaska A. W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1892. – T. 6. – S. 1–33; Balzer O. Kazimierz III Wielki // Balzer O. Genealogia Piastów. – Kraków, 2005 (1895). – S. 60–682; Semkowicz A. Adelajda, Krystyna i Jadwiga, żony Kazimierza Wielkiego // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1898. – T. 12. – S. 561–566; Zakrzewski S. Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku // Przegląd Historyczny. – 1921–1922. – T. 23/1. – S. 97–110; Paszkiewicz H. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego. – Warszawa, 1925. – S. 7–11; Kętrzyński S. Ze studiów genealogicznych. 1. Nieznany document Kazimierza Wielkiego z r. 1344 // Mięsięcznik Heraldyczny. – 1934. – № 13. – S. 48–51; Kaczmarczyk Z. Kazimierz Wielki. – Warszawa, 1948; Długopolski E. Władysław Łokietek na tle swoich czasów. – Wrocław, 1951. – S. 223; Sieradzki J. Polska wieku XIV. Studium z czasów Kazimierza Wielkiego. – Warszawa, 1959; Kozłowska-Budkowa Z. Z ostatnich lat Kazimierza Wielkiego // Małopolskie Studia Historyczne. – 1963. – T. 6, z. 3–4. – S. 17–26; Samsonowicz H. Kazimierz III Wielki // Poczet królów i książąt polskich. – Warszawa, 1980. – S. 247–253; Śliwiński J. Mariaż Kazimierza Wielkiego. Studium z zakresu obyczajowości i etyki dworcu królewskiego w Polsce XIV wieku. – Olsztyn, 1987. – S. 44–46; Idem. Kazimierz Wielki. Kobiety a polityka. – Olsztyn, 1994; Jasiński K. Małżeństwa i koligacje polityczne Kazimierza Wielkiego // Studia Zródłoznawcze. – 1990. – № 32–33. – S. 58–65; Idem. Dzień koronacji Kazimierza Wielkiego w świetle współczesnych źródeł // Opuscula minora in memoriam Iosepho Spors / [pod red. J. Hauzińskiego]. – Słupsk, 1993. – S. 171–182; Iuud. Przydomek Kazimierza Wielkiego – czas powstania i geneza // Genealogia. Studia i materiały historyczne. – 1995. – T. 5. – S. 25–43; Jasiński K. Kazimierz Wielki // Jasiński K. Rodowód Piastów małopolskich i kujaskich. – Poznań; Wrocław, 2001. – S. 163–171; Kryk F. Wielki król i jego następcę. – Kraków, 1992; Szczur S. Historia Polski średniowiecznej. – Kraków, 2002. – S. 365–380; Elmonowski J. Stosunki polityczne między Piastami a Luksemburgami i Wittelsbachami w pierwszej połowie XIV wieku. – Toruń, 2002; Nowakowski T. Kazimierz Wielki a Bydgoszcz. – Toruń, 2003; Wyrozumski J. Kazimierz Wielki. – Wrocław, 2004; Barański M.K. Dynastia Piastów w Polsce. – Warszawa, 2006. – S. 484–489; Jasionica P. Polska Piastów. – Toruń, 2007. – S. 291–299; Dąbrowski J. Kazimierz Wielki: twórca korony królestwa polskiego. – Kraków, 2007.

¹²³Dąbrowski J. Ostatnie lata Ludwika Wielkiego. – Kraków, 1918. – S. 111–112; Włodarski B. Polska i Ruś, 1194–1340. – Warszawa, 1966. – S. 287–289; Dowiat J. Polska – państwem średniowiecznej Europy. – Warszawa, 1968. – S. 323; Wyrozumski J. Historia Polski do 1505 r. – Warszawa, 1973. – S. 227.

ординського воєначальника¹²⁴. На Вишеградських зустрічах між польським королем Казимиром III та угорським королем Карлом Робертом було лише домовлено, що за відсутності спадкоємців по мечу у польського короля його престол відійде до сина Карла Роберта і племінника Казимира III – Людовика Анжуйського¹²⁵. До Вишеграду 29 червня 1338 р. прибув “Лотко, князь руський” (“Lothka dux Rutenogum”¹²⁶), який під пером польських істориків з “Лотка” став “Большком” і на підтвердження “Казимирівської легенди” був ототожнений з князем Болеславом-Юрієм¹²⁷, з чим немає жодних підстав погодитися¹²⁸. Мирон Кордуба відразу ідентифікував цього *Лотка* як князя Владислава Земовитовича, сина добжинського князя Земовита I та Анастасії Львівни, якого польська сторона готова була підтримати як противагу Юрію-Болеславу Тройденовичу після згаданого походу на Люблін 1337 р.¹²⁹ З цього часу нікому не

¹²⁴Rocznik świętokrzyski do r. 1490 / [wyd. A. Bielowski] // Monumenta Poloniae Historica. – Kraków, 1874. – Т. 3. – Р. 78; *Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави з нагоди 600-ліття його смерті // *Минуле і сучасне.* – Краків, 1941. – Ч. 7; *Войтович Л.* Князь Юрій-Болеслав Тройденович: ескіз портрету // *Княжа доба: Історія і культура.* – Львів, 2011. – Вип. 5. – С. 209–221; *Його ж.* Казимирівська легенда: подолання стереотипів // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Дрогобич, 2017. – Вип. 19–20. – С. 95–117.

¹²⁵Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuine / [ed. J. G. Schwantiarum]. – Vindobonae, 1746. – Т. 1. – Р. 166; Ioannis de Czarnkow Chronicon Polonorum (1333–1394) // Monumenta Poloniae Historica. – Lwów, 1872. – Т. 2. – Р. 638–639. Ретельний перебіг подій на цих зустрічах зафіксований у Дубницькій хроніці (Chronicon Dubnicense). Ця хроніка, сформована у 1479 р., в частині висвітлення зустрічей повторює Будаїську хроніку (Chronicon Budense), першу друковану хроніку, видану у Буді заходами Андреаса Гесса 1473 р. Будаїська хроніка спиралась на Ілюстровану хроніку Марка Кальті (Márk Kálti), сформовану упродовж 1358–1370 рр., чотири головні копії якої доведені до 1330 р. (*Domanovszky S.* Chronici Hungarici Compositio saeculi 14. Prsefatio // Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. — Budapest, 1937. – Vol. 1. – Р. 228–233; *Karsai G.* Névtelenség, névreges és szerzőnév középkori krónikáinkban // Századok. – Budapest, 1963. – № 4. – 671 old.), але у розпорядженні А. Гесса була одна з пізніших копій із записами за 1333–1342 рр., яку він використав у надрукованій Будаїській хроніці (Chronicon Budense // Scriptores Rerum Hungaricarum... Р. 500–503). Ці записи зробив придворний клірик Янош Кетї (Janos Kétyi), у 1340–1360 рр. керівник школи при Егерському монастирі (*Mályusz E.* Krónika-problémak // Századok. – Budapest, 1966. – № 4–5. – 726 old.; *Ibid.* A Thuróczykrónika és forrásai. – Budapest, 1967. – 65 old.), тобто інформація про вишеградські зустрічі близька за часом до них і взята з офіційних документів, до яких автор мав доступ.

¹²⁶Chronicon Dubnicense // Historiae Hungaricae Fontes Domenici / [ed. M. Florianus]. — Lipsiae, 1884. – Vol. 3. – Р. 128.

¹²⁷*Dąbrowski J.* Ostatnie lata... – S. 112; *Abraham W.* Powstanie organizacji kościoła łacińskiego na Rusi. – Lwów, 1904. – Т. 1. – S. 206; *Balcer O.* O następstwie tronu w Polsce // *Rozprawy Akademii Umiejętności.* Wydział Historyczno-Filozoficzny. – Kraków, 1905. – Ser. 2. – Т. 11. – S. 430; *Zakrzewski S.* Wpływ sprawy ruskiej na państwo polskie w XIV wieku // *Przegląd Historyczny.* – Warszawa, 1922. – Т. 23. – S. 99; *Włodarski B.* Polska i Ruś... – S. 288; *Wyrozumsi J.* Kazimierz Wielki. – Wrocław, 1986. – S. 80–81.

¹²⁸*Мазур О.* “Лотка, князь руський, прибув до Вишеграда”: гіпотетична ідентифікація особи // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Дрогобич, 2003. – Вип. 7. – С. 72–79.

¹²⁹*Кордуба М.* Болеслав-Юрій II. Останній самостійний володар Галицько-Волинської держави. – С. 19–20. *Войтович Л.* Князь Юрій-Болеслав Тройденович... – С. 209–221.

вдалося заперечити цю ідентифікацію¹³⁰. Новий похід на польські землі за участю ординських військ відбувся в лютому 1340 р.¹³¹

За таких умов 7 або 9 квітня 1340 р. було отруєно князя Болеслава-Юрія Тройденевича¹³². Всі джерела, які повідомляють про його смерть, походять від реляції Казимира III¹³³. З огляду на наявність у Львові, Володимирі та Галичі різноетнічних громад та католицьких храмів, версія отруєння князя боярами за його прихильність до католицького обряду не має належного обґрунтування. Якщо князя отруїли бояри-змовники, то вони, радше, керувалися зв'язками з Польщею або Угорщиною, а не міжконфесійним протистоянням, якого на ті часи ще не було. Найвігіднішою смертю галицько-волинського князя була польському королеві Казимирові III¹³⁴. Татарський історик Іскандер Ізмайлов висунув версію, що Болеслава-Юрія отруїли агенти Казимира III¹³⁵. Обидва союзники Казимир III і угорський король Карл Роберт виявилися найкраще підготовленими до такого розвитку подій. На першу звістку про смерть галицько-волинського князя польський король зумів зібрати військо (на подібні заходи звичайно затрачалися місяці!) і ще у квітні зайняти Львів. А угорський король вже на самому початку травня 1340 р.¹³⁶ (якщо не 19–20 квітня¹³⁷) відправив у похід до Галицької землі військо на чолі з палатином Віллермом Другетом. Його, вірогідно, пропустили найкоротшим шляхом через карпатську лінію оборони бояри-змовники. Але ці плани несподівано зірвалися. Волинське боярство і частина галицького боярства підтримали удільного волинського князя Любарта-Дмитра Гедиміновича¹³⁸ – зятя одного з останніх Романовичів, луцького князя Лева Юрійовича¹³⁹. Щоб він не зміг

¹³⁰Войтович Л. Князь Юрій-Болеслав Тройденевич... – С. 209–221.

¹³¹Паршин І. Хроніка Іоанна з Вінтертура (Іоанна Вітодуранського) як джерело до історії Галицько-Волинської Русі першої половини XIV ст. // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2014. – Вип. 17–18. – С. 71–78.

¹³²Горзький К. Połączenie Rusi Czerwonej z Polską przez Kazimierza Wielkiego. – Lwów, 1889. – S. 14; Prochaska A. W sprawie zajęcia Rusi przez Kazimierza Wielkiego // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1892. – Т. 6. – S. 12; Balzer O. Genealogia Piastów. – Kraków, 2005 (1895). – S. 787–788.

¹³³Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 3. – С. 534–535.

¹³⁴Войтович Л. Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434): між стереотипами та історичною правдою // Княжа доба: історія та культура. – Львів, 2018. – Вип. 12. – С. 127–142.

¹³⁵Ізмайлов І. Войны на Западе. Польша и Литва. – С. 525.

¹³⁶Гарді Д. Кілька нових зауважень до походу угорського палатина Віллерма Другета “in Ruteniam” навесні 1340 року // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2013. – Вип. 7. – С. 209–216.

¹³⁷Волощук М., Стасюк А. Про похід палатина Віллерма in Ruteniam у квітні 1340 р. // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 1995. – Вип. 17. – С. 46–54.

¹³⁸Визнання Любарта-Дмитра галицьким боярством засвідчено відомим написом на дзвоні собору святого Юрія у Львові з 1341 р. (Болеслав-Юрій II, князь всей Малої Русі. Сб. мат. и исслед. собр. О. Гонсировским, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевским, И. А. Линниченко, С. П. Пташицким и И. Режабком. – Санкт-Петербург, 1907. – С. 79; Мусин А. Колокол святого Юра 6849 года: между Львовом, Плоцком, Петербургом и Тербовлей // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2017. – Вип. 11: Княжий Львів. – С. 95–120.

¹³⁹Войтович Л. Князь Лев Юрійович: Спроба портрета // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – Вип. 10. – С. 127–131.

коронуватися, Казимир III вивіз зі Львова коронаційні регалії. Але це не зашкодило визнанню Любарта-Дмитра не тільки боярством, але й золотоординським ханом Узбеком, який надав йому військову допомогу. З цим військом боярин Дмитро Детько і князь Данило Острозький змусили поляків відступати від Львова¹⁴⁰. Звістки про підхід ординців зумовили і повернення угорського війська. Взимку 1341 р. війська королівства Русі і хана Узбека вторгнулися у польські землі, дійшли до Кракова, зачепили угорські кордони, змусивши Казимира III звертатися по допомогу до Угорщини та Тевтонського Ордену¹⁴¹. Добиваючись прихильності галицького боярства, Любарт-Дмитро Гедимінович надав його лідеру Дмитрові Детьку високий сан управителя (*provisor* чи *proconsul*), або старости (*capitaneus*), Руської землі¹⁴². Уже в березні (не пізніше 27 червня) 1341 р. той повідомив громаду Торуня про відновлення миру з Польщею¹⁴³. Однак боротьба за спадщину Романовичів тільки розгорталася¹⁴⁴.

¹⁴⁰ *Шараневич И.* История Галицко-Володимирской Руси. – Львов, 1863. – С. 158–159.

¹⁴¹ *Anonymi Leobicensis Chronicon libris sex comprehensum, a Christo nato usque ad annum ejusdem MCCCXLIII* / [ed. H. Pez] // *Scriptores rerum Austriacarum veteres ac genuini*. – Lipsiae, 1721. – Т. 1. – Col. 958; *Vetera Monumenta historica Hungarum sacram illustrantia* / [ed. A. Theiner]. – Romae, 1859. – Т. 1 (1216–1352). – P. 637–638; *Vetera Monumenta Poloniae et Lithuaniae gentium que finiti matum historiam illustrantia* / [ed. A. Theiner]. – Romae, 1860. – P. 468; *Rocznik Traski* / [ed. A. Bielowski] // *Monumenta Poloniae Historica*. – Lwów, 1872. – Т. 2. – P. 860–861; *Fontes rerum Austriacarum. Österreichische Geschichts-Quellen* / [Hrsg. von J. Loserth]. – Wien, 1875. – Bd. 8. – S. 564–565; *Rocznik Małopolski* / [ed. A. Bielowski] // *Monumenta Poloniae Historica*. – Lwów, 1878. – Т. 3. – P. 199; *Iohannis abbatis Victoriensis. Liber certarum historiarum* / [ed. F. Schneider]. – Libri IV–VI // *Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum*. – Hannoverae et Lipsiae, 1910. – Т. 2. – P. 218; *Iohannis Vitodurani. Chronica* / [Hrsg. F. Baethgen] // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. Nova Series*. – Berlin, 1924. – Т. 3. – P. 181.

¹⁴² *Войтович Л.* Часи старости Дмитра Детька і князя Любарта // *Історія Львова*. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256–1772. – С. 60–62.

¹⁴³ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – С. 194–200.

¹⁴⁴ *Wyrozumski J.* Polska, Węgry i sprawa Rusi halicko-włodzimierskiej za Kazimierza Wielkiego // *Europa środkowa i wschodnia w polityce Piastów*. – Toruń, 1997. – S. 111–119; *Войтович Л.* Боротьба Любарта-Дмитра Гедиміновича за відновлення Галицько-Волинської держави // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Історичні науки*. – Луцьк, 2009. № 22. – С. 120–127; *Його ж.* Польща. Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів // *Проблеми слов'янознавства*. – Львів, 2010. – Вип. 59. – С. 52–66; *Його ж.* Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів // *Вісник Львівського університету. Серія історична*. – Львів, 2011. – Вип. 46. – С. 2–26; *Wojtowycz L.* Walka o spadek po Romanowiczach a król polski Kazimierz III Wielki // *Kazimierz Wielki i jego państwo. W siedemsetną rocznicę urodzin ostatniego Piasta na tronie polskim* / [pod red. J. Maciejewskiego i T. Nowakowskiego]. – Bydgoszcz, 2011. – S. 47–66; *Його ж.* Заключительний етап боротьби за “королевство Русі” // *Вестник Удмуртского университета*. – Серия 5. История и филология. – Ижевск, 2012. – Вып. 3. – С. 10–15; *Його ж.* Казимирівська легенда: подолання стереотипів // *Дрогобицький краєзнавчий збірник*. – Дрогобич, 2017. – Вип. 19–20. – С. 95–117; *Його ж.* Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434): між стереотипами та історичною правдою // *Княжа доба: історія та культура*. – Львів, 2018. – Вип. 12. – С. 127–142; *Його ж.* Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434 pp.):

Любарт-Дмитро Гедимінович не міг розраховувати на широку допомогу Великого князівства Литовського, основні сили якого були зв'язані боротьбою з Тевтонським Орденом. Запрошуючи дружини молодших литовських князів, він змушений був роздавати їм лени у Волинській землі для утримання цих дружин. Так з'явилися на Волині Наримунтовичі, Корятовичі, а пізніше Кейстут та Явнут Ольгердовичі. Утримуючи королівство Русі, а потім борючись за його відродження, Любарт-Дмитро не був литовським васалом, що підкреслив титулом *великий князь*¹⁴⁵. У цій боротьбі він отримував постійну допомогу військ Золотої Орди, навіть у складний період боротьби за золотоординський трон (“велика замятня”). Це дало можливість стверджувати, що Любарт-Дмитро став ординським васалом¹⁴⁶. Більшість істориків, залишаючись в полоні стереотипів *Казимирівської легенди*, за яким королівство Русі чи Галицько-Волинська держава була приєднана до Польщі Казимиром III у 1340 р., подають цей період як боротьбу між Польським королівством, Золотою Ордою та Великим князівством Литовським¹⁴⁷.

До 1343 р. зберігався статус-кво. У стольному Львові перебував староста Руської землі Дмитро Дедько, намісник князя Дмитра¹⁴⁸ (Любарта Гедиміновича). Близько 1343 р. не без згоди місцевого боярства Казимир III оволодів Сяноцькою землею. У 1344 р. польський король запропонував васалу Любарта князю Костянтину Корятовичу, який тримав частину волинського Поділля з центром у Хмільнику, союз, скріплений шлюбом з його донькою Кунегундою¹⁴⁹. А угорський король Людовик Анжуйський у 1344 р. послав грамоту до Дмитра Детька як до “вірного свого мужа, комеса Детька, старости Руської землі”¹⁵⁰. У 1344–1345 рр. польсько-угорські війська

нумізматичний аспект // Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск: на пошану професора Романа Шуста. – Львів, 2019. – С. 67–82.

¹⁴⁵ *Войтович Л.* Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 1998. – Т. 5: Історичні та філологічні розвідки, присв. 60-річчю акад. Я. Ісаєвича. – С. 153–168.

¹⁴⁶ *Вернадський Г. В.* Монголы и Русь. – Тверь, 2000. – С. 210.

¹⁴⁷ *Измайлов И.* Войны на Западе. Польша и Литва // История татар с древнейших времён. — Казань, 2009. – Т. 3. Улус Джучи (Золотая Орда) XIII – середина XV вв. – С. 518–528; *Хайтала Р.* Противостояние между Улусом Джучи и Католической Европой с середины XIII до середины XIV века // Золотая Орда в мировой истории. – Казань, 2016. – С. 371–383.

¹⁴⁸ Напис на великому дзвоні собору св. Юрія у Львові: “В лѣто 6849 сольян бы колок сии светому Юрью при князи Дмитриі игуменом Євъфимьем, а писал Скора Яков” (*Жолтовський М. П.* Художнє лиття на Україні XIV–XVIII ст. – Київ, 1973. – С. 6–8).

¹⁴⁹ *Летописи белорусско-литовские // Полное собрание русских летописей.* – Москва, 1980. – Т. 35. – С. 66, 74, 138, 160, 186, 207, 228; *Balzer O.* Genealogia Piastów. – Kraków, 1895. – S. 394, 396; *Шабульдо Ф. М.* Земли Юго-Западной Руси в ... – С. 45; *Войтович Л.* Борьба за спадщину Романовичів (1340–1434): між стереотипами та історичною правдою // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2018. – Вип. 12. – С. 127–128.

¹⁵⁰ “...fidei suo viro Magnifico Comiti Dechh Capitaneo Ruthenorum...” (Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / [ed. G. Fejer.]. – Budaë, 1833. – Т. 9. – Vol. 1. – P. 209). Мабуть, мав рацію Михайло Грушевський, вважаючи, що угорський король лише нагадав про свій “сюзеренітет” над королівством Русі, який впливав з його титулу “короля Галіції і Лодомерії” (*Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 29). Проте угорський король не вжив у листі цього титулу, обмежившись титулом Dei gratia Rex Hungariae, що вказує

обложили Вільно, запобігаючи допомозі литовських князів Любарту-Дмитру. У відповідь Любарт-Дмитро організував вторгнення ординців в угорські землі. Від 1346 р. Казимир III титулував себе господарем і дідичем Русі¹⁵¹. У 1349 р. польський король почав завоювання королівства Русі. Протягом серпня-листопада 1349 р. йому вдалося зайняти більшу частину Галицької землі зі Львовом і частину Волині. Теревовельський князь Олександр Корятович присягнув Казимиру III¹⁵². Але вже невдовзі у 1350 р., не маючи достатньо сил, щоб самотужки завоювати королівство Русі, Казимир III визнав право угорського короля на спадщину Романовичів, за що отримав *королівство Русі* в дожиттєве володіння і угорську допомогу в його завоюванні¹⁵³. Відповідна

на невизначеність стосунків між сторонами. При цьому цікаве звернення “*Vestrae Magnificentiae*” (“ваша високість”) до Дмитра Детька (*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. – P. 210) у листі, в якому угорський король просить внормувати митні проблеми в торгівлі з містом Кошице. Безперечно, що королівська канцелярія не уникла проблем при укладанні цього документа (*Мазур О.* “*Demetrios Detko, provisor seu capitaneus terrae Russiae*” (інститут “старійшини” у політичному житті Галицької землі другої чверті XIV ст.) // *Семінарій “Княжі часи”*. – Львів, 2002. – С. 19–20). Зрозуміло, що зарахування Дмитра Детька до угорських васалів (*Abraham W.* *Powstanie organizacji*. – S. 218; *Paszkiiewicz H.* *Polityka ruska*. – S. 78–81; *Шабульдо Ф. М.* *Земли Юго-Западной Руси...* – С. 40; *Wyrozumski J.* *Kazimierz Wielki*. – S. 92–96; *Dąbrowski J.* *Kazimierz Wielki*. – S. 32) безпідставне. Навіть якщо походження цього лідера галицького боярства і могло бути пов’язаним з Угорським королівством, цього замало, аби вважати його васалом Людовика Анжуйського (*Волощук М.* *Проблема васальної залежності Дмитра Детька від угорського короля Людовика I* // *Княжа доба: історія і культура*. – Львів, 2012. – Вип. 6. – С. 269–279).

¹⁵¹Повний титул: “*милістю Божою король Краківської землі, Судомирської землі, Серадської землі, Польської землі, Куявської землі, Добрянської землі, Руської землі, господар і вічний дідич землям тим володар, король велебний*” (Акты, относящиеся к истории Южной и Западной Руси, собранные и изданные Археографической комиссией. – Санкт-Петербург, 1863. – Т. 1 (1361–1599). – №. 1).

¹⁵²*Puzyna J.* *Koriat i Koriatowicze oraz sprawa podolska* // *Ateneum Wilenskie*. – Wilno, 1936. – R. 4. – S. 12–19; *Idem.* *Pierwsze wystąpienia Koriatowiczow na Rusi Poludniowej* // *Ibid.* – Wilno, 1938. – R. 12. – Z. 2. – S. 3–67. Саме тому в грамоті Спиткові з Мельштина від 12 червня 1395 р. на володіння Поділлям зазначено, що округи Теревовля і Стінка залишаються з правами, які вони мали при Казимиру III та Владиславі Опольському (*Шабульдо Ф. М.* *Земли Юго-Западной Руси...* – С. 51–52). Олександр Корятович, напевно, поспішив перейти в католицьку конфесію, бо пізніше спеціальною буллою папи Григорія XI від 30 січня 1378 р., як захисникові єдності з римською церквою, на той час володар Кам’янця на Русі князь Олександр отримав повноваження надавати місцевому населенню певні духовні відпущення (*Bullarium Poloniae* // [ed. et cur. I. Sulowska-Kuras et S. Kuras]. – Romae, 1985. – Т. 2. – Nr. 4439).

¹⁵³*Pór A., Schönherr G.* *Az Anjou-ház és örökosei (1301–1439)* // *A magyar nemzet története* / [red. S. Szilágyi]. – Budapest, 1895. – Т. 3. – 291 old.; *Halecki O.* *O genezie i znaczeniu rządów andegaweńskich w Polsce* // *Kwartalnik Historyczny*. – Warszawa, 1921. – Т. 35. – S. 31–66; *Dąbrowski J.* *Ostatnie lata*. – S. 190; *Idem.* *Polityka andegaweńska Kazimierza Wielkiego* // *Kwartalnik Historyczny*. – 1922. – Т. 36. – S. 11–40; *Haman B.* *A lengyel-magyar barátság, történeti alapjai* // *Haman B.* *Magyar középkor*. – Budapest, 1938. – 511–518 old.; *Wyrozumski J.* *Kazimierz Wielki*. – S. 79–80; *Szczur S.* *W sprawie sukcesji andegaweńskiej w Polsce* // *Roczniki Historyczne*. – Poznań, 2009. – R. 75. – S. 61–104; *Wojtowycz L.* *Walka o spadek*. – S. 61–62.

угода, яка зафіксувала право короля Людовика Анжуйського на польську спадщину в разі відсутності нащадків *по мечу* в Казимира III, а також повернення *королівства Русі* угорській стороні за умови появи таких нащадків, була зафіксована на з'їзді у Сулейові в другій половині травня 1350 р.¹⁵⁴ Польський король заручився і підтримкою римського папи Климента IV¹⁵⁵. 1352 р. у війну вступили угорські війська. Король Людовик був навіть поранений при облозі Белза й, зазнавши значних втрат, мусив відступити. На допомогу Любарту прийшли тільки золотоординські війська, які зупинили просування поляків на Поділлі¹⁵⁶. У червні–вересні 1352 р. бойові дії завершилися компромісним миром між королем Казимиром III та його союзниками мазовецькими князями з одного боку і Любартом з князями Кейстутом, Явнутом Ольгердовичами, Юрієм Наримунтиновичем і Юрієм Корятовичем (а не Великим князівством Литовським!) з іншого боку. За цим миром до короля відходила львівська земля, а за Любартом залишалися володимирське, луцьке, белзьке, холмське і берестейське князівства. Кременецьке князівство залишалося за Юрієм Наримунтовичем без права укріплення міста до часу остаточного миру, коли ці землі мали відійти до польського короля. Суперечку між угорським королем і Любартом-Дмитром Гедиміновичем¹⁵⁷ мав вирішити суд (з'їзд угорських баронів з литовськими князями) під Холмом¹⁵⁸.

Зрозуміло, що цей компроміс був тимчасовим. У 1353 р. Любарт-Дмитро Гедимінович здійснив кілька успішних походів проти поляків. Зокрема, у травні він був під Львовом, але не зміг втримати столицю краю і лише зруйнував міські укріплення, напевно, щоб полегшити здобуття міста у майбутньому¹⁵⁹. Намагаючись здобути підтримку поліетнічного львівського патриціату, Казимир III 17 червня 1356 р. надав Львову магдебурзьке право та 70 франконських ланів землі¹⁶⁰ або, радше, підтвердив право, надане ще Левом Даниловичем¹⁶¹.

¹⁵⁴Kodeks dyplomatyczny Małopolski / [wyd. F. Piekosiński]. – Kraków, 1876. – Т. 1. – Nr 230; Nowy kodeks dyplomatyczny Wielkopolski. – Poznań, 1879. – Т. 3. – Nr 1299; Kodeks dyplomatyczny Mazowsza. / [wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś przy współudziale K. Pakulskiego i H. Wajsa]. – Wrocław, 1989. – Т. 2. – Nr 302; *Szczur S.* W sprawie sukcesji. – S. 91–92.

¹⁵⁵Климент IV буллою від 14 березня 1351 р. повідомив архієпископа гнєзненського і весь клір Польщі про заволодіння королем Казимиром землі *невірних русинів* і можливість створення там семи єпископств, об'єднання русинів з литовцями та часте вторгнення в ці землі татар, для захисту від яких було покладено збирати десятину з усіх церковних маєтностей протягом чотирьох років, яка мала бути поділеною між королем та папою (*Bullarium Poloniae* / [ed. et cur. I. Sułkowska-Kuras et S. Kuras]. – Romae, 1985. – Т. 2. – Nr 518).

¹⁵⁶*Długosz J.* Roczniki czyli Kroniki sławnego Krolestwa Polskiego. – Warszawa, 1975. – Т. 5, ks. 9. – S. 419.

¹⁵⁷Очевидно, стосовно спадщини Романовичів.

¹⁵⁸Грамоты XIV ст. / [упоряд., вст. стаття, комент. і словн.-покажч. М. М. Пещак]. – Київ, 1974. – С. 29–32.

¹⁵⁹*Ісасевич Я., Войтович Л.* Перехідний час: 1349–1387 // Історія Львова. – Т. 1. – С. 65.

¹⁶⁰Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / [упоряд. М. Капраль]. – Львів, 1998. – С. 27–31.

¹⁶¹*Грушевський М.* Історія України-Руси. – Львів, 1905. – Т. 5. – С. 222–227; *Купчинський О.* Із спостережень над розвідком документа та діяльністю князівської канцелярії Галицько-Волинських земель XIII – першої половини XIV століть // Записки НТШ. – Львів, 1996. – Т. 241. Праці Комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 60; *Капраль М.*

У XIV ст., незважаючи на масове поширення срібних празьких грошей, відбувається відродження карбування срібної монети в Центральній-Східній Європі, причому не тільки як представницької демонстрації, але й як платіжного засобу, тобто в достатньо повноцінній емісії¹⁶². Галицько-волинські володарі теж карбували власні монети¹⁶³, можливо, навіть з часів князя Лева Даниловича¹⁶⁴, серед інших – мідні монети князя Болеслава-Юрія Тройденевича для широкого вжитку. Власні монети з гербами Галицької (лев) та Волинської (рівнораменний хрест) земель карбував і Любарт-Дмитро Гедимінович¹⁶⁵. Зрозуміло, що і Казимир III відразу ж зайнявся налагодженням карбування власних “руських грошей”, перша згадка про ходження яких

Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст. (історико-джерелознавчий огляд) // Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.). – Львів, 1998. – С. 15–16.

¹⁶²Шуст Р. НумізMATика: Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. – Київ, 2007. – С. 78–81.

¹⁶³Книш Я. Монети Галицько-Волинської держави // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2013. – Вип. 23. – С. 101–113; Його ж. Мідні денарії Юрія Болеслава Тройденевича (Доповідь, виголошена 1.03.2018 на науковому семінарі Історичної комісії НТШ “Галицько-Волинська держава у світлі сучасних досліджень” // Збруч. Інтернетний ресурс: <https://zbruc.eu/node/78465>

¹⁶⁴Ярослав Книш атрибує відомі брактеати як монети князя Лева Юрійовича (Книш Я. Монети Галицько-Волинської держави. С. 111–113) на підставі тотожності геральдичного знаку на монеті латиномовній печатці з написом “Sigillum Leonis”, яку дослідник вважає печаткою цього ж князя (Книш Я. Sigillum Leonis // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2010. – Вип. 3. – С. 254–267), що залишається дискусійним, бо молодший з синів короля Юрія Львовича князь Лев Юрійович займав тільки луцький престол (Войтович Л. Князь Лев Юрійович: Спроба портрета // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Дрогобич, 2006. – Вип. 10. – С. 127–131). Печатка, як і монета, радше, належали його дідові Леву Даниловичу, який був сюзереном королівства Русі.

¹⁶⁵Борейша Ю. Аб атрыбуцы, сімваліцы і датаванні манет ВКЛ з ільвом і крыжам // Банкаўскі веснік. – 2007. – Чэрвень. – С. 59–61; Савицький В., Чотюк В. Монети Дмитрія-Любарта // Старий Луцьк. – Луцьк, 2009. – Вип. 5. – С. 152–159; Їх же. Монети Любарта Гедиміновича // Львівські нумізMATичні записки. – Львів, 2009–2010. – Ч. 6–7. – С. 27–31. Підтвердженням належності цих монет Любарту-Дмитру слугує використання гербу Галицької землі на одній з його печаток (Gumowski M. Pieczęcie Książąt Litewskich // Ateneum Wileńskie. – Wilno, 1930. – R. 7, zes. 3–4. – Tabl. 8. – Nr 51. – S. 705; Однороженко О. Руські королівські господарські та князівські печатки XIII–XVI ст. // Monumenta Rutheniae Heraldica. – Харків, 2009. – Vol. 2. – С. 51–52, 195.). Зрозуміло, що волинський князь мусив користуватися і волинським гербом, а не литовською Погонєю, як вважає, приписуючи ці монети все тому ж Леву Юрійовичу, Я. Книш (Книш Я. Монети Галицько-Волинської держави. – С. 103). Останнє було би можливим, якби Любарт залишався васалом великого князя литовського, а не сам титулувався великим князем. Білоруський дослідник Юрій Борейша приписав ці монети Федору Любартовичу на тій підставі, що Любарт не міг карбувати монети раніше, ніж це почали робити великі князі литовські чи Корятовичі на Поділлі (Борейша Ю. Волинские монеты Фёдора Любартовича в свете кладовых данных и реконструкции символики Галицко-Волинского государства. – Минск, 2015. – С. 12–14). Однак, претендуючи на все королівство Русі, Любарт-Дмитро йшов за традиціями своїх попередників, а не литовських князів. А Федір-Любартович, не володіючи Галицькою землею і не претендуючи на неї, не міг використовувати у своїх монетах її символу.

сягає 1356 р.¹⁶⁶ Так виник перший Львівський монетний двір. Цікаво, що в іконографії своєї монети польський король слідував традиції попередніх галицько-волинських правителів, зокрема короля Юрія Львовича¹⁶⁷. Карбуванням окремих *руських грошей*, виконаних в давніх руських традиціях, Казимир III декларував продовження окремого існування королівства Русі тільки під своїм сюзеренітетом, тобто унійне об'єднання королівства Русі з королівством Польщі¹⁶⁸. Управляв частиною королівства Русі намісник в ранзі *генерального старости*.

У 1362 р., скориставшись загостренням в боротьбі за владу у Золотій Орді, великий князь Литви Ольгерд Гедимінович виступив проти ординців і в битві на Синіх Водах (р. Синюха, притока Південного Бугу) розгромив війська правителів Подільського та Кримського улусів Хаджибея і Кутлу-Буки та князя Малого Поділля Дмитрія¹⁶⁹. Наслідком цього походу стало утворення потужного Подільського князівства, правителі якого відразу ж почали карбувати власні монети¹⁷⁰, декларуючи свою незалежність, яку пробували утримати, балансуючи на протиріччях Угорщини,

¹⁶⁶ Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV–XV століттях. – Львів, 2007. – С. 45–69.

¹⁶⁷ Книш Я. Монети Галицько-Волинської держави. – С. 111–112.

¹⁶⁸ Исаевич Я. Д. “Королевство Галиции и Володимирии” и “Королевство Руси” // Древнейшие государства на территории СССР. Материалы и исследования. 1985 г. – Москва, 1986. – С. 63; Sieradzki J. “Regnum Russiae”. Polityka ruska Kazimierza Wielkiego: Krytyka dotychczasowych poglądów i zarys nowej konstrukcji // Kwartalnik Historyczny. – 1958. – Nr 2. – S. 498. При цьому польський король, призначаючи переважно польських лицарів на високі адміністративні посади у тій частині *королівства Русі*, яку вдалося підкорити, та заохочуючи їх до колонізації цих земель, демонстрував явну тенденцію до будівництва централізованої монархії і ліквідації давніх прав населення різних регіонів (Gawlas S. Polska Kazimierza Wielkiego a inne monarchie Europy Śródkowej – możliwości i granice modernizacji władzy // Modernizacja struktur władzy w warunkach opóźnienia. Europa Środkowa i Wschodnia na przełomie średniowiecza i czasów nowożytnych / [red.: M. Dugo, S. Gawlas, H. Grala]. – Warszawa, 1999. – S. 5–34). Значна частина руської шляхти відходила з військом Любарта-Дмитра на Волинь. Частина навіть продавала свої маєтності прибулим лицарям і перебиралася до земель, підконтрольних волинському князеві. Так, наприклад, Петро Радційовський 1359 р. купив *дідицтво* Ганни Радивонкової (Грамоти XIV ст. – С. 16–17). Той же П. Радційовський 1366 р. купив *дідицтво* “Пнеколт” (Пнікут) від братів Шулжичів (Там само. – С. 39–41). 1 січня 1368 р. Ганько Сварц відкупив дідицтво на Щирці від Олешка Мелешковича (Там само. – С. 41–42). У 1371 р. Вятслав Дмитровський викупив дворище братів Василя і Генки Скибичів (Там само. – С. 42–47).

¹⁶⁹ Kuczyński S. Sine wody. – Warszawa, 1935; *Idem*. Sine wody. Rzecz o wyprawie Olgerdowej 1362 r. // Kuczyński S. M. Studia z dziejów Europy Wschodniej X–XVIII w. – Wrocław; Warszawa, 1962. – S. 135–180; Шабульдо Ф. Битва біля Синіх вод 1362 р.: маловідомі та неznані аспекти // Український історичний журнал. – Київ, 1996. – № 2. – С. 3–15; Його ж. Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. – Київ, 1998; Його ж. Синьоводська битва 1362 р. у сучасній науковій інтерпретації // Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. – Київ, 2005. – С. 9–27; Моця О. П. Синьоводська битва та її наслідки в контексті історії Середньовічної Європи // Український історичний журнал. – Київ, 2012. – № 2 (503). – С. 4–10; Наукові записки. Серія: історичні науки. – Кіровоград, 2014. Вип. 20. Синьоводська битва 1362 року в контекств історії Східної Європи. – 252 с.

¹⁷⁰ Саввов Р. Карбування власної монети в Подільському князівстві (XIV ст.) // Львівські нумізматичні записки. – Львів, 2009–2010. – Ч. 6–7. – С. 32–34.

Литви, Золотої Орди і залишків королівства Русі, які визнавали зверхність Любарта-Дмитра Гедиміновича.

Залишений союзниками (в Золотій Орді розгорнулася небувала боротьба за престол)¹⁷¹, Любарт-Дмитро програв наступну війну з Казимиром III (1365–1366), втративши навіть Володимирське князівство¹⁷², яке польський король передав Олександрові Корятювичу¹⁷³.

Людовик Анжуйський, успадкувавши королівства Польщі і Русі після смерті Казимира III, передав *королівство Русі* князю Володиславу Опольському¹⁷⁴, пов'язаному з попередньою династією (був внуком Гремислави Всеволодівни, доньки белзького князя Всеволода Олександровича, племінника короля Данила¹⁷⁵), що було важливо в умовах продовження боротьби з Любартом-Дмитром. Володислав Опольський титулувався “Рускої землѣ господар и дѣдич прирочоний тѣм землямъ усѣмъ”¹⁷⁶ і, по суті, будував власне спадкове князівство¹⁷⁷. Продовжуючи політику Казимира

¹⁷¹За 1359–1367 рр. на престолі Золотої Орди побувало аж 12 ханів: Кульна (1359, весна – осінь), Ноуруз (1359, осінь – 1360, весна), Хизр-ходжа (1360, весна – 1361, весна), Халфа (1361, весна), Тимур-ходжа (1361, весна), Ордумелік (1361, весна), Абдуаллах (1361, весна – 1369), Кельдибек (1361, весна – 1361, осінь), Мір-Пулад (1361, осінь – 1363), Булат-Ходжа (1363–1364), Азіз-Шах (1364–1367) та Булат-Тимур (1367), з яких довше інших протримався тільки Абдуаллах, іменем якого фактично правив темник Мамай (*Войтович Л.* *Нашадки Чингіз-хана: Вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів.* – Львів, 2004. – С. 131–137, 145–153).

¹⁷²Результати війни зафіксував черговий компромісний мир на початку жовтня 1366 р. (Грамоти XIV ст. – С. 38–39).

¹⁷³Олександр Корятювич тримав Володимирське князівство до початку 1370-х років. Прогнаний Любартом-Дмитром, він до своєї смерті (1380) не полишав надій повернути собі це князівство. Вже будучи подільським князем, до привілею краківським купцям з 1375 р. він привісив свою печатку з титулом володимирського князя (*Молчановський Н.* *Очерк известий о Подольской земле до 1434 года.* – Київ, 1885. – С. 214–215).

¹⁷⁴*Ісаєвич Я., Войтович Л.* *Перехідний час.* – С. 63–71; *Sperka J.* *Władysław książę opolski, wieluński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 6 lub 18 maja 1401).* – Kraków, 2013; *Войтович Л.* *Портрет князя Володислава Опольського на повний зріст.* *Sperka J.* *Władysław książę opolski, wieluński, kujawski, dobrzyński, pan Rusi, palatyn Węgier i namiestnik Polski (1326/1330 – 6 lub 18 maja 1401).* – Kraków, 2013. – 508 s. // *Княжа доба: історія і культура.* – Львів, 2013. – Вип. 7. – С. 314–319.

¹⁷⁵*Войтович Л.* *Княжа доба на Русі: портрети еліти.* – Біла Церква, 2006. – С. 511; *Войтович Л., Целуйко О.* *Правлячі династії Європи.* – Біла Церква, 2008. – С. 334–338.

¹⁷⁶*Сергієнко М.* [*Грушевський М.*]. *Громадський рух на Україні-Руси в XIII віці // Записки НТШ.* – Львів, 1892. – Т. 1. – С. 4–5.

¹⁷⁷*Sroka S. A.* *Itinerarium księcia Władysława Opolczyka z lat 1372–1378 // Rocznik Przemyski.* – Przemyśl, 1993. – Т. 28. – С. 147–154; *Idem.* *Książę Władysław Opolczyk na Węgrzech. Studium z dziejów stosunków polsko-węgierskich w XIV wieku.* – Kraków, 1996; *Sperka J.* *Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401. Studium o elicie władzy w relacjach z monarchią.* – Katowice, 2006; *Idem.* *Początki osadnictwa rycerstwa śląskiego na Rusi Czerwonej // Княжа доба: історія і культура.* – Вип. 3. – С. 285; *Karczewski D.* “Meliorator terre Rusiae”. *Rapowanie Władysława Opolczyka na Rusi (1371–1378) // Piastowie śląscy w kulturze i europejskich dziejach / [red. A. Barciak].* – Katowice, 2007. – С. 265–272; *Тєговський Я.* *Nowe źródła do kwestii datacji objęcia rządów Władysława Opolczyka na Rusi // Średniowiecze polskie i*

III, він роздавав лени сілезьким лицарям¹⁷⁸, водночас заграючи і з місцевою елітою, зокрема, відома його грамота 1377 р. з титулом *Володислав господар і дідич, вічний землям тим самодержець*¹⁷⁹, та земельні наділи українській шляхті¹⁸⁰. Володислав Опольський тримав двір у Львові і надав місту низку привілеїв¹⁸¹. Він теж карбував власні монети на Львівському монетному дворі¹⁸². Цікаво, що монети цього періоду не містять вказівки на підпорядкування Угорському королівству і немає жодної документальної згадки про пересилку князем Володиславом податків до угорської скарбниці¹⁸³. Війна продовжувалась і в 1370–1371, 1372, 1376–1377 рр., Любарту-Дмитру вдалося зайняти частину Галицької землі, але втриматися тут він не зміг¹⁸⁴.

Зіткнувшись із невдоволенням польської еліти, Людовик Анжуйський призначив князя Володислава Опольського палатином Польщі. Дбаючи про збереження королівства Русі за угорською короною, він надав князю як компенсацію Добжинську

powczechne. – Katowice, 2009. – Т. 1(5). – С. 127–137; *Войтович Л.* Портрет князя Володислава. – С. 314–319.

¹⁷⁸ *Fialek J.* Tarłowie. Znakomitego rodu początki i świetność // *Przegląd Historyczny.* – Warszawa, 1909. – Т. 8. – С. 63–88; *Dąbkowski P.* Wędrówki rodzin szlacheckich. Karta z dziejów szlachty halickiej // *Księga Pamiątkowa ku czci Bolesława Orzechowicza.* – Lwów, 1916. – Т. 2. – С. 5–16; *Idem.* Zwierciadło szlacheckie. – Lwów, 1928; *Gilewicz A.* Stanowiska i działalność Władysława Opoleczyka na Rusi w latach 1372–1378 // *Prace historyczne wydane ku uczczeniu 50-lecia Akademickiego koła historyków Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie 1878–1928.* – Lwów, 1929. – С. 97–99; *Dunikowski J.* O rodzie Świerczków na Rusi w wieku XV i początkach rodziny Dunikowskich // *Miesięcznik Heraldyczny.* – Lwów, 1931. – R. 10. – С. 202–227; *Skoczek J.* Stosunki kulturalne Śląska ze Lwowem w wiekach średnich. – Katowice, 1937; *Idem.* Udział Śląska w rozwoju i kulturze południowo-wschodnich ziem Polski. – Katowice, 1938; *Szeptycka A.* Uwagi do artykułu o Herburtach z Bruchnała // *Miesięcznik Heraldyczny.* – Lwów, 1939. – Т. 18. – С. 42–44; *Łaszczyńska O.* Ród Herburtów w wiekach średnich. – Poznań, 1948; *Fastnacht A.* Osadnictwo w ziemi Sanockiej w latach 1340–1650. – Wrocław, 1962. – С. 189–208; *Janeczek J.* Polska ekspansja osadnicza w ziemi lwowskiej w XIV–XV w. // *Przegląd Historyczny.* – Warszawa, 1978. – Т. 79. – С. 597–620; *Sperka J.* Początki osadnictwa. – С. 278–301.

¹⁷⁹ *Розов В.* Українські грамоти. – Київ, 1928. – Т. 1. XIV ст. і перша половина XV ст. – С. 23–24; *Ісаєвич Я., Войтович Л.* Перехідний час. – С. 67.

¹⁸⁰ *Милькович В.* Студії критичні над історією русько-польською. – Львів, 1893. С. 91; *Юсяк П.* Оточення князя Владислава Опольчика в період його правління на Русі (1372–1379) // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 1999. – Вип. 34. – С. 82–83, 88, 92; *Sperka J.* Początki osadnictwa. – С. 293–294.

¹⁸¹ 9 грудня 1372 р. князь Володислав Опольський надав Львову 100 франконських ланів землі на магдебурзькому праві і частково звільнив міщан від чиншів. 4 жовтня 1377 р. князь зобов'язав духовних осіб львівського капітулу при купівлі будинку у Львові виконувати міські повинності, які були на цьому будинку. Грамотою від 7 листопада 1378 р. він передав львівське війтвіство місту з дозволом обирати війта з-поміж райців, залишивши за собою дві третини прибутків від кримінальних справ (Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / [упоряд. М. Капраль]. – Львів, 1998. – С. 37–42).

¹⁸² *Крижанівський А.* Львівський монетний двір у XIV–XV століттях. – Львів, 2007. – С. 74–93.

¹⁸³ *Крижанівський А.* Львівський монетний двір у період “угорського” підпорядкування Галичини (1370–1386 рр.) // *Україна в Центральній-Східній Європі.* – Київ, 2002. – Вип. 2. – С. 111.

¹⁸⁴ *Войтович Л.* Етапи політичної історії. – С. 153–168.

землю. У грудні 1378 р. окремою грамотою князь Володислав Опольський звільнив урядовців і народ королівства Русі від складеної йому присяги, передаючи повну владу безпосередньо королю Людовіку Анжуйському¹⁸⁵. Король призначив нових урядовців і розпочав карбувати власну окрему монету для *королівства Русі*¹⁸⁶, декларуючи тим самим окремішність цієї держави. 9 травня 1379 р. Людовик Анжуйський підтвердив привілеї попередників місту Львову, розташованому “в нашому сусідньому Руському королівстві (in confinibus regni nostri Russie)”¹⁸⁷. 11 листопада 1380 р. король надав Львову право складу східних товарів¹⁸⁸, від якого почалося нове піднесення міста.

Король Людовик Анжуйський помер 10 вересня 1382 р. в момент напруження стосунків між баронськими групами в Угорському королівстві і невдоволення польської еліти угорсько-польською унією¹⁸⁹. Його старша дочка Марія на початку 1383 р. поставила генеральним старостою *королівства Русі* колишнього бана Хорватії і Далмації Імре Бебека (1383–1385)¹⁹⁰. Князь Любарт-Дмитро Гедимінович помер 4 серпня 1383 р., до кінця продовжуючи боротьбу за збереження і відновлення королівства Русі¹⁹¹.

У цій ситуації польська еліта розірвала угорсько-польську унію, віддавши у 1384 р. корону Ядвізі, молодшій доньці Людовика Анжуйського¹⁹². Володислав Опольський, програвши боротьбу за руку польської королеви-короля великому князю

¹⁸⁵ *Ісаєвич Я., Войтович Л.* Перехідний час. – С. 68–69.

¹⁸⁶ *Крижанівський А.* Львівський монетний двір у XIV–XV століттях. – Львів, 2007. – С. 77–81.

¹⁸⁷ Привілеї міста Львова. – С. 42–43.

¹⁸⁸ Там само. – С. 44–45.

¹⁸⁹ *Kłoczowski J.* Louis the Great as King of Poland as Seen in the Chronicle of Janko of Czarnkow // *Vardy S. B., Grossschmid G., Domokos L.* Louis the Great King of Hungary and Poland. – Boulder, 1986. – P. 129–154; *Bertényi I.* Nagy Lajos király. – Budapest, 1989; *Kristó G. I.* Lajos (Nagy Lajos) // *Kristó G.* Magyarország vegyes házi királyai. – Budapest, 2002. – P. 45–66; *Csukovits E. I.* (Nagy) Lajos // *Gujdar N., Szatmáry N.* Magyar királyok nagykönyve: Uralkodóink, kormányzóink és az erdélyi fejedelmek életének és tetteinek képes története. – Budapest, 2012. – 116–119 old.

¹⁹⁰ *Ehrlich L.* Starostwa w Halickiem w stosunku do starostwa lwowskiego w wiekach średnich (1390–1501). – Lwów, 1914. – S. 29, 50; *Dąbrowski J.* Ostatnie lata. – S. 46, 297.

¹⁹¹ У 1347 р. саме Любарт-Дмитро Гедимінович домігся відновлення Галицької митрополії, рішення про яке прийняли імператор Іоан VI Кантакузен та патріарх Іоанн XIV Каліка – митрополитом став ставленник князя Феодор (Русская историческая библиотека. – Санкт-Петербург, 1880. – Т. 6. – Приложение № 3). Про нього див.: *Троневич П.* Луцький замок. – Луцьк, 2003; Великий князь Дмитрій-Любарт і його сучасники. – Луцьк, 2011; *Wojtowych L.* Walka o spadek po Romanowiczach a król polski Kazimierz III Wielki // *Kazimierz Wielki i jego państwo. W siedemsetną rocznicę urodzin ostatniego Piasta na tronie polskim* / [pod red. J. Maciejewskiego i T. Nowakowskiego. – Bydgoszcz, 2011. – S. 47–66.

¹⁹² 10-річна Ядвіга була коронована королем Польщі 16 жовтня 1384 р. і до смерті (17.07.1399) на переговорах з іншими державами виступала як володар Польщі. Див.: *Strzelecka A.* O królowej Jadwidze. Studia i przyczynki. – Lwów, 1933; *Maciejewska W.* Jadwiga królowa polska. – Kraków, 1934; *Quillus H.* Königin Hedwig von Polen. – Leipzig, 1938; *Wyrozumski J.* Królowa Jadwiga między epoką piastowską i jagiełłońską. – Kraków, 1997; *Halecki O.* Jadwiga Andegawajska i kształtowanie się Europy Środkowo-Wschodniej. – Kraków, 2000; *Sroka S. A.* Królowa Jadwiga. – Kraków, 2002; *Nikodem J.* Jadwiga król polski. – Wrocław, 2009. – S. 79–121.

литовському Ягайлу, звернувся до угорської королеви-короля Марії, знову встиг отримати з її рук *королівство Русі* і негайно почав карбувати нові монети, куди ввійшло зображення орла (герб його сілезьких володінь)¹⁹³. Але цього разу його спроба панувати в *королівстві Русі* завершилась невдачею¹⁹⁴.

Угорщину охопила боротьба баронських еліт – угорської та хорватської. Остання звернулася до неаполітанської гілки Анжуйської династії. В цій міжособній боротьбі у січні 1387 р. загинула королева-вдова Єлизавета Котроманіч, боснійська принцеса, безрезультатно намагаючись врятувати спадщину Людовика Анжуйського, а її дочка потрапила в полон¹⁹⁵. Великий князь литовський Владислав-Ягайло, муж королеви-короля Ядвіги, несподівано зустрівся з опором литовської еліти. Всім цим блискавично скористалася польська еліта, спорядивши на початку лютого 1387 р. значне військо з королем Ядвігою, яке вторгнулося в межі королівства Русі. Польські політики спішили зайняти спірну територію, доки Ягайло не повернувся з Литви, щоби виключити можливість претензій на спадщину волинського князя Федора Любартовича¹⁹⁶. Князь Володислав Опольський за цих умов не міг розраховувати на угорську допомогу, а Федір Любартович взагалі не мав можливості втрутитися в цю боротьбу. Після Кревської унії 14 серпня 1385 р. йому не залишалось іншого виходу, як визнати себе литовським васалом, щоб його волинські володіння не відійшли до Польщі. Владислав Ягайло відразу ж змусив його звільнити від васальної присяги острозького князя Федора Даниловича¹⁹⁷, який невдовзі став луцьким намісником Владислава II Ягайла¹⁹⁸. А сам князь Федір Любартович незабаром був переміщений аж до Сіверської землі.

Сілезьке лицарство, на яке сподівався опертись Володислав Опольський, за цих умов не зважало на заклики свого князя і переймалося тільки гарантіями збереження отриманих раніше володінь. Так само чинив і різноетнічний патриціат значніших

¹⁹³Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV. – С. 82–93.

¹⁹⁴Sroka S. A. Książę Władysław Opolczyk na Węgrzech. Studium z dziejów stosunków polsko-węgierskich w XIV wieku. – Kraków, 1996; Ісаєвич Я., Войтович Л. Перехідний час. – С. 69–70; Войтович Л. Польща. Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів // Проблеми слов'янознавства. – Львів, 2010. – Вип. 59. – С. 52–66; Його ж. Заключительный этап. – С. 10–15; Його ж. Портрет князя. – С. 314–319.

¹⁹⁵Márki S. Mária. Magyarország királynéja 1370–1395. – Budapest, 1885; Gazi S. A History of Croatia. – New York: Philosophical Library, 1973. – P. 61; Gromada T., Halecki O. Jadwiga of Anjou and the rise of East Central Europe. – London, 1991. – P. 164; Fine J. V. A. The Late Medieval Balkans: A critical survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest. – Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994. – P. 396–397; Sroka S. A. Genealogia Andegawenów węgierskich. – Kraków, 1999. – S. 30; Engel P. The realm of St. Stephen: a history of medieval Hungary, 895–1526. – Philadelphia: Penn State Press, 1999. – P. 198–199; Engel P., Tóth C. N. Erzsébet királyné itineráriuma (1382–1386) // Itineraria Regum et Regenarum (1382–1438). – Budapest, 2005. – 161–168 old.

¹⁹⁶Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 108–109.

¹⁹⁷Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie, wydane nakładem właściciela, pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego przy współudziale P. Skobielskiego i B. Gorzka. – Lwów, 1886. – Т. 1. – Nr 8. – S. 8.

¹⁹⁸Ibid. – Nr 7. – S. 7–8.

міст. Радники королеви декларували вигнання з цих територій угорських урядовців і лицарів, які отримали тут лени¹⁹⁹. Заклик Володислава Опольського від 6 лютого 1387 р., у якому князь обіцяв не призначати угорців намісниками без згоди місцевої еліти, успіху не приніс²⁰⁰. 8 лютого 1387 р. королева-король була вже у Ярославі. Далі піддався Перемишль і 18 лютого в Городку від імені королеви, титулованої спадкоємницею Русі, було надано привілей шляхті й духовенству Перемишльської землі. 8 березня 1387 р. вона підтвердила права, вольності і привілей стольного Львова, відмінила нововведені мита й податки, відновила складське право на сіль та інші товари й гарантувала права українців-русинів, вірмен, сарацинів, жидів та всіх мешканців загалом²⁰¹. Місцева еліта присягнула на вірність королю Ядвізі і польське військо рушило до Галича. У відчаї Володислав Опольський 17 квітня 1387 р. “Руську землю, якою мав володіти пожиттєво” передав чеському королю Вацлаву Люксембургу “як опікуну на той час угорських королів” з умовою повернення цих земель угорським володарям, тільки-но вони цього побажають²⁰². Але король Вацлав на той час не міг допомогти навіть брату – мужу угорської королеви Сигізмунду Люксембургу, який боровся за визволення дружини з хорватського полону. Галицький воєвода Бенедикт (правдоподібно, брат генерального руського старости Імре Бебека²⁰³) вирішив не здаватися. Поляки не наважилися штурмувати потужні галицькі укріплення. Довелося звертатися до короля Владислава Ягайла, який прислав литовські війська на чолі з князем Юрієм Наримунтовичем та дружини ратненського князя Федора Ольгердовича, володимирського князя Федора Любартовича, пінського князя Василя Михайловича, случького князя Юрія і степанського князя Семена. 11 серпня 1387 р. князі видали воєводі Бенедикту грамоту з гарантіями прихильності короля Владислава Ягайла²⁰⁴. Але галицький воєвода визнав зверхність Ядвіги і Ягайла тільки після підтвердження своїх володінь грамотою, наданою Владиславом Ягайлом у Жидачеві 14 жовтня 1397 р.²⁰⁵ 18 жовтня грамотами, наданими у Городку, король підтвердив усі привілей Львова²⁰⁶.

¹⁹⁹За Яном Длугошем, королева “усунула з них [територій – Л. В.] всіх угорців і сілезців, які отримали надання від Владислава Опольського, і передала попереднім панам польським” (Jana Długosza Roczniki czyli kroniki sławnego królestwa Polskiego. – Ks. 10. – Warszawa, 1981. – S. 237–238). Зрозуміло, що цей хроніст, який сам похід помилково відніс до 1390 р., перебільшував давню польську присутність у галицьких землях. Сілезька шляхта переважно присягнула Ядвізі, а вигнання угорських пришелиць спеціально декларувалися, щоб здобути прихильність місцевої еліти. Як, приміром, надання Ярослава Яцку з Тарнова (Miasta polskie w tysiącleciu. – Wrocław, 1967. – T. 2. – S. 554).

²⁰⁰Ісасвич Я., Войтович Л. Перехідний час. – С. 70.

²⁰¹Привілей міста Львова. – С. 46–47.

²⁰²Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 121.

²⁰³Piotrowicz K. Bubek (Bebek, Webek, Wubek) Emeryk, starosta Rusi Czerwonej // Polski Słownik Biograficzny. – Kraków, 1937. – Т. 3. – S. 73.

²⁰⁴Wolff J. Rod Gedymina. Dodatki i poprawki do dzieł gr. K. Stadnickiego “Synowie Gedymina”, “Olgięrd i Kiejstut”, “Bracia Władysława Olgięrdowicza Jagiełły” we Lwowie 1867. – Kraków, 1886. – S. 21–22.

²⁰⁵Грушевський М. Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 122.

²⁰⁶Привілей міста Львова. – С. 48–50.

Угорські гарнізони утримались на правобережжі Дністра, литовські князі далі готові були підтримати претензії Вітовта Кейстутовича на великокнязівський престол, а Володислав Опольський був готовий розділити польські землі між Угорщиною, Бранденбургом і Тевтонським Орденом²⁰⁷. Це не дало змоги Владиславу Ягайлу продовжити наступ, щоб окупувати рештки королівства Русі. Він намагався завоювати прихильність галицької шляхти, підтверджуючи лени колишнім сілезьким васалам Владислава Опольського²⁰⁸ та своїм руським прихильникам²⁰⁹. 29 вересня 1388 р. король передав місту львівське вйтівство з правом вибору вйта, залишивши собі тільки 2 денарії з прибутку вйтівства²¹⁰; 30 вересня 1388 р. гарантував збереження Львова і Львівської землі за собою, дружиною Ядвігою і їхніми нащадками²¹¹; 29 вересня 1389 р. підтвердив надання місту Казимиром III 100 франконських ланів²¹²; Того ж дня у Львові він підтвердив своє попереднє надання місту²¹³; 13 березня 1403 р. Львову підтверджено право складу східних товарів²¹⁴. Відразу ж з кінця 1387 р. відновилась робота львівського монетного двору, в якому почали карбувати *руські грошики* короля Владислава Ягайла²¹⁵. У 1389 р. король надав магдебурзьке право Городку разом зі 100 франконськими ланами, звільнивши міщан від данин і повинностей на 12 років і заборонивши ставити корчми і займатися ремеслами ближче милі від меж міста²¹⁶. У 1389 р. отримала магдебурзьке право Тереховля²¹⁷. Нарешті 1 жовтня 1389 р. король видав грамоту про прилучення Львова і Львівської землі до Польського королівства²¹⁸, що на цьому етапі мало декларативний характер.

31 березня 1387 р. королем Угорщини став Сигізмунд Люксембург, чоловік королеви Марії. Він одразу ж передав *королівство Русі* барону Сцібору зі Сціборжиць (1347–1414), який допоміг йому визволити з хорватського полону королеву Марію, на такому ж праві, яким послуговувався Володислав Опольський²¹⁹. Користуючись

²⁰⁷ Kuczyński S. M. Wojsko i sztuka wojenna w latach 1340–1454 // Zarys dziejów wojskowości Polskiej do roku 1864 / [red. J. Sikorski]. – Warszawa, 1965. – Т. 1. – С. 201.

²⁰⁸ Див.: Skrzypek J. Południowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagiełły do śmierci Jadwigi i bitwy nad Worskłą (1386–1399). – Lwów, 1936; Sperka J. Zarys migracji rycerstwa śląskiego na ziemie Rusi koronnej w okresie panowania Władysława Jagiełły // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2011. – Вип. 5. – С. 221–229.

²⁰⁹ Целуйко О. П. Рід Даниловичів у кінці XVI – на початку XVIII ст. Історико-генеалогічне дослідження: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. – Львів, 2003. – С. 33.

²¹⁰ Привілеї міста Львова. – С. 51–52.

²¹¹ Там само. – С. 53–53.

²¹² Там само. – С. 53–54.

²¹³ Там само. – С. 55–56.

²¹⁴ Там само. – С. 58–60.

²¹⁵ Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV. – С. 94.

²¹⁶ Baliński M., Lipiński T. Starożytna Polska pod względem historycznym i statystycznym. – Warszawa, 1845. – Т. 2, cz. 2. – С. 569.

²¹⁷ Ibid. – S. 726–730; Prochaska A. Odzyskanie Trembowli w 1390 r. // Kwartalnik Historyczny. – Lwów, 1894. – Т. 8. – S. 627–644.

²¹⁸ Привілеї міста Львова. – С. 56–58.

²¹⁹ Зміщення Владислава Опольського королем Сигізмундом Люксембургом означало, що Владислав, передаючи *королівство Русі* чеському королю, вже ними не володів, його акт не мав жодної юридичної сили.

продовженням громадянської війни в Литві (1389–1392), Сцібор зі Сціборжиць зі своїми військами утримав, принаймні, південну, задністровську частину королівства Русі щонайменше до 1393 р.²²⁰ 4 серпня 1392 р. в Острові поблизу Ліди Владиславу Ягайлу вдалося завершити громадянську війну в Литві укладенням угоди, за якою Вітовта Кейстутовича було визнано великим князем литовським²²¹. Король Владислав Ягайло допоміг Вітовту розгромити коаліцію у складі київського князя Володимира Ольгердовича, сіверського князя Корибута-Дмитра Ольгердовича, вітебського князя Свидригайла-Лева Ольгердовича і подільського князя Юрія Корятовича²²². Проти останнього вирушило велике польське військо на чолі зі Спитком з Мельштина, яке допомогло Вітовтові зайняти Поділля²²³. Сцібор зі Сціборжиць не мав можливості зосередитися на обороні своїх галицьких володінь: у 1391–1393 рр. він очолював угорські війська в походах проти турків на р. Саві і біля Сірмія, а у 1393 р. брав також участь у поході до Боснії. Польське військо з району Самбора рухалося найкорот-

²²⁰*Prochaska A.* Ścibor ze Ściborzyc // *Rocznik Towarzystwa Naukowego w Toruniu*. – Toruń, 1912. – R. 19. – S. 137–208; *Sroka S.* Ścibor ze Ściborzyc. Rys biograficzny // *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*. – Kraków, 2000. – S. 139–158; *Dwořáková D.* Rytyer a jeho král. Stibor zo Stiboric a Zigmund Lucemburský. Sonda do života stredovekého šľachtica s osobitým zrefel'om na uzemie Slovenska. – Bratislava, 2003; *Лешкович Н.* Останній галицький князь // *Княжа доба: історія і культура*. – Львів, 2018. – Вип. 12. – С. 161–168; *Її ж.* Сцібор з Сціборжиць // *Проблеми історії війн і військового мистецтва*. – Львів, 2018. – С. 121–130.

²²¹Угода була укладена за посередництвом мазовецького плоцького князя Генріха Земовитовича, одруженого з Рингалою-Єлизаветою Кейстутівною, сестрою Вітовта. Литовська сторона визнала за Польським королівством галицьку частину королівства Литви (*Lewicki A.* Kiedy Witold został wielkim księciem Litwy // *Kwartalnik Historyczny*. – Lwów, 1894. – T. 8. – S. 424–436; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 138–140, 165–167; *Halecki O.* Dzieje unii jagiellońskiej. – Kraków, 1919. – Т. 1; *Чубатий М.* Державно-правове становище українських земель Литовської держави під кінець XIV в. // *Записки НТШ*. – Львів, 1926. – Т. 144–145. – С. 1–108; *Koncius J. B.* Vytautas the Great, Grand Duke of Lithuania. – Miami, 1964. – P. 21–23; *Gąsiorowski A.* Itinerarium króla Władysława Jagiełły. – Warszawa, 1972. – S. 55; *Ivinskis Z.* Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties. – Rome, 1978. – P. 307–308; *Gudavičius E.* Lietuvos istorija. Nuo seniausiu; laiki; iki 1569 metu. – Vilnius, 1999. – P. 173–174; *Его же.* История Литвы с древнейших времен до 1569 г. – Москва, 2005. – С. 172–182; *Kiaupa Z., Kiaupiene J., Kunevičius A.* The History of Lithuania before 1795. – Vilnius, 2000. – P. 135–137; *Stone D. Z.* The Polish-Lithuanian State, 1386–1795. – Seattle, 2001. – P. 18.

²²²*Stadnicki K.* Synowie Gedymina. – Lwów, 1881. S. 305–366; *Коцебу А. Ф.* Свидригайло, великий князь литовский. – Санкт-Петербург, 1835; *Войтович Л.* Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII–XVI ст. – Львів, 1996. – С. 141–152; *Його ж.* Етапи політичної історії Волині XIV–XV ст. Державність. Васалітет. Інкорпорація // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість державність*. – Львів, 1998. – Т. 5. – С. 162–168.

²²³*Długosz J.* Dzieła wszystkie. – Warszawa, 1868. – Т. 4, ks. 10. – S. 488–497; *Szymona Starowolskiego* Wojownicy sarmaccy / [red. J. Starnawski]. – Warszawa, 1978. – S. 142; *Грушевський М.* Історія України-Руси. – Т. 4. – С. 89–90, 166–167, 174–178, 475–476; *Strzelecka A.* Melsztyński Spyttek (Spytek z Melsztyna) h. Leliwa (zm. 1399) // *Polski Słownik Biograficzny*. – Wrocław, 1975. – Т. 20/3, zes. 86. – S. 412–415; *Михайловський В.* Спитко з Мельштина – володар Західного Поділля в 1395–1399 рр. // *Україна в Центрально-Східній Європі*. – Київ, 2013. – Вип. 12–13. – С. 210–222.

шим шляхом, займаючи правобережжя Дністра і витісняючи угорські гарнізони²²⁴. Закріплюючи ці території, король у 1393 р. надав магдебурзьке право місту Жидачеву²²⁵. У 1398 р. перемишльському католицькому біскупові повернули місто Тустань²²⁶.

Сигізмунд Люксембург приймав Гедиміновичів, які втратили свої князівства, і разом з Тевтонським Орденем був готовий тиснути на Владислава Ягайла. Він не міг погодитися з анексією королівства Русі, а також підпорядкуванням Польщі Подільського і Молдовського князівств²²⁷. Але османська загроза на півдні змушувала його шукати порозуміння з Польщею та Литвою. Особливо ситуація загострилася 1395 р., коли угорський король почав збирати хрестовий похід проти турків²²⁸. Сигізмунд Люксембург пробував домовитися з Владиславом Ягайлом, був готовий піти на певні поступки, що польська сторона розцінювала як слабкість, тому домовитися не вдалось і зустріч між королями не відбулася²²⁹. Владислав Ягайло теж ніяк не відреагував на

²²⁴Схоже, що саме тоді були зруйновані міста Стільсько, Дроговиж, Устя і Більче в басейні Верхнього Дністра (*Войтович Л.* Між верхнім Дністром і Карпатами: домен галицьких князів у XII–XIII ст. // Фортеця. Збірник заповідника “Тустань”. – Львів, 2012. – Кн. 2: На пошану Михайла Рожка. – С. 148–157; *Його ж.* Давнє Стільсько: помилка археологів чи нова загадка? // Плісеські старожитності: зб. наук. праць. – Львів, 2017. – Вип. 2. – С. 18–26; *Його ж.* Боротьба за спадщину Романовичів (1340–1434): між стереотипами та історичною правдою // Княжа доба: історія і культура. – Львів, 2018. – Вип. 12. – С. 141–142).

²²⁵Згідно з магдебурзьким привілеєм, місто отримало 60 франконських ланів землі, 2 лани для плібана та 4 лани для пасовищ, право торгів щосуботи і монополію торгівлі спиртними напоями у місті і на відстані до 1 милі від міста (Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 146 (Галицьке намісництво). – Оп. 88. – Спр. 561. – Арк. 11–12).

²²⁶Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczy Pospolitej polskiej z archiwum tak zwanego Bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacji śp. Alexandra hr. Stadnickiego, wydane staraniem Galicyjskiego wydziału krajowego. – Lwów, 1878. – Т. 7. – С. 41.

²²⁷*Skrzypek J.* Zygmunt Luksemburczyk i jego polityka wobec Polski w latach 1386–1399 // Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie. – Lwów, 1933. – Т. 12 (1932 r.). – С. 183–190; *Mályusz E.* Kaiser Sigismund in Ungarn 1387–1437. – Budapest, 1990; *Gąsiorowski A.* Zygmunt Luksemburski i Sędziwój z Szubina, czyli o węgierskich apanażach rodziny Ścibora ze Ściborza // Cracovia. Polonia. Europa. Studia z dziejów średniowiecza ofiarowane Jerzemu Wyrozumskiemu w sześćdziesiątą piątą rocznicę urodzin i czterdziestolecie pracy naukowej. – Kraków, 1995. – С. 493–504.

²²⁸*Haman B.* A lengyel-magyar barátság történeti alapjai // *Haman B.* Magyar középkor. – Budapest, 1938. – 511–518 old.

²²⁹За Яном Длугошем, Сигізмунд Люксембург зустрівся з королевою Ядвігою у 1394 р. (Jana Długosza Roczniki. – S. 267–268). Давніша історіографія приймала факт зустрічі, датуючи її 24 липня 1395 р. (*Caro J.* Geschichte Polen. – Gota, 1869. – Т. 3. – С. 136; *Maciejewska W.* Jadwiga. – С. 93; *Skrzypek J.* Południowo-wschodnia polityka. – С. 22). Висловлювалися здогади, що на переговорах розглядали проблеми королівства Русі (*Czamańska I.* Moldawia i Wołoszczyzna wobec Polski, Węgier i Turcji w XIV i XV wieku. – Poznań, 1996). Сигізмунд Люксембург справді готував таку зустріч, вирядивши до Польщі на початку 1395 р. Сцібора зі Сціборжиць (*Nikodem J.* Jadwiga. – С. 299). Але до особистої зустрічі королів тоді не дійшло. Влітку 1395 р. угорського короля у Новому Сончі не було (*Nowak Z. H.* Kaiser Sigismund und die polnische Monarchie (1387–1437) // *Zeitschrift für Historische Forschung.* – Berlin, 1988. – Vol. 15, No 4. – С. 423–436; *Idem.* Itinerar könig und kaiser Sigismunds von Luksemburg 1368–1437 / [Hrsg. von J. K. Hoensch]. – Werendorf, 1995. – С. 33). Угорського

заклики до хрестового походу проти турків, і Польща не надала допомоги хрестоносцям, яких очолював угорський король, у 1396 р.²³⁰ У нещасливій для християн битві при Нікополі 28 вересня 1396 р. брав участь окремих польський гуф²³¹, зібраний Сцібором зі Сціборжиць з числа лицарів, які відійшли з ним та Владиславом Опольським до Угорщини²³², тобто переважно сілезьких і руських галицьких лицарів²³³,

короля затримали молдовські проблеми. Крім того, у травні 1395 р. при родах померла королева Марія. У Польщі відразу ж відреагували на це зміною титулу королеви Ядвіги, до якого додали *heres Ungariae – дідичка Угорщини* (Nikodem J. Jadwiga. – S. 300). Одночасно польський король зажадав від князя Володислава Опольського повернення велюньської, добжинської та ольштинської земель, які той отримав від короля Людовика Анжуйського (Jana Długosza Roczniki. – S. 272–273). Польська сторона свідомо йшла на загострення, відкидаючи можливість домовлення.

²³⁰Nikodem J. Jadwiga. – S. 301.

²³¹Християнське військо (угорські, французькі, німецькі, англійські лицарі, госпітальєри, волоські, хорватські дружини і польський гуф) налічувало близько 16 тис. осіб. Турецьке військо султана Баязида – близько 15 тис., серед них 1,5-тис. кінна дружина сербського деспота Стефана Лазаревича і 3 тис. яничарів. Див.: *Stachoń B.* Polska wobec Turcji i akcji antytyureckiej w wieku XV do utraty Kilii i Białogrodu (1484). – Lwów, 1930; *Aiyya A. S.* The Crusade of Nicopolis. – London, 1934; *Idem.* The Crusades in the Later Middle Ages. – London, 1938; *Scrzypek J.* Bitwa pod Nikopolis // *Przegląd Historyczno-Wojskowy.* – Warszawa, 1936. – Nr 9. – S. 1–26; *Rosetti R.* Battle of Nicopolis // *Slavonic and East European Review.* – V. 15 (1936–1937). – P. 629–638; *Tuchmann B. W.* A Distant Mirror: the Calamitous 14th Century. – New York, 1976; *Idem.* Der ferne Spiegel. Das dramatische 14. Jahrhundert. – Hamburg, 2007; *Benkő M.* Csata Nikápolynáin. – Móra, 1987; *Regan G.* Błędy militarne / [przekł. K. Gocman]. – Warszawa, 1992. – S. 63–65; *Nicolle D.* Nicopolis 1396: The Last Crusade. – London, 1999; *Idem.* Bitwa pod Nikopolis. – Poznań, 2011; *De Vries K.* The Lack of a Western European Military Response to the Ottoman Invasions of Eastern Europe from Nicopolis (1396) to Mohács (1526) // *The Journal of Military History.* – Vol. 63. – Nr. 3. – 1999. – P. 539–559; *Klaus-Peter M.* Das Kreuz und der Halbmond. Die Geschichte der Türkenkriege. – Düsseldorf; Zürich, 2004; *Weithmann M.* Ein Baier unter “Türcken und Tataren” / Hans Schiltbergers unfreiwillige Reise in der Orient // *Literatur in Bayern.* – München, 2005. – Bd. 81. – S. 2–15; *Войтович Л.* Битва при Нікополі // *Войтович Л., Овсінський Ю.* Історія війн і військового мистецтва. – Харків, 2017. – Т. 1. – С. 746–749.

²³²*Joannis de Thurocz.* Chronica Hungarorum // *Scriptores Rerum Hungaricarum veteres ac genuini* / [ed. J. G. Schwandtner]. – Vindobonae, 1746. – Т. 1. – P. 221–222; *Chronique du Religieux de Saint-Denis* / [publ. et trad. Par L. Bellaguet]. – Paris, 1840. – Т. 2. – P. 482–522; *Oevres de Froissart* / [publ. par Kervyn de Lettenhove]. – Bruxelles, 1871. – Т. 15. – P. 310–330, 407; *Chronik des Jacob Twinger von Königshofen, 1400 (1415)* // *Die Chroniken der oberrheinischen Städte.* – Leipzig, 1871. – Bd. 2. – S. 854–857; *Török Történetirók. 1 k.* / [ed. I. Thury]. – Budapest, 1893. – 48–50, 120–121 old.; *Laonici Chalcocondylae Historiarum demonstrationes* / [ed. E. Darkó]. – Budapest, 1922. – Т. 1. – P. 64; *Ducas.* Istorio turco-bizantina (1341–1462) / [ed. Critică de V. Greku]. – București, 1958. – P. 78–80.

²³³Польський гуф, виходячи з аналізу складу християнського війська, нараховував 400–500 осіб, до третини з яких були лицарі, решту панцирники-списоносці та кушники-арбалетники з їхніх *списів*. Я. Длугош серед загиблих згадує лицаря Сасіна з сином Роландом (Jana Długosza Roczniki. – S. 276). Відомо, що раніше він був маршалком двору мазовецького князя Януша (1379–1382), а від 1388 р. перебував на уряді вишеградського каштеляна на службі у короля Сигізмунда (*Wolff A.* Studia nad urzędnikami mazowieckimi 1370–1526. – Wrocław, 1962. – S. 268). Тобто обоє лицарів уже тривалий час служили угор-

до яких приєдналися поодинокі польські лицарі-волонтери на зразок віслицького каштеляна Томаша Кальського гербу Рожа²³⁴. Нарешті обидві сторони зустрілися 13 липня 1397 р. у Спіші. Угорський король прибув з князем Володиславом Опольським. З Владиславом Ягайлом та Ядвігою були краківський біскуп Петро Виш, познанський біскуп Миколай з Курова та польські воєводи Спитко з Мельштина, Ян з Тарнова, Ян Лігейза, Петро Кміта та Ян з Тенчина. Угорський король готовий був визнати *королівство Русі* пожиттєвим володінням Владислава Ягайла, взамін пропонуючи не втручатися до молдовських справ і відмовитися від Поділля, права на яке князь Федір Корятович передав Сигізмунду. При цьому угорський король пропонував союз проти турків, обіцяючи допомогу проти татар. Але Польща і Литва ще не відчували турецької загрози, а Золота Орда після Тимурового розгрому Тохтамиша переживала глибоку кризу і її осколки контролював Віговт. Тому спішські контакти теж завершилися нічим²³⁵. Зі смертю короля Ядвіги (17 липня 1399 р.) відпали будь-які польські претензії до угорської спадщини, а загострення стосунків з Тевтонським Орденем змусили польську сторону бути поступливішою. Можливо, тому у Львові продовжували карбувати окремі *руські* гроші до 1408 р.²³⁶, коли не до 1414 р.²³⁷, а намісник носив ранг *генерального руського старости*, репрезентуючи особу Владислава Ягайла як короля Русі, подібно як раніше Дмитро Дедько – особу князя Любарта-Дмитра. У 1410 р., напередодні війни між Польщею та Тевтонським Орденем, Сцібор зі Сціборжиць, на той час трансильванський воєвода, разом із угорським палатином Миколаєм Гараї, виступаючи посередниками на польсько-тевтонських перговорах, прийняли сторону тевтонців²³⁸. Далі угорський король Сигізмунд Люксембург вступив у союз з хрестоносцями й послав велике військо, очолене воєводою Сцібором, у напрямку польської столиці. Сцібор спалив Старий Сонч і передмістя Нового Сончу, але мусив

ському королеві. Майже половина складу забезпечили галицькі лицарі руського походження. Одному з них Я. Длугош присвятив найяскравіший епізод своєї розповіді про битву. Цей лицар з типово *руським* іменем Святослав на прізвисько Щеня пробував потрапити на човен, на якому рятувався король. Але побоюючись, що човен не витримає ваги всіх охочих, охоронці короля не тільки відштовхувалися від них, а й рубали їм руки. Тому лицар в латах кинувся у воду і завдяки своїй силі перебрався на другий берег (!) (Jana Długosza Roczniki... S. 276). Зрозуміло, що у важких обставинах це було б неможливо, як і важко повірити в інформацію хроніста, що Святослав був серадзьким лицарем (!), щобільше, він нібито належав до гербу Лада (Клейнод цього гербу – половина коронованого лева з мечем у правій лапі – ним користувалося більше сотні українських, білоруських, мазовецьких і литовських родин).

²³⁴Jana Długosza Roczniki. – S. 276.

²³⁵Skrzypek J. Zygmunt Luksemburczyk. – S. 183–190; Nowak Z. H. Kaiser Sigismund und die polnische Monarchie (1387–1437) // Zeitschrift für Historische Forschung. – Berlin, 1988. – Vol. 15. – No 4. – S. 423–436; Nikodem J. Jadwiga. – S. 302–306. Навіть якщо й було укладене яексь перемир'я (Див.: Czamańska J. Moldawia. – S. 89), воно не припинило напруження у стосунках сторін і не зняло протиріч, головним з яких залишалася польська експансія у *королівстві Русі* і Молдові.

²³⁶Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV. – С. 94–125.

²³⁷Там само. – С. 123.

²³⁸Jana Długosza Roczniki. – Warszawa, 1981. – Ks. 10. – S. 91.

відступати до Бардієва під натиском польських військових сил на чолі з люблінським каштеляном Яном зі Щекоціна²³⁹.

Далі ця проблема стала предметом складних дипломатичних переговорів. За польсько-угорськими угодами 1412, 1415 і 1423 рр., остаточно її вирішення відкладалося на майбутнє²⁴⁰. На XVI Вселенському соборі у Констанці (14 листопада 1414 р. – 22 квітня 1418 р.) з'явився претендент на *королівство Русі* – нащадок бічної гілки Романовичів – острозький князь Федір Данилович, якого підтримував великий князь литовський Вітовт Кейстутович²⁴¹. Тільки у 1434 р. Польща зважилась анексувати Галицьку частину *королівства Русі*, утворивши *Руське та Подільське* воєводства²⁴². Угорські королі зберегли тільки титул *rex Galiciae et Lodomeriae*, який використали їхні спадкоємці Габсбурги 1772 р. за Першого поділу Речі Посполитої, приєднавши територію, яку вони назвали Галіцією. У 1434 р. Львів перестав бути столицею королівства Русі, ставши центром Руського воєводства, але надовго залишався найбільшим містом в українських землях і у 1772 р. знову став столицею королівства Галіції і Лодомерії, однієї з частин Австрійської імперії з досить широкою, як на ті часи, автономією, яка невдовзі отримала власний парламент і власне внутрішнє управління, що дало змогу стати цій території українським П'ємонтом у визвольних змаганнях з відродження української державності.

Leontij Voitovich. LVIV IS THE CAPITAL OF KINGDOM OF RUS'.

Research is sanctified to the period, when Lviv was the capital of kingdom of Rus'. In historiography it is accepted to name the state of Romanowichs Galych-Volyn' principality, while latin sources after coronation of Danylo Romanovich name her the kingdom of Rus'. A version is grounded, that Lviv became the capital of kingdom of Rus' brown in 1270, when Lev Danylovych post mortem Wasylo Romanovych and Szvarn Danylovych united all specific principalities under the scorn. Lviv located in the center of kingdom on crossed international communications better in all befitted for the capital, that and it is removed in a number of sources. The role of blacksea ulusbek Nogaj and khan of Gold Horde Tula-Buga is swparately analysed in history of kingdom of Rus' and his capitals of Lviv. Large attention is spared refutation of stereotypes in relation to legend of Kazimir abiut joining of kingdom Rus' brown to Poland at 1340 as legal inheritance alfer the testament of Boleslav-Jurij Trojdenovich. The peripeteias of fight it is to trace for the inheritance of Romanovych's between Lubart-Dymytr Gedyminovych. Polish king Kazimir III and Hungarian king Louis of Anjou at participation of Gold Horde and

²³⁹Ibid. S. 69; *Garbacik J.* Zygmunt Luksemburczyk wobec wielkiej wojny polsko-krzyżackiej 1409–1411 // *Małopolskie Studia Historyczne.* – Kraków, 1960. – R. 3, zes. 1–2. – S. 25–31.

²⁴⁰*Matijów J.* Der polnisch-ungarische Streit um Galizien und Lodomerien // *Jahresbericht des k. k. II. Obergymnasiums im Lemberg für das Jahr 1886.* – Lemberg, 1886. – S. 28–30.

²⁴¹*Войтович Л.* Загадковий “високородовитий шляхетний князь Червоної Русі” // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Дрогобич, 2009. – Вип. 13. – С. 24–32; *Его же.* Загадочный высокородный благородный князь Червонной Руси // *Генеалогический вестник.* – Санкт-Петербург, 2009. – Вып. 36. – С. 51–60; *Его же.* Заключительный этап. – С. 10–15; *Його же.* Галич у політичному житті Європи XI–XIV століть. – Львів, 2015. – С. 435–444.

²⁴²Див.: *Dąbkowski P.* Podział administracyjny wojewódstwa Ruskiego i Belzkiego w XV wieku. – Lwów, 1939.

Lithuanian princes. Convolute attention on the features of continuation of this fight, role of Volodyslav of Opole, Scibor from Sciborzec, kings of Maria and Jadviga of Anjou and their husbands of Sigizmund Luxemburg and Vladyslav Jagajlo. Accepted conclusion, that 1434 to the kingdom of Rus' remained the swparate state parts of that periodically keeping the status, vere in union relationships with the Polish and Hungarian kingdoms. In 1270–1434 the capital of this state was remained by Lviv.

Keywords: Lviv, kingdom of Rus', Golych-Volyn' state, Lev Danylovych, Lubart-Dymytr Gedyminovych, Kazimir III, Volodyslav of Opole, Scibor from Sciborzec, Vladyslav Jagajlo, Sigizmund Luxemburg.

Ілля ПАРШИН

КНЯЖИЙ ЛЬВІВ В УГОРСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІІ XV–XVII СТОЛІТЬ

У статті проаналізовано описи Львова угорськими історіографами XV–XVII ст. Особливу увагу звернено на княжий період його історії. Встановлено, що перші звістки про місто з’явилися ще в XIV ст., зокрема у хроніці анонімного францисканця за 1346–1356 рр., яка збереглася до нашого часу в складі “Дубницької хроніки”. Дещо докладніші відомості подав гуманіст Антоніо Бонфіні, який працював при дворі угорського короля Матяша Корвіна. Італієць зазначив, що Львів названий на честь “імператора Лева”, очевидно, князя Лева Даниловича, переможця “варварів”. Незважаючи на недокладні обставини, ця згадка з другої половини XV ст. на сьогодні є однією з найстарших, де знаходимо зв’язок найменування княжого центру та руського володаря з династії Романовичів. Ранньомодерні автори продовжили цю традицію, нотували, що Львів – столиця Русі, значне торгове місто, населене, зокрема, русами та вірменами, без жодних приміток про католицькі нації. Польські та угорські історики XVII ст. модифікували старші нотатки і «перетворили» князя Лева на союзника франкського імператора Карла Великого. Безперечно, такі проєкції фантастичні, але по-своєму корисні для висвітлення ранньої історії Львова.

Ключові слова: Львів, Угорське королівство, Антоніо Бонфіні, Янош Дечій, князь Лев Данилович, історіографія.

Княжий Львів, тобто історія міста від першої згадки про нього 1256 р. до переходу під владу польського короля Казимира III упродовж 1349–1352 рр., має чимало таємниць. Причина такого становища криється не стільки в неувазі науковців до цієї проблеми, скільки в колосальному бракові джерельного матеріалу, який, своєю чергою, дає змогу відтворити лише окремі факти з минулого визначного міста, заснованого Романовичами.

Третя, галицько-волинська, частина Іпатіївського літопису¹ покликається на львівські події лише декілька разів. Так само бідно згадують княжу столицю й польські хроністи, чий погляд значно більше прикутий вже до 1340–1349 рр.² Щоби здобути певні додаткові свідчення, дослідники зверталися до актової спадщини³ та записів авторів ранньомодерного часу. Серед останніх великою повагою справедливо

¹ Ипатьевская летопись / под. ред. А. А. Шахматова // Полное собрание русских летописей. 2-е изд. – Санкт-Петербург, 1908. – Т. 2. – 938 стб. + 87 с.

² Наприклад, див.: *Joannis de Czarnkow. Chronikon Polonorum* [oprac. J. Szlachtowski] // *Monumenta Poloniae Historica*. – Lwów, 1872. – Т. 2. – Р. 619–756.

³ Привілеї національних громад міста Львова XIV–XVIII ст.: зб. док. – 2-ге вид. / [упоряд. М. Капраль]. – Львів, 2010. – 544 с.

користуються роботи поляків Мартина Кромера (1512–1589), Мацея Стрийковського (1547–1582), Бартоломея Зіморовича (1597–1677)⁴ та німців Себастьяна Мюнстера (1489–1552) і Йоганна Альнпека (†1636)⁵. Завдяки опрацюванню цих джерел студії сучасних українських науковців (Олега Купчинського⁶, Леонтія Войтовича⁷, Ігоря Скочиляса⁸, Володимира Александровича⁹, Олександра Осіпяна¹⁰, Ольги Гуль¹¹, Івана Паславського¹² й інших) збагатились додатковим матеріалом для роздумів і висвітлення спірних питань історії раннього Львова.

Водночас незаслужено оминають в науковому дискурсі угорські наративні твори XV–XVII ст. Незважаючи на географічну віддаленість від Львова та несприятливі політичні обставини (військову катастрофу в битві при Мохачі 1526 р. та окупацію чималої території королівства турками-османами), певна інформація про княже місто потрапила до місцевої історіографічної традиції. Метою нашої розвідки є аналіз цих згадок, зіставлення їх з іншими відомостями про Львів, зокрема польськими та німецькими.

В угорських пізньосередньовічних працях відгуків про землі Романовичів загалом небагато. До того ж вони присвячені лише декільком подіям: участі тоді ще волинського князя Данила Романовича в коронації Бели IV в 1235 р.¹³ та походам короля Людовика I Анжуйського на Русь під час боротьби за спадщину Романовичів упродовж 1349–1352 рр. Потрібно виокремити “Дубницьку хроніку” (назва походить від словацького містечка Дубниця-над-Вагом, де був віднайдений єдиний список пам’ятки), завершену у 1470-х роках. Чималу її частину, де вміщено свідчення з

⁴ Див.: *Cromer M. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX.* – Basileae, 1555. – 710 p.; *Стрийковський М.* Літопис польський, литовський, жмудський і всієї Руси / [відп. ред. О. Купчинський]. – Львів, 2011. – 1075 с.; *Зіморович Б.* Потрійний Львів. *Leopolis Triplex* / [пер. з латинської Н. Царьової; наук. комент. І. Мицька; відп. ред. О. Шишка]. – Львів, 2002. – 224 с.

⁵ *Münster S. Cosmographie oder Beschreibung aller Länder, Herrschafften, fürnemsten Stetten, Geschichten, Gebräuch[e]n, Hantierungen etc.* – Basel, 1564. – 1562 p.; *Альнпекус Я.* *Topographia civitatis Leopolitanae // Rachwał S.* Jan Alnpek i jego «Opis miasta Lwowa» z początku XVII w. – Lwów, 1930. – P. 10–25.

⁶ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-волинського князівства XIII – першої половини XIV століть. Дослідження. Тексти. – Львів, 2004. – 1283 с.

⁷ *Войтович Л.* Галич в політичному житті Європи XI–XIV століть. – Львів, 2015. – 478 с.

⁸ *Скочиляс І.* Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. – Львів, 2010. – 832 с.

⁹ *Александрович В.* Відкриття малярської спадщини Галицько-волинського князівства XIII століття // *Княжа доба: історія і культура* / [відп. ред. В. Александрович]. – Львів, 2011. – Вип. 4. – С. 154–179.

¹⁰ *Осіпян О.* Запрошення вірмен до Львова галицькими князями Данилом та Левом Даниловичем у «*Topographia civitatis Leopolitanae*» Йоганна Алембека: особливості ренесансного історієписання // *Український історичний журна* (Київ). 2012. – № 6. – С. 145–168.

¹¹ *Гуль О.* Львів у XVI столітті: місто конфліктів та порозумінь. – Львів, 2018. – 304 с.

¹² *Паславський І.* Хто і коли заснував місто Львів? Вірогідні й невірогідні дати заснування столиці Галичини. – Львів, 2010. – 36 с.

¹³ Див.: *Паршин І.* Участь князя Данила Романовича в інтронізації угорського короля Бели IV // *Княжа доба: історія і культура*. – Львів, 2015. – Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / [відп. ред. В. Александрович]. – С. 23–33.

ранньої і певною мірою міфологізованої історії угорців, а також більшість фрагментів тексту за XIII–XIV ст. скомпільовано зі старших джерел, оригінальні ж вставки, які не мають відповідних аналогів серед інших записів, присвячені правлінню угорського монарха Людовика I (т. зв. твір анонімного францисканця за 1346–1355 рр.) і трансільванським подіям 1470-х років¹⁴.

Зокрема, джерело містить детальний переказ обставин походу угорсько-польського війська на Белз 1352 р. Виправа розпочалася 22 лютого, уже 12 березня Людовик I прибув до Сянока, битва за Белз почалася 31 березня, а 6 квітня монарх повернувся на Закарпаття¹⁵. Важливо, що хроніка описує зворотний маршрут, який пролягав через місто Londnia: “Et inde transiens venit in Londniam ciuitatem, ubi honorifice fuit susceptus, et facto prandio inde recessit, quia periculum erat per tartaros ibidem congregatos”¹⁶. Вказівка на ciuitatem підтверджує здогад, що йдеться про певне більше місто. Один із перших дослідників тексту “Дубницької хроніки” Анатоль Левицький, не вагаючись, ототожнив Londnia зі Львовом¹⁷. Справді, ординці на той час перебували в Галицькій землі, про що добре відомо з німецьких джерел, зокрема “Хронік” Генріха Німого¹⁸ та Маттіаса з Нойбурга¹⁹, які були сучасниками описуваних подій. Очевидно, степовиків покликав князь Дмитро-Любарт Гедимінович, який також залучив для протистояння з Людовиком I інших литовських володарів, роздаючи їм уділи на Волині²⁰. З цієї причини зауваження анонімного хроніста про пожежі та руйнування околиць і самого Львова (а також, напевно, про урочистості з нагоди приїзду угорського володаря) відповідають дійсності.

Водночас Londnia–Львів опинився в переліку інших доволі сумнівних об’єктів географії “Дубницької хроніки”. Йдеться про міста й укріплені поселення Zanak, Lodomeria, Pridiproch, Dobrauihwcsza, річки Olth, Ethel, Zereth, гори Alpes Ruthenorum²¹. На перший погляд, не складно зауважити, що Zanak і Lodomeria – це, відповідно, Сянок та Володимирщина, Zereth – ріка Серет, а Alpes Ruthenorum – традиційне для угорської середньовічної історіографії позначення Карпат. Проте якщо накреслити таку дорогу на мапі,

¹⁴ *Czamańska I.* Chronicon Dubnicense. Encyclopedia of the Medieval Chronicle [Електронний ресурс]. – Brill Online, 2013. – Режим доступу: http://brillonline.nl/entries/encyclopedia-of-the-medieval-chronicle/chronicon-dubnicense-SIM_000163 (дата доступу: 08.07.2013). Також див.: *Паршин І.* Дипломатія Галицько-Волинської держави: європейські нарративні джерела XIII–XV століть. – Львів, 2018. – С. 215–216.

¹⁵ *Lewicki A.* Kilka przyczynków do dziejów Kazimirza Wielkiego // *Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1889. – Т. 3. – С. 210–213.

¹⁶ «I, далі йдучи, [король Людовик I] прибував до Londniam(?), де урочисто був зустрінутий, й насправді [тільки] через вогонь пожеж відступив, ця перешкода була татарами [зроблена], їх підрозділами» (*Chronicon Dubnicense* / [ed. M. Florianus] // *Historiae Hungaricae Fontes domestici. Scriptores.* – Budaë, 1881. – Pars 1, vol. 3. – P. 162–166).

¹⁷ *Lewicki A.* Kilka przyczynków... – S. 212–213, przyp. 8.

¹⁸ *Chronica Heinrici Surdi de Selbach* / [hrsg. H. Bresslau] // *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum.* N. S. – Berlin, 1922. – Т. 1. – P. 102–103.

¹⁹ *Chronica Mathiae de Nuwenburg* / [hrsg. A. Hofmeister] // *Ibid.* – Berlin, 1924–1940. – Т. 4. – P. 465.

²⁰ *Войтович Л.* Польський король Казимир III і боротьба за спадщину Романовичів // *Вісник Львівського університету. Серія історична.* – Львів, 2011. – Вип. 46. – С. 37.

²¹ *Chronicon Dubnicense.* – P. 162–166.

подорож Людовика I вийде надзвичайно заплутаною, дуже тривалою й, безперечно, малоюмовірною. Вирушаючи в бік Волині, він також наражав би себе на додаткову небезпеку, адже рухався б назустріч своїм супротивникам без будь-якого боєздатного війська. Отже, актуальною залишається думка Михайла Грушевського, що поданий хроністом маршрут “ми можемо узяти як загальну ілюстрацію Львівської землі 1352 р.”²². Утім, короткій нотатці укладача “Дубницької хроніки” про загальний стан Львова й околищ, створений на підставі записів францисканського аноніма 1346–1355 pp., варто довіряти.

“Дубницька хроніка” написана під впливом ренесансних тенденцій, що стали особливо відчутними за часів правління угорського короля Матяша Гуняді (Матяша Корвіна, 1443–1490)²³. Серед тих, хто жив і працював при його дворі, був італійський гуманіст та поет Антоніо Бонфіні (1427/1434–1502), автор “*Rerum Hungaricarum decades*”²⁴. У цьому творі історія угорців розподілена на кілька великих декад, останні з яких описують могутність Матяша Корвіна. Автор скористався чималим доробком своїх попередників²⁵, але й записав кілька руських сюжетів. Наприклад, перераховуючи держави довкола Угорського королівства, він згадав: “*Ultra Peucinos Russie, que Rutenia nunc dicitur, transalpine regio, quam olim Bodini Amaxobiique, nunc Ruteni incolunt: quorum Leopoldis a Leone Imperatore pro parta Barbarorum victoria nominatur, metropolis profecta nobilissima, ubi celeberrimum universae Scythiae celebratur emporium*”²⁶. Цитований фрагмент – зразок поєднання античної традиції з європейськими реаліями XV ст., характерний для історіографії епохи Відродження. Зокрема, про “Певкинів” написав Публій Корнелій Тацит у “Германії” ще в I ст. н. е., розташувачи їх поруч з Венетами і Фінами²⁷. Так само “Певкини”, “Бодіни та Амаксобії”

²² Грушевський М. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. – Київ, 1993. – Т. 4: XIV–XVI віки – відносини політичні. – С. 443.

²³ Див.: Bak J. The Late Medieval period (1382–1526) // A History of Hungary / [ed.: P. F. Sugar, P. Hanák, T. Frank]. – Bloomington, 1994. – P. 54–82; *Kpiza I*. Угорський король Матяш в усній народній творчості Закарпаття // Народна творчість та етнографія. – 2005. – № 5. – С. 60–65; Кузеля З. Угорський король Матвій Корвін у слов’янській усній словесності // Хроніка 2000: Наш край: Український культурологічний альманах. – 2011. – Вип. 2 (88): Україна–Угорщина. – С. 162–183.

²⁴ Робота вперше опублікована разом з деякими іншими ранньомодерними історичними трактатами у виданні: Antonio Bonfini *Historia Pannonica: sive Hungaricarum Rerum decades IV et dimidia Libris XLV. Comprehensae... Accedunt tractatus aliquot, seu appendices variorum auctorum & rerum, una cum priscorum regum Hungariae decretis & constitutionibus*. – Coloniae Agrippinae [Köln], 1690.

²⁵ Докладніше див.: Rill G. Bonfini, Antonio // Dizionario Biografico degli Italiani [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-bonfini_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/antonio-bonfini_(Dizionario-Biografico)/)

²⁶ “За Певкинами [є] Русь, що Рутенія нині зветься, за горами королівство, що тоді Бодіни й Амаксобії [там жили], зараз Рутені [його] населяють: їхній Львів Левом Імператором на честь перемоги над Варварами названий, столиця зростаюча, визначна, де більшістю світу Скіфії щасливо наповнюється ринок” (Antonii Bonfinii *Rerum Hungaricarum decadis Primae. Liber Primus* // Antonio Bonfini *Historia...* – P. 4–5).

²⁷ Наприклад, див.: О Финнахъ, ихъ древнѣшемъ мѣстопребываніи и происхожденіи / [переводъ с Датскаго] // Чтенія в Императорскомъ обществѣ исторіи и древностей российских при Московскомъ университетѣ. – Москва, 1847. – № 9. – С. 2–3.

згадує в “Посібнику з географії” Клавдій Птолемей²⁸. Зважаючи на популярність мап останнього серед ренесансних істориків²⁹, Антоніо Бонфіні, напевно, запозичив відомості про стародавнє населення Русі саме від нього.

Привертає увагу згадка про середньовічний Львів. Насамперед італійський автор наголошує на ролі центру “світу Скіфії”, що вабив до себе торговців різноманітними товарами. Джерелами цього повідомлення могли бути і загальний поголос про багатства Львова (адже XV ст. було періодом розквіту міста³⁰), і пам’ять про королівські привілеї, надані свого часу угорським монархом Людовиком I Анжуйським (1326–1382) та його управителем, “господарем Руської землі, вічним дідичем і самодержцем” Володиславом Опольським (1332–1401)³¹. Зважаючи на популярність міста та його зручне географічне розташування, окремі їхні грамоти обмежували торгівлю чеським, балтійським та моравським купцям, щоби надати перевагу конкурентам, зокрема Кракову³². Але навіть така “стримувальна” політика засвідчувала економічну потужність Львова, яку Бонфіні коротко резюмував.

Оригінальна думка про найменування Львова на честь “Лева Імператора”, переможця варварів. У цьому записі італійський автор міг мати на увазі котрогось із візантійських василевсів, адже Лев – грецьке ім’я. Щоправда, цей витяг точніше утверджує думку про князя Лева Даниловича (1225/28–1299/01) як можливого фундатора міста. Загалом такий погляд відповідає усталеній традиції, коли ранньомодерні руські та європейські автори пов’язували Львів саме з сином короля Данила (1202–1264).

Зокрема, Галицько-Волинський літопис зафіксував виникнення міста лише принагідно, без пояснення його появи – у зв’язку з пожежею в Холмі³³. Першим про заснування Львова князем Левом Даниловичем написав польський хроніст Ян Длугош (1415–1480): “Львівська земля – п’ята; вона носить відзнаку [у вигляді] синього лева на червоному полі, не увінчаного короною, що спинається на скелю. Цей образ є спільним символом цієї землі та її [головного] міста, яке називається Львовом, тому що вперше було засноване князем Левом”³⁴. Більшість істориків та історіографів

²⁸ Клавдій Птолемей. Руководство по географии [Електронний ресурс] // Античная география / [сост. проф. М. С. Боднарский]. – Москва, 1953. – Режим доступу: <https://web.archive.org/web/20160304200939/http://hbar.phys.msu.ru/gorm/almagest/geogr.htm>

²⁹ Див.: Clemens R. Medieval Maps in a Renaissance Context: Gregorio Dati and the Teaching of Geography in Fifteenth-Century Florence // Cartography in Antiquity and the Middle Ages: Fresh Perspectives, New Methods / [ed. R. J. A. Talbert, R. Unger]. – Leiden; Boston, 2008. – P. 243–250.

³⁰ Гуль О. Львів у XVI столітті... – С. 55–56, 72–73, 87.

³¹ Привілеї національних громад... – С. 37–45; Жук М. Специфіка україномовних грамот князя Володислава Опольського у світлі латинських документів його канцелярії // Княжа доба: історія і культура / [відп. ред. В. Александрович]. – Львів, 2011. – Вип. 4. – С. 280–286.

³² *Wyrozumski J.* Cracovia Mediaevalis. – Kraków, 2010. – S. 341–345.

³³ Ипатьевская летопись. – Стб. 841.

³⁴ *Insignia seu clenodia Regni Poloniae // Dlugosz J.* Opera omnia. – Cracoviae, 1887. – Vol. 1. Opera varia. – P. 560. Цит. за: Паславський І. Хто і коли заснував місто Львів? – С. 18.

XVI–XVII ст. (наприклад, М. Кромер³⁵, М. Стрийковський³⁶, Й. Альнпек³⁷ тощо) не сумнівалися у правильності такого твердження. Аналогічного погляду дотримувалися укладачі тогочасних білорусько-литовських літописів³⁸. Крім того, львівські актові документи, свідчення вірменської громади також називають князя Лева засновником³⁹. Бонфіні одним із перших європейців (на рівні з Яном Длугошем⁴⁰) описав початки Львова й утвердив зв'язок між ним та старшим Даниловичем, але з його записок можна тільки встановити, що руський володар дав місту своє ім'я.

Водночас із доволі пізньої звістки видно, що князь Лев розпоряджався доволі численними територіями. Напевно, записи літописця про “Лвовою землю на городъ на Лвовъ”, “на Лвовѣ землѣ”⁴¹ зовсім не випадкові. Старший Данилович керував Перемишльським та Белзьким князівствами, тому град на перетині шляхів від Перемишля і Белза до Галича найкраще відповідав місту, названому на його честь⁴². Окрім того, вкотре констатовано столичний статус Львова, набутий принаймні у XIV ст.⁴³, хоча обставини звеличення княжого центру не описано.

Антоніо Бонфіні працював при угорському дворі Матіяша Корвіна і міг стати основоположником одразу кількох літературних традицій, відомих згодом у Європі. Щоправда, складно довести, чи він запропонував їх сам, чи слідував уже відомим зразкам, які сформували раніше не відомі попередники.

Перша традиція пов'язана з міфічною битвою, де начебто переміг князь Лев і на честь цього назвав місто, яке вже існувало, своїм ім'ям. Зокрема, вже у першій половині XVI ст. німецький космограф С. Мюнстер відтворив запис Бонфіні про перемогу руського володаря над народами Русі⁴⁴. З праці італійського гуманіста, однак, можна припустити, що йшлося про звитягу над “Певкинами”, “Бодінами та Амаксобіями”, тобто варварами античних часів, тоді як С. Мюнстер написав дуже невиразно – “народами цієї ж землі”⁴⁵. Пізніше ця парадигма трансформувалась. Очевидно, вікторію над етносами, яких у середньовіччі не існувало, наступні дослідники сприйняли неоднозначно, і потрактували її на власний розсуд. Наприклад, М. Стрийковський та деякі інші історіографи пов'язували заснування Львова з перемогою князя Лева у русько-литовському протистоянні кінця 1260-х років та вбивством князя Войшелка

³⁵ *Cromer M. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX. – P. 247.*

³⁶ *Стрийковський М. Літопис польський, литовський... – С. 384.*

³⁷ *Alnpekius J. Topographia civitatis Leopolditanae ... – P. 10–25.*

³⁸ Див.: *Войтович Л. Галич в політичному житті... – С. 57, прим. 314.*

³⁹ *Купчинський О. Акти та документи Галицько-волинського князівства... – С. 947–948.*

⁴⁰ Робота, присвячена польській геральдиці, створена у другій половині XV ст. й не збереглася у оригіналі. Авторство Яна Длугоша достовірно не встановлено: *Kazańczuk M. O herbach szlacheckich w dawnej Polsce // Nauka. – 2006. – № 4. – S. 122–123.*

⁴¹ *Ипагьевская летопись. – Стб. 894.*

⁴² *Войтович Л. Галич в політичному житті... – С. 60.*

⁴³ *Книш Я. Від уділу до «найблагоденнішої столиці» королівства // Історія Львова / [редкол. Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій та ін.]. – Львів, 2006. – Т. 1: 1256–1772. – С. 56–59; Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави... – С. 70–73, 249–253.*

⁴⁴ *Münster S. Cosmographie oder Beschreibung aller Länder... – P. 1269.*

⁴⁵ *Ibid.*

Міндовговича (†1267)⁴⁶. Незважаючи на помилковість, ця конструкція засвідчує спроби ранньомодерних істориків поєднати стару, подекуди міфічну інформацію з новими доступними джерелами.

Ще одна традиція пов'язана з “імператорським” титулом князя Лева та “столичністю” міста, яка набувала різних трактувань. Наприклад, Абрахам Бакшай з верхньоугорського Шемніца (нині – Банська Штявниця у Словаччині), секретар серадзького воєводи Альбрехта Ласького⁴⁷, писав про страту Стефана VII Томші (†1564): “...tandem Leopoli, primaria Roxolanorum urbe, jussu serenissimi Regis Poloniae, capite plectitur”⁴⁸. Роксоланія – назва руських, українських земель, відома за межами Центрально-Східної Європи⁴⁹. Дещо докладніше центральний статус Львова, міське суспільство охарактеризував Янош Бараняї Дечій Чімор (János Baranyai Decsi Csimor, 1560–1601): “Leopolis est metropolis Russorum, qua, et ob magnificas adium structuras, et ob mercimonia Armeniorum ditissima habetur. Hi Russi (ut paucis attingam) Papam non agnoscunt, sed Patriarcham Bizantinum venerantur, templis utuntur ligneis, missam propria lingua peragunt, imaginem S. Mariae et D. Nicolai duntaxat in templis suis patiuntur. Sacerdotes eorum coniuges sunt, literas habent alphabeticas veteribus Graecis, qua simillimas virgines per vim corruptas in matrimoniam ducunt, multi eorum serpentes in domibus suis alunt, daemonem meridianum colunt; viri et faemine eodem habitu utuntur, ita una cum Armeniis barbari per omnia sunt. Armenia enim confinis est Russia, ita ut Leopoli plurimos Armenios videre nobis licuerit. Leopoli digressi apulimus in Belz, altero die in Tisuec, tertio in Szanako, quarto in Cranicta(?), quinto tandem Liublinam pervenimus ... Vidimus ibi Gallum et Borczka pisces marinos, quemadmodum Leopoli videramus Crocodilum, de quo scribitur in Historiis...”⁵⁰.

⁴⁶ Паславський І. Хто і коли заснував місто Львів? – С. 9–10. Деякі подробиці смерті литовського володаря записані у європейських та руських джерелах. Див.: Іпатьевская летопись. – Стб. 868; Паршин І. Дипломатія Галицько-Волинської держави... – С. 244–245, 282.

⁴⁷ Maag K. The Reformation in Eastern and Central Europe. – London; New York, 2012. – P. 57.

⁴⁸ «...нарешті у Львові, найпершому Роксоланів місті, підпорядкованому справедливому королю Польщі, [Стефана] голови позбавляють» (Abrachami Bakschay Chronologia de Regibus Hungaricis // Antonio Bonfini Historia... – P. 695).

⁴⁹ Вирський Д. Роксолани серед сарматів: річпосполитська історіографія України (кінець XV – 1659). – Київ, 2013. – С. 11, 75. Також див. «Ruxia», «Ruxianos»: Setkowicz K. Ruxia i Ruxianos w romansach rycerskich autorstwa Feliciano de Silva // Eslavistica Complutense. – 2015. – № 15. – S. 9–20.

⁵⁰ “Львів – столиця Русі, яка і потужними міцними стінами(?), і товарами Вірмен найбагатшими володіє. Ті Руси (як тут говорять) Папі [римському] не вірять, але Патріарха Візантійського шанують, храми використовують дерев’яні, службу своєю мовою проводять, образам Богородиці та Святого Миколи тільки у церквах своїх моляться. Священники їхні одружуються, букви мають абетки старої Грецької, ті [священники] дівчат силою збоченою до шлюбу ведуть, багато хто з них зміїв у обійстях своїх тримають, демонів з їхньою допомогою кличуть; чоловіки і жінки тамтешні таких же звичок дотримуються(?), тому одні з Вірменами [Руси] варварами є. Вірменія межує з Руссю, отже, у Львові чимало Вірмен бачимо ми ясно. Зі Львова першого дня дійдемо(?) до Белза, другого дня – до Тисовця, третього – до Сянока, четвертого – до Cranicta(?), п’ятого нарешті до Любліна прибудемо (...) Бачили там [у річках] Gallum та Borczka(?) рибин морських, так само під Львовом бачили Крокодила, про якого написано в Історіях [древніх]...” (Deczium Johannem Hodoeporicon itineris Transylvanici, Moldavici, Russici, Cassubii, Masovici, Prussici. – Witebergae, 1587. – P. 20–23).

Я. Дечій народився за часів турецького панування, навчався в університеті Віттенберга (Саксонія-Ангальт)⁵¹, там само опублікував “Hodoerogicon” (“Подорожні записки”), де коротко охарактеризував Львів. Через деякий час після завершення студій поступив на службу до князя Трансільванії Сигізмунда Баторія (1573–1613). Саме завдяки роботі з архівами свого сюзерена Я. Дечій зацікавився написанням історичних робіт, зокрема уклав історію Угорщини за 1592–1598 рр.

Складно підтвердити перебування автора у місті. Напевно, він використав усні відомості, до яких поставився або легковірно, або й свідомо не критично. На початку XVI ст. геополітична ситуація в Центрально-Східній Європі позначилася на економічному становищі Львова. Перемоги османських військ наблизили зону впливу мусульманського світу під самі межі Польського королівства, і місто Лева перебувало під прямою загрозою нищівних атак. Інтенсивна міжнародна торгівля ішла на спад⁵². Щоправда, на вихідця зі зруйнованого і пошматованого війною Угорського королівства Львів усе ще міг справляти враження центру процвітання. З невідомих причини Я. Дечій зосередив увагу лише на українській та вірменській міських громадах, означив їх як варварів. Для католика така характеристика типова, але, скажімо, описуючи Люблін, він не полінувався перерахувати етноси торговців, які провадили діяльність у місті: греків, німців, московитів, турків, вірмен, литовців⁵³. Наприклад, упродовж XIV–XV ст. до Галицької землі переселилося чимало німецьких колоністів, які у Львові сформували потужну керівну групу (родини Штрехер, Зомерштейн, Темпель та інші), обіймали уряди в самоврядуванні, важливі адміністративні посади, скажімо, писарські⁵⁴. Хоча станом на XVI ст. прибулі переважно сполонізувалися, це лише збільшувало присутність польської нації⁵⁵. Можливо, далось взнаки бажання Я. Дечія привабити читача екзотичними подробицями (як-от зміями, яких начебто утримували православні священики й послуговувалися ними для спиритичних сеансів, чи крокодила, якого він бачив під Львовом), тому католиків не згадано.

Водночас коротка звітка про міський соціум інформативна. Вірмени, хоч кількісно поступалися іншим громадам, завдяки імпорту східних товарів отримували колосальні прибутки, що давало їм змогу упевнено почуватися в межах львівських мурів⁵⁶. Я. Дечій зауважив, що Вірменія межує з Руссю, що з географічної точки зору неправильно, але більше йшлося, напевно, про зв'язки між народами, які сягали давньої історії Львова. Наприклад, з вірменських записів відомо, що місто у другій половині XIV ст. вважали “матір’ю міст християнських”, воно було центром для мо-

⁵¹ Szabó G. Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613. – Halle, 1941. – S. 84, 141.

⁵² Гуль О. Львів у XVI столітті... – С. 89–90.

⁵³ Deczium Johannem Hodoerogicon... – P. 23.

⁵⁴ Див.: Петришак Б. Міські писарі Львова другої половини XIV–XVI ст.: просопографічне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни». – Львів, 2010. – С. 10.

⁵⁵ Гуль О. Львів у XVI столітті... – С. 28–29.

⁵⁶ Charewiczowa Ł. Handel Lwowa z Mołdawią i Multanami w wiekach średnich. – Lwów, 1924. – S. 24.

нофізитської громади, якій підкорялися молдавські приходи⁵⁷, представники цього кавказького етносу згадані в локаційному привілеї на магдебурзьке право 1356 р.⁵⁸ За пізнішою традицією, ледь не першими поселенцями Львова стали вірмени, яких запросив сюди ще князь Лев⁵⁹ або, можливо, його батько – король Данило Романович⁶⁰. Так само українська православна громада, одна з найбільших у місті, мешкала на території Підзамча ще з княжих часів⁶¹. Поширеними були культи Богородиці та святого Миколи, і хоча в XVI ст. релігійні споруди вже мурували, на передмістях ще могли існувати дерев'яні церкви. Зокрема, церкву святого Миколи вважають однією з найстарших у місті (існувала вже у другій половині XIII ст.⁶²). Вона фігурує у грамоті князя Лева Даниловича, виданій нібито 8 жовтня 1292 р. Хоча пам'ятка не автентична, про що свідчать загальні спостереження щодо її походження та критика тексту, польські монархи упродовж XV–XVIII ст. шість разів підтверджували документ, чим гарантували його юридичну силу⁶³. Протяжність руської іконописної традиції простежується на підставі аналізу ікон Богородиці, елементи яких послідовно запозичені з візантійських зразків галицько-волинськими майстрами ще в княжі часи⁶⁴. Отже, Я. Дечій зафіксував автентичні звичаї давніх українців Львова.

Окрім того, упродовж другої половини XVI ст. руське культурне життя жваво розвивалося через відновлення Львівської єпископської кафедри⁶⁵. Братство, що діяло при церкві Успіння Пресвятої Богородиці, підтримувало православних містян і у 1586 р. домоглося від антиохійського патріарха затвердження свого статуту, який трьома роками пізніше санкціонував також константинопольський патріарх Єремія II Транос (бл. 1530–1595)⁶⁶. Отже, формування та інституалізація національно-релігійного об'єднання теж вплинули на висновок Я. Дечія про те, що руси “*Rarum non agnoscunt, sed Patriarcham Bizantinum venerantur*”.

Угорські автори XVII ст. небагато уваги звертали на Львів. У їхніх оцінках відчувається вплив вже наявної історіографічної традиції, до того ж не тільки питоמו угорської. В 1663 р. опубліковано “Турецько-угорську хроніку”⁶⁷, основні сюжети якої

⁵⁷ *Дашкевич Я.* Давній Львів у вірменських та вірмено-кипчатських джерелах // Україна в минулому. – Київ; Львів, 1992. – Вип. 1. – С. 7–10.

⁵⁸ Привілеї національних громад... – С. 27–30.

⁵⁹ Див.: *Осіпян О.* Запрошення вірмен до Львова... – С. 145–152.

⁶⁰ *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-волинського князівства... – С. 947–948.

⁶¹ *Człowski A.* Lwów za ruskich czasów // *Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1891. – R. 5, zecz. 1. – S. 796; *Гуль О.* Львів у XVI столітті... – С. 31–33.

⁶² *Січинський В.* Замкова церква св. Миколая // *Богословія.* – Львів, 1936. – Т. 11–13. – С. 24.

⁶³ Огляд історіографії та ґрунтовну критику грамоти див.: *Купчинський О.* Акти та документи Галицько-волинського князівства... – С. 533–559.

⁶⁴ Докладніше див.: *Александрович В.* Відкриття малярської спадщини... – С. 154–179; *Його ж.* Ікони часів князя Лева Даниловича // Україна в Центральній-Східній Європі: зб. наук. праць. – Київ, 2011. – Вип. 11. – С. 307–326.

⁶⁵ *Скоцильс І.* Галицька (Львівська) єпархія... – С. 178–182.

⁶⁶ *Гуль О.* Львів у XVI столітті... – С. 35–36.

⁶⁷ Повна назва: *Türkische und Ungarische Chronica, Oder Kurtze Historische Beschreibung aller deren, zwischen dem Hochlöblichsten Ertz-Hauß Oesterreich, auch andern Christlichen Potentaten, eines Theils; Und dann, dem Erb- und Ertz-Feind der gantzen Christenheit, dem Türcken,*

пов'язані з поступовим звільненням Європи від османського панування. Відповідної героїзації зазнавали володарі, котрі боронили християнську віру. Зокрема, у главі про франкського імператора Карла Великого (747/48–814) читаємо: “Erat quidem prepotens Dux totius Russiae, Leo nomine, qui urbem Leow Metropolitim Russiae extruxit, nomenque sum indidit, Ruthenus et legitimus Haeres ac Dominus, cultu Graecus, vi armorum, potentia virium, copia thesaurorum, multitudine militum, industria bellandi nemini inferior, Poloniae suis temporibus infectus et onerosus, terram fertilem populosam, pacequefretam possidens: qui magnifico apparatu et multa potentia, Carolo Magno in subsidiam, suis ex partibus venit, acuratissime et strenuissime bella gerens, Paganos et Saracenos animose expugnando, ac pre caeteris charissimus Carolo Magno habebatur, pro tanta animi industria, milite ac virium potentia, cum itaque ad ejus dimissionem ac reditum perventum est, Carolus Imperator, summa animi hilaritate ipsi Duci, pre aliis, liberalitatem favoris aperuit: *Quid, inquit, pro tua in nos fidelitate, prudentia, ac militia strenuitate...*”⁶⁸. Видання містить гравюри, де зображено основних дійових осіб “Турецько-угорської хроніки” та головні міста Європи. На жаль, ані Львова, ані князя Лева Даниловича ілюстратори не відтворили.

У цьому ранньомодерному творі синтезовано давніші історичні традиції. Якщо вірити тексту, князь Лев не тільки дав місту своє ім'я, але й заснував його. Схожі оцінки (могутності та військового уміння володаря) дають тогочасні польські автори⁶⁹. Порівняння руського правителя та франкського імператора Карла Великого не випадкове. Складно визначити, чи укладач хроніки мав доступ безпосередньо до текстів Антоніо Бонфіні, де князь Лев сам був “імператором”. Схему, однак, можна простежити до зразка другої половини XV ст. – назву міста пов'язують із князем, який переміг язичників і мусульман (“варварські народи”) в не названій битві за неясних обставин. Окрім того, у продовженні “діянь” князя Лева зауважено зміцнення Белза, який з великими труднощами відвоював Людовик I⁷⁰, що є також переробленим витягом з угорських пізньосередньовічних джерел⁷¹. З польської історіографії нотатки, напевно, були доповнені інформацією про війни з Польщею, можливість населення

anders Theils, vom Anfang biß hieher geführter Kriege, So wol In Ober- und Unter-Ungarn, Als Siebenbürgen: Samt Denen dabey vorgeloffenen Schlachten, Scharmützel, Beläger- und Einnahme der Städte, Vestungen und Schlösser. – Nürnberg, 1663. – 314 p.

⁶⁸ “Був колись наймогутніший князь всієї Русі на ім'я Лев, який місто Львів, столицю Русі, збудував, ім'ям своїм назвав, і Русів уроджений дідич і пан, віри грецької, муж потужний, сильний військом, списів безліччю, чималою армією, машин військових створювач останніх(?), Польщі свого часу нападник і пригнічувач, родючої землі населеної та миру міцний утримувач: який чимало обозу та багато сили Карлу Великому на допомогу своєї з підрозділами привів, точно і вправно битвою керуючи, Поган і Сарацинів безстрашно розбив [і перемогу здобув], як раніше над іншими найславетніший Карл Великий мав, як величезні ворожі машини(?), рицарів та мужів сильних [знищивши], так, отже, до їхніх вільних позицій прибували, Карл Імператор, кількість ворогів [бачачи мертвих], бадьоро тому Князю перед іншими [союзниками] улюблений девіз вигукнув: *Тому, казав, хто з тобою у нашій вірі, – долю та військо спритне...*” (Ibid. – P. 38).

⁶⁹ *Войтович Л.* Лев Данилович, князь галицько-волинський (бл. 1225 – бл. 1301). – Львів, 2014. – С. 4–5.

⁷⁰ *Türckische und Ungarische Chronica...* – P. 38–39.

⁷¹ *Паришин І.* Дипломатія Галицько-Волинської держави... – С. 220–223.

та багатства землі. Сюжет про спільну “службу” з Карлом Великим трохи пізніше використав уніатський єпископ Яків Суша (1610–1687), який називав старшого Даниловича “Carolo Magno Caesare occidentali” та фундатором Львова⁷².

Польсько-німецько-угорський синтез історії галицького міста відображений у дослідженні Йоганна Крістофа Вагнера (бл. 1624–1677 рр.)⁷³. Нюрнберзький астроном, дослідник медичної астрології зацікавився історією під час навчання. Коли турки зазнали поразки під Віднем у 1683 р., він опублікував чималу кількість описів оттоманських, угорських та інших східних країв⁷⁴. Автор згадав про Лемберг, який відомий також, як Леополіс, а по-польськи – Львув (Lwow). Розташоване місто на річці Полтві, 1280 р. його понищив польський володар Лешко. У місті є чимало храмів, три єпископства – польське, руське і вірменське, – два замки та понад 1500 будинків⁷⁵. Зазначена дата з’явилася під впливом роботи М. Кромера, який під цим роком розмістив набіг військ князя Лешка Чорного (бл. 1241–1288 рр.) на руські землі⁷⁶. Хоча перші згадки про Львів у писемних джерелах знаходимо ще в XVI – першій половині XVII ст.⁷⁷, Й. Вагнер скористався доступними йому публікаціями, загально зауваживши етнічний склад населення і величину міста. Його відомості – компіляція насамперед польських та німецьких ранньомодерних текстів.

Отже, угорські автори XV–XVII ст. згадували Львів лише принагідно. Щоправда, на підставі їхніх доволі поверхових свідчень можна дійти висновку про існування певної історіографічної традиції, яка зазнавала модифікацій протягом свого розвитку. Найстарші згадки про місто належать до XIV–XV ст. У складі “Дубницької хроніки” опубліковано оригінальний т. зв. твір анонімного францисканця за 1346–1355 рр., присвячений правлінню угорського монарха Людовика I. Повертаючись з походу у 1352 р., король начебто відвідав Львів, де його урочисто зустріли. Однак запис складно підтвердити іншими текстами, до того ж назви населених пунктів у цьому місці “Дубницької хроніки” частково спотворені, тому невідомо, чи йшлося саме про Львів. Загалом можна стверджувати, що Галицька земля (імовірно, разом зі столицею) тоді постраждала від приходу ординців, напад яких описано німецькими сучасниками подій.

А. Бонфіні, італійський гуманіст, який працював при дворі короля Матіяша Корвіна, записав, що “імператор” Лев, здобувши перемогу в битві проти “варварів”, назвав місто на свою честь та зробив його центром Русі. Складно сказати, звідки запозичені ці відомості, і чи не сконструював їх А. Бонфіні самостійно. Водночас це нова віднайдена та найстарша згадка про те, що князь Лев назвав місто (напевно, вже наявне) своїм іменем, адже німецький космограф С. Мюнстер свою працю написав

⁷² Див.: Iacobi Susa Phoenix Tertiatò Redivivus sive Imago Longe Vetustissima, Virginis Matris Chelmensis, Gloriâ Gratiarum et Miraculorum Illustrata. – Zamoscii, 1684. – P. 23.

⁷³ Скорочена назва: *Wagner Johann Cristoph*. Delineatio provinciarum Pannoniae et Imperii Turcici in Oriente. Eine Beschreibung dess ganzen Aufgangs, sonderlich aber dess hochlöblichen Königreichs Ungarn und der ganzen Türckey. – Augsburg, 1684.

⁷⁴ Див.: Johann Christoph Wagner // Enzyklopädie des Islam [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.eslam.de/begriffe/w/wagner_johann_christoph.htm

⁷⁵ *Wagner Johann Cristoph*. Delineatio provinciarum Pannoniae et Imperii Turcici in Oriente... – P. 114.

⁷⁶ *Cromer M*. De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX... – P. 247.

⁷⁷ *Паславський І*. Хто і коли заснував місто Львів? – С. 6–7.

і опублікував пізніше. Так, в історіографічній традиції після другої половини XV ст. утвердилися згадки про “імператора”, перемогу над варварами, Львів – столицю Русі. Зокрема, польські та угорські історики XVII ст. модифікували старші нотатки і “перетворили” князя Лева на союзника франкського імператора Карла Великого, який після непевної битви й перемоги над мусульманами та язичниками заснував місто і назвав його своїм ім’ям.

Етнічний склад та соціальне життя угорські середньовічні та ранньомодерні автори майже не згадують. Наприклад, Я. Дечій у XVI ст., тавруючи русів та вірмен як “варварів”, наводить деякі правдиві подробиці: українська громада шанувала образи (культи) Богородиці та св. Миколая, молилась у своїх дерев’яних храмах, не визнавала авторитету римських понтифіків, підтримувала контакти з вищим грецьким духовенством. Католицькі нації автор увагою оминув, про німецьких і польських городян він не згадав нічого. Можливо, далось взнаки бажання Я. Дечія привабити читача екзотичними подробицями (наприклад, ідеєю про те, що руські священники утримували змії, з допомогою яких спілкувалися з демонами). Чималу кількість українців та вірмен зафіксував також Й. Вагнер, але його робота компілятивна і мало що дає для екскурсу в княжі часи.

Отож, в угорських джерелах XV–XVII ст. відтворено лише деякі елементи початків Львова, що дає змогу дещо по-новому осягнути історіографічну традицію, зведену довкола його “фундаментів”. Безперечно, проаналізовані тексти інформативно не ідеальні й містять чимало міфічних подробиць. Водночас навіть така умоглядна проекція корисна для висвітлення маловивченого періоду історії столиці князя Лева Даниловича.

Ilia Parshyn. MEDIEVAL LVIV IN HUNGARIAN HISTORIOGRAPHY OF THE XV–XVII CENTURIES.

The article analyzes the descriptions of Lviv reached by Hungarian historiographers of the XV–XVII centuries.

It is shown, that Hungarian authors casually described the city. The oldest mention dates back to the XIV–XV centuries. An anonymous Franciscan wrote in 1346–1355, that Hungarian monarch Louis I visited Lviv, where he was solemnly met (this chronicle is a part of the “Chronicon Dubnicense” of the XV century). However, the record is difficult to confirm with other texts, in addition, the names of settlements in this source are partially distorted.

Antonio Bonfini, an Italian humanist who worked at the court of King Matthias Corvinus, wrote about an “emperor” Leo. In his opinion, the ruler won the battle against “barbarians”, called the city in its honor and made it the center of Rus’. It is difficult to say where this information was borrowed from. At the same time, the investigated note is the new found and one of the oldest mentions that duke Lev Danylovych named the city in his name. Other authors, for example, Sebastian Münster, wrote and published their works later. In particular, Polish and Hungarian historians of the XVII century modified the older notes and “transformed” duke Lev into an ally of the Frankish Emperor Charlemagne.

Hungarian medieval and early modern authors hardly noted down about the ethnic and social life of Lviv. For example, János Decsi in the XVI century thought that Rus’ and Armenian nations in the city are “barbarians”. At the same time, he wrote some true details. The old Ukrainian (Ruthenian) community honored the images (cults) of the Holy Virgin and St. Nicholas.

Orthodox people prayed in their wooden temples, they did not recognize the authority of the Pope, but maintained close contacts with the highest Greek clergy. J. Decsi ignored the Catholic Nations. He did not notify the presence of the Germans and the Poles in Lviv. Possibly, the Hungarian scribe wanted to attract readers with exotic details (for example, the idea that the orthodox priests kept snakes for talking with demons). A significant number of old Ukrainians and Armenians in Lviv were also recorded by Johann Wagner.

So, the Hungarian historians of the XV–XVII centuries reproduced only a few elements of the medieval history of Lviv. At the same time, even such speculative details are important for the next investigations of the Ukrainian city.

Key words: Lviv, Hungarian kingdom, Antonio Bonfini, János Decsi, Lev Danylovysh, historiography.

Богдана ПЕТРИШАК

МИСТЕЦЬКІ РЕЧІ У ПОБУТІ ЛЬВІВСЬКИХ МІСЬКИХ ПИСАРІВ XVI–XVIII СТОЛІТЬ

Львівських писарів – представників міської еліти – у повсякденному житті оточували мистецькі речі. Смак до красивих речей міг сформуватись у дитинстві, якщо писар походив із заможної родини, або під час навчання в академії чи університеті – тоді студенти могли придбати чи отримати цінну річ у подарунок. На це часто впливало оточення нотарія, серед якого панувала мода прикрашати помешкання, носити прикраси, використовувати декоративні ужиткові предмети.

На місці роботи, у міській канцелярії, писарі також мали речі, які, окрім практичної функції, виконували ще й естетичну, були виготовлені з дорогоцінних металів або прикрашені позолотою, різьбленням, тисненням. Стіни залів засідань міської ради завішували килимами, портретами, іконами, іноді там зберігали атрибути влади.

Типовий домашній інтер'єр писарських помешкань не дуже відрізнявся від типового міщанського, але часто містив професійні речі: скриньки для листів, шкатулки, чорнило, пера тощо. Міські нотарії отримували подарунки від міської влади, клієнтів, купували та привозили дорогі речі, подорожуючи до інших міст. Більше інформації можуть нам дати писарські інвентарі, які, однак, не завжди були повними та містили недостовірні дані.

Ключові слова: писарі, побут, мистецькі речі, Львів.

Працівники львівської міської канцелярії – писарі, підписки, канцеляристи – були інтелектуалами своєї доби, буваючи в різних краях (з метою здобуття вищої освіти чи в подорожах), вони переймали інші культури і традиції. Часто оточували себе предметами мистецтва, що було ознакою не лише багатства, достатку, а й певного смаку, досягнення вищого щабля суспільної ієрархії. Як писав про колишніх студентів, майбутніх професорів, Жак Ле Гофф: “Золотий перстень, шапочка, берет, які вручалися їм у день *conventus publicus* або *inceptio*, щораз рідше розглядалися як знаки виконуваних функцій, а більше як престижна емблема. Вони носять довгу мантію, капюшон, підбитий білячим хутром, нерідко горностаєвий комір і на додаток довгі рукавички, що в Середні віки вважалися символом соціального рангу і могутності”¹. Такий портрет міг би цілком характеризувати й львівських урядників пера.

Про мистецькі речі в побуті канцелярських посадовців дізнаємося і з описових документів – інвентарів, списків міських видатків, що фіксували купівлю необхідного приладдя (нерідко вишукано оздобленого), і з приватних – листів, поквитувань,

¹ *Ле Гофф Ж.* Інтелектуали в Средние века / [пер. А. М. Руткевич]. – Санкт-Петербург, 2003. – С. 116.

особистих реєстрів, рахунків і т. д.² Зазвичай про такі речі йшлося у разі смерті писаря, їх згадували як цінний подарунок або заповідане нащадкам, придбане тощо. Джерела отримання цих предметів були різноманітні. Деякі з них з'являлися в житті канцеляриста ще в період навчання в закордонних університетах (цінні книги, канцелярське знаряддя – каламарі, прикраси, одяг), інші – під час мандрівок до різних міст і країн, ще інші – коли писар надовго чи вже й назавжди осідав у якомусь поселенні й починав облаштовувати своє житло, ще інші – як подарунки від райців з нагоди особливих дат у його житті чи житті міста. Мистецькі речі оточували нотарія на безпосередньому місці праці – у канцеляріях різних урядів (расцькій, лавничій, лонгерії), й у писарському домі.

Львівська канцелярія мала довготривалу історію та різних очільників, кар'єра яких не завжди завершувалась у Львові, тому про їхній побут і художні смаки відомо обмаль. Проте тут мешкали і писарі, життя й діяльність яких відстежені дуже добре. Одним із таких писарів був Станіслав Ансерін – “видатний архівіст XVI століття”, за висловом М. Гембаровича³, і в цьому з дослідником можна погодитися, оскільки за урядування того писаря в 1572–1585 рр.⁴ було чимало зроблено для збереження й упорядкування давніх актів. Хоча інвентаря самого житла С. Ансеріна немає, однак з цього періоду походять детальні рахунки видатків на міську канцелярію. Як свідчать джерела, в її приміщенні, де виконували свою повсякденну роботу писарі, завжди були мистецькі речі. Йдеться не лише про звичайні предмети, декоровані різьбленням, позолотою – каламарі, преси для паперу, ножиці, шухляди, столики, скриптураліки тощо, а й про доволі специфічні – ажурні глобуси для ниток і шнурів, пристрої для рахування, лініювання паперу, пергаментні папки-обкладинки для документів, шкіряні торбинки для їхнього транспортування⁵. Для поштового пересилання використовували спеціальні мішечки і скриньки. Їх виготовляли з різних матеріалів (метал, дерево, шкіра) і прикрашали тисненням (наприклад, герба міста), шовковими зав'язками, шнурами. Деякі з таких речей могли бути й удома в нотаріїв. В одному з листів до львівського писаря Войцеха Зимницького (1616–1639)⁶ повідомляється про подарунок – два каламарі з порошками (зеленим, блакитним та сірим) для присипання кореспонденції, які, вочевидь, було залишено для домашнього вжитку⁷. Цінніші речі (як-от гроші, предмети з благородних металів, килими, найважливіші пергаментні акти та ін.) часто тримали у скарбниці на ратуші – окремому приміщенні із захищеними дверима та вікнами⁸. Для зберігання печаток на документах замовляли спеціальні різьблені скриньки-кустодії з дерева, а також купували сукно для обгортання старих

² Дуже вникливо цей момент для львівської канцелярії проаналізував: *Gębarowicz M. Stanisław Anserinus – zapomniany archiwista XVI stulecia // Studia Źródłoznawcze. Commentationes.* – Warszawa; Poznań, 1968. – Т. 13. – С. 91–121. Автор передовсім взяв до уваги книги видатків міської каси як джерело інформації про поповнення канцелярії інструментарієм.

³ *Gębarowicz M. Stanisław Anserinus...* – С. 121.

⁴ *Urządnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku / [wyd. M. Kapral].* – Toruń, 2008. – С. 341.

⁵ *Gębarowicz M. Stanisław Anserinus...* – С. 94, 100.

⁶ *Urządnicy miasta...* – С. 342.

⁷ *Петришак Б. «Лицар пера і каламаря» – писар міста Львова Войцех Зимницький (1583–1639).* – Львів, 2011. – С. 104.

⁸ *Gębarowicz M. Stanisław Anserinus...* – С. 99.

матриць, аби вберегти їх від пошкоджень⁹. Інтролігатори, окрім реставрації та виконання нових обкладинок для справ, займалися також їхнім оздобленням, тисненням зображень, суперекслібрисів, прізвищ урядників, виготовленням гачків для закривання справи¹⁰. Матеріальна база канцелярії регулярно поповнювалася з міської каси (занотовано витрати на свічки, папір, оправы, готові книги, аркуші пергаменту, віск, чорнило, канцелярські меблі і т. д.)¹¹.

У канцелярських приміщеннях також були ікони, килими, різні цінні предмети. Певне уявлення про це дає опис канцелярії лонгерії – економії з 1720 р. під заголовком: “Nota roznych Xiąg to iest Manualow, Funkcyi i Inwentarzew Recessowych do Kassy Mieyskiej nalezacych, ktore się znajduia w Lonheryi u P. Pisarza Lonherskiego”¹². Укладачами цього інвентаря стали тогочасні економі Анджей Купінський, доктор медицини та філософії, райця¹³, Рейнольд Злоторович, лавник¹⁴, та Вавжинець Снежинський з колегії сорока мужів¹⁵. Документ складається з кількох частин-описів скарбниці лонгерії, її кімнат, пивниць і горищ¹⁶. Він дійшов до наших днів у двох редакціях – чистовій і чернетковій¹⁷. Спершу мовиться про підручний архів лонгерії та бібліотечку. У скарбниці, крім зброї та начиння, виявлено й декоративні предмети: “Głowa baiwołowa z rogami nasrod skarbcu”, “koron blaszanych n[umer]o 5, te instrumenta odebrała cassa regalis y sprzedala”¹⁸. Стіни кімнати лонгерів було прикрашено трьома великими блакитними полотнами і четвертим малим (решту, як вказано, на той час уже знищили конфедерати). Далі описано “образи на полицях”, серед яких бачимо князя Лева Даниловича (“Leona fundatora miasta”)*, гетьмана Станіслава Конецпольського, королеву Елеонору-Марію Австрійську (дружину короля Міхала Вишневецького), св. Станіслава (як патрона Польщі), Богородицю з Дитям, а також герби Львова та Польщі, вирізьблені з дерева. Як це притаманно таким інвентарям, тут переважно подано розміри й матеріал виготовлення зазначених в акті речей. У кімнаті судових засідань було п’ять образів до вівтаря львівських райців (мабуть, переносні для процесій або ж змінні, що виставлялися на певні свята, – не уточнено, яких святих).

На горищі лонгерії зберігали дерев’яні щити із зображенням різних сцен (чи персон) – цими щитами прикрашали міські брами в дні тріумфального в’їзду монарших осіб до Львова (“róznych requisitów drzewnianych z pikturami do bram tryumfalnych,

⁹ *Gębarowicz M.* Stanisław Anserinus... – S. 100, 103.

¹⁰ *Ibid.* – S. 102.

¹¹ *Zubyc R.* Gospodarka finansowa miasta Lwowa w latach 1624–1635. – Lwów, 1930. – S. 221–222.

¹² *Archiwum akt dawnych miasta Lwowa* / [oprac. K. Badecki]. – Lwów, 1936. – Т. 4. – S. XVIII. Ця справа зберігається в Центральному державному історичному архіві України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 52 (Марістрат міста Львова). – Оп. 2. – Спр. 725. – С. 76–77, 160–161.

¹³ *Urządnicy miasta...* – S. 395.

¹⁴ *Ibid.* – S. 419.

¹⁵ *Ibid.* – S. 412.

¹⁶ *Archiwum akt dawnych...* – S. 23.

¹⁷ ЦДАІЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 725. – С. 74–77, 156–161.

¹⁸ Там само. – С. 76.

* Це найраніший виявлений на сьогодні малярський портрет князя.

które się stawiają najśniejszym królóm JMСіom polskim panom naszym miłościwym”¹⁹. Урядник, який укладав інвентар, наголосив на цінності цих речей (як давніших, так і намальованих недавно, які “немало місту коштували”²⁰) і застеріг, щоб лонгерські слуги їх не спалили (вочевидь, такі випадки раніше вже траплялися), “mogą się jeszcze przydać temuż miastu”²¹. Незважаючи на пережитий на початку XVIII ст. “шведський потоп”, Львів і надалі залишався центром для всіх регіональних okazій – церковних, братських чи цехових церемоній, родинних урочистостей магнатів, державних свят, тож ці декорації, безумовно, часто використовували²².

Не завжди інвентарі та переліки були вичерпними, тому можемо лише припускати, скільки речей залишилося поза нашою увагою. Інколи на судових процесах, що розпочиналися після смерті писаря, йшлося про коштовності, якими хотіли заволодіти чи які намагалися приховати нащадки. Так, син уже названого міського писаря В. Зимницького, Ян Августин, згадував у суперечці з матір’ю прикраси, яких так і не описали²³.

Здебільшого мистецькі речі, наявні в побуті писарів, поділяють на іконографію, прикраси та декоровані ужиткові предмети (зброя, одяг, килими). Це засвідчує й аналізований у більшій публікації інвентар В. Зимницького²⁴.

Помешкання цього писаря на вул. Шевській не дуже відрізнялося від звичного міщанського житла, однак могло мати якісь коштовні елементи чи нетипові меблі. Знаємо, зокрема, про існування скрині для листів, у якій тримали різні документи і книжки²⁵. Інтер’єр писарської кам’яниці передбачав наявність килимків (27 штук) і килимів середнього розміру (20 червоних турецьких і багатоколірних), п’ять килимів означені як старі (їх, напевно, вже не використовували)²⁶. Більші слугували для прикривання підлоги та стін, менші – столів, лав і стільців²⁷. Висіли на стінах й ікони та портрети. Загалом у В. Зимницького зафіксовано 10 образів (Тайної вечері, Страстей Христових, святих Роха, Єроніма, Марії Магдалини, Катерини, Войцеха, Станіслава, Петра і Павла, Матері Божої Ченстоховської²⁸). Було також вісім портретів: два – короля

¹⁹ Певне уявлення про ці церемонії можна сформувати на підставі давнішого видання: *Jaworski F. Królowie polscy we Lwowie*. – Lwów, 1912. – S. 8, 40, 44–45.

²⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 725. – С. 77.

²¹ Там само.

²² Численні приклади таких подій наведена: *Popiołek B. Śluby, pogrzeby, ingresy urzędnicze – ceremonie w życiu Lwowa w pierwszej połowie XVIII wieku // Lwów: miasto – społeczeństwo – kultura / [red. nauk.: K. Karolczak i Ł. Sroka]*. – Kraków, 2014. – Т. 9: *Życie codzienne miasta*. – S. 84–95.

²³ *Петришак Б. «Лицар пера і каламаря»...* – С. 79.

²⁴ Там само. – С. 62–66.

²⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 132 (Колекція листів державних, громадських та церковних діячів України, Польщі та інших країн). – Оп. 1. – Спр. 567. – Арк. 1; *Bartkiewicz M. Odzież i wnętrza domów mieszczańskich w Polsce w drugiej połowie XVI i w XVII wieku*. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Gdańsk, 1974. – S. 29.

²⁶ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 55. – С. 1363.

²⁷ *Bartkiewicz M. Odzież i wnętrza domów...* – S. 62, 65.

²⁸ Один з ранніх прикладів побутування копій шанованої ікони в міщанському побуті Львова подано в: *Александрович В. Образотворчі напрями в діяльності майстрів західноукраїн-*

Жигимонта III, один – королеви (невідомо, якої), один – Августа Угорського та родини писаря (його самого, дружини і брата з дружиною)²⁹. Це був доволі типовий для міщанства вибір – зображення членів родини, володарів і твори мистецтва на релігійну тематику, іноді також із побутовими сценами³⁰. У порівнянні з кількістю таких портретів у домівках львівського патриціату інтер'єр писаревого помешкання був досить скромним. Із декоративних елементів варто відзначити і два срібні ліхтарі та дзеркала³¹. Перші подарував писареві львівський бурмістр Марцін Кампіан, приятель нотарія³².

Щодо прикрас, то їх в інвентарі В. Зимницького не задокументовано взагалі (щоправда, їх просто могли не описати). Натомість у духівниці наступника цього міського урядника – відомого згодом не лише писаря, а й райці та бурмістра Бартоломея Зіморовича (1640–1647)³³, згадано “золотий сигнет із сапфіровим каменем” (з вирізьбленим на ньому гербом Наленч), що його тестатор заповів синові. Показовий список коштовностей дружини Б. Зіморовича Катажини. Тут золоті та срібні прикраси, перли, коралі, персні, ланцюжки, скринька для парфумів, музичні інструменти, годинничок³⁴. Цінністю, звісно, вважали й численні бібліотеки (вони досить докладно описані в літературі³⁵). Книжки часто були дуже дорогими – їхня вартість залежала і від змістового наповнення, і від зовнішніх оздоб (коштовні камені в оправі, мініатюри тощо). Проте зазвичай в інвентарях міських писарів знаходимо скромніші речі. Так, у 1708 р. Ян Чехович, лавничий писар (1705–1708)³⁶, залишив по собі “килимків два, коберців троє старих”, “фарбовану скриню”, “сепет з паперами” та “покривал турецьких червоних шовкових 13”³⁷. А от у Войцеха Остроша, також лавничого писаря (1579)³⁸, був, серед іншого, “золотий сигнет”³⁹. Про такий самий подарунок

ського малярства XVI–XVII століть // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1994. – Т. 227: Праці Секції мистецтвознавства. – С. 72.

²⁹ Про портрети львівського міщанства тієї доби див.: *Александрович В. С.* Портретная живопись во Львове в последней четверти XVI в. // Памятники культуры. Новые открытия. Письменность искусство археология. Ежегодник 1990. – Москва, 1992. – С. 243; *Його ж.* Образотворчі напрями... – С. 80–81; *Його ж.* Українське портретне малярство XVI–XVIII століть. Наближення до історії // Український портрет XVI–XVIII століть / [авт.-укл. Г. Белікова, Л. Членова]. – Київ, 2005. – С. 56. Пор. також: *Александрович В.* Львівське портретне малярство першої третини XVII століття // Культура і мистецтво західноукраїнських земель 2011, 2012 / [відп. ред. В. Александрович]. – Львів, 2019. – С. 119–186.

³⁰ *Bartkiewicz M.* Odzież i wnętrza domów... – S. 67.

³¹ *Ibid.* – S. 70–71. Про купівлю малих люстерок повідомляє в листі до писаревої Зимницької ротмістр Мишаковський: ЦДІАЛ України. – Ф. 132. – Оп. 1. – Спр. 1198. – Арк 1.

³² *Вінниченко О.* Тестамент львівського патриція Марціна Кампіана (1629 р.) // Львів: місто – суспільство – культура / [за ред.: О. Аркуші, О. Вінниченка, М. Мудрого]. – Львів, 2017. – Т. 10, ч. 2. – С. 277.

³³ *Urządnicy miasta*Urządnicy... – S. 342.

³⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 291. – С. 1–14.

³⁵ Див.: *Skoczek J.* Lwowskie inwentarze biblioteczne w epoce renesansu. – Lwów, 1939.

³⁶ *Urządnicy miasta*... – S. 379.

³⁷ ЦДІАЛ України. – Ф. 181 (Лянцкоронські). – Оп. 2. – Спр. 414. – С. 1–7.

³⁸ *Urządnicy miasta*... – S. 341.

³⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 337. – С. 499–502.

записано у книзі видатків 1628 р. лавничому писареві Вавжинцю Свічковичу від лавників за добру роботу. Срібні ложки презентовано 1623 р. з лавничої каси іншому писарю – Миколаєві Зихінію (на весіллі)⁴⁰.

Одяг писарів слугував для вирізнення в міському середовищі та підвищення соціального статусу⁴¹. Скажімо, В. Зимницький ходив у сутанах (ця довга одежа заміняла йому популярний тоді жупан), усі вони були пошиті з найдорожчих шовкових тканин – адамашки, табіну, канафацу, імпортованих із Західної Європи або, за посередництвом вірмен, зі Сходу. На сутану писар одягав верхній одяг – чамару (за кроєм дуже схожа на кунтуш). Такого типу вбрань у нього було чотири – з оксамиту та канафацу, а також із вовняних (однак теж дорогих) тканин – турецького мухасру, фалендишу. Для утеплення їх підшивали хутром соболя, лисиці. Влітку носив плащі, яких збереглося три (два із шовку й один – з фалендишу)⁴². З листів довідуємося, що деякі речі з одягу дарували В. Зимницькому прохачі канцелярії: наприклад, самбірські шапкарі та рушничники подарували пару угорських шапок – магерок. Набагато більше деталей з'являлося в інвентарях писарів, коли ті ставали на вищу сходинку міської ієрархії.

Підсумовуючи короткий огляд писарського побуту й оточення мистецькими речами, констатуємо, що писарі як представники міської еліти могли собі дозволити володіти цінними предметами, яких набували або шляхом купівлі (також і під час подорожей), або шляхом дарування/заповідання від осіб, які потребували канцелярських послуг чи мериторичної допомоги писаря. Проте інформація про ці твори декоративно-ужиткового мистецтва дуже уривчаста – згідно з тогочасною практикою, нотували тільки їхню назву (ікона, скринька, перстень тощо) без конкретизації зовнішнього вигляду. Ще менше відомостей про авторів тих мистецьких речей. Якщо в разі інтер'єру канцелярії ще вдається відстежити, в кого куплено чи замовлено певні предмети, то історію появи приватних речей реконструювати неможливо. До того ж частину речей банально приховували під час інвентаризації або вони вже були втрачені на той момент.

Побут львівських писарів був наповнений повсякденними речами, що нерідко мали мистецьку вартість. Такі естетичні вподобання формувалися інколи ще в дитинстві, якщо писар походив із заможної родини, у період навчання в академії чи університеті, якщо він мав змогу придбати чи отримати в подарунок цінну річ, прищеплювалися через оточення, яке нав'язувало певну моду на оздоблення житла, носіння прикрас, користування декоративними ужитковими предметами.

На своєму місці праці – у міській канцелярії – нотарій теж мав під рукою речі, які виконували не лише практичну функцію, а й естетичну, були виготовлені з дорогоцінних металів, прикрашені позолотою, різьбою, тисненням. Канцелярські кімнати оббивали килимами, тут висіли полотна – світські картини (зокрема портрети) та ікони, іноді зберігали міські атрибути влади. Домашні інтер'єри писарських помешкань не дуже різнилися від типових міщанських, але могли містити професійні речі (скрині для листів, шкатулки, каламарі, пера) і більше коштовних елементів.

⁴⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 955. – С. 10.

⁴¹ *Замостяник І.* Чоловічий одяг львівських міщан кінця XVI – першої половини XVII ст. // Народознавчі зошити. – Львів, 2016. – № 4 (130). – С. 873–883.

⁴² *Петришак Б.* «Лицар пера і каламаря»... – С. 65.

Працівники канцелярії отримували презенти від міської влади, від клієнти, купували і привозили дорогі речі з мандрівок до інших міст. Основна інформація про них походить із посмертних інвентарів писарського майна, в яких не завжди наводили повні та достовірні дані.

Bohdana Petryshak. ART OBJECTS IN THE LIFE OF LVIV CLERKS OF THE 16TH-18TH CENTURIES

Everyday life of Lviv clerks who were the representatives of city's elite was surrounded by everyday things, which were valuable in art. The taste to things like this was sometimes formed in childhood in case a clerk came from a wealthy family or while studying at academies and universities when they had a chance to buy or get a valuable thing as a present. It was often done because of surrounding people who thought it was in fashion to decorate homes, to wear jewelry, to use decorative items.

In the place of work, city office, clerks also had things that performed not only a practical function, but also were decorated with gilding, carving, embossing, made of precious metals. The walls of the rooms in the city council were covered with carpets, portraits, icons, sometimes the city's attributes of power were hidden there. There were not many differences between the home interiors of clerks and typical bourgeois ones, but it could contain professional things like letter boxes, caskets, inkstands, pen and more valuable items. The office clerks received presents from city government, customers, purchased and brought expensive items travelling to other towns. Most of information about them may be found in the clerks property inventories which were not always complete and didn't contain fruitful facts.

Keywords: scribes, everyday life, artistic things, L'viv.

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

ПЕТРО ВІТАВИЦЬКИЙ, ЛЬВІВСЬКИЙ МАЛЯР СЕРЕДИНИ – ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХVІІІ СТОЛІТТЯ

Проаналізовано джерельні відомості до біографії львівського маляра середини – другої половини ХVІІІ ст. Петра Вітавицького, відногованого упродовж 1750–1786 рр. Життєвий шлях майстра вдається простежити від датованої 1750 р. не зафіксованого походження ікони “Благовіщення” (Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея [(Шептицького)]), а з наступного року також і в писемних джерелах. З його доробку, окрім ікони, відома ще тільки участь 1766 р. у малюванні інтер’єру новозбудованого парафіяльного костюлу в селі Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл. та виконання 1775 р. фрескового запрестольного вівтаря церкви святого Миколая Крехівського монастиря – рідкісні приклади активності українських майстрів у монументальному малярстві. У 1776 р. він малював портрет львівського єпископа Лева (Шептицького) для єпископської резиденції при соборі святого Юра або для самого собору. Проживання на терені юридики при костюлі святого Іоана Хрестителя визначило контакти з осілими тут майстрами, насамперед знаним скульптором Себастьяном Фесінгером.

Опрацьовані матеріали дають підстави вважати П. Вітавицького одним із найпомітніших представників львівського середовища українських малярів свого часу. Єдина ідентифікована ікона виразно свідчить про його звернення до досвіду місцевої західноєвропейської традиції. Петро Вітавицький був попередником і співтворцем піднесення львівської школи українського релігійного малярства другої половини ХVІІІ ст.

Ключові слова: Петро Вітавицький, Львів, львівське малярське середовище, львівські українські малярі, церква св. Миколая Крехівського монастиря.

За актуального стану історично-мистецьких досліджень в Україні та студій над культурною традицією Львова львівське українське малярство ХVІІІ ст. майже не привертало уваги. Обмежена кількість випадково впроваджених до наукового вжитку розрізнених фактів не відображає цілісної картини мистецького процесу. Навіть за новітнього пошкваллення наукового осмислення мистецької культури міста після 1990 р.¹

¹ Найдокладніше уявлення про персональний склад професійного середовища донедавна пропонував: *Жолтовський П. М.* Словник художників, що працювали на Україні в ХІV–ХVІІІ ст. // Його ж. Художнє життя на Україні в ХІV–ХVІІІ ст. – Київ, 1983. – С. 109–178 (відомості нерідко наведено досить поверхово й недокладно, з численними помилками). Нещодавно нові факти опубліковано: *Dworzak A.* Lwowskie środowisko artystyczne w ХVІІІ wieku w świetle ksiąg metrykalnych i sądowych (Materiały do dziejów kultury i sztuki ХVІІ і ХVІІІ wieku. – Т. 8). – Kraków, 2018. Попри заголовок, викладено джерельні матеріали лише середини – другої половини століття, їх опрацьовано вибірково й не систематично,

ситуація не змінилась. Показовою є стаття про іконопис для новішої енциклопедії Львова, де перегляд малярства XVIII ст. розпочато щойно від... ансамблю ікон собору святого Юра 1770-х років². Репродукована в ній одинока давніша позиція доробку місцевої школи українського релігійного малярства XVIII ст. – датоване 1750 р. не зафіксованого походження (з найдавнішої збірки музею 1905–1907 рр.) “Благовіщення” маляра Петра Вітавицького³ (Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрея [(Шептицького)], далі – НМЛ)⁴, насправді йому не належить: відтворено іншу музейну ікону іншого майстра та інакшого походження⁵.

“Благовіщення” – не тільки один з лічених авторських об’єктів львівського українського релігійного малярства XVIII ст. періоду з-перед створення святоюрського ансамблю⁶, а й водночас перший встановлений факт біографії митця, якого, за свідченням зібраних дотепер скромних джерельних відомостей, можна вважати однією з найпомітніших постатей української малярської культури Львова другої половини століття. Традиційно для осередку майстер працював і поза його межами.

Документальні свідчення про П. Вітавицького розпочинаються від 1751 р., коли 20 січня він у кафедральному костюлі хрестив Агнешку, доньку Блажея Стжельбіцкого

немало запропонованих інтерпретацій некоректні, нерідко вимагають суттєвого перегляду, уточнення, а також численних доповнень не тільки фактичних, а й навіть персональних, оскільки багато майстрів, насамперед малярів, опинилися поза увагою. Авторка свідомо та послідовно не акцентує на окремому осередку українських митців, подаючи їх винятково в руслі єдиного середовища з приданим йому винятково нібито польським обличчям.

² Сидор О. Іконопис // Енциклопедія Львова. – Львів, 2007. – Т. 1: А–І. – С. 532.

³ Коротко про нього див.: Жолтовський П. М. Словник художників... – С. 121.

⁴ Сидор О. Іконопис. – С. 533. Стислі відомості про неї наведено: *Його ж.* Підписані та датовані ікони (Збірка Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького) // Записки Наукового товариства імені Шевченка (далі – ЗНТШ). – Львів, 2011. – Т. 261: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – С. 596, 597. До наукового вжитку у лаконічній згадці впроваджено: *Александрович В. С.* Архітектура... – С. 880. Агата Двожак відкликала-ся до цієї інформації у наступний спосіб: “A autorzy (sic!) Historii ukraińskiej kultury podali, że w Muzeum Narodowym we Lwowie znajduje się obraz Zwiastowania pędzla Witawickiego, datowany dosyć wcześnie, na 1750 r.”. Див.: *Dworzak A.* Udział lwowskich artystów w modernizacji cerkwi bazylianów w Krechowie za przełożenia superiora Sylwestra Łaszczewskiego // Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej / red. W. Walczak. – Białystok 2017. – Т. 8. – С. 491.

⁵ Див.: *Александрович В.* Митці Жидачева та Жидачівщини XVIII століття // Жидачівщина. – Львів; Жидачів, 2018. – Вип. 1: Збірник матеріалів конференції, яка відбулася 8 грудня 2017 року. – С. 70, приміт. 119.

⁶ У цитованому каталозі авторських та датованих ікон НМЛ вказано ще тільки “Благовіщення” з церкви святого Георгія у селі Гринів Пустомитівського р-ну Львівської обл. з підписом “Варлаам М. Л. 1725”: Сидор О. Підписані та датовані ікони... – С. 590. До них можна також додати перемальовану “Святу Варвару з шістьма сценами історії” (1734) маляра Андрія Дунаєвського (Львів, П’ятницька церква). Під записом репродукована: *Лильо О.* Львівське середовище малярів 30–50-х рр. XVIII ст. // Національний науково-дослідний реставраційний центр України. Львівський філіал. Бюлетень. – Львів, 2006. – № 8. – С. 38 (авторство подано під ?; у тексті стверджено, ніби майстер тільки “вважається автором”: Там само. – С. 35).

і Анни⁷. Далі він фігурує в метричних книгах зазначеного храму та передміського костюлу святої Марії Сніжної ще шість разів, проте здебільшого в контактах поза професійним середовищем⁸. До цих уже впроваджених до літератури фактів варто ще також додати хрещення 28 липня 1754 р. Марти, незаконнонародженої доньки Яна Новіцкого і Катажини, 3 квітня 1759 р. – Філіпа Якуба, сина маляра Антонія Павла Пашковського і Клари, й 25 лютого 1770 р. – Вікторії, доньки Войцеха Баранкевіча і Сусанни⁹. Винятків із контактами в професійному середовищі відnotовано лише два. 25 листопада 1765 р. майстер разом з малярами Станіславом Строїньським та Павлом Антонім Пйотровським виступив свідком на шлюбі архітектора Клеменса Ксавера Фесінгера, сина скульптора Себастьяна Фесінгера, з Антонелею Урбанік, донькою покійного вже тоді¹⁰ архітектора Марціна Урбаніка¹¹. А 25 грудня 1769 р. він разом із С. Фесінгером був свідком на шлюбі вдівця Міхала Кадлубовського та Францішки Валецької¹². Як можна здогадуватися, зафіксовані в метричних книгах контакти з окремими представниками професійного середовища виводилися від сусідських стосунків, оскільки всі перелічені в першому з наведених джерел митці мешкали на території юридики при костюлі святого Іоана Хрестителя¹³. При продажу сусідського дому майстер принагідно відnotований тут під 1777 р.¹⁴, хоча раніше проживав у Середмісті, де зафіксований під 1762 р.¹⁵

Життєвий шлях П. Вітавицького задокументований досить скромно. 17 грудня 1756 р. міський уряд позивав його в групі шести малярів стосовно необхідності прийняти міське право, проте всі вони зігнорували звернення¹⁶, відкликаючись до свого статусу мешканців передміської юридики, вилученої з-під юрисдикції міста¹⁷. У жовтні 1762 р. він випадково мало не загинув: серед видатків міської каси за тиждень між 23 та 30 жовтня зберігся запис про оплату катові за виконання звичних професійних обов'язків стосовно “Żydów złodziejów dwóch, którzy w kamienicy j[ego mości] p[ana]

⁷ Dworzak A. Lwowskie środowisko... – S. 470. З огляду на цей та інші наведені далі ранні факти біографії не зовсім зрозуміла істота зазначеного наголошення раннього датування самотньої ідентифікованої його ікони.

⁸ Dworzak A. Lwowskie środowisko... – S. 25–26.

⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 618 (Львівська римо-католицька митрополічна консисторія). – Оп. 2. – Спр. 2639. – Арк. 555, 682 зв.; Спр. 2644. – Арк. 66; Спр. 2645. – Арк. 114. У книзі А. Двожак ці записи пропущено, натомість останній з них наведено в її статті: *Ejusdem. Udział...* – S. 489.

¹⁰ Майстер помер у Бучачі 19 серпня 1753 р.: *Александрович В.* Волинські та позаволинські нотатки до студій над костюлами українського Правобережжя у XVIII столітті // *Архітектурна спадщина Волині: зб. наук. праць.* – Рівне, 2010. – Вип. 2. – С. 71–72.

¹¹ Dworzak A. Lwowskie środowisko... – S. 79, 96, 470.

¹² Ibid. – S. 60, 470.

¹³ Див.: *Dworzak A. Lwowskie środowisko...* – S. 125 (при переліку інших мешканців юридики, стосовно майстра це стверджено без відкликання до джерела).

¹⁴ ЦДАІЛ України. – Ф. 52 (Магістрат міста Львова). – Оп. 2. – Спр. 581. – С. 54.

¹⁵ Там само. – Спр. 124. – С. 135, 136.

¹⁶ *Dworzak A. Lwowskie środowisko...* – S. 25–26.

¹⁷ До відповідного аспекту історії львівського середовища тогочасних митців увагу привернуто: *Dworzak A. Lwowskie środowisko...* – S. 132.

*Петро Вітавицький. Благовіщення. 1750.
Національний музей у Львові імені [митрополита] Андрія [(Шептицького)]*

Xawerego Jaskiewicza, r[ajcy] l[wowskiego], pana Witawickiego malarza dusili”¹⁸. За свідченням самого майстра, він тоді мешкав на поверсі в зазначеній кам’яниці, при цьому принагідно згадано не названого на ім’я його челядника¹⁹. Наступного року друкар і гравер Іван Филипович просив маляра підписатися про виключення з “конгрегації” і цеху шевця Степана Шишаковського²⁰. У червні 1775 р., після приєднання Львова до Австрії (1772), австрійські військові заквартирували у деяких дворах на Краківському передмісті, також і в маляревому²¹. Проте ще від травня того року він став власником кам’яниці знаної львівської родини Лавришевичів на вулиці Руській, яку придбав від Крехівського монастиря²², й, правдоподібно, на час запровадження стації вже мешкав у Середмісті. Це переселення уможливила зміна правового статусу з наданням 1764 р. шляхетства, внаслідок чого передміські майстри стали перебиратися до міста²³.

Придбання будинку на Руській вулиці відображає тогочасні фінансові можливості митця, проте нечисленні доступні джерела не вказують походження самих грошей, ймовірно, це були прибутки з професійної діяльності. Передміський будинок він продав на початку 1777 р.²⁴

У 1776 р. П. Вітавицький оцінював картини в кам’яниці Голубовичівській²⁵. З 1781 р. зберігся реєстр шлюбної виправи його доньки Анни, одруженої з Василем Новікевичем, до якої належали, зокрема, картини “Зняття з хреста”, “Розп’яття z turpią głową”, “Образ Авраама” та “Lanczawców za szkłem 6”²⁶. У 1782 р. маляр відпродав придбаний на Руській вулиці будинок синові Євстахіїв²⁷. 21 липня 1785 р. у кафедральному костьолі він виступив хрещеним батьком Якуба, сина Маця Сіпайла і Маріанни²⁸. Восстаннє його згадано разом з дружиною 30 жовтня наступного року²⁹.

Суттєвим доповненням до цих скромних пізніх відомостей є упис до Пом’яника монастирської церкви святого Іоана Богослова у Львові з немалим переліком імен покійних родичів, який розпочинають Каленик, Єфросинія, Матвій та Євдокія³⁰. Обширний перелік вказує на належність до родини з давньою традицією.

¹⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 752. – С. 89.

¹⁹ Там само. – Спр. 124. – С. 135, 136.

²⁰ Там само. – Спр. 126. – Арк. 103.

²¹ *Dworzak A. Lwowskie środowisko...* – S. 126 (без конкретного поклику).

²² *Ibid.* – S. 129.

²³ До цього процесу останнім часом увагу привернула: *Dworzak A. Lwowskie środowisko...* – S. 132.

²⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 290. – С. 337.

²⁵ Там само. – Спр. 376. – С. 407.

²⁶ Там само. – Спр. 296. – С. 2.

²⁷ Там само. – Спр. 291. – С. 481, 482–484.

²⁸ *Dworzak A. Lwowskie środowisko...* – S. 471.

²⁹ ЦДІАЛ України. Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 296. – С. 824. До літератури впроваджено: *Александрович В. Митці Жидачева...* – С. 70, приміт. 119. А. Двожак подала останній документальний запис про нього в метричних книгах з попереднього року: *Dworzak A. Lwowskie środowisko...* – S. 79.

³⁰ Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. Відділ рідкісної книги (далі – ЛННБ України ім. В. Стефаника. РК). – Ф. 3 (Бібліотека монастирів василіян). – Оп. 1. – Спр. МВ 84. – Арк. 56зв.

А. Двожак подала також, ніби під 1777 р. П. Вітавицький зафіксований одним зі старших братства монастирської церкви святого Іоана Богослова³¹. Оскільки, як тепер встановлено, на 1762 р. він мешкав у Середмісті, а до середини 1775 р. – на терені юридики святого Іоана Хрестителя неподалік від нього й далі знову в Середмісті, не може йтися про членство в братстві монастирської церкви, розташованої на чималій відстані від місця постійного проживання. Очевидно, майстер належав до парафіян котроїсь із ближчих церков, на той час, найвірогідніше, розташованої поруч Миколаївської.

Про творчу діяльність П. Вітавицький відомо небагато. Наступна після згаданої ікони задокументована обставина його професійної біографії належить до 1766 р., коли в групі львівських³² митців він був зайнятий фресковим оздобленням інтер'єру новоспорудженого парафіяльного костюлу в селі Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл.³³, де його руку, звісно, виділити неможливо. Проте показовою видається сама причетність до монументального малярства, не характерна для тогочасних львівських українських майстрів. Згідно з не цілком чітко викладеним джерельним переказом, він працював також над оздобленням урочистостей коронації Почаївської чудотворної ікони Богородиці (1773)³⁴.

Невдовзі П. Вітавицький зафіксований і як виконавець малярських робіт у Крехівському монастирі. Упродовж останніх десятиліть до відповідних матеріалів відкликалися декілька разів. Спершу подано, що в 1775 р. він разом зі знаним львівським майстром Євстахієм Білявським “малював каплицю святого Миколая Миколаївської церкви Крехівського монастиря та ілюзійні вівтарі на стінах”³⁵, іншого разу йшлося лише про головний вівтар³⁶. У новішому огляді історії монастиря вказано на маляра як виконавця поліхромії скульптури святого Миколая та вазонів на збудованій 1775 р. монастирській брамі, а також вівтарної частини монастирської церкви і каплиці

³¹ *Dworzak A.* Lwowskie środowisko... – S. 140.

³² З львів'ян це мав бути ще також “Гурґелевич”; прізвище, мабуть, як і в П. Вітавицького, подано не зовсім докладно, ідентифікувати особу не вдається. Правдоподібно, може йтися про маловідомого майстра 60–70-х років Шимона Градолевського, 1764 р. одруженого з Маріанною, донькою різьбяр Бенедикта Токарського, про нього див.: *Dworzak A.* Lwowskie środowisko... – S. 38, 43, 56, 111, 129, 231, 269, 427.

³³ *Szysko-Bogusz A.* Podhorce // *Sztuki Piękne* (Kraków). – 1924–1925. – Nr 4. – S. 162 (прізвище у версії “Witanowski”).

³⁴ *Barącz S.* Dzieje klasztoru WW. OO. Dominikanów w Podkamieniu. – Tarnopol, 1870. – S. XX. Це перша впроваджена до літератури відомість про майстра. Принагідна згадка про його “роботу” “на почаївській коронації” збереглася також у записі про працю майстра в соборній церкві Крехівського монастиря: *Dworzak A.* Udział... – S. 490. Авторка не знала свідчення Садока Баронча, тому ствердила: “Jest to więc pierwsza wzmianka przekazująca nazwisko jakiegokolwiek artysty współtworzącego bogate dekoracje efemeryczne wystawione podczas koronacji obrazu poczajowskiego w 1773 r.”, див.: *Ibid.*

³⁵ *Александрович В. С.* Архітектура, образотворче та декоративно-ужиткове мистецтво // *Історія української культури: у 5 т. – Київ, 2003. – Т. 3: Українська культура другої половини XVII–XVIII століть. – С. 875.*

³⁶ *Його ж.* Монументальний живопис // *Історія українського мистецтва: у 5 т. – Київ, 2011. – Т. 3: Мистецтво другої половини XVI–XVIII століття. – С. 766.*

Богородиці в ній³⁷. А. Двожак додала до цього відомості й про інші роботи. За її твердженням: “Pod koniec 1776 r. Witawicki pozwał przed lwowski sąd wójtowski superiora Sylwestra Łaszczewskiego o złamanie kontraktu. Jak informują akta, ihumen zawarł z malarzem kontrakt na wymalowanie kaplic w cerkwi. Nie wiadomo, dlaczego Witawicki nie wywiązał się z tego zadania. Być może przedłużyły się prace przy polichromii prezbiterium, niemniej zatrudnienie przez Łaszczewskiego drugiego malarza, Eustachego Bielawskiego, spowodowało dochodzenie przez Witawickiego swoich praw przed sądem”³⁸. Дали без відкликання до конкретного джерельного запису йдеться про нього як автора малювання у бані монастирської церкви: “Ośmioboczny tambur został podzielony iluzjonistycznymi podziałami architektonicznymi, na wysokim, malowanym cokole. W partiach ścian bez otworów okiennych Witawicki umieścił kompozycję z arkadą i dwiema postaciami świętych, zapewne wszystkie cztery boki tamburu zostały podobnie ozdobione. Za wzór malarzowi posłużyła w tym wypadku rycina... Johanna Jacoba Schüblersa z wydanego w Norymberdze (po raz pierwszy w latach 1719–1720) wzornika *Perspectiva pes picturae*, das ist: kurtze und eichte Verfassung der practicabelsten Regul zur perspectivischen Zeichnungs-Kunst (księga 2, tablica nr 19). Witawicki odwzorował wiernie architekturę wraz z dekoracyjną girlandą podwieszoną u szczytu arkady. Dokomponował także z innego, niezidentyfikowanego dotychczas wzorca postacie świętych siedzących na postumentach”³⁹. Окрім того, вказано також, що суперіор “sprowadził ze Lwowa malarza Piotra Witawickiego, aby ten al fresco na murze ołtarz wielki odmalował in forma in qua conspicitur ad praesens (za 680 złp). Oprócz tej pracy malarz ozdobił także wyższą kondygnację bramy freskiem przedstawiającym Przemienienie Pańskie oraz impregnował statwę św. Mikołaja i wazony dla ochrony przed deszczem”⁴⁰.

Оскільки жодна з наведених публікацій не передає усього змісту єдиного віднайденого досі джерельного переказу 1775 р. стосовно праць П. Вітавицького у монастирі й відповідна інформація не завжди викладена адекватно та коректно, варто навести автентичний текст самого запису: “Że zaś w pomienionej cerkwi murowanej ołtarz wielki i jego cymborium było bardzo mizerne, przeto sprowadziwszy przełożony malarza ze Lwowa niejakiego P[iotra] Witawickiego, który na począjowskiej koronacyi miał robote, al fresco na murze kazał odmalować in forma in que conspicitur ad praesens. Malowanie to kosztuje czerwonych złotych czterdzieści po zł[oty] 17 licząc każdy czerwony złoty, a ramy złożone koło obrazu Przebrazenia y z ceratami ex teyże kazał także y cymborium zrobić in forma presenti od którego snycerz wziął czerwonych złotych 14. Stolarz od roboty stolarskiej z gradusami wziął zł[oty] 40 circiter oprócz deszczek klasztornych. Malarz od malowania wspomniony P[iotr] Witawicki wziął zł[oty] 10. Snycerz drugi co rznął ceraty do ramy Preobrazenia obrazu, ceraty także do cymborium i za kielich na cyborium wyrznięty wziął złotych 6 z wielką biadą. Malarz wspomniony co malował bramy wyszszy

³⁷ Вуйцик В. Монастир св. Миколи ЧСБВ у Крехові // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 2004. – Ч. 14: Володимир Вуйцик. Вибрані праці. До 70-річчя від дня народження. – С. 202–203.

³⁸ Dworzak A. Udział lwowskich artystów... – S. 490.

³⁹ Ibid. – S. 491.

⁴⁰ Ibid. – S. 474.

condygnacya у глыwasem napuszczal razы kilka statue ś[więtego] Mikołaja i wazonы wzioł z[lotych] 6. Tak nieporocіwa drożyzna, a wszystko na wikcie klasztorным”⁴¹.

Отже, йдеться насамперед про малювання у техніці фрески ілюзорної конструкції головного вітваря та роботи з малювання “bramy wyszszy condygnacya” і забезпечення скульптури на ній. Оскільки в наведеному позові сказано про контракт на малювання каплиць, які, однак, передано Є. Білявському, мабуть, під час першої роботи повинно було виникнути яесь непорозуміння із замовником, що й призвело до судового процесу. Очевидно, на цьому крехівський епізод кар’єри мав вичерпатися. Принаймні маляр далі не фігурує у монастирських документах, хоча в найближчі роки інші, втім, і львівські його колеги, виконали для монастиря ще цілу низку різних малярських робіт⁴². Натомість нічого не сказано про малювання бані та фреску на брамі, до яких відкликалася А. Двожак. Оскільки фреску на такий сюжет на брамі зафіксував монастирський інвентар 1777 р.⁴³, можна лише припускати, що вона прихована в загальній фразі про малювання горішнього ярусу брами.

Тільки один раз майстер відзначений зі світським замовленням: у 1776 р. серед видатків собору святого Юра та резиденції львівських владик відготовано виплату йому 21 злого за “portret pana”⁴⁴, очевидно, зображення тогочасного львівського єпископа Лева (Шептицького).

Майстрову дружину Маріанну з Качмаревичів так само декілька разів згадано в костюльних метричних книгах – і кафедрального костюлу (1759), і передміського костюлу святої Марії Сніжної (1770, 1772, 1774)⁴⁵, причому два перші рази із С. Фесінгером. Безперечно, тут теж йдеться про звичні сусідські пов’язання.

Скромні джерельні відомості дають мало інформації про контакти П. Вітавицького в професійному середовищі, зокрема серед українських митців. З цього огляду видаються важливими занотовані в квітні 1767 р. його обов’язки опікуна (разом з відомим українським скульптором Семеном Стажевським) малолітніх дітей померлого українського маляра Семена Яремкевича⁴⁶.

Ширших відомостей про родину Вітавицьких виявити не вдалося, хоча поза Львовом віднайдено давніші джерельні свідчення про ще одного майстра з таким прізвищем. 31 січня 1723 р. маляр Максим Вітавицький у жидачівському парафіяльному костюлі хрестив Анну, доньку Міхала Томіцького, городника при дворі

⁴¹ ЛННБ України ім. В. Стефаніка. РК. – Ф. 3. – Оп. 1. – Спр. МВ 121. – Арк. 63в.

⁴² Вуйцик В. Монастир св. Миколи... – С. 203; Dworzak A. Udział lwowskich artystów... – S. 477–479, 499.

⁴³ ЦДІАЛ України. – Ф. 684 (Протоігуменат василіанських монастирів). – Оп. 1. – Спр. 2029. – Арк. 35зв.

⁴⁴ Свенціцький І. Причинок до історії мистецького випосаження кедри св. Юра у Львові // Літопис Національного музею за 1937 рік. – Львів, 1938. – С. 14; *Ejusdem*. Rachunki robot malarskich i rzeźbiarskich w katedrze św. Jura we Lwowie w latach 1768–1779 // Dawna Sztuka. – 1938. – Zesz. 2. – S. 152.

⁴⁵ Dworzak A. Lwowskie środowisko... – S. 471. Незважаючи на наведені тут чотири записи 1759–1774 рр., А. Двожак в опублікованій попереднього року цитованій статті на підставі пізнішого актового жерела припустила: “Piotr Witawicki był żonaty z Marianną z Kaczmarzewiczów przynajmniej od 1775 r.”, див.: Ibid. – S. 474.

⁴⁶ Dworzak A. Udział lwowskich artystów... – S. 489.

Дзедушицьких в селі Цуцилівці (тепер Вільхівці Жидачівського р-ну) й Катажини, а 9 вересня 1725 р. – Яна, сина того ж подружжя (професію кума не вказано). Якусь Анну Вітавицьку згадано в тій самій костьольній метриці як хрещену матір ще у 1730 р.⁴⁷ Однак лаконічні записи метричних книг не зберегли жодних докладніших відомостей про зафіксованого в Жидачеві маляра. Так само немає ніяких доказів стосовно можливості його пов’язань зі знаним у Львові через два десятиліття митцем.

Нечисленні зібрані документальні свідчення до біографії П. Вітавицького, навіть попри особливу лаконічність згадок стосовно професійної активності, відображають досить різностороннього представника середовища. Насамперед він виявляється одним із двох – поряд із Є. Білявським – українських майстрів Львова XVIII ст., стосовно яких задокументована причетність до монументального малярства. Одинокий раз його засвідчено як портретиста. Щодо релігійного малярства, яке надалі залишалось головним напрямом прикладення зусиль тогочасного професійного середовища (за винятком хіба молодшого Є. Білявського з його новою римською школою), джерельних відомостей не виявлено, проте певне уявлення про цей аспект професійної діяльності можна мати з єдиної знайденої ікони раннього періоду творчості П. Вітавицького.

Тогочасне львівське українське релігійне малярство залишається майже невідомим. Проте поодинокі впроваджені до наукового вжитку зразки, як комплекс ікон 1730 р. переддівтарної огорожі* монастирської Введенської церкви (Львів, церква святого Дмитрія)⁴⁸ та ансамблі двох сільських церков в околицях Львова (в одному з них збереглися дві авторські дати 1758 р. та 1760 р.)⁴⁹ вказують на співіснування на місцевому ґрунті достатньо різнорідних тенденцій. Їх визначало як продовження за нових історичних умов власної традиції⁵⁰ у досить широкому спектрі конкретних виявів, так і діяльність для церков репрезентантів місцевого варіанту мистецької культури європейського родоvodu. Власне таке походження, безперечно, має другий із зазначених комплексів ікон підльвівських храмів⁵¹. Це ж явище засвідчують, зокрема, задокументовані апостоли й пророки для Троїцької каплиці монастирської Онуфріївської церкви у Львові, яких за контрактом від 2 лютого 1777 р. мав малювати на полотні знаний львівський маляр європейського родоvodu Томас Гертнер⁵².

⁴⁷ Александрович В. Митці Жидачева... – С. 69–70.

* В автентичній традиції епохи – “Деїсус” (український відповідник – “Моління”), від XIX ст. для нього повсюдно прийняли термін “іконостас”.

⁴⁸ Коротко про нього див.: Бокало І. Іконостас Введенської церкви у Львові // Пам’ятки України: історія та культура (Київ). – 2015. – № 1. – С. 20–23.

⁴⁹ Александрович В. Львівські ансамблі ікон середини XVIII століття у двох сільських церквах // Збірник матеріалів XI Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво” (м. Львів, 22 листопада 2018 р.). – Львів, 2018. – С. 150–174.

⁵⁰ Яскравим прикладом виразно скромнішого фахового рівня може бути датоване 1758 р. “Введення” в одному зі згаданих львівських комплексів ікон, репродуковане: Александрович В. Львівські ансамблі... – С. 163.

⁵¹ Александрович В. Львівські ансамблі... – С. 155.

⁵² Вуйцик В. Скульптор Іван Щуровський // ЗНТШ. – Львів, 1998. – Т. 236: Праці Секції мистецтвознавства. С. 308. Як вдалося з’ясувати, вони мали замінити давніший ансамбль каплиці Святої Трійці, що його скульптор Семен Стажевський продав до якоїсь сільської церкви в околицях міста.; Александрович В. Українські скульптори Львова XVIII століття //

Ще пізнішим автентичним зразком цього напрямку є вітварний образ 1784 р. “Святий Миколай” (Чорнушовичі, церква святого Миколая)⁵³.

На такому тлі “Благовіщення” П. Вітавицького як в іконографії, так і стилістиці виказує очевидну залежність від малярства європейської орієнтації⁵⁴. Звично для свого часу воно відтворює композицію неідентифікованої європейської гравюри, уже цілком пориваючи із засадами східнохристиянської іконографічної традиції. Архангел зображений навколішки на хмарі з квіткою лілії у лівійці й піднятою догори з піднесеним вказівним пальцем правицею. Марія вміщена в нестійкій позі навколішки на тлі скромно зазначеного балдахину над ложем перед попідтримом із розкритою книгою у лівій руці й правою рукою у жесті відсторонення. Водночас горішню частину композиції прикрашає золочене оздоблення з чітко прорисованими завитками стилізованого орнаменту з рослинним мотивом на суцільно покритому насічкою тлі. Золото наявне в усіх трьох зазначених львівських ансамблях ікон і його присутність є сталою прикметою місцевого українського релігійного малярства ще й середини століття – від нього відмовляться щойно виконавці згаданого комплексу ікон собору святого Юра.

Оскільки інші зразки творчості митця досі не розшукані, не випадало б на підставі одиної позиції професійного доробку робити якісь ширші висновки про його творчість загалом та її спрямування⁵⁵. Вона повинна була тривати щонайменше близько сорока років й припала на десятиліття, позначені суттєвими змінами в мистецькому житті міста. Проте відповідність єдиної ідентифікованої ікони ширшій загальній тенденції, “позначеній європеїзацією”, очевидна і безперечна.

За актуальної обізнаності з історією професійного середовища українських малярів Львова середини – другої половини XVIII ст. так само складно намагатись окреслити

Збірник матеріалів XII Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: віра, духовність, мистецтво” (м. Львів, 19 листопада 2019 р.). – Львів, 2019. – С. 177. До наукового вжитку ця відомість без ідентифікації самого проданого комплексу впроваджено: *Його ж.* Хронологія іконостаю Успенської церкви у Львові // Українське барокко та європейський контекст. – Київ, 1991. – С. 146. У давнішій літературі побутувала помилкова думка, ніби йшлося про ансамбль ікон монастирської церкви, див.: *Вуйцик В.* Скульптор Іван Щуровський. – С. 307–308; *Dworzak A.* Lwowskie środowisko... – S. 120.

⁵³ Репродукований: *Александрович В.* Українські ікони святих зі скороченим історичним циклом (недооцінений аспект традиції княжої доби у мистецтві пізнього Середньовіччя та Нового часу) // Збірник матеріалів Міжнародної конференції “Християнська сакральна традиція: історія і сьогодення” (м. Львів 6–7 грудня 2013 р.). – Львів, 2013. – С. 20 (іл.), 23. У парному вітварі вміщена аналогічної стилістики копія знаної ікони Богородиці з Емануїлом, збереженої у римській церкві Святої Марії Великої.

⁵⁴ Для порівняння див. виконану на початку століття ікону з церкви святого Симеона Богоприймця у селі Коцурів Пустомитівського р-ну Львівської обл. (Музей народної архітектури та побуту у Львові), репродукована в кольорі: *Франків У.* “Благовіщення” зі збірки Музею народної архітектури та побуту // Пам’ятки України: історія та культура. – 2015. – № 1. – С. 37.

⁵⁵ Наприклад, у його старшого попередника ще з другої половини XVII ст. Матвія Домарацького виразніше звернення до західного досвіду присутнє лише в давнішій розшуканій досі частині спадщини: *Александрович В.* Матвій Домарацький, маляр львівський і комарненський // Пам’ятки України: історія та культура. – 2005. – Ч. 1. – С. 53, 59. Зіставлення різночасових позицій доробку майстра засвідчує надалі виразний відхід від такої залежності.

конкретне місце творчості майстра на тлі свого часу. Новіші дослідження засвідчили появу й активний розвиток на місцевому ґрунті в другій половині століття середовища українських скульпторів⁵⁶. Попереднє опрацювання результатів систематичного вивчення матеріалів міського архіву та інших груп львівських писемних джерел щодо історії мистецької культури дає підстави для висновку про можливість поживлення також і місцевого осередку українських малярів. Тоді, самостійний митець уже на 1750 р., – П. Вітавицький мав бути одним із попередників цього процесу, поєднуючи його з усе ще надто маловідомими процесами першої половини століття. Водночас професійна діяльність щонайменше до 1786 р. означає його безпосередню участь в активному розвитку українського мистецького життя міста в останній третині століття.

Діяльність майстра припадає на важливий, проте все ще надто скромно опрацьований період еволюції української малярської традиції на львівському ґрунті. Більшість тогочасних митців (зрештою, не тільки українських⁵⁷) зафіксована винятково поодинокими джерельними згадками. Тому навіть після попереднього вивчення головного комплексу відомостей з міських актів та косяльних метричних книг (за відсутності церковних) уявлення про професійне середовище осілих і зайнятих у місті майстрів залишається вкрай обмеженим. На такому тлі П. Вітавицький, чинний упродовж щонайменше чотирьох десятиліть, завдяки поодиноким відомостям про його професійну активність та єдиній ідентифікованій іконі – одна з помітних постатей української малярської культури міста та його історичного регіону свого часу⁵⁸.

Повернення майстра – важливий крок до відкриття надто скромно опрацьованої української мистецької традиції Львова XVIII ст. Уже зараз, хоча й все ще надто мало відома, вона сприймається глибоко закоріненим в історичному досвіді попередніх епох показовим самостійним явищем мистецької традиції міста на одному з важливих етапів її внутрішньої еволюції. Опрацьовані досі джерельні відомості та поодинокі доступні пам'ятки послідовно вказують на неї як на окремий самостійний розбудований напрям мистецької культури на місцевому ґрунті. З цього огляду насадження бачення завідомо “колонізаторського” родоводу, суцільного “польського обличчя” тогочасного львівського мистецтва з буцімто повністю підпорядкованими йому розрізненими українськими вкрапленнями, яке схильна поширювати та пропагувати значна частина навіть новішої польської літератури*, явно покликане видавати бажане в певних колах за дійсне. У знаному “народовому інтересі” свідомо спотворюється

⁵⁶ Александрович В. Українські скульптори... – С. 176–191.

⁵⁷ Через малочисельність та скупість доступних джерельних відомостей, як і найперше актуальний стан самого опрацювання фонду наявних джерел з ідентифікацією певних представників професійного середовища здатні виникати навіть цілком несподівані проблеми. Відображенням цього явища є, зокрема, вагання А. Двожак щодо національності та культурно-історичної орієнтації знаного львівського скульптора другої половини століття Францішка Олендзького: *Dworzak A. Lwowskie środowisko...* – S. 140. Хоча, правда, в цьому конкретному випадку проблема явно надумана й – поза всяким сумнівом – йдеться про майстра польського походження.

⁵⁸ Тут цілком випадає погодитися з тим, що маляр “jawi się jako ważny członek środowiska artystów lwowskich w II połowie XVIII w.”: *Dwożak A. Lwowskie środowisko...* – S. 493.

* Одним з найновіших прикладів такого бачення презентується неодноразово цитована книжка А. Двожак.

весь наявний комплекс різномірних реалій епохи. Послідовно полонізуються також численні майстри європейського походження, одинокі засвідчені в історії Львова розбудоване середовище яких, складене на місцевому ґрунті в середині – другій половині століття, належить до найприкметніших явищ мистецької культури не тільки тогочасного міста, а й професійного середовища його митців загалом.

Втім, навіть на тлі найновіших успіхів у вивченні мистецької культури Львова повноцінне і повномасштабне відкриття персонального аспекту малярської традиції XVIII ст. надалі залишається серед завдань на майбутнє.

Volodymyr ALEKSANDROVYCH. PETRO VITAVYTSKYI, THE LVIV PAINTER OF THE MIDDLE – SECOND HALF OF THE XVIII CENTURY

The source information for the biography of the Lviv painter of the second half of the eighteenth century, Petro Vitavitskyi, is analyzed. The life path of the master can be traced from the icon of the Annunciation dating from 1750 (National Museum in Lviv named after [Metropolitan] Andrey [(Sheptytskyi)]), which is not of fixed origin, from next year he also appeared in written sources. In addition to the icon, his work was recorded only in 1766, when he painted the interior of a newly built parish church in the village of Pidhirtsi, Brodivsky district, Lviv region and drawing in 1775 of the fresco altarpiece of St. Nicholas Church of the Krekhiv Monastery which are rare examples of the activity of Ukrainian masters in monumental painting. In 1776 he painted a portrait of Bishop Leo (Sheptytskyi) of Lviv for a bishop's residence at St. George's Cathedral. Residing in the field of Jurydyka (a legal entity in the Polish legal system, denoting a privately owned tract of land within a larger municipality, often right outside the royal city, or as an autonomous enclave within it) defined contacts with the settled here masters, first of all the famous sculptor Sebastian Fesinger.

The materials worked out make P. Vitavitskyi a more prominent representative of the Lviv environment of Ukrainian painters of his time. Single identified icon gives grounds to attribute he to artists who worked under the expressive influence of the artistic tradition of the Western European ancestry in one of the important directions of the evolution of the painting culture of the then Ukrainian Lviv. Considering the professional activity started before the middle of the century, he is considered as one of the precursors and creators of the rise of the Lviv school of Ukrainian religious painting in the second half of the century.

Keywords: Petro Vitavyc'kyi, Lviv, L'viv painting environment, Ukrainian painters of Lviv, church of st. Nicholas Krekhiv monastery.

Ірина ЗАМОСТЯНИК

ЗАПОВІТ СВЯЩЕНИКА ЦЕРКВИ СВЯТОГО ТЕОДОРА ТИРОНА У ЛЬВОВІ О. ЙОСИПА 1602 РОКУ

Українське священиче середовище XVI–XVII ст. досі залишається маловивченим. Ситуація ускладнена розпорошеністю архівних джерел, не завжди здатних надати вичерпні відповіді на поставлені запитання. Нововіднайдена духівниця священика церкви св. Теодора Тирона у Львові о. Йосипа є цінним джерелом для дослідження православного духовенства України загалом та Львова зокрема. Ієрей Йосип належав до непересічних представників місцевого клиру останньої чверті XVI – початку XVII ст.

Заповіт містить рідкісний документальний матеріал, що виходить далеко поза львівський історичний контекст. Цей акт цікавий і тим, що він писаний кирилицею. Таке явище нетипове для аналізованого періоду, оскільки всю документацію тоді вели латинською та старопольською мовами.

У статті порушено питання спадковості священичих родин – власників окремих парафій. Висвітлено також деякі елементи побутової культури тодішнього парафіяльного духовенства (сімейно-побутові взаємини, матеріальні вияви культурного рівня тощо).

Публікований тестамент – це унікальне джерело, в якому знаходимо свідчення про один із тих аспектів українського культурного життя епохи зламу давнішої історичної традиції за умов глибоких змін в українській дійсності останніх десятиліть XVI ст., що все ще привертає занадто мало уваги. Заповіт розширить джерельну базу з історії тогочасного Львова та заповнить лакуни у вивченні персоналій православного священства.

Ключові слова: заповіт, священиче середовище, церква св. Теодора Тирона, Львів.

Львів упродовж останньої чверті XVI й початку XVII ст. перебував на піку свого розвитку. Відбувалося помітне піднесення активності українського середовища. Цей процес почався ще в час утворення Львівської православної єпископської кафедри (1539) та відомих заходів середини століття зі спорудження міської Успенської церкви. Наприкінці XVI ст. активізація руської громади виявлялася передовсім через розгортання братського руху, в якому сформувалася чимала група яскравих особистостей міщанського походження¹.

Помітну роль у духовному житті тодішніх русинів Львова відіграло парафіяльне духовенство. Воно досліджене ще не достатньо, хоч уже є складений на підставі оригінальних відомостей із гродських актів перелік львівських священиків останньої чверті XVI – першої третини XVII ст.² Крім того, опубліковано рідкісний для свого

¹ *Ісаєвич Я.* Братства та їх роль у розвитку української культури XVI–XVIII ст. – Львів, 1996.

² *Мицько І.* Львівські священики та вчителі останньої чверті XVI – першої третини XVII ст. // Успенське братство і його роль в українському національно-культурному відродженні. – Львів, 1996. – С. 12–23.

часу документ – заповіт священнослужителя Благовіщенської церкви³, протопопа Григорія Негребецького (1624)⁴.

Серед непересічних постатей місцевого парафіяльного кліру XVI–XVII ст. – ієрей церкви св. Теодора Тирона⁵ о. Йосип. До його особи привернув увагу в щойно згаданому переліку Ігор Мицько⁶, за даними якого цей священник служив при вказаній церкві з 1585 до 1602 р., а в 1594 р. став єпископським вікарієм⁷. Його попередниками були не відnotовані досі в літературі о. Харитон (1535)⁸ та о. Захарія (1568)⁹.

Новим важливим документом до біографії о. Йосипа є виявлена в копіярії актів Святотеодорівського храму облята його духівниці з 1602 р.¹⁰ Заповіт належить до рідкісних джерельних матеріалів української історії не лише для тогочасного Львова. Досить зазначити, що з таких актів із середовища духовенства, зафіксованих на сьогодні наукою, йому хронологічно передував лише тестамент священника П'ятницької церкви м. Володимира о. Івана Малофієвича (1595)¹¹. Крім того, цікавий заповіт о. Йосипа ще й тим, що він писаний кирилицею. У львівських джерелах тієї доби таке спостерігається нечасто, оскільки вся офіційна урядова документація велася латинською та старопольською мовами, а документальні матеріали з українського середовища (поза, хіба що, архівом міського Успенського братства) доволі нечисленні.

Нововіднайдений тестамент написано 10 березня 1602 р. Він дійшов до наших днів у новішій копії, яка виявилася унікальною, бо ні чистових, ні чорнових записів під поданою датою в актових книгах Львівського гродського суду з відповідного періоду не збереглося. Його ієрей Йосип склав, будучи «при часе смертно́мъ», власною рукою за присутності духовної особи – о. Матвія, священника сусідньої Миколаївської церкви¹², а також мирян – Матвія Винарського, знаного успенського братчика Сенька Луцького¹³ та передміщан із Краківського передмістя, з братства храму св. Теодора –

³ Благовіщенська церква розташовувалася при нинішній вул. Городоцькій, навпроти тюрми (див.: *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові. – Львів, 1991. – С. 129–130).

⁴ *Замостяник І.* Тестамент львівського протопопа Григорія Негребецького з 1624 року // *Ковчег.* Науковий збірник із церковної історії. – Львів, 2007. – Ч. 5. – С. 324–330.

⁵ Церква св. Теодора Тирона, пам'ять про яку зберігає сучасна площа Святого Теодора, стояла навпроти храму св. Миколая на Краківському передмісті. У 1539 р. вона стала крилошанською та намісницькою. Була розібрана 1784 р. (Див.: *Orłowicz M.* Pustrowany przwodnik po Lwowie. – Lwów; Warszawa, 1925. – S. 174; *Крип'якевич І.* Історичні проходи по Львові. – С. 143; *Його ж.* Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження і матеріали. – Львів, 1994. – С. 99).

⁶ *Мицько І.* Львівські священники... – С. 14.

⁷ Там само.

⁸ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 52 (Магістрат міста Львова). – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 13.

⁹ Там само. – Арк. 29.

¹⁰ Там само. – Арк. 2–5.

¹¹ На заповіт вказав: *Лисенко С.* Тестамент Павла Незабитовського з 1740 року як генеалогічне джерело // *Дрогобицький краєзнавчий збірник.* – Дрогобич, 2003. – Вип. 7. – С. 541.

¹² *Мицько І.* Львівські священники... – С. 14.

¹³ Про нього див.: *Срібний Ф.* Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до полов. XVII ст. // *Записки наукового товариства імені Шевченка.* – Львів, 1912. – Т. СХІ. –

Тимофія Торкала, кушніра, Тимофія Заручного, Миколи, гарбара, та Івана, теслі, яких призначив опікунами Теодорівської святині зі всім її майном (як рухомим, так і нерухо- мим), а також опікунами своєї дружини й дітей¹⁴. З рухомого майна о. Йосип вказав священничі ризи, з нерухомого – землі, будинки, розташовані в межах парафіяльної території, та шість сіножатей¹⁵. Із тих шести сіножатей чотири були в Підлиповому; першу (разом з лісом) він залишив у користуванні своєї сім'ї; п'ята (на галявині згада- ного лісу) тоді перебувала в руках якогось Напольського, який мав повернути її того ж року; шоста містилася на Підзамчі¹⁶. Опікуни всі ці ґрунти повинні були утримувати в цілісності аж до повноліття дітей тестатора. Так, о. Йосип у своїй духівниці при- ділив значну увагу церковним землям. Це пояснюється намаганням уберегти їх від сторонніх зазіхань. Адже відомий випадок, коли сусідня парафія церкви св. Миколая претендувала на земельні ділянки Святотеодорівського храму в другій чверті XVI ст.¹⁷ Таке вільне розпорядження церковними наділами з боку священника було цілком у дусі тогочасся. Згідно з висновками І. Мицько, інститут попівства (коли храмом, а часто і його земельними ділянками володів священничий рід) простежується в історії не тільки церкви св. Теодора Тирона, а й інших львівських храмів – Миколаївського, Воскресенського, Благовіщенського та П'ятницького¹⁸.

Укладаючи тестамент, о. Йосип піклувався і про майбутнє своєї церкви. Зо- крема, він заповів священникові або вікарієві, який управлятиме нею по його смерті до повноліття дітей, одну з чотирьох сіножатей на Підлиповому (котру саме – мали б обрати опікуни святині), зауваживши також, що “дохо^а церковнії ведлугъ праці его й баченає лю^аского, то е[сть] милостинає за свѣщенникомъ, быти маєтъ”¹⁹. По- турбувався душпастир і про своїх рідних: “свечки, й проскори тило за жоною, й по- томками моими”²⁰. Дружині він заповів довічно також будинок з городом, які були на церковних землях²¹. Відповідно до духівниці, вдова могла користуватися цією нерухомістю до наступного заміжжя, бо “за котори^а пе^ане мусѣли бы укривжени

С. 6, 10, 19; *Срібний Ф.* Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до полов. XVII ст. // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1913. – Т. СХІV. – С. 26; *Срібний Ф.* Студії над організацією львівської Ставропігії від кінця XVI до полов. XVII ст. // Записки наукового товариства імені Шевченка. – Львів, 1913. – Т. СХV. – С. 33.

¹⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 2.

¹⁵ Там само. – Арк. 3.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Оскільки нерухомість і землі записувалися на ім'я настоятеля, а не на храм, це призводило до непорозумінь між сусідніми парафіями щодо права власності на певні ґрунти. Так, король Жигимонт I у 1537 р. підтвердив права львівської церкви св. Теодора Тирона на парафіяльні наділи вздовж р. Полтва. Натомість священник Святомиколаївського храму о. Стефан, опи- раючись на давніші надання, висловив на них претензії. Конфлікт вдалося зупинити лише 1544 р. унаслідок розподілу цих земель, здійсненого владикою Макарієм і перемишльським єпископом Лаврентієм. (Див.: Заснування Львівської, Галицької і Кам'янецької кафедрі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gradleva.com/?info=37>).

¹⁸ *Мицько І.* Львівські священники... – С. 17.

¹⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 3.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

бути”²². Таке застереження тестатора не є чимось винятковим. Знаємо, наприклад, що Нестор Михайлович із краківського передмістя Львова в 1636 р. заповітом передав у розпорядження дружині до кінця її життя всю свою нерухомість на “gruncie świętego Fedora”, однак із кількома умовами, серед яких: обіцянка жінки перед тестатором і своїми опікунами бути доброю господинею, не марнотратною, а також не виходити вдруге заміж. У разі ж порушення однієї з тих настанов усе успадковане вдовою нерухоме майно мало перейти до церкви св. Теодора²³. Такі умови і в першому, і в другому випадку були спричинені бажанням запобігти переходу нерухомості до “чужих рук”, зокрема майбутнього чоловіка вдови.

Отець Йосип просив єпископа, щоб у разі висвячення його сина або зятя нікого іншого, крім них як дідичів ґрунту згаданої церкви, не було посаджено на пресвітерство²⁴. А якби в його нащадків належних здібностей до священства не виявилось, тоді вони повинні зоставатися на правах дідичів храму, за чим стежитиме братство²⁵. Маючи трьох дітей – сина і двох доньок, заповідач зазначав, що той з його спадкоємців (син або зять), який стане священником у церкві св. Теодора, двом іншим мусить сплатити по 20 гривень²⁶. Справді, після смерті о. Йосипа все склалося так, як він прагнув. Його єдиний син Іван, досягнувши повноліття, прийняв духовний сан і вже в 1610 р. душпастирював на парафії св. Теодора Тирона²⁷.

Як бачимо, заповіт пронизаний турботою про збереження володінь у власності священничого роду. Це рідкісний та цінний документ до історії українського Львова кінця XVI – початку XVII ст. і передовсім до скромно відображеного в джерелах, усе ще маловідомого внутрішнього життя місцевого українського парафіяльного духовенства.

Actum in castro inferiori Leopoliensi feria[e] quinta[e] post Dominicam Latare quadragesimalem proxima[e], anno domini millesimo sexcentesimo secundo.

Ad officium, et acta praesentia, castrensis, Leopoliensia, personaliter ueniens Famatus Symeon Ludzki, Mercator ciuis Leopoliensis obtulit officio praesenti castrensi, Leopoliensi literas testament ultimate voluntatis religiosi olim Iosephi Ecclesiae Sancti Theodori Tyronis ritus Graeci poponis, manu ipsius olim testatoris, et certorum amicorum, uidelicet Matheai poponis Ecclesiae ritus Graeci, Sancti Nicolai, Matphei Winarski, Simeonis Lucki, mercatoris et ciuis Leopoliensis, Timophei Torkało, Timophei Zarucki, Misko Hrabar, Iwan Ciesla per (арк. 2) eundem testatorem in tutores liberorum, et bonorum a se derelictorum executorum[ue]. Ejusdem testament designatorum subscriptas et sigillatas eorum obsignatas, petens eas actis praesentibus inseri, et actuari, quibusquidem, literis officium praesens revisis, ex quo omni suspicionis nota carentannuendo juste ejusde[m] offerentis petitioni dictas literas ad acta sua suscepit, easdem que inseri mandavis. Quarum quidem literarum tenor sequitur talis.

²² ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 3.

²³ Там само. – Арк. 12.

²⁴ Там само. – Арк. 3.

²⁵ Там само. – Арк. 4.

²⁶ Там само.

²⁷ Мицько І. Львівські священники... – С. 14.

Іа Івсифъ ієреї, и дедичъ храма с[ва]того Феодора Тирона зо всѣми того храма поманеного Апарати, и кгр҃҃нтами его при доброй памати бѣд҃҃чи, ѡходечи на потом при часѣ смертномъ затр҃҃дена, и перекази до пора^аного тестаментѣ ѡчинена, нинешнего теди дна десятого марта ші[стє]сотъ второго рокѣ везвавши до себе вижей поманеного храма Прас[ва]т[о]во, і котори^х ѡживши некотори^х персонѣ презентовале^м до такового нинє ѿ мене ѡчиненого тестаментѣ быти шпекунами, такъ предреченой церкви со всѣми ей Апаратами, и кгр҃҃нтами вшелакими взд^аожъ, и вширь лежачими, которіє бы колвекъ во^лл҃҃тъ правъ, й понабыте^м сл҃҃шнимъ до тоижъ то церкви приналежалисє якъ те[й] жони и потомства моего на има благоверного Ереѡ ѿ[т]ца Матфеѡ Миколи^ского, а при немъ ѡчтивога п[а]наМа[т]феѡ Винарского, п[а]на Симеѡна Л҃҃чкога мещанина львовского, а с предмещ^а вишпомененого бра^ства с[ва]того Феодора п[а]на Тимофеѡ Торкала кушнера, п[а]на Тимофеѡ Заручкого, п[а]на Николаѡ Гарбара, п[а]на Ивана Тєслю, на которой тестаментѣ (арк. 2) нижей ѡписаній власною р҃҃кою своєю по^аписалемсѡ, абы нивчомъ, ниѡкого поманеній шпек҃҃нове задаванѡ тр҃҃дно[с]тей, под во^тт҃҃пенємъ такової тестаментѣ маючи^х не мели нивчимъ, прошѣ, абы єсли ча^с, й потреба бѣдетъ іакаѡ ко^векъ, любѣ строни самого поманеного кгр҃҃нтѣ любѣ іаєжъ и строни жони моеї, й пото^мства моего вшелѡки рат҃҃но^к и пот҃҃жнѡсть ѡрадовѡю до ѡбронишпеки своєї мѣти найпершей церковь со всѣми ей апарати іакоєє рекло. До которой й всєтєжъ, кгр҃҃нти, й доми, в є^лномъ, и в то^жє розмеренію кгр҃҃нтѣ, в граници его положени^х й вправє назначени^х в моци мети маю^т, и тежъ сѣножати шєсть на По^алиповимъ чотири вк҃҃пе которіє чотири, єдна была перша, іако граници сами показ҃҃ю^т при котори^х сєножатє^х, и лесѣ до ѡживанѡ то^ко на потребѣ свою домовѡю волно єсть. Пѡтата синожѣ на Поланє^х того жѣ леса, которѡю сєножати ѡрожони его м[и]н[ос]тѣ п[а]нѣ Напо^ски до того часѣ правомъ на вироблѣнѡсѡ той сєножати держа^а ача^с виходить таковоѡ сєножати абы его м[и]н[є]стѣ ѡдаль, комѣ право сл҃҃житъ с пожитками ей в рокѣ теперешни^м шє[ст]сотъ второ^м. Шостаѡ сєножати на По^аза^мцѣ с которих кгр҃҃нтоѣ бер҃҃чи пожитки п[а]нове шпекунове повинни бѣд҃҃гт поманеніє кгр҃҃нти ѡсмотрат, іакобы нешпадали, аж до зростѣ потомковѣ мои^х, и зданѡ з себе такової шпеки нани^х, и тежъ зновѣ с ти^жє приходомъ, ведл҃҃г которихъ илє бѣд҃҃єт ставати такъже повинни жони моеї, й потомкомъ моимъ потреби давати, а ѡсобливе при доброй памети доброволно намени^емъ то, абы попадаѡ жона моѡ на томъже кгр҃҃нтє церковномъ посредѣ кгр҃҃нтѣ домѣ лежачи до живота кѣ ѡживанію своємѣ волніи мєла зо городомъ кѣ томѣжѣ домови прилегли^м, й ѡживати маєтъ, іако матка в милости в згодє з дєтми своєми сполнє весєлѡчисѡ з ѡбѡства своєго. Дєти те^ж на тої ча[ст]цє поманеної жадни^х тр҃҃н[но]сти матцє своєї задавати немаю^т терпєчи єї з собою, аж до живота єї, виімѡючи єслибы до второго ма^жженства не вст҃҃пила за котори^м пє^нє мѣсѣли бы ѡкривжєни быти; такъже з доброй воли, и з доброго бачєнѡ свѡщєникови, албо викариєѡви вишпомененої церкви св[ѡ]того Феодора которомѣ колвекъ по животѣ моємѣ бѣд҃҃чомъ, и церковь тѣю до зростѣ потомковѣ мои^х во^лл҃҃хъ порадкѣ ей ѡправл҃҃ючємъ взглядомъ праци его, й аби памѡтѡ[л] за дѣшѣ мою была наменилємъ мешканѡ в домѣ в томъ в которомъ мємъ самѣ мешка^а, а до ѡживанѡ шє[л] гра^а ѿ шпитали з онога ѡгородѣ которого ємъ жонѣ своєї намени^а. До того й ѡдинѣ сєножати з оних спо^м[нє]ни^х штиро^х на По^алиповимъ, которѡю сами шпек҃҃нове ѡбер҃҃гт, й настоѡтєлєю тоєицє[р]квє ѡдад҃҃гт, на^а то дохо^а церковніи ведл҃҃гт праци его й бачєнѡ лю^аского, то є[ст]ь милѡстинѡ за свѡщєникомъ, быти маєтъ, виімѡючи свє^чки, й проскори тєло за жоною, й потомками моими, а кгда Б[о]гѣ дасть за добримъ вихованємъ, и цвѣченємъ

которіє потомки мои з обмишлевана шпекѣно^в свои^х мети бѣдѣт^т, любѣ синѣ албо тежѣ и зять которы пришѣдши долѣ^т своих в которомъ гдыколвекъ з нимъ таковаааа го^нность находила и ѿ епископа пастера нашего ѹзнана была на то[й] ча^с прошѣ, абы мимо нихъ тако тежѣ дедичовѣ кгрѣнтѣ тоей Церкве кто иншій на презвитерство тоей Церкве небылъ всашонѣ, а подрѣгой стороны варуючи те[ж] сѣмлена своего и (арк. 3) ѹпа^кѣ дѣши своей за вдтяженемъ изневоленѣ Церкв[е] тоей то е[ст] кгда бы са в ни^х таковаа го^нность до свѣщенства ненаходила, а мелибы то^ко тимъ правомъ, же сѣт дедичове Церкве и го^нности ѹнюи доходити, на то вола моя, абы того не было, але бра[т]ство тоей церкве маю[тъ], або ведлѣгъ Б[о]га, и законѣ в Єпископа просити. А и^х то е[ст] сина моего, и дрѣгие две дѣвки по два^цать гривень имѣ здавши, то е[ст] всего гривень ше[сть]дѣсѣть, и такъ и^х ѿправивши, церковь тѣю з усѣми добри ей помененое брацтво в моци своей мети бѣдетъ шпекуючисѣ тимъ, такобы мѣа легко дѣши своей ѹчини^т, и памѣтку по себе ве^чне в усте^х и^х мель, зновѣ еслибы которій колвекъ, альбо сынѣ, албо за[тъ], которій годни^м былѣ, и Свѣщеничество до тоей Церкви, теди дрѣгимъ двомъ по два^цать гривень будѣтъ винѣ^н сплатити, а еслибы которое з ни^х змерло тогди тотъ годнисѣ наидѣючи, которисѣ при Церкви зостае[тъ], дрѣгомъ потомкѣ мае^т дати гривень три^цать, и такъ тотъ тестаментъ вижей ѿписаній, и ѿ мене негодного слѣги Божого Иѡсифа презбытера тоей Церкви вижей помененой Святого Фѣвдора Тирона при доброй памѣти и з доброей волѣ ѹчиненій, и спораженѣ всѣ^м сторонамъ доброе свое зоставѣючи на першиѣ дѣши своей, тутежѣ и потомкамъ моимъ а всобливе Церкви Божей в которой абы памѣтка моя завше была, прошѣ, абы в моци своей вѣчне былѣ, и шпекѣни тѣе нивчомъ ни ѿ кого нетѣрбованій, за чимъ, абы благословенѣство Божее и мое на потомкахъ моихъ зостало.

Ерей Иѡсифъ Хведоровский рѣкою власною, Ерей Ма^тфей Николинский, Ма^тфей Винарский, Симѣнъ Лѣцкій крамарь рѣкою вла^сною. Тимофей Торкало, Тимофей Зарѣцкий. Мико[лай] Гарбарь, Иванъ Тѣсла.

Exact[um] C[ast]ren[sia] capitt[anealia] Leopoldiensi[um] extraditt[um]. Correx[it] Idzellewicz m[anu] p[ro]priae]. Rell[atio] p[er] Zarzycki inn Actis (арк. 4)

Testamenti Uenerabili Jozephi Fedorowski
Oblata 1602

Extrakt testamentu ad acta Castren[sia] Leopoldien[sia] ingrosowanego per r[e]verend[um] Jozephum parochum eccl[esi]e S[an]cti Theodori – Leopoldien[sis] uczyzionego.

N[um]ero 26 (арк. 5)

Центральний державний історичний архів України, м. Львів. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 180. – Арк. 104.

???ЗАМОСТЯНИК. TESTAMENT OF YOSYP, A PRIEST IN LVIV'S CHURCH OF ST. THEODORE TYRON (1602)

The Ukrainian clerical milieu of the 16th and 17th centuries is still poorly researched. The situation is complicated by the random and scattering dispersion of archival sources, which are not always able to provide comprehensive answers to the questions raised. The recently discovered testament of Father Yosyp, a priest in Lviv's Church of St. Theodore Tyron, is a valuable source for studying the Orthodox clergy of Ukraine in general and especially in Lviv. Father Yosyp belonged to the interesting figures of the local clergy of the last quarter of the 16th century and the early 17th century.

The testament is a rare source of the then Ukrainian history whose significance is relevant not only for Lviv, but goes far beyond the historical context of Lviv. Besides, the interesting fact is that the testament was written in Cyrillic. Such documents are rare, since all documents were composed mainly in Latin and Old Polish at that time.

The article addresses the issues of heredity in priestly families who were owners of separate parishes. Some aspects of everyday culture in the milieu of the then parish clergy (like family relations and material culture) were also covered.

The published testament gives grounds to characterize it as a unique source. It contains testimony about one of those aspects of Ukrainian cultural life at the turn of profound changes in the Ukrainian reality of the last decades of the 16th century that still attracted too little attention. The testament will expand the range of sources concerning the history of Lviv at that time and fill in some gaps for studying personalities of the Orthodox clergy.

Keywords: testament, the priestly environment, the st. Teodor Tyron church, L'viv.

Наталія МИСАК

ДОЗВІЛЛЯ Й ВІДПОЧИНОК УКРАЇНСЬКОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЛЬВОВА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ І. ФРАНКА

У статті систематизовано відомості про особливості дозвілля й відпочинку української інтелігенції Львова на прикладі родини І. Франка. Проаналізовано специфіку відпочинку у місті та передмісті, акцентовано увагу на сільському відпочинку, зимових і літніх канікулах сім'ї, закордонних подорожах. З'ясовано характер дозвілля (приятельські візити, відвідування театру, прогулянки на природу, відпочинок на водоймах, рибальство, збирання ягід і грибів, оздоровлення тощо) та місцевості, які мали найбільшу популярність у членів сім'ї. Досліджено вплив відпочинкових тенденцій, характерних для львівського інтелігентного середовища на дозвілля родини І. Франка.

Ключові слова: І. Франко, Львів, українська інтелігенція, родина, відпочинок, дозвілля, подорож, Карпати, Прикарпаття.

В останнє десятиліття значно зріс інтерес науковців до соціальної тематики, зокрема історії галицької інтелігенції. Посилення уваги до вивчення цього соціального прошарку зумовлене насамперед його специфічною роллю в житті суспільства. Предметом більшості наукових досліджень є місце інтелігенції в політичних, культурно-освітніх, соціально-економічних процесах та її значення для поступу нації. Однак цілісний образ інтелектуальної еліти не можливий без вивчення її дозвілля. Ця сфера залежить від багатьох соціальних чинників і суттєво впливає на формування світогляду інтелігенції та на її місце в суспільних перетвореннях.

Відпочинок – невід'ємна складова життєдіяльності будь-якої особистості та соціальної групи загалом. Відпочиваючи, людина задовольняє духовні потреби, реалізує свої інтереси, оцінює можливості, знаходить натхнення для подальшої праці, особливо інтелектуальної, творчої. Правильно організоване дозвілля сприяє підвищенню ефективності діяльності особистості. Характер відпочинку, його змістове наповнення часто відображає соціальний статус людини, рівень її культури. Тому аналіз дозвілля окремої особистості чи соціальної спільноти є важливою частиною їхнього цілісного соціального портрету. Досліджуючи історію галицької інтелігенції, не можна оминати питання про дозвілля і відпочинок її представників. Адже інтелектуали в соціальній і культурній сферах дуже часто були новаторами, впроваджували модерні ідеї, зразки й моделі поведінки, модні тенденції, особливо західноєвропейські, які швидко набували популярності серед широкого загалу. Стосувалося це не лише звичаїв, традицій, побуту, а й відпочинку та дозвілля.

Особливо актуальне вивчення дозвілля родини Івана Франка, яка перебувала у вирі тогочасних суспільно-політичних і культурних процесів, модних тенденцій.

Вона відрізнялась від типових галицьких і навіть українських інтелігентних родин, які зазвичай мешкали в невеликих містах, а їхній відпочинок був доволі одноманітним: взаємні домашні візити, застілля, гра в карти, читання белетристики і преси, рідше музикування та спів тощо. Франки жили у столиці коронного краю, де можливостей для дозвілля було набагато більше. Голова родини належав до творчої інтелігенції, завдяки професійній і громадській діяльності мав багато знайомих, приятелів, друзів, а тому радо користувався запрошеннями погостювати в них з дружиною та дітьми. А селянське походження І. Франка, його любов до природи вплинули на захоплення родини сільським відпочинком.

Складнощі із вивченням теми пов'язані з її джерельною базою. Основним джерелом, на основі якого можна вивчати дозвілля і відпочинок родини Франків, є мемуари. А специфіка такого роду джерел полягає в тому, що вони містять доволі епізодичні й уривчасті відомості про характер та місця відпочинку. Зокрема, у мемуарах дуже мало інформації про дозвілля родини у місті, натомість сільські подорожі детально описані в спогадах дітей І. Франка, його приятелів і знайомих. Особливість джерельної бази пояснює малу кількість досліджень, які розкривали б характер дозвілля Франків, їхні туристичні зацікавлення тощо. Деякі аспекти проблеми епізодично висвітлені у працях з історії галицького краєзнавства та туризму. Це дослідження П. Арсенича¹, Б. Білецького², Р. Кирчіва³, М. Лицура⁴, Я. Луцького⁵ тощо.

Мета статті – систематизувати відомості про відпочинок родини І. Франка у Львові і львівському передмісті, про зимові та літні вакації на селі – у родичів і знайомих на Прикарпатті, у Карпатах, на Поділлі й Волині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., з'ясувати характер дозвілля та місцевості, які мали найбільшу популярність у членів сім'ї.

Улюбленим способом проведення дозвілля української інтелігенції того часу були вечірні посиденьки, під час вихідних – приятельські візити один до одного або спільні прогулянки. Під час таких зустрічей збиралися митці, науковці та літератори, за чашкою чаю чи філіжанкою кави вони дискутували на актуальні теми, обговорювали власні творчі ідеї та задуми. Звичними стали такі зустрічі і в домі І. Франка. Письменник не любив запрошувати малознайомих людей, зате друзям і приятелям

¹ Арсенич П. Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1312456701.html>

² Білецький Б., Чебан З. Туристично-краєзнавча діяльність І. Франка (до 155-ї річниці від дня народження) // Науковий вісник Чернівецького університету. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2011. – Вип. 583–584. – С. 102–108.

³ Кирчів Р. Слідами однієї Франкової мандрівки // Шляхами Івана Франка на Україні / [упоряд. М. О. Мороз]. – Львів: Каменяр, 1982. – С. 59–67.

⁴ Лицур М., Лицур Н. Рибальство як форма організації дозвілля української міської інтелігенції Галичини на рубежі ХІХ – ХХ століть (на прикладі І. Франка) [Електронний ресурс] // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Івано-Франківськ, 2009. – Вип. XV. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Vpu/Ist/2009_15/Statti%2015/115-119.pdf

⁵ Луцький Я. Історія туризму в Галичині до 1939 року // З історії вітчизняного туризму: зб. наук. статей. – Київ, 1997. – С. 66–75; Луцький Я. Український краєзнавчо-туристичний рух у Галичині (1830–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 2003. – 160 с.

завжди були раді в його помешканні. В оселі письменника часто бували родини Коцовських (дружина В. Коцовського була хрещеною матір'ю Андрія Франка), Неметовських (Уляна Кравченко з чоловіком), Кобринських, також К. Гриневичева, І. Труш та багато інших. Іноді туди ходила молодь, аби порадитись із письменником у літературних пробах чи подискутувати на політичні теми. Бували у Франків і гості з Наддніпрянщини – Микола Вороний, Леся Українка, Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко, а також з Росії, Чехії, Німеччини, Франції⁶. Під час таких візитів гостей пригощали “часм, солодощами, а іноді питним медом”, письменник радо читав свої нові, ще не опубліковані твори⁷.

Чимало львівських інтелектуалів полюбили проводити дозвілля у кав'ярнях і рестораціях. Цінова політика власників таких закладів була дуже лояльною для відвідувачів, і це позначалось на їхній популярності. Вартість страв та напоїв була доступною для різних категорій населення. Наприклад, філіжанка кави коштувала від 20 до 75 гел.*, сніданок – 65–80 гел., обід – від 1 крони 33 гел. до 3 крон 75 гел., вечеря – від 70 гел. до 1 крони⁸.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. заклади громадського харчування перетворилися на своєрідні осередки культурного життя, де можна було поспілкуватись із друзями чи приятелями, започаткувати нові знайомства, подискутувати на актуальні теми чи просто почитати свіжі газети.

І. Франко іноді після роботи любляв відвідувати кав'ярні Шнайдера на початку вул. Академічної (тепер – просп. Т. Шевченка) або “Монополь” на Марійській площі (зараз приміщення колишнього Будинку книги на пл. А. Міцкевича), “Віденську кав'ярню” на вул. Гетьманській (тепер – просп. Свободи), де за філіжанкою кави переглядав найсвіжішу пресу, спілкувався із знайомими⁹. Іноді І. Франко у кав'ярні проводив час із знайомими-наддніпрянцями, що приїжджали до Львова у справах¹⁰.

Зауважимо, що на початку XX ст. кав'ярня Шнайдера та “Монополь” відіграли роль своєрідних професійних клубів, де збиралась українська інтелігенція – поети, вчені, письменники, артисти й публіцисти. Постійними відвідувачами цих закладів, крім І. Франка, були М. Грушевський, В. Гнатюк, І. Труш, В. Масляк, В. Будзиновський, С. Людкевич, письменники-молодомузівці О. Луцький, М. Яцків, П. Карманський, приїжджаючи з провінції, сюди часто заходили В. Щурат, В. Стефаник,

⁶ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина: Спомини. – Торонто: Ліга Визволення України, 1956 – С. 34.

⁷ *Охримович В.* Причинки до біографії та характеристики Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 235.

* Крона – грошова одиниця в Австро-Угорській імперії, запроваджена в обіг унаслідок грошової реформи 1892 р. (1 крона = 100 геллерів).

⁸ Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника, відділ рукописів. Ф. 11. – Спр. 4104/п. 235. – Арк. 2–3 зв., 6–6 зв., 9–9зв.

⁹ *Рудницький М.* Іван Франко // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 336; *Колесса Ф.* Незабутні зустрічі // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 461.

¹⁰ *Чикаленко С.* Спогади (1861–1907): Документально-художнє видання / [передм. В. Шевчук]. – Київ: Темпора, 2003. – С. 235.

Л. Мартович тощо¹¹. Кав'ярня Шнайдера притягувала інтелігенцію найсвіжішою і дуже різноманітною пресою. Там за філіжанкою кави чи склянкою чаю в повній тиші можна було почерпнути найновіші відомості з газет і журналів¹². У кав'ярні "Монополь" навіть існував окремих стіл, зарезервований для науковців, що працювали в НТШ¹³. Вони мали змогу годину-дві відпочити після роботи, прочитати свіжу пресу, подискутувати на актуальні політичні та літературні теми. І. Макух зазначав, що в "Монополі" полюбляли проводити час І. Франко та М. Грушевський. Іноді в кав'ярню заходили студенти і вважали за велику честь, коли науковці запрошували їх до свого столу і спілкувалися з ними на національно-політичні теми¹⁴. З-поміж молоді були й такі, що спеціально годинами просиджували в "Монополі", аби зустрітися з письменником, поцікавитись його думкою щодо нових творів чи подій. А сам І. Франко залюбки дискутував з молоддю¹⁵.

Дехто з інтелектуалів проводив у подібних закладах половину дня. Яскраві спогади про такий відпочинок української інтелігенції залишив С. Єфремов під час перебування у Львові в 1903 р. Він писав: "Спершу мені цей спосіб одпочинку в публічному місці, на людях, здавався був чудним, незвичним. Але незабаром я побачив, що він має в собі багато позитивного. Вічно зайнятим, працюючим людям немає часу ходити по гостях; зустрічатися за самою працею теж не давало ні втіхи, ні способу до того, щоб зав'язувати товариські стосунки. На нейтральному ж місці, в кав'ярні, звідки ви могли кожної хвилини, не турбуючи нікого, піти за своїми справами, це виходило просто й невимушено. До того ж газети, журнали, розмови, новини, зустріч з ким хочете, бо ж відомо, що той а той щодня о такій і такій годині буває отам-о, в певній якійсь кав'ярні. Ви йшли туди і знаходили кого треба. І так поміж відпочинком відбувалися й ділові зустрічі, потрібні побачення, вершилися всякі справи, писалися часом статті, тут же такі ухвалювалися в гурті і т. ін."¹⁶.

Часто такі зустрічі в кав'ярні переростали у дружні вечери (у Львові їх називали "симпозіонами" на честь грецької назви Платонового "Бенкету"), які іноді затягувалися до світанку¹⁷. І. Франко уникав таких зібрань. Він майже ніколи не ходив на концерти, вечорниці, бали, не відвідував шинків і ресторанів. Письменник не вживав алкогольних напоїв, не курих і не грав азартних ігор, тому "не любив бути разом з тими, що п'ють, курять або грають у карти"¹⁸.

Невід'ємним елементом дозвілля інтелігенції були відвідини театру. Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. театр відіграв надзвичайну роль у культурному житті

¹¹ Карманський П. Крізь темряву. Спогади. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1957. – С. 37–38; Єфремов С. Зі спогадів про Ів. Франка // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 225.

¹² Макух І. На народній службі: Спогади. – Київ: Основні цінності, 2001. – С. 34.

¹³ Дорошенко В. Іван Франко в моїх спогадах // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 403.

¹⁴ Макух І. На народній службі... – С. 34.

¹⁵ Карманський П. Крізь темряву... – С. 37.

¹⁶ Єфремов С. Зі спогадів... – С. 225.

¹⁷ Рудницький М. Іван Франко... – С. 336.

¹⁸ Охримович В. Причинки до біографії... – С. 235.

краю. У тогочасному суспільстві постійно зростав попит на театральне дійство, яке за допомогою неперевершеної гри акторів давало змогу відмежуватися від не завжди привабливої реальності і зануритись у світ фантазії, казки, пригоди, романтичних стосунків, епічної боротьби добра і зла. Завдяки своїй атракційності та феєричності цей феномен (принаймні до появи кіно) набував все більшої популярності серед широкого загалу населення. Відвідини театру були обов'язковим атрибутом інтелігентності, світського, публічного життя. Подружжя Франків також дотримувалося цієї традиції. Спершу, коли діти були малими, в театр ходили лише батьки. А згодом – усією сім'єю. Для дітей театр був справжнім тасмнічим, навіть дещо магічним священнодійством. Донька Франків Анна згадувала про свої враження після перших відвідин театру: “Нарешті ми ввійшли в великий будинок театру, що нам здавався зачарованим замком. Коли заграла музика, коли відхилилася завіса, то ми зі здивування, захоплення й очарування зазмерли на своїх місцях. Побачили живих Яся і Малгосю [персонажі польської постановки казки братів Грім – *Н. М.*], бачили живу відьму, що літала на мітлі перед нашими очима; ми бачили як вона палила в печі, щоб спекти їй з'їсти бідних діток, як вона посадила маленького Яся на лопату і кинула його у піч. Нам текли сльози з жалю за бідними дітками. Ще довго потім привиджувалася нам стара, погана відьма”¹⁹. Згодом відвідини театру для сім'ї стали доброю традицією. Театр справив настільки велике враження на дітей, що вони почали влаштовувати “домашні” постановки. До такого імпровізованого театру часто залучали дітей приятелів І. Франка. Допомогала здійснити постановки О. Франко: зі старого одягу вона шила для маленьких акторів чудернацькі театральні костюми²⁰.

Досить цікавим способом проведення дозвілля були спільні мандрівки на природу. Зазвичай такі подорожі були одноденними й обмежувалися околицями Львова. Особливу популярність у членів родини І. Франка мали прогулянки на Високий Замок, до Зубрівського лісу, Кривчиць, Лисиничів (села поблизу Львова), на Чортову Скалу у Винниківському лісі. Найулюбленишим місцем проведення дозвілля сім'ї був Вулецький ліс²¹. За місто вибиралися цілою родиною, іноді з друзями, набирали зі собою їжі, гуляли, збирали гриби і ловили рибу. Дорослі активно спілкувалися на різноманітні теми, дискутували. Відпочинок на природі найбільше полюбили діти. Вдосталь набігавшись, настрибавшись, вони повертались додому втомленими, голодними, але дуже щасливими від нових вражень і переживань. Як згадувала А. Франко-Ключко, одразу за містом “... нам дозволено було скинути черевики, і ми бігли босоніж стежками, поміж полями, підскакуючи наввипередки, потім стомлені сідали край дороги, ждучи приходу батьків”²². Взагалі І. Франко дотримувався доволі ліберальних поглядів на виховання дітей, тому дітям у родині майже нічого не забороняли. Щобільше, письменник намагався прогулянки на природі використати для розширення кругозору дітей. Під час таких подорожей І. Франко наочних прикладах навчав дітей розрізняти зернові культури, різні види рослин, кущів і дерев.

¹⁹ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 41–42.

²⁰ Там само. – С. 42.

²¹ Франко П. Спогади про батька // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 453.

²² Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 11–12.

Жодне допитливе запитання не залишалося поза увагою письменника. Він умів цікаво, у формі яскравих, казкових, а іноді й фантастичних історій розповісти про ту чи ту рослину, тварину, комаху. “І на все давав нам тато пояснення, про все знав щось цікаве розповісти. Ми вчилися розрізняти пташок за їх виглядом і співом; тато приносив нам чи жабку, чи ящірку, чи вужа веретільника; це все ми хотіли докладно оглянути і, хоч з великим острахом, узяти в руки, подержати так як тато. Замкнувши очі, ми запевняли, що не боїмося. Тато сміявся й радів нашим зацікавленням та захопленням”, – писала А. Франко-Ключко²³.

Із часом, коли діти підрости, географія таких подорожей розширилась. Та майже завжди відпочинок був пов’язаний із водоймою. А. Франко-Ключко пригадувала, як сім’я відпочивала в околицях Жовкви, де письменник навчив дітей будувати замки з піску. Ще один спогад, пов’язаний із перебуванням у Яворові, де в товаристві української інтелігенції довелося плавати на човні (ймовірно, на р. Шкло). Донька І. Франка згодом так описала свої враження від цієї подорожі: “Ми плули довго, човнів було більше, почали лунати пісні, гомоніла весела розмова, перекидалися жартами й сміхами. Домів вернулися пізно вночі, коли вже місяць показався на небі, а зорі світили ярко і таємниче. Було і страшно, але й затишно, бо зі мною був тато”²⁴.

Окрім Львова і передмістя, Франки часто відпочивали в селі. По-перше, це можна пояснити особистими уподобаннями голови родини. І. Франко сам походив із села, намагався не втрачати зв’язків з рідним народом і його культурою. До того ж він дуже любляв відпочинок на лоні природи, де міг забути про всі негаразди і знайти натхнення для подальшої творчості. По-друге, на дозвілля родини певною мірою вплинула і своєрідна “мода” на сільський відпочинок, що сформувалася наприкінці ХІХ ст. у середовищі української інтелігенції. Популярність такого захоплення можна пояснити кількома причинами. Насамперед це був дуже гарний спосіб утекти від міської метушні і відпочити на природі, замилуватися прекрасними краєвидами. Також у виборі місця дозвілля домінували фінансові аргументи на користь сільського відпочинку. Адже не всі категорії міської інтелігенції могли похизуватися значними матеріальними статками. Тому далеко не кожна родина могла дозволити собі виїзд на відпочинок за кордон. Зазвичай подорожі за кордон були вимушеними, пов’язаними з погіршенням стану здоров’я. Більшість інтелігенції надавала перевагу сільському відпочинку, що був набагато економнішим для родини. Тим паче, більшість інтелектуалів відпочивала в родичів або знайомих. Своєрідними осередками літнього відпочинку львівських інтелектуалів ставали родинні садиби греко-католицьких парафіяльних священиків, що радо приймали друзів і знайомих. У цей час вони наповнювались метушнею, сміхом, веселощами, розвагами студентської й гімназійної молоді, яка приїздила на вакації додому з приятелями по навчанню.

Для І. Франка сільський туризм поєднував “приємне” з “корисним”: саме там він мав змогу відпочити, поглибити свої етнографічні захоплення, ближче познайомитись із селянами, їхнім способом життя, світоглядом, а також зібрати значний фольклорний матеріал, знайти натхнення для подальшої праці – наукової, літературної, громадської тощо.

²³ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина..... – С. 12.

²⁴ Там само – С. 27.

Очевидно, що саме І. Франка можна вважати основоположником «моди» на сільський туризм. Письменник щиро милувався красою рідного краю і дуже любляв тихий відпочинок на лоні природи. Ще з гімназійних і студентських років особливе захоплення в нього викликали подорожі в гори. У 1872 р. разом з іншими учнями Дрогобицької гімназії І. Франко побував на екскурсії в урочищі Урич на Сколівщині. Мальовничі краєвиди, руїни давньоруської наскельно-оборонної фортеці Тустань справили на нього настільки велике враження, що згодом майже щороку під керівництвом свого учителя І. Верхратського чи самостійно І. Франко подорожував по краю. Кілька разів побував на скелях Довбуша у Бубнищі, відвідав різні місцевості на Стрийщині, Старосамбірщині і Турківщині, пішки обходив усю Сколівщину²⁵. З кінця 70-х років XIX ст. був ініціатором і активним учасником кількох студентських мандрівок, організованих молодіжними товариствами. Перша така мандрівка відбулася влітку 1876 р. за маршрутом м. Долина – с. Мізунь – с. Пациків – с. Велдіж – с. Лолин – с. Вишків – с. Сенечів²⁶. Друга мандрівка припала на 1883 р. Її учасники подорожували зі Львова через Станіславів, Манявський Скит, Надвірну, Делятин в Коломию. Ця мандрівка викликала такий ажіотаж серед молоді, що влітку 1884 і 1885 рр. студентські товариства організували ще дві подорожі краєм, активним учасником яких був І. Франко²⁷.

Письменник настільки любляв природу, що будь-яку вільну хвилину намагався використати для того, щоб вибратися кудись у село. Подорожі для нього були джерелом нових соціальних контактів і вражень, а також давали змогу займатися збором етнографічного матеріалу. Майже завжди на відпочинок І. Франко брав із собою якусь роботу – рукописи, коректури, книги²⁸.

Завдяки широкому колу знайомих письменник мав можливість обирати місце відпочинку з багатьох варіантів. Приятелі з провінції доволі часто і з великою приємністю запрошували І. Франка в гості, а він радо приймав їхні пропозиції. З 1883 до 1886 рр. І. Франко бував у м. Болехові, де гостював у нотаріуса Володимира Левицького (літ. псевд. Василь Лукич). Приїжджав то на пару днів, то на кілька тижнів. Подружжя Левицьких навіть виділило окрему кімнату, де письменник міг працювати. І. Франко разом із господарями подорожував по околицях Болехова, а під час обіду чи вечері товариство активно обговорювало різні теми²⁹. У 1887–1889 рр., уже після одруження, письменник також навідувався до містечка. Але його приїзди були короткотривалими. Натомість О. Франко із сином Андрієм дуже часто гостювала в будинку письменниці Наталії Кобринської³⁰. Зокрема, із листування І. Франка з дружиною відомо, що вона

²⁵ Білецький Б., Чебан З. Туристично-краєзнавча діяльність І. Франка... – С. 103.

²⁶ Мисак Н. Студентські товариства та їх роль у розвитку туристично-краєзнавчого руху в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. // Історико-культурні пам'ятки Прикарпаття та Карпат – важливі об'єкти в розвитку туризму: зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (Львів, 21–22 березня 2013 р.). – Львів, 2013. – С. 315.

²⁷ Там само. – С. 316–323.

²⁸ Франко Т. Мої спогади про батька // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 376.

²⁹ Лукич В. Спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 114.

³⁰ Хроніка перебування Івана Франка на Прикарпатті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1250878924.html>

Widok z Boleschowa, ulica Adama Mickiewicza.
Вид в Болехові, ул. Адама Мицкевича.

*Листівка з краєвидом Болехова, де відпочивав І. Франко (кінець XIX – поч. XX ст.).
Джерело: <http://karpaty.life/uk/photogallery/bolehiv/>*

відпочивала в Болехові упродовж травня – червня 1888 р. Завантаженість роботою не дала змоги письменнику повною мірою насолодитись відпочинком із сім'єю. Та майже щовихідних він навідувався в Болехів, щоб побути з родиною. Приїжджав у суботу зранку, гуляв із сином, іноді рибалив, а в неділю ввечері повертався до Львова³¹.

Одним із улюблених місць І. Франка під Львовом було с. Жовтанці. Уперше там письменник побував 1884 р. на запрошення письменниці-початківця Климентини Попович. Мешкав у будинку її батьків. За кілька днів «гостювання» в пошуках нових вражень він обходив усі околиці села та довколишні ліси. Його супутниками були К. Попович та її молодші брати й сестри. Під час однієї з подорожей до лісу І. Франко дуже яскраво описав своє ставлення до природи: "... коли б я був незалежний від куска хліба і міг творити лиш те, чим повна моя душа, то я отут би замешкав, наче пустинник, і творив би, творив і творив залюбки!"³². Згодом І. Франко часто, майже щотижня, гостював у Жовтанцях, намагаючись там "відвести душу" від міської метушні, творчих негараздів, політичних непорозумінь. Іноді він дуже дивував господарів, коли приходив зі Львова або повертався додому пішки³³.

³¹ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Київ: Наукова думка, 1976–1986. – Т. 49. – С. 158–165.

³² Попович К. Спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 165.

³³ Там само.

Після одруження письменник не припинив своїх подорожей. Щобільше, він долучав до них дружину, а згодом і дітей. Улітку 1887 р. І. Франко з дружиною відпочивав у с. Вовків біля Львова. Туди він приїхав на запрошення відомого чеського етнографа Франтішека Ржегоржа (жив у Вовкові з 1877 до 1890 р.). Заворожений унікальною природою, І. Франко любив там відпочивати. А особливо його вабив невеличкий ставок у господі Ф. Ржегоржа і можливість порибалити. О. Хоружинська провела там майже все літо – аж до народження старшого сина Андрія³⁴.

Загалом Франки намагалися відпочивати сім'єю. Хоча не завжди вдавалось, особливо влітку. Хтось із сім'ї змушений був залишатися вдома як сторож. Адже крадіжки в приватних будинках, а ще й улітку, були звичним явищем у Львові. Іноді хтось із знайомих І. Франка погоджувався на два місяці «охороняти» хату, і тоді вся родина вирушала на відпочинок³⁵.

Були випадки, коли компанію письменникові складала друзі чи знайомі. Та звичай такі подорожі не були тривалими, обмежувалися кількома днями. І. Франко, як виходець із села, намагався не втрачати пам'яті про своє коріння і прагнув прищепити любов до народної культури своїм дітям. Тому використовував будь-яку можливість, щоб на свята або канікули побувати в селі. Улюбленим місцем відпочинку Франків були Нагуєвичі – рідне село письменника. Там він мав змогу не лише поринути у спогади дитинства, а й поспілкуватися з рідними та знайомими. Не випадково одразу ж після одруження Іван та Ольга Франки поїхали саме в Нагуєвичі. Молодята відпочивали на лоні природи увесь липень 1886 р.³⁶ Згодом, із появою в сім'ї дітей, Франки продовжили добру традицію. Вони їздили в Нагуєвичі не лише влітку, а й на Різдво, Великдень, Зелені свята. Там зупинялись у домі вітчима Гриня Гаврилика, а згодом у брата Івана – Онуфрія³⁷. Влітку Франки відпочивали в Нагуєвичах від кількох тижнів до кількох місяців. Іноді через завантаженість роботою батька родина відпочивала без нього. Наприклад, Ольга Франко гостювала там із десятимісячним Андрійком у травні 1888 р.³⁸ А вже наступного, 1889 р., у Нагуєвичах вона провела все літо вже з двома дітьми³⁹. У червні 1890 р. там народився третій син – Петро. Ольга з дітьми пробула на селі все літо, а Іван Якович навідувався до родини на вихідні⁴⁰. Листування з дружиною цього періоду свідчить, що письменник дуже турбувався про сім'ю, про здоров'я дітей і самої Ольги. Іноді навіть радив, як доглядати за малечою. В одному з листів до дружини у червні 1889 р. він писав: “Старайсь виводити діток якнайчастіше на свіже повітря, хоч потроху й на дощ та вітер, нехай гартуються”⁴¹. Кожну вільну

³⁴ *Куба Л.* Як я познайомився з Іваном Франком // Спогади про Івана Франка. – Київ: Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1981. – С. 162–163.

³⁵ *Франко Т.* Мої спогади... – С. 376.

³⁶ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 49. – С. 71.

³⁷ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина... – С. 20–21.

³⁸ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 49. – С. 158.

³⁹ Там само. – С. 210.

⁴⁰ Там само. – С. 259.

⁴¹ Там само. – С. 214.

від роботи хвилинку І. Франко прагнув проводити з родиною, тому відразу ж, навіть на день чи два, приїжджав у село⁴².

О. Франко з дітьми відпочивала в Нагуєвичах і 1893 р. – від травня до кінця літа. І. Франко у цей час перебував у Відні – готувався до складання докторських іспитів. Листування подружжя яскраво відображає всі перипетії такого відпочинку. Відомо, що влітку в Нагуєвичах було доволі погоже й тепло і родина часто ходила на прогулянки до лісу. А ще О. Франко, як завбачлива господиня, придбала у вітчима поросля на відгодівлю, за що отримала цілковите схвалення чоловіка. У селі О. Франко потребувала бодай якогось товариства для спілкування. Як міська пані, вона викликала жвавий інтерес з боку місцевої молоді, особливо дівчат. Утім, щодо товариства О. Франко була дуже розважливою – вона часто радилася з чоловіком, з ким із місцевих можна приятелювати. Сам письменник, аби хоч якось урізноманітнити дозвілля родини, з Відня надсилав дітям малюнки, а дружині літературу для читання, зокрема східні казки. Особливо радив дружині для різноманітності вражень прочитати “Книгу папуги” (“Parageienbuch”) – середньовічну індійську збірку новел⁴³.

А. Франко-Ключко залишила яскраві спогади про такий відпочинок. В її уяві закарбувались образи дітей, що босоніж бігали по втоптаних сільських стежках, по засіяних збіжжям полях, качались по землі, боролись, намагались наздогнати метелика чи зайчика, збирали ромен, волошки, маки, а потім бігли до матері й батька, що сиділи у затінку під деревом. Мати плела вінки. Зрештою, потомившись, лягали на землю і розглядали хмаринки, вгадуючи, на що вони схожі⁴⁴. Часто на селі під проводом батька діти ходили на річку – купатися. Іноді мандрували до лісу, де І. Франко розповідав усілякі цікавинки про життя лісових мешканців. Відпочинок у родичів на селі не означав лише безтурботні веселощі й розваги, Франки намагались допомагати господарям і в повсякденній роботі – хлопці разом з дорослими їздили по траву, сіно чи збіжжя, прибирали у стайні, допомагали доглядати за кіньми, наймолодша донька Анна – разом із сільськими дітьми пасла гусей⁴⁵. Та найбільше діти запам’ятали смак свіжого молока, який видавався їм справжнім «райським» напоєм⁴⁶.

Згодом І. Франко разом із братом Онуфрієм продали свою частку господарства в Нагуєвичах і у 1903 р. спільно придбали набагато більший маєток у с. Підгірках Калуського повіту⁴⁷. Відтоді Франки відпочивали там. Сини й донька письменника приїздили туди майже щороку на канікули. Поблизу села текла р. Лімниця, у якій І. Франко любляв рибалити, а діти – купатися. Як згадувала А. Франко-Ключко, вона з братами часто ночувала в stodолі на сні. Але не тому, що в будинку бракувало місця. Діти любляли запах сіна, та й в stodолі було набагато прохолодніше, ніж у домі. Також доводилося виконувати хоча й незвичну, але дуже цікаву для містян

⁴² Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 52.

⁴³ Там само. – Т. 49. – С. 390, 393, 396, 403, 405–406.

⁴⁴ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 21.

⁴⁵ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 22–23.

⁴⁶ Там само. – С. 24.

⁴⁷ Музей-оселя родини Івана Франка в Підгірках (м. Калуш) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kalush-inform.at.ua/news/muzej_oselja_ro_dini_ivana_franka_v_pidgirках/2011-08-30-158

*Музей-оселя родини І. Франка в Підгірках (дім споруджений молодшим сином Онуфрія Франка Омеляном у 1935 р., музей відкрито у 1992 р.).
Джерело: http://kalush-inform.at.ua/news/muzej_oselja_ro_dini_ivana_franka_v_pidgirkakh/2011-08-30-158*

щоденну селянську роботу: “Разом з дітьми стрійка й стрійною ми йшли раненько, ще перед сходом сонця працювати в полі: обкопувати картоплю, полоти пшеницю або городовину, брати льон чи коноплі, пасти корови, а хлопці тимчасом косили траву, звозили сіно й збіжжя, пасли коней. Ця праця для нас, міщухів, була повна радості й насолоди, і ми старалися навипередки з іншими виконувати наложені на нас завдання, а як «нагорода» за нашу працю, чекали на нас повні глечики свіжого чи квасного молока, сільська здорова страва й твердий сон на пахучому сіні в стодолі”⁴⁸. Не цурався сільської роботи й сам І. Франко. Як пригадував його син Тарас, батько найбільше “... любив працю біля сіна і снопів, але й інші роботи він знав блискуче”⁴⁹. Сільський відпочинок мав і практичну складову – родина завжди поверталася додому з повними пакунками продуктів, так необхідних у місті.

Різдвяні й Великодні свята Франки також проводили на селі. Голова родини мав чимало приятелів-священиків і селян, радо приймав їхні запрошення погостювати. Особливо цікавим і насиченим такий відпочинок був для дітей. Вони мали можливість ознайомитися із самобутніми народними звичаями. Разом із сільською молоддю на Різдво ходили колядувати, а на Великдень – під церквою співали гаївки.

⁴⁸ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 75.

⁴⁹ Франко Т. Мої спогади... – С. 376.

Такі подорожі по-особливому впливали на свідомість дітей, зміцнюючи їхню любов до рідного народу⁵⁰.

Навіть коли родина залишалася на Різдво чи Великдень удома, намагалася дотримуватись народних звичаїв і традицій. Яскраву картину святкування Різдва родиною Франків змалювала А. Франко-Ключко в автобіографічному оповіданні “Різдвяний подарунок”. До святкових приготувань долучалися всі члени сім’ї, особливо діти: хтось прикрашав ялинку, хтось допомагав на кухні. Обов’язковими атрибутами свята були ялинка, подарунки і традиційні різдвяні страви – риб’ячий борщ з “вушками”, риба, пироги, кутя й узвар. Та найбільше зачаровувала сама атмосфера Різдва: “Надворі зимно, на шибках вікон мороз малював квіти, а в кімнаті було тепло, пахло свічечками, ялинкою. Петро пускав страшні жабки та світив магічні свічки, що, запалені, розлітались зірками. Тато з хлопцями співали колядок”⁵¹.

Географія подорожей Франків охоплювала всю Галичину. Наприклад, у 1880-х роках письменник часто гостював у с. Завадів Стрийського повіту в місцевого пароха о. Петра Шанківського. Як згадував син священника Л. Шанківський, коли І. Франко з дружиною приїхали вперше, споруджували будинок і батько не міг забезпечити Франкам потрібних вигод. Тому винайняв для них помешкання в заможного господаря Павла Рогульського із сусіднього с. Голобутів. Згодом І. Франко часто відпочивав улітку в Голобутові у помешканнях місцевих селян Рогульського і Корінця, а в Завадові – у домі родини Дергалів. Письменника вабила “... чудова природа й риболовля пстругів [форелі – *Н. М.*] у річці Колодниці, а теж полювання у ній на раків”⁵². Найбільше ця місцевість запам’яталася Франковим дітям. Особливо закарбувалися піші прогулянки з Голобутова до Завадова: “Ціла дорога висаджена старезними, розлогими липами. Запах липового цвіту наповнював повітря, бджілоньки, що перелітали з одної квітки на другу, ніжно бриніли. Ми йдемо босоніж стежкою, що веде попри дорогу, липи кидають тінь і приємний холод. Іти так легко та весело; а там, не доходячи до самого Завадова, маленька крамничка з різними приманливими речами: свіженькі булочки, таблички чоколяди і кольорові цукерки в великих бляшаних пуделках. Цукерки найбільш приманливі, ми згодні йти в далеку дорогу, щоб їх дістати”⁵³.

Бував письменник у домі о. Остапа Нижанківського, коли той став парохом у Завадові. На початку ХХ ст., коли О. Франко вподобала собі відпочинок у с. Криворівня на Гуцульщині, письменник часто сам “... прихитрявся, щоб хоч кілька днів побути в любому своєму серцю Голобутові”⁵⁴. Зокрема, відомо про кількадевні подорожі І. Франка до Завадова й Голобутова у 1890–1900-х роках. Ця місцевість викликала такий жвавий інтерес письменника через річку, у якій було чимало риби. Лише заради риболовлі він на кілька днів приїжджав сюди відпочити. Тим паче, що знайшов у Завадові такого ж завзятого рибалку, яким був сам, – місцевого дяка. Саме в його помешканні і зупинявся. Відомо, що влітку 1899 р. Іван Франко разом із Володимиром

⁵⁰ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина... – С. 65.

⁵¹ *Франко-Ключко А.* Різдвяний подарунок // Франко-Ключко А. Для тебе, тату / [упоряд., авт. вст. ст. й комент. М. Шалата]. – Київ: Ярославів вал, 2010. – С. 292.

⁵² *Шанківський Л.* Стрий під чорним орлом Габсбургів 1772–1918 рр. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ji.lviv.ua/n70texts/Shankivskyj_Stryj_pid%20chornym_orlom.htm

⁵³ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина... – С. 28–29.

⁵⁴ *Шанківський Л.* Стрий під чорним орлом... [Електронний ресурс].

Гнатюком і Кирилом Трильовським гостювали в Завадові. Вони приїхали з наміром порибалити. Ось як згадував про цей відпочинок К. Трильовський: “Я з Гнатюком були радше видцями цієї риболовлі, бо властивими рибалками були Франко і дяк. Ми оба викупалися та вилізли на берег, а тамті два вештались у воді. Зосібна Франко, убраний у довгу сорочку, що вскорі стала мокра, брив попід берег і між звисаючим корінням надбережних верб ловив руками рибу (мабуть пструги), в чому був майстер. Чудом було, що бриючи годинами цілими у мокрій довгій сорочці не перестудився”⁵⁵. Увечері гості смакували рибною юшкою, що приготувала дружина дяка з виловленої риби. А згодом господар поклав їх спати на високому оборозі (велика копиця сіна). В. Гнатюк та К. Трильовський увечері наступного дня вирушили до Львова, а І. Франко ще залишився у Завадові.

Відомо, що відпочивав там і влітку 1907 р. Та радше це був не відпочинок, а кропітка праця з перервами на риболовлю і прогулянки. Ще до світанку І. Франко брав вудки і йшов на річку, просиджував там до 9–10 години. Потім повертався додому, віддавав виловлену рибу дружині О. Нижанківського, снідав і працював до обіду. По обіді продовжував писати. Вечерю І. Франко закінчував короткою прогулянкою і знову працював аж до опівночі⁵⁶.

У Голобутові письменник гостював влітку 1904 р. Тоді його супутником був Левко Чикаленко – син відомого наддніпрянського громадського діяча і мецената Євгена Чикаленка, який навчався на Вищих вакаційних курсах у Львові. Щоб познайомити наддніпрянського гостя з галицьким колоритом, І. Франко спершу запросив його до с. Нагуєвичі, а згодом – на риболовлю до Голобутова. Л. Чикаленко був вражений рибальськими навиками Івана Яковича, особливо його вмінням і спритністю ловити рибу снастями⁵⁷.

Тричі, у 1889 і 1891 рр., письменник відпочивав з Осипом Маковеем. Двічі – у Карпатах, а втретє – у Жидачівському повіті. Перша спільна подорож відбулася наприкінці травня 1889 р. О. Маковей згадував, що до того часу ще жодного разу не бував у горах. Подорож тривала лише три дні – з 18 до 20 травня. Мандрівники вирушили залізницею зі Львова через Стрий, Лавочне до станції Бескид. Звідти – пішки через полонину Явірник, села Жупання, Климець до Карлсдорфа (німецьке поселення поблизу с. Климець), де учителював приятель І. Франка Антон Березинський, в домі якого мандрівники заночували⁵⁸. Як згадував О. Маковей, попри важкий піший перехід, І. Франко, як завзятий рибалка, одразу ж пішов на р. Стрий ловити рибу. Цьому ж заняттю мандрівники присвятили також два наступні дні. 19 травня вони гостювали в с. Жупання у місцевого пароха – о. Герасимовича. А 20 травня вирушили на гору Бескид “... коло пам’ятника Ракоція, де в корчмі пили угорське вино”⁵⁹. О. Маковей

⁵⁵ Горак Я. Листи до Івана Франка та спогади про нього Кирила Трильовського // Українське літературознавство: зб. наук. праць. – Львів, 2015. – Вип. 79. – С. 298.

⁵⁶ Пастущин В. Деякі спогади про Івана Яковича Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 501–503.

⁵⁷ Чикаленко Л. Як ми з І. Франком ловили рибу // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вст. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 578.

⁵⁸ Шанківський Л. Стрий під чорним орлом... [Електронний ресурс].

⁵⁹ Маковей О. Із щоденника // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 218.

настільки був захоплений подорожжю, що у своєму щоденнику записав: “Вражень маса. Величавий вигляд з Явірника на Марамароські гори, ще снігом вкриті, холод мий і самота на полонині, дерева щойно розвиваються, коли на долах зовсім зелено”⁶⁰.

Вдруге вони спільно подорожували в гори невдовзі – у серпні того ж року. Супутниками І. Франка та О. Маковей були гості з Наддніпрянщини – Сергій Деген і його сестри Марія та Наталя, які приїхали, щоб побачити Карпати і вдосконалити свої знання з української мови. Дорога пролягала спершу зі Львова до Перемишля, звідти – через Хирів до Устрик. Згодом близько 10 годин фірою через Лютовиська до с. Дидьова Турківського повіту, де мандрівники зупинились у домі місцевого пароха о. Івана Кузіва. Там відпочивали понад тиждень. О. Маковей згадував, що оглянув майже всі гори в околицях. А І. Франко увесь час рибалив⁶¹: “... цілими днями, як лише не падав дощ, ловив рибу, заставляв ятері, різні сіті на Сяні, кидав у воду трутку на риби, ходив з сітьми по воді, шукав пситругів під камінням...”⁶². Таке своє захоплення письменник поєднував зі збиранням грибів. Згодом І. Франко з С. Дегеном ще побували у Нагуєвичах, причому з Дрогобича до села вони мандрували пішки⁶³.

Зауважимо, що рибальство було відпочинком «для душі», справжньою пристрастю І. Франка. Він навіть сам виплітав рибальські сіті, і за цим ремеслом його часто заставляли знайомі⁶⁴. Іноді любив на вихідні вибратися кудись у село, де був ставок чи озеро. Ось як згадував про це захоплення письменника Г. Величко: “Пам’ятаю, раз намовив мене Франко до спільної подорожі на село до нашого спільного знайомого панотця Бурячка Северина в Яйківцях, Жидачівського повіту, на південь від Дністра. Переночувавши в гостинному домі Бурячка, ми вибралися рано на рибу. В Яйківцях є мала річка, і Франко забрався одразу ловити рибу; він не розбирався дуже, а тільки скинув чоботи й поліз одягнений у воду по рибу, а я був на березі з кошиком і збирав ту, що йому пощастило спіймати. Минув полудень, а Франко і не думав про обід; на селі підвечіркують, а Франкові й не сниться вертати. І так пробули ми до самого вечора – я голодний і знесилений, а він жвавий та бадьорий, без сліду будь-якої втоми”⁶⁵. Як справжній рибалка, письменник був дещо забобонним, під час риболовлі обов’язково дотримувався певних звичаїв. Завжди розпочинав справу зі словами “Поможи, Боже ...”, а спіймавши рибу, говорив різні приповідки і примовляння⁶⁶. Ловив рибу спеціально сплетеним для нього саком – в’ятером, сітьми, рідше вудкою, а іноді й голими руками⁶⁷. Виловлену рибу І. Франко зазвичай приносив додому. Іноді з товариством варили з неї юшку на березі ставу⁶⁸.

⁶⁰ *Маковей О.* Із щоденника... – С. 218.

⁶¹ *Лицур М., Лицур Н.* Рибальство як форма... [Електронний ресурс].

⁶² *Маковей О.* Із щоденника... – С. 219.

⁶³ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 49. – С. 217.

⁶⁴ *Франко Т.* Мої спогади... – С. 376.

⁶⁵ *Величко Г.* Спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 211.

⁶⁶ *Лицур М., Лицур Н.* Рибальство як форма... [Електронний ресурс].

⁶⁷ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина... – С. 29.

⁶⁸ *Лицур М., Лицур Н.* Рибальство як форма... [Електронний ресурс].

Третього разу І. Франко та О. Маковей спільно відпочивали в серпні 1891 р. у с. Любша Жидачівського повіту, де гостювали в місцевого пароха о. Йосифа Терешкевича. Ця подорож охопила лише кілька днів. Родзинкою відпочинку була риболовля. Вона видалася напрочуд вдалою – рибалки зловили 40 невеликих шук. О. Маковей дуже влучно охарактеризував рибальську натуру приятеля: “Треба бути завзятим рибак, щоб з такою охотою, як Франко, бродити по багnistих потоках. Кілька днів чується таку ломлю в костях. Що йому зробити? Рибак і співак”⁶⁹.

Любов до рибальства в І. Франка була настільки великою, що він навіть мріяв про власний ставок з рибою. Та цьому задуму так і не судилося втілитися⁷⁰.

І. Франко долучав до свого захоплення друзів, знайомих, навіть дружину і дітей. Взагалі наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. завдяки письменнику в середовищі галицької інтелігенції виникла мода на рибальство. Крім І. Франка, ним захоплювалися В. Гнатюк, М. Павлик. Деякі представники української інтелігенції, наприклад, адвокат І. Сохаський з Калуша, священник О. Пристай із Трускавця, навіть мали власні стави, де займались розведенням риби⁷¹.

Упродовж 1880-х років І. Франко кілька разів відпочивав у с. Дидьова на Турківщині – і сам, і з дружиною. Туди приїжджав на запрошення шкільного товариша, місцевого священника о. Івана Кузіва, який полюбляв гостити в себе інтелектуалів*. Під час відпочинку І. Франко в погожі дні ловив рибу, часто у вишиванці, чим місцевій дівторі нагадував літературного персонажа “Панаса Крутя”. Юні гімназисти, що на канікулах мешкали в господі о. І. Кузіва, майже завжди супроводжували письменника – бігали за ним по п’ятах і з захопленням спостерігали за кожним рухом, допомагали заганяти рибу в сіті, носили за ним одяг і спійманий улов. У негоду І. Франко сидів “... у крайній кімнаті і писав або читав, або пересиджував у кухні (нераз тільки у спідньому одязі) та читав. Книжка лежала на столі, а під столом робив сіть на рибу...”⁷².

Письменникові так подобалася місцевість, що він задумувався над тим, аби купити землі і збудувати дім, щоб відпочивати там улітку. З цього приводу навіть вів перемовини з кількома господарями, але вони зажадали занадто непомірну для письменника суму. Задуму І. Франка перешкодив арешт Дегенів у Львові і подальший поліцейний обшук у домі о. І. Кузіва. Після цього письменник перестав бувати у с. Дидьові⁷³.

У 1880-х роках І. Франко разом із А. Березинським кілька разів відпочивав у с. Грозьово на Старосамбірщині в місцевого пароха о. Михайла Флюнта, з яким часто ходив на полювання⁷⁴. Зауважимо, що полювання наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. стало доволі популярним захопленням в інтелігентних колах. Утім, у І. Франка воно не викликало такого ентузіазму, як риболовля.

⁶⁹ *Маковей О.* Дневник [Записи про Івана Франка] // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вст. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 405.

⁷⁰ *Лицур М., Лицур Н.* Рибальство як форма... [Електронний ресурс].

⁷¹ Там само.

* У домі о. І. Кузіва свого часу також відпочивали Дем’ян Гладилевич, Володимир Гнатюк, Федір Вовк, Осип Маковей.

⁷² *Флюнт З.* Мої спогади про д-ра Івана Франка // Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 221–222.

⁷³ Там само. – С. 220–221.

⁷⁴ *Флюнт З.* Мої спогади... – С. 221.

Та найбільше письменник полюбляв відпочивати в Карпатах. І. Франка разом з В. Гнатюком навіть можна назвати популяризаторами карпатського відпочинку. Спершу короткотривалі поїздки зі збору етнографічного матеріалу з часом переросли у кількатижневий літній відпочинок з родиною. Згодом захопиви, яскраві розповіді про гірські мальовничі краєвиди, про унікальний побут і звичаї гірських народів настільки приваблювали співрозмовників, колег по роботі, друзів І. Франка, що вони “заражались” думкою про відпочинок у Карпатах. Як згадував Т. Франко, влітку, в липні і серпні, співробітники батька по редакції “Літературно-наукового вісника НТШ”, вражені його колоритними історіями про життя в горах, один за одним вирушали на відпочинок⁷⁵. Згодом відпочинок у Карпатах для багатьох інтелігентних галицьких сімей перетворився на добру традицію.

Географія карпатського відпочинку родини Франків дуже різноманітна – бували на Сколівщині, Турківщині, у Косівському повіті. Сповнені яскравих вражень, зачаровані величчю й мальовничою красою гірських пейзажів, вони з неохотою поверталися до Львова. “Як не хотілося покидати це життя там на горах, – згадувала А. Франко-Ключко, – як незабутні були ті свіжі ранки, коли вибігаш на шпиль гори, щоб звідти любоватися сходом величнього сонця – довкола полонини, а там темні ліси, над тобою високо синє небо й там десь ширяє орел. Довкола тишина й маєстат могутньої природи, а сама здаюся така маленька, така тендітна мов порошок... Тих кілька днів на полонині були для мене повні невимовного чару, – мов пісня, мов казка...”⁷⁶.

Чи не вперше письменник поїхав із сім’єю в гори у серпні 1888 р. Родина побувала на Сколівщині у селі Карлсдорф. Під час цієї подорожі І. Франко відвідав містечко Сможе, де збирав етнографічні матеріали про життя бойків⁷⁷.

З літа 1898 р. письменник разом із сім’єю відпочивав у селі Довгополе (Косівського повіту) у місцевого священика о. Івана Попеля. Правда, у самого пароха І. Франко не зупинявся через певні проблеми, очевидно, побутового характеру. Зокрема, з цього приводу письменник у листі до М. Павлика наголосив: “Ми також не є в нього [о. Івана Попеля – *Н. М.*], а тільки живемо на Довгополі буков[инськiм], а тільки віктуємося у нього, та й се сполучене з деякими неприємностями, про які ліпше буде побалакати усно”⁷⁸. Там він дуже вдало поєднував відпочинок і роботу зі збору фольклору. Враження від перебування добре відображені в листуванні І. Франка. Зокрема, у листі до М. Павлика письменник так описав свій відпочинок: “Я тут читаю «Руслана», «Буковину» і «Kur[jer] Lw[owski]», лажу з дітьми по горах...”⁷⁹. А в листі до О. Маковея від 23 липня 1898 р. І. Франко, як палкий прихильник рибальства, з прикрістю зауважував: “Я жию тут досить добре. Гори трохи зависокі на мої ноги. Черемош гарний, але зовсім безрибний...”⁸⁰. 14 серпня у листі до М. Павлика письменник, дізнавшись про погіршення здоров’я приятеля, радив йому теж приїхати на відпочинок у Довгополе: “Се тут пора чудова. Купіль в Черемоші знаменита і

⁷⁵ Франко Т. Мої спогади... – С. 376.

⁷⁶ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 71.

⁷⁷ Білецький Б., Чебан З. Туристично-красознавча діяльність... – С. 106.

⁷⁸ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 111.

⁷⁹ Там само. – С. 106.

⁸⁰ Там само. – С. 107.

Листівка із зображенням поселення Москалівка поблизу Косова, де 1899 р. відпочивала родина І. Франка. Фото початку ХХ ст. Джерело: <http://www.kosivart.net>

незимна”⁸¹. Саме в Довгополі І. Франко зібрав матеріал, що ліг в основу його оповідань “Опришок Мирон Штола” та “Гуцульський король”. Там також відпочивав художник Іван Труш, який під час канікул писав портрет письменника⁸².

У 1890-х роках родина Франків часто відпочивала і в м. Косів, який, попри значну віддаленість від Львова, вабив не лише гірським кліматом, а й своїм неповторним колоритом*, прекрасними пейзажами, новими знайомствами. Найгіршою частиною подорожі була дорога. Добиралися туди залізницею до станції Заболотів, а згодом винаймали селянський віз і так дві-три доби їхали до місця призначення. Донька І. Франка згадувала, що іноді, коли не було воза, “... доводилось їхати жидівською “балагулою”, зверху закритою полотняною будою”⁸³. Дорога гірськими стежками і мостами була вкрай небезпечною, особливо вночі. Декілька разів траплялося, що коні з’їжджали в рів і віз із пасажирами перевертався⁸⁴. Найбільше Косів запам’ятався Франкам тим, що місто, а особливо його околиці, більше нагадувало село з маленькими охайними будиночками, прикрашеними мальовничими квітниками й обсадженими рясними садами. Головними прикрасами цих садів були сливи, вони “... заглядали у вікна, товкли по головах прокожгих, виглядали з трави, наповняли повітря п’яним солодким ароматом”⁸⁵. Місцеві мешканці варили з них варення, яким любили смакувати відпочивальники.

⁸¹ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 111.

⁸² Франко П. Іван Франко зблизька // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 386.

* Це містечко особливо славилось своїм килимарством.

⁸³ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 65.

⁸⁴ Там само. – С. 66–67.

⁸⁵ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 67.

Листівка з видом Буркута, початок XX ст. Джерело: http://kurs.if.ua/news/zhyva_zalizna_voda_u_kupelyah_burkuta_nabyralysya_zdorovya_ivan_franko_ta_lesya_ukrainka_32655.html

Сам І. Франко бував у Косові ще зі студентських років, тоді він зупинявся в домі свого приятеля М. Павлика. У 1886 р. мешкав у будинку місцевого ткача Петра Джуранюка⁸⁶. Наприкінці 1890-х років І. Франко з сім'єю відпочивав у поселенні Москалівка поблизу м. Косова⁸⁷. Навколишні краєвиди настільки милували око, що часто Франки, добравшись до околиць міста, вирішували прогулятися до Москалівки пішки довколишніми полями. Високе різнотрав'я, пахучі квіти настільки закарбувались у пам'яті А. Франко-Ключко, що згодом у своїх спогадах вона занотувала: "І досі сниться мені той луг, ті квіти, той запах, той легенький теплий вітерець, а я поміж них, молоде дівча, – біжу й підстрибую, щаслива й радісна"⁸⁸.

Кілька разів сім'я Франків літні канікули проводила у Буркуті, що славився джерелами лікувальної води. Відпочивальники мандрували околицями села, ходили в ліс по гриби, І. Франко рибалив у гірських потоках. Він любив бродити по мілких водах гірських річок і ловити форель, слижів** та бабок**⁸⁹.

У Буркуті 1901 р. І. Франко відвідував Лесю Українку. У липні, подорожуючи на Буковину, вона разом із чоловіком Климентом Квіткою завітала у с. Криворівню,

⁸⁶ Хроніка перебування Івана Франка... [Електронний ресурс].

⁸⁷ Волянський О. Мої спомини про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 488.

⁸⁸ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 67.

* Слиж (річковий слиж) – різновид риб ряду коропоподібних, водиться у гірських річках і струмках.

** Бабка – вид понто-каспійських риб родини Бичкових, водиться у прісних водоймах, зокрема Дністрі та його притоках.

⁸⁹ Франко П. Іван Франко... – С. 383–384; Франко Т. Мої спогади... – С. 377.

Курорт у Буркуті. Листівка з автографами Лесі Українки та І. Франка.
Джерело: <http://evrika.if.ua/347/>

де вже відпочивали подружжя Гнатюків і Франків. Однак ця зустріч була короткотривалою і не надто приємною через пригнічений настрій І. Франка. Згодом Леся Українка гостювала у с. Жаб'є в місцевого священика о. Теодора Коржинського. А звідти вирушила до с. Буркут, що здавна славилася як здравниця з лікувальною мінеральною водою. Там письменниця зупинилася в доньки Т. Коржинського, вдови пароха зі с. Ясенів Горішній, Теофілії Лакусти, якій належав невеликий водолікувальний заклад. Зауважимо, що цей санаторій користувався чималою популярністю серед інтелігенції – сюди приїжджали вчені, художники, письменники. Інфраструктура закладу також буда доволі розвиненою: відпочивальники могли скористатися гарячими ваннами, холодильниками з льоду і навіть майданчиком для гри в кеглі⁹⁰. У Буркуті Леся Українка відпочивала понад 40 днів. Відомо, що 1 серпня в санаторії її відвідали І. Франко, М. Міхновський та Л. Кульчицький⁹¹. Письменник пробув у Буркуті до 5 серпня, а згодом повернувся у Криворівню «сильно закатарений і захриплий»⁹².

⁹⁰ Тимінський Б. «Заклад купелевий» у Буркуті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://carpathy.nadvirna.com/index.php/ct-menu-item-3/skhroniska/verkhovna/burkut>

⁹¹ Горбатюк М. Іван Франко та Леся Українка у літературі, громадських справах і у буденному житті // Українська біографістика: зб. наук. праць. – Київ, 2010. – Вип. 6. – С. 210.

⁹² Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 170.

З 1900-х років традиційним місцем відпочинку родини стало с. Криворівня, яке В. Гнатюк називав “українськими Афінами” та “надчеремоською Рив’єрою”⁹³. Із початку ХХ ст. це гуцульське село перетворилося на чи не найпопулярніше місце відпочинку інтелектуалів, яких місцеве населення сатирично називало “літниками” або “холериками”⁹⁴.

Історія популярності цієї місцевості доволі цікава. Мабуть, першими тут почали бувати подружжя Гнатюків і Франків. У 1899 р. сім’ї відпочивали в с. Москалівка поблизу м. Косова. Одного разу Ольга Франко і Олена Гнатюк на ринку в Косові зустріли Марію Волянську (з дому Бурачинських), дружину пароха з Криворівні о. Олекси Волянського, яка запросила їх у гості. Львівські пані радо пристали на пропозицію і вже через кілька днів гостювали в домі священника. Краса місцевої природи так зачарувала О. Франко й О. Гнатюк, що вони вирішили влітку відпочивати у Криворівні. Тому вже в липні 1900 р. Гнатюки та О. Франко з дітьми приїхали туди на ферії (канікули). Перші поселилися в будинку дяка Михайла Мосейчука, а другі – в хаті селянина Проця Мітчука. І. Франко вперше приїхав у Криворівню лише 1901 р.⁹⁵ Родина Франків відпочивала у Криворівні майже щоліта, аж до початку Першої світової війни (за винятком 1905 і 1908 рр.).

З 1906 р. І. Франко винаймав помешкання на лівому березі р. Черемош у різьбяр Василя Якіб’юка⁹⁶. Його оселя стояла на присілку Суха, розташованому на західних схилах гори Ігрець. Хата була нова, простора, спеціально пристосована, щоб приймати відпочивальників. Роман Завадович, який влітку 1912–1914 рр. з батьками відпочивав у В. Якіб’юка, залишив яскраві спогади про це помешкання: “Із оскленого ганку, де красувався вимальований олійними фарбами герб Галичини, жовтий лев на синьому полі, ви входили не то у великі сіни, не то в незамешкану кімнату з дверми на всі чотири сторони світу. Ліворуч і праворуч були кімнати для гостей – “літників”, а просто – вхід до мешкання самого господаря”⁹⁷.

Сам В. Якіб’юк зажив слави не лише хорошого різьбяр, він цікавився народною медициною, був непоганим музикантом, оповідачем, займався збором гуцульських старожитностей, а ще захоплювався фотографією. Дуже швидко у письменника з господарем зав’язались дружні стосунки. Вони часто розмовляли на різні теми, В. Якіб’юк допомагав І. Франкові збирати етнографічний матеріал. Спілкування між ними не обмежувалося лише Криворівнею. Вони іноді листувалися. Письменник дуже цікавився долею народного умільця. Навіть із початком Першої світової війни, коли В. Якіб’юка та його старшого сина Миколу забрали до війська, а дружина залишилася без засобів до існування з трьома маленькими дітьми на руках, І. Франко клопотав перед товариством “Дністер” про надання незначної позики родині різьбяр.

⁹³ *Грабовецький В.* Ілюстрована історія Прикарпаття. – 2-ге вид. доп. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2004. – Т. III. – С. 420.

⁹⁴ *Волянський О.* Мої спомини... – С. 487.

⁹⁵ *Волянський О.* Мої спомини... – С. 488–489.

⁹⁶ *Арсенич П.* Криворівня в житті і творчості українських письменників, діячів науки й культури. – Івано-Франківськ: [б. в.], 2000. – С. 16–21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.if.ua/franko/1312456701.html>

⁹⁷ *Завадович Р.* Іван Франко в Карпатах // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вст. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменярь, 2011. – С. 702.

Притім він зобов'язався бути гарантом повернення коштів: “Коли до трьох місяців не заплатити 100 крон, я готов буду заплатити і[х] сам”⁹⁸.

І. Франко дуже залюбував собі цю місцевість. Його зачаровували мальовничі краєвиди Карпат. У Криворівні, мабуть, сконцентрувалось усе те, чого бракувало письменникові і що він дуже любив. Там І. Франко відмежовувався від буденних клопотів і проблем, від постійної редакторської і коректурної роботи, там навіть зникав потяг до читання книг. В одному з листів до дружини він зауважив: “Я тут наразі відпочиваю від деякої духовної роботи і не почуваю до неї потреби”⁹⁹.

Відпочинок у Криворівні був доволі різноманітним – від оглядин місцевих краєвидів, флори і фауни, збирання ягід і грибів, рибальства до спілкування з гуцулами. Дітей найбільше вабило купання в річці. Коли була гарна погода, вони весь час проводили у воді або поблизу неї. Зокрема, влітку 1907 р. в одному з листів до дружини (О. Франко залишилась з донькою Анною у Львові) письменник, описуючи відпочинок у Криворівні, зазначив, що “... зрештою Тарас і Петро частіше сиділи на Черемоші”¹⁰⁰.

І. Франко цікавився ентомологією, збирав різних комах і заспиртовував їх. П. Франко згадував, як гуцули заінтригували письменника розповідями про унікального мешканця місцевих річок і джерел – “волоса” (істоту, подібну до волосини, завтовшки 1–1,1 мм та завдовжки 15–18 см). І. Франко спіймав кілька «волосів» і відвіз їх відомому природознавцю І. Верхратському. Але той не повірив, що заспиртовані зразки – живі істоти¹⁰¹.

Цікаві спогади про перебування у Криворівні залишила донька І. Франка. Вона згадувала про те, як письменник з дітьми вирушив на полонину, де його приятель-гуцул випасав улітку худобу, як їм кілька днів довелося там ночувати¹⁰². Іншого разу І. Франко з дітьми пішки подолав чималу відстань, щоб поспілкуватися з 100-літньою гуцулкою¹⁰³. Львівські гості оглядали і славнозвісні печери Довбуша. Ця подорож завершилася ночівлею у вівчарській колибі і вечерею, що складалася з кулеші “з густим молоком і овечим молодим сиром (будзом)”¹⁰⁴. Також відпочивальники організували прогулянку на Чорногорі та гору Піп Іван¹⁰⁵. Ще відвідували підземну печеру, у якій влітку є крига, ходили на Кичери (гори, вкриті лісом, окрім вершини), довкола Криворівні. Як писав П. Франко, на одній із них був камінь, у якому, за легендою, О. Довбуш замурував свій скарб¹⁰⁶. У гірському відпочинку були й елементи “екстремального” туризму. Чи не найбільше радості, особливо дітям, приносили подорожі гірськими каламутними водами Черемошу на дарабах (пліт, що виготовляли із дерев'яних кругляків; складали з двох шарів колод і використовували для сплаву гірськими річками деревини) до м. Вижниця. Від такої подорожі залишалися не-

⁹⁸ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 421.

⁹⁹ Там само. – С. 328.

¹⁰⁰ Там само. – С. 329.

¹⁰¹ Франко П. Іван Франко... – С. 383.

¹⁰² Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 71.

¹⁰³ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 70.

¹⁰⁴ Там само. – С. 72.

¹⁰⁵ Там само. – С. 72–73.

¹⁰⁶ Франко П. Іван Франко... – С. 383.

повторні враження. “Ми приголомшені гуком води, зовсім обілляті хвилями, – під ногами дика каламутна вода – нераз були сповнені страхом. Але спереду й з-заду дараби стояли сміливі сильні керманічі і вправними дужими руками держали свої керми. Вони знали добре дорогу, знали кожне небезпечне місце, кожну скелю, скриту під водою, але тим більш небезпечну. Перед кожним водоспадом попереджали нас, щоб ми міцно держались, а то часом і прив’язували до лавиць, щоб припадком вода нас не змила. Ми дивились на сміливі, бронзові від сонця й негоди, мов з тисового дерева викарбовані обличчя наших керманічів і набирались відваги; страх проходив, ми відчували нечувану розкіш, яку може дати повна небезпек і пригод подорож”, – згадувала А. Франко-Ключко¹⁰⁷.

У Черемоші і його бічних струмках водилося багато риби (особливо форелі), й І. Франко міг з головою поринути у своє улюблене захоплення – рибальство. В довоколишніх лісах було чимало ягід (суниця, малина, чорниця, ожина) і грибів, тому львів’яни радо їх збирали¹⁰⁸. З ягід дружина Франка варила “надзвичайно смачні варення, запас на зиму, так цінний і бажаний ... мешканцям міста”¹⁰⁹.

Також письменник дуже любляв збирати гриби і прищеплював це захоплення своїм дітям. Тому щойно починався сезон грибів, І. Франко удосвіта йшов з дітьми до лісу. Особливо поділяв захоплення батька старший син Андрій¹¹⁰. Коли кошики були повними, вони поверталися додому й одразу ж чистили гриби. Частина зібраного готували на вечерю: смажені гриби з молодою картоплею були улюбленою стравою І. Франка. Решту – сушили на сонці як запаси на зиму¹¹¹.

Збирання грибів разом з рибальством було сильним захопленням І. Франка. Він добре знав різні види грибів, у який час і в яких місцях їх можна збирати, а також як готувати: чи сушити, чи смажити, чи варити. Кожну ліпшу нагоду письменник використовував для того, щоб піти по гриби. Один із листів до М. Грушевського з Криворівні він навіть закінчив словами: “Пишу Вам коротко, бо спішу на гриби”¹¹². Зазвичай письменник ходив до лісу босоніж із кошиком у руці¹¹³. Таке захоплення грибами набувало навіть анекдотичного характеру. Іноді він назбирував так багато грибів, що членам сім’ї просто набридало їх чистити і готувати. Ось як Т. Франко влучно охарактеризував татове захоплення: “Ще гірша морока була з грибами, яких батько наношував не раз силу-силенну з лісу ... в Криворівні ..., усюди тато лазив за грибами, і мама за них сварилася”¹¹⁴. Навіть коли вже був хворим і довелося забути про рибальство, І. Франко не відмовився від своєї грибної “пристрасті”. Не маючи

¹⁰⁷ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 73–74.

¹⁰⁸ Франко П. Іван Франко... – С. 383.

¹⁰⁹ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 70.

¹¹⁰ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 328.

¹¹¹ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 70.

¹¹² Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 330.

¹¹³ Франко Т. Мої спогади... – С. 376.

¹¹⁴ Карманський П. Іван Франко в очах його сучасників // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вст. ст. і прим. М. І. Гнатюка]. – 2-ге вид., доп., перероб. – Львів: Каменяр, 2011. – С. 427.

змоги збирати гриби самостійно, він усе ж ходив до лісу в компанії знайомих чи рідних. Вишукував гриби і вказував своїм супутникам, які брати, а які ні¹¹⁵.

Із Криворівні до Львова Франки завжди везли традиційні гуцульські запаси – сушені гриби, варення з лісових ягід, мед, бундз (прокопчений свіжий сир з овечого молока), бринзу (солений, розсипчастий сир з овечого молока)¹¹⁶.

Із часом це гуцульське село стало традиційним місцем відпочинку української інтелігенції. З 1902 р. там проводив літо М. Грушевський з родиною¹¹⁷. У Криворівні в різні роки відпочивали лікар Тит Бурачинський¹¹⁸, адвокат Юліан Дроздовський¹¹⁹, Антін Крушельницький, Сидір Твердохліб, Ієроним Калитовський, гімназійний професор Омелян Савицький з родинами, Катря Гриневичева, Євгенія Бохенська, Іван Джиджора, Осип Маковей, Ольга Кобилянська. Було й чимало гостей із Наддніпрянщини: літературознавець, історик і письменник Василь Доманицький, антрополог Федір Вовк, історик, етнограф, журналіст Олександр Грушевський (брат М. Грушевського), мовознавець Борис Грінченко, письменниця Леся Українка, громадський діяч Дмитро Дорошенко, письменники Гнат Хоткевич, Олександр Олесь (Кандиба) з родиною, художник Михайло Жук та інші¹²⁰. Тричі відпочивав там і Михайло Коцюбинський¹²¹.

Така концентрація українських інтелектуалів у Криворівні обов'язково позначалася на характері відпочинку. “Літники” організовували спільні прогулянки, купання, літературні і музичні вечори, просто цікаві й дотепні забави, у яких радо брав участь І. Франко. Іноді просто ходили в гості один до одного, спілкувались. Полюбляли заходити до М. Грушевського, який у 1907 р. придбав у Криворівні віллу, де відпочивав з родиною. Бував у М. Грушевського й І. Франко¹²².

Значною мірою до популярності місцевості спричинився місцевий священик о. Олекса Волянський, який радо приймав відпочивальників і навіть заприязнився з деякими. На літній період його помешкання перетворювалось на своєрідний “клуб”

¹¹⁵ *Завадович Р.* Іван Франко в Карпатах... – С. 703.

¹¹⁶ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 327–328.

¹¹⁷ *Панькова С.* Літні ваканції Михайла Грушевського у Криворівні // Український археографічний щорічник. Нова серія: зб. наук. праць. – Київ, 2007. – Вип. 12. – С. 826–833.

¹¹⁸ *Бурачинський Т.* Кілька слів із згадок про Коцюбинського // М. Коцюбинський і Західна Україна: Збірник 2 / [впоряд. Х.М. Коцюбинський]. – Чернівці, 1940. – С. 172.

¹¹⁹ *Дроздовський Ю.* Зустрічі з Франком // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 319–322.

¹²⁰ Листування Федора Вовка з Володимиром Гнатюком / [упоряд. та комент. В. Наулка, Н. Руденко, О. Франко; передм. В. Наулка]. – Львів; Київ: [б.в.], 2001. – С. 71–72; *Панькова С.* Літні ваканції Михайла Грушевського... – С. 827.

¹²¹ *Мисак Н.* Карпати і Прикарпаття як об'єкти туристичних зацікавлень і відпочинку української інтелігенції з Наддніпрянщини наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. // Історико-культурні пам'ятки Прикарпаття та Карпат – важливі об'єкти в розвитку туризму: зб. матер. ІV Регіональної наук.-практ. конф. (Львів, 25 березня 2016 р.). – Львів: ЛІЕТ, 2016. – С. 89–93; *Мисак Н.* «А все таки Криворівня надить»: Карпати і Прикарпаття в житті Михайла Коцюбинського // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія. – Вінниця: “Нілан-ЛТД”, 2018. – Вип. 26. – С. 40–48.

¹²² *Панькова С.* Літні ваканції Михайла Грушевського... – С. 827.

української інтелігенції. І. Франко був частим гостем у о. О. Волянського, а його діти заприятелювали із сином пароха Романом¹²³.

Теплими або й дощовими вечорами І. Франко та інші відпочивальники сходились у домі священика і вели розмови на актуальні суспільно-політичні, культурні і навіть побутові теми, ділилися враженнями про побачене, планували спільні подорожі в мальовничі куточки краю. Ось як згадувала про такі зустрічі А. Франко-Ключко: "... у просторій альтані в саду, високо понад шумливим Черемошем, за доброю закускою, поданою гостинною господинею, – велися довгі приятельські розмови, палкі спори. Молодь співала пісень і тільки пізно вночі розходилося товариство"¹²⁴.

Відомо, що під час відпочинку І. Франко відвідував недільні богослужіння в церкві, навіть став хрещеним батьком сина місцевих селян Луки та Юлії Кропивницьких¹²⁵. Він спілкувався з місцевими господарями, розпитував їх про життя, про гаразди й негаразди¹²⁶.

Письменник дуже любив відпочивати в Криворівні. Вона стала для нього джерелом невичерпного натхнення в літературній творчості. Навіть після прогресування важкої форми поліартриту І. Франко в супроводі дітей і надалі продовжував приїжджати туди¹²⁷.

Востаннє письменник відпочивав у "надчеремоській Рив'єрі" влітку 1914 р., зовсім немічний, із психічними розладами і хворими руками. Він навіть наважився на невелику прогулянку. Відомо, що 27 липня того року І. Франко гостював у Теофіла Кисілевського, управителя народної школи в сусідньому селі Жаб'є (тепер Верховина). Попри неспроможність писати правою рукою, він усе ж залишив короткий запис у "Пропамятній книзі туристів", які гостили в домі Т. Кисілевського¹²⁸.

У 1905 р. письменник відпочивав з родиною нарізно. Не відомо, чи то був перевантажений роботою, чи планував взяти участь в етнографічній екскурсії по території Угорщини разом із Ф. Вовком, чи просто не було на кого залишити дім. О. Франко у липні – серпні з дітьми відпочивала в Буркуті¹²⁹. Лише після її повернення у другій половині серпня письменник вирушив на відпочинок у с. Довгополе. Але оскільки о. І. Попель на той час виїхав у справах до Станіславова й І. Франко не міг у нього зупинитись, змушений був тиждень гостювати в адвоката Данила Кулика в Кутах. Та, попри гарну погоду, щоденні купелі в Черемоші, мандрівки по довколишніх лісах, горах і селах, відпочинок не був надто захопливим. Адже письменник не міг присвятити свій час улюбленому рибальству і збиранню грибів. У листі до дружини зауважив: "Зрештою нуджуся, [...] і жду на о. Попеля. Тут усе повисихало, грибів

¹²³ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 329.

¹²⁴ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 74.

¹²⁵ Федорак Н. Франко хресним батьком: знахідка з Криворівні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://frankolive.wordpress.com/2016/11/20/франко-хресним-батьком-знахідка-з-кри/>

¹²⁶ Завадович Р. Іван Франко в Карпатах... – С. 703.

¹²⁷ Там само. – С. 702–703.

¹²⁸ Погребенник Ф. Г. «Верховино, світку ти наш...» (Тисячу автографів, серед них чимало унікальних, в одній рукописній книзі) // Прикарпатський вісник НТШ. Слово. – 2012. – № 2 (18). – С. 322.

¹²⁹ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 270.

нема, в Черемоші вода мала”¹³⁰. Згодом І. Франко близько тижня гостював у Берегометі (Буковина) в домі інженера Ераста Бурачинського. Перебування на Буковині також не залишило яскравих вражень у письменника. Про це він із прикрістю писав у листі до Ф. Вовка: “Інтересно тут, але все-таки не те, що в горах: купелі нема, ліс далеко, сиджу в хаті [...]. Відпочити так і не доведеться”¹³¹.

Улітку 1908 р. Франки відпочивали на Турківщині у с. Беньова. Попри погіршення здоров’я, письменник наважився на важку подорож. Спершу родина залізницею добралася до станції Соколики, потім пішки до Тарнави Вижньої, а звідти кіньми до Беньови¹³².

Не лише Карпати вабили Франків. Родина часто на запрошення друзів і знайомих відпочивала й на Поділлі. Влітку 1895 р. Франки з дітьми гостювали в с. Цигани Борщівського повіту в господі місцевого священика о. Омеляна Глібовицького. Відпочивали там 2–3 місяці, майже увесь час присвятивши прогулянкам по довколишніх лісах і збиранню грибів. Вечорами в компанії господарів Франки бесідували на різні теми, слухали музичні композиції на фортепіано у виконанні сестри о. О. Глібовицького – Дарії, і навіть танцювали¹³³.

Та частіше в короткі, кількадевні подорожі по Поділлю І. Франко вибирався сам або з приятелями. Зупинявся в домах знайомих, іноді священиків. Такий відпочинок І. Франко обов’язково пов’язував з етнографічними зацікавленнями, зокрема з ознайомленням із місцевими храмами і церковним живописом. Наприклад, у липні 1892 р. і влітку 1894 р. письменник відпочивав у домі адвоката Андрія Чайковського в Бережанах. У 1892 р. вони гостювали в о. Сильвестра Лепкого (батька письменника Б. Лепкого) у с. Жуків (тепер Бережанського району Тернопільської області)¹³⁴. Наступного разу І. Франко, А. Чайковський із синами Миколою й Богданом вирушили до с. Краснопуца, щоб оглянути монастир та старовинний іконостас у місцевій церкві. Подорож не була дуже комфортною: їхали “на селянському возі, добре вистеленому соломною й сіном та прикритому ряднами”¹³⁵. Але враження І. Франка від монастиря, а особливо від монастирської бібліотеки з її старовинними книгами й рукописами, були неповторними.

Відпочивали Франки й на Волині. Улітку 1891 р. (зі середини травня і до початку вересня) на запрошення Олени Пчілки і Лесі Українки вони гостювали в родинній садибі Косачів у с. Колодяжному. І. Франко пробув там лише тиждень. Громадські справи й необхідність готуватися до іспиту перед захистом докторської дисертації перервали його відпочинок, І. Франко змушений був повернутися до Львова. Але й тиждень, проведений в інтелігентному товаристві Лесі Українки та її батьків, був насичений новими враженнями, інтелектуальними бесідами та просто гарно проведеним

¹³⁰ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 272.

¹³¹ Там само. – С. 274.

¹³² Білецький Б., Чебан З. Туристично-краєзнавча діяльність... – С. 106.

¹³³ Глібовицька Д. Із спогадів про Івана Франка // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 255–256.

¹³⁴ Лепкий Б. Казка мого життя. – Нью Йорк, 1967. – С. 175–178.

¹³⁵ Чайківський М. Іван Франко в моїх спогадах // Іван Франко у спогадах сучасників. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 506.

часом. У молодій письменниці І. Франко знайшов вдячну слухачку і співрозмовницю, радо ділився з нею задумами своїх ненаписаних творів. Із П. Косачем дискутував на громадські й політичні теми, зокрема про характер співпраці наддніпрянської і галицької інтелігенції. Улюбленим місцем таких бесід був стіл під кронами велетенського каштана. У Колодяжному І. Франко знаходив час і для своїх захоплень – збирання грибів та рибальства. Особливо полюбляв ловити в невеличкому ставку в'юнів та раків. Після його від'їзду і від'їзду Олени Пчілки (вона двічі навідувала хвору Лесю, яка лікувалася в Криму) О. Франко трішки нудьгувала. Але мальовничі пейзажі, гостинність господарів, невимовна радість і задоволення дітей таки змусили її залишитись на Волині аж до кінця літа¹³⁶.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. у Галичині набуває популярності ще один спосіб відпочинку – закордонні подорожі. Зазвичай вони були своєрідним способом поєднання професійних інтересів і дозвілля. Тут треба згадати наукові поїздки львівської інтелігенції у Відень, Прагу, Загреб чи Берлін для наукових студій, підготовки до габілітації і написання кваліфікаційної праці. Найбільш поширеними вони були в середовищі педагогів вищих і середніх шкіл. Це було зумовлене співвідношенням фінансових витрат та матеріального становища* представників саме цих професійних груп інтелігенції. Крім підвищення кваліфікації, подорожі давали інтелектуалам можливість ознайомитись із зразками європейського мистецтва, архітектури, культури загалом, налагодити нові знайомства. Перебування І. Франка у Відні пов'язане з підготовкою до складання іспитів та написанням дисертації для присвоєння докторського ступеня. Вибір столиці Австро-Угорської імперії був зумовлений менш політизованим, на відміну від Львова, нейтральним до письменника ставленням з боку наукової громадськості. Хоча поїздка позначилась на фінансовому становищі родини, І. Франко за всілякої підтримки дружини (навіть за її наполяганням) таки наважився на наукову подорож¹³⁷. Письменник перебував у Відні від жовтня 1892 р. до липня 1893 р. (із перервами на Різдяні й Великодні свята). Утім, до весни 1893 р. І. Франко інтенсивно працював і вільного часу для відпочинку майже не мав. Єдиним способом дозвілля були прогулянки віденськими садами й парками. Із листування з дружиною відомо, що у травні письменник уперше побував у Пратері*, “придивлявся забавам

¹³⁶Горбатюк М. Іван Франко... – С. 196–198.

* Викладачі вищих шкіл були найкраще фінансово забезпеченою професійною групою. Наприклад, у 1880–1890-х роках звичайний професор у середньому отримував річну платню в розмірі 1,8 тис. золотих ринських. Фінансове становище викладачів гімназій було нижчим, залежало від посади і кваліфікації. Наприклад, гімназійний професор наприкінці 1890-х років отримував приблизно 1,4 тис. золотих ринських на рік, суплент (заступник учителя) – 900 золотих ринських. Детальніше див.: Мисак Н. Матеріальне становище педагогічної інтелігенції в Галичині наприкінці XIX – на початку XX ст. // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. – Львів, 2013. – Вип. 6. – С. 39–54.

¹³⁷Франко-Ключко А. Ольга Франко в правдивім світлі (Листи Івана Франка до його дружини Ольги, родом Хоружинської) // Франко-Ключко А. Для тебе, тату. – Київ: Ярославів вал, 2010. – С. 220–228.

* Пратер – велика паркова розважальна зона у Відні, головним символом якої є віденське оглядове коло. Також парк славиться численними атракціонами: ігровими майданчиками, качелями, каруселями, дзеркальними лабіринтами тощо.

народним, гойдалкам, каруселям і проч.”¹³⁸. Тоді ж І. Франко здійснив подорож до Лаксенбурга**, “де є величезний цісарський парк і замок цісаря Франца Йосифа І на острові, довкола обведений ставом”¹³⁹. Ця прогулянка викликала у письменника щире захоплення й неповторні враження.

Особливою популярністю у середовищі львівських інтелектуалів користувався відпочинок на півдні – в Італії, Хорватії, на о. Кіпр. Їхали туди за враженнями або для оздоровлення на узбережжях Середземного чи Адріатичного морів. Такий відпочинок вимагав значних фінансових витрат, тому на південь подорожувала заможна інтелігенція. Для І. Франка мандрівка асоціювалась із новими враженнями, образами, натхненням для дальшої літературної творчості. Задум окреслився давно, але наштотхувався на фінансові проблеми родини. І. Франко наважився на подорож до Італії після намовляння М. Грушевського, який, попри розбіжності в поглядах на роботу НТШ, навіть позичив письменнику гроші на поїздку¹⁴⁰. Мандрівка тривала від 5 до 17 квітня 1904 р. і охопила Венецію, Рим, Флоренцію. Чарівна краса Італії, можливість оглянути твори архітекторів і художників від античності до ХІХ ст., відвідати численні музеї, попри певні незручності***, справили на письменника незабутні враження. Особливо закарбувались у пам’яті колекції Ватиканських музеїв¹⁴¹. Та найбільше захоплення викликав “Мойсей” Мікеланджело¹⁴². Письменник навіть привіз до Львова картину із зображенням статуї та помістив її на стіні у своїй спальні. Як зауважила А. Франко-Ключко, цей витвір мистецтва спонукав І. Франка “до написання не менш величного твору – поеми “Мойсей”¹⁴³. Згодом нарис про подорож письменник під назвою “Римські враження” опублікував німецькою мовою у віденській газеті “Die Zeit”¹⁴⁴.

Дві інші подорожі І. Франка на південь, у Хорватію, пов’язані із погіршенням здоров’я (прогресував поліартрит). Першу письменник у березні 1908 р. здійснив за порадою свого лікаря Льва Коссака у відомий бальнеологічний курорт м. Ліпик.

¹³⁸ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 49. – С. 396.

* Лаксенбург – містечко у Нижній Австрії, на відстані 15 км від Відня. Відоме як літня резиденція австрійських імператорів (складається з палацового комплексу, озера та парку). Саме там народився Франц Йосиф І (1830–1916).

¹³⁹ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 49. – С. 400.

¹⁴⁰ Гирич І. М. Грушевський і І. Франко: до історії взаємин // Український історичний журнал. – Київ, 2006. – № 5. – С. 50.

** І. Франко, обмежений коштами, упродовж усієї подорожі був змушений економити – їздити поїздами 3-го класу, мешкати у дешевих готелях, скромно харчуватися. Негативне враження на письменника справила й поведінка М. Грушевського, який під час мандрівки дещо дистанціювався. Причину цього А. Франко-Ключко вбачала у фінансовому становищі професора – він був доволі заможною людиною і міг дозволити собі більш комфортні умови в Італії. Очевидно, саме це спонукало І. Франка наодинці повертатись у Відень.

¹⁴¹ Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 550.

¹⁴² Лукіянович Д. Мої зустрічі з Іваном Франком // Спогади про Івана Франка / [упоряд., вступ. ст. і прим. М.І. Гнатюка]. – Львів: Каменяр, 1997. – С. 320.

¹⁴³ Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина... – С. 62.

¹⁴⁴ Скорочено в українському перекладі цей нарис уміщено у 50-томному зібранні творів письменника. Детальніше див.: Франко І. Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 549–552.

Спонсором поїздки виступило НТШ¹⁴⁵. Перші тижні перебування у Ліпіку позитивно позначились на здоров'ї І. Франка. У листі до Л. Коссака письменник детально описав лікування й відпочинок: “п'ю йодову воду рано і пополудні чвертлітро[в]ою склянкою, по 3 або 4 склянки нараз, розуміється, з перестанками і прохом. Втирання я почав брати аж у неділю. Втирає фаховий масар... [...] Рука вже не болить, я щодня два рази вкладаю її в гарячу йодову воду тут же при джерелі, і робить мені дуже добре. [...] Я жию тут сам, у маленькім покої, хоч довкола вештаються цікаві люди...”¹⁴⁶. Однак лікування не принесло бажаних результатів, і вже у середині квітня письменник з допомогою сина Тараса повернувся до Львова¹⁴⁷.

Наступну подорож у Хорватію І. Франко здійснив навесні 1909 р. (у березні – квітні). Цього разу місцем відпочинку він обрав маленьке місто-курорт Ловран на узбережжі Адріатичного моря, куди щороку з'їжджалося чимало відпочивальників. Воно особливо славилось давньою історією, лагідним кліматом і цілющими джерелами. Задум побувати там виник у письменника ще навесні 1908 р., та втілити його зміг лише через рік. І. Франко у Ловрані продовжив лікування у відомого лікаря А. Едера¹⁴⁸. Місцевий клімат і природа припали до душі письменнику, та стан здоров'я не поліпшувався. Прикросців додавала вартість перебування на курорті й фінансова скрута І. Франка. У листі до Н. Кибальчич він з розчаруванням писав: “Мій стан у тихій і хорошій Ловрані поки що такий страшний, що мені кожної ночі грозить коли не смерть, то тяжке окалічення. Про якусь літературну роботу тут мені й думати годі”¹⁴⁹. Насправді ж яскраві враження від перебування у Ловрані надовго закарбувались у пам'яті письменника і згодом знайшли відображення в його творчості.

Так, дозвілля і відпочинок української інтелігенції Львова були дуже насиченими і різноманітними, включали традиційні форми й новації. Як інтелігентна сім'я, подружжя Франків намагалося слідувати певним відпочинковим традиціям галицького суспільства. Для них звичними були приятельські візити, гостини, відвідини кав'ярень і, безумовно, театру. Невід'ємною складовою відпочинку львівської інтелігенції стали й закордонні подорожі. З іншого боку, Франки подекуди часто самі започатковували нові традиції, що набували популярності в інтелігентних колах. Члени родини були прихильниками активного відпочинку на лоні природи, тому використовували будь-яку вільну хвилину, щоб вибратися до парку, лісу, на річку або ставок. Вони полюбили гуляти, милуватися мальовничими краєвидами, збирати гриби, ягоди, рибалити. Завдяки І. Франку на зламі XIX–XX ст. риболовля стала модним захопленням у середовищі української інтелігенції не лише Львова, а й усієї Галичини.

Улюбленим видом дозвілля Франків був сільський відпочинок. Родину цілком можна назвати зачинателями “моди” на сільський туризм. Географія такого дозвілля Франків дуже різноманітна – вона охоплювала Прикарпаття, Карпати і навіть Поділля та Волинь. Найбільшу популярність у членів родини мали гірські місцевості – Косів,

¹⁴⁵ *Франко-Ключко А.* Іван Франко і його родина... – С. 77.

¹⁴⁶ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 352.

¹⁴⁷ *Галик В.* Хорватське місто-курорт Липик у житті та спадщині Івана Франка // *Історична панорама: зб. наук. статей. Спеціальність «Історія».* – Чернівці, 2011. – Вип. 13. – С. 39–40.

¹⁴⁸ *Галик В.* Зв'язки Івана Франка із хорватським містом-курортом Ловран // *Історична панорама: зб. наук. статей. Спеціальність «Історія».* – Чернівці, 2012. – Вип. 14. – С. 19–21.

¹⁴⁹ *Франко І.* Зібрання творів: у 50-ти т. – Т. 50. – С. 370.

Буркут, Криворівня. Відпочинок у селі поєднував у собі “приємне” з “корисним”, особливо для дітей. Попри радіщі, веселощі й ігри, вони знайомилися з народною культурою й побутом, плекали любов і повагу до рідного народу.

Nataliia MYSAK. LEISURE TIME AND RECREATION OF LVIV UKRAINIAN INTELLIGENTSIA IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY ON THE EXAMPLE OF I. FRANKO FAMILY

On the example of I. Franko family the article systematizes the information about the features of leisure time and recreation of Lviv Ukrainian intelligentsia. The specificity of vacation in the city and suburbs is analyzed, attention is focused on rural recreation, family's winter and summer holidays, and foreign journeys. It is clarified the nature of leisure time (friendly visits, theatre attending, hiking, water recreation, fishing, gathering berries and mushrooms, health improvement, etc.) and the areas that were the most popular within family members. The influence of the typical for Lviv intelligent environment vacation tendencies on the recreation of I. Franko family is investigated.

Keywords: I. Franko, Lviv, Ukrainian intelligentsia, family, recreation, leisure time, journey, Carpathians, Subcarpathia.

Іван ПАТЕР

ЛЬВІВ – ОСЕРЕДОК НАДДНІПРЯНСЬКОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ У 1900–1939 РОКАХ

У статті проаналізовано громадсько-політичну, культурно-просвітню та видавничу діяльність наддніпрянської еміграції у Львові як її головному осередку напередодні та в роки Першої світової війни і в міжвоєнний період.

Розглянуто працю наддніпрянців у галицьких українських інституціях, участь у студентських організаціях і боротьбі за український університет у Львові, заснування політичних організацій самостійницького напрямку, поширення та популяризацію української справи за кордоном. Описано діяльність політемігрантів у виробленні концепції щодо ролі України в контексті міжнародних відносин Центрально-Східної Європи 1914–1918 рр., розкрито їхню співпрацю з галицькими політичними чинниками з метою консолідації національних сил за відродження незалежної Української держави.

Виявлено певні розходження між галичанами та політемігрантами щодо вирішення окремих політичних проблем і водночас повне єднання в засудженні голодомору та допомозі населенню радянської України, яке голодувало. З’ясовано вплив галицького життя на піднесення національної свідомості, стремління галичан і наддніпрянців, попри їхні політичні орієнтації, до об’єднання всіх національних сил для боротьби за державну самостійність.

Ключові слова: наддніпрянська політична еміграція, Галичина, Львів, емігрантські товариства, організації.

На переломі XVIII–XIX ст. у Наддніпрянщині почалося українське відродження. Значна частина українського соціально-політичного стану ще зберігала свої почуття національно-культурної окремішності від російства. Проте в Російській імперії, на противагу Австрії, не відбувався процес демократизації суспільства, внаслідок чого жорстоко переслідуваний з 40-х років XIX ст. український рух затримався у своєму розвитку. Відомі царські укази (Валуєвський 1863 р. і Емський 1876 р.) штучно й силоміць загальмували культурний поступ українського народу, не кажучи вже про природні можливості господарського та політичного розвитку українського суспільства по той бік Збруча. Заборона російським царатом українства, переслідування і репресії проти українських громадсько-політичних діячів призвели до виїзду останніх за кордон, і вони здебільшого осідали в Галичині, зокрема в її центрі – Львові.

Проблему діяльності наддніпрянської політичної еміграції в Галичині в період 1900–1939 рр. розглядали у своїх публікаціях безпосередні її учасники – Д. Донцов, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, А. Жук, О. Лотоцький, Ю. Магалецький, М. Ковальський, О. Ковальський, І. Липовецький та ін. Радянська історіографія головно торкалася трудової еміграції, а політичній чіпляла ярлики “зрадників”, “шпигунів” і “покидьків”.

Сучасні українські історики присвятили вивченню наддніпрянської політеміграції чимало праць. Серед дослідників цієї проблеми варто відзначити І. Гирича, Л. Качмара, І. Срібняка, І. Патера, В. Трощинського, В. Портнова, М. Кучерепу, Р. Давидюк, В. Івашука, Н. Шульгату.

Серед діаспорних дослідників вивченням окремих постатей та організацій еміграції займалися М. Сосновський, П. Мірчук, М. Ливицький, В. Мартинець, Б. Кравців, С. Микита, С. Наріжний та ін.

Значне коло питань цієї проблеми висвітлено у працях польських науковців – О. Вішки, О. Колянчука, А. Хойновського, Р. Торжецького, М. Папержинської-Турек та ін.

Зазначимо, що в Австрії на початку відродження українці взагалі не мали ніяких вищих соціально-політичних верств. Тільки піднесення греко-католицької церкви на рівень інших церков, зрештою, остаточна ліквідація панщини у 1848 р. створили сприятливі умови для розвитку українського народу. Завдяки цьому, а також підмозі в 1860 р. австрійської конституційної системи та, починаючи від 1900 р., загальній демократизації Наддунайської монархії національна свідомість галицьких українців досягла цілості народних мас.

Українська інтелігенція в Росії віддавна обсервувала хід національного відродження галицьких українців, які на ґрунті загальнодержавних конституційних свобод досягли високого рівня розвитку в галузях національної школи, науки й літератури, набули значного впливу в цілому краї. Це дало їм можливість зберегти себе від денационалізації з боку культурно й політично сильніших націй – польської та німецької.

“Минули давно ті часи, – наголошував Володимир Дорошенко, – коли в Австрії український народ був аморфною етнографічною масою, тепер він організований політично й економічно і представляє вже з себе правдиву націю в повнім розумінні цього слова”¹.

Однією з перших жертв хвилі репресій російського уряду проти українського руху став Михайло Драгоманов, який вважав добу перебування України у складі Росії “пропащим часом”, що тяжко і конкретно відбився на соціальному і культурному розвитку народу². Він у 1876 р. виїхав за кордон і оселився в Женеві, щоб “за межами досягнення” далі вести українську справу³. “Женевський гурток”, який він заснував, вважають першим зародком українського соціалістичного руху, а видаваний у 1878–1882 рр. збірник “Громада” (5 томів) – першим українським політичним журналом.

Услід за М. Драгомановим, зазнавши урядових переслідувань, з Наддніпрянщини емігрували: Федір Вовк (1879) – визначний антрополог, етнограф і археолог, за участь у київській “Громаді”, оселився у Парижі, а в 1904–1906 рр. робив екскурсії в Галичині, Буковині й Угорщині разом з іншими українськими етнографами й займався антропологією; Сергій Подолинський (1877) – громадсько-політичний діяч, економіст і соціолог, за спробу організувати революційну “Молоду Громаду”; Антін Ляхоцький (1878) – драгоманівець, керував Українською друкарнею в Женеві та ін.

¹ Дорошенко В. Наукове товариство імені Шевченка у Львові. – Київ; Львів, 1914. – С. 9.

² Лисяк-Рудницький І. Погляд на український історичний процес / Історичні есе. – Київ, 1994. – Т. 1. – С. 296.

³ Library and archives Canada (LAC). – R-2297-0-3-E, Vol. 21, File 25.

Переслідуваний у Росії за своє українство, у 1891 р. покинув Наддніпрянщину й осів у Львові Пантелеймон Куліш – відомий письменник, публіцист, історик, літературний критик і громадський діяч. Тут він працював над проблемами історії України.

Серед перших політичних емігрантів у Львові варто виокремити заслуги Михайла Грушевського, вченого і громадського діяча, який у 1894 р. прийшов на кафедру історії України Львівського університету, у 1897 р. очолив НТШ і згуртував навколо нього українських учених Галичини й Наддніпрянщини та на міцних підвалинах поставив наукову роботу, зорганізувавши її на взір Академії наук⁴.

На початок ХХ ст. припадає друга хвиля наддніпрянської політичної еміграції. Вона була пов'язана з діяльністю Револьюційної Української Партії (РУП), яка мала чітку національну програму та ідеал – “одна, єдина, нероздільна самостійна Україна – від Карпат аж по Кавказ”⁵. РУП, крім свого Центрального Комітету в Києві, мала, згідно з рішеннями І з'їзду партії (1902), Закордонний Комітет у Львові, навколо якого гуртувалась українська політична еміграція, тепер значно чисельніша, ніж за часів Драгоманова⁶.

У 1900 р. у Львові було опубліковано за допомогою В. Старосольського і Є. Косевича брошуру Миколи Міхновського “Самостійна Україна”, а також “Дядько Дмитро”, “Чи є тепер панщина” та інші видання. У Львові зосереджувалися всі видавництва партії, тому він став важливим українським емігрантським осередком.

Зв'язок між революційними організаціями Наддніпрянщини та Закордонним Комітетом РУП і видавництва здійснював Дмитро Антонович (Муха). Власне він вказав дорогу до Львова для еміграції та створив тут еміграційний видавничий центр⁷.

Першими українськими політемігрантами були Євген і Катерина Голіцинські, які перебували у Львові з січня 1902 р. Вони мали партійний псевдонім “Лозенки”, а листи в Україну підписували “Сімейство”. Крім того, Є. Голіцинський ще послуговувався псевдонімом “Павловський”, а його дружина – “Лоза”. Будучи членом Закордонного Комітету РУП, К. Голіцинська проводила великий обсяг роботи, “завжди встигала і робила все з душею і акуратно”⁸.

У 1903 р. до Голіцинських приєдналися Володимир Винниченко (Деде), Маріан Меленевський (Басок), Петро Канівець (Кавун), Микола Гмиря (помер у Львові 1905 р.), Павло Крат (Розвійполе), Симон Петлюра (Святослав Тагон), Прокіп Понятенко (Сулима), Микола Порш (Чацький), Олександр Скоропис-Йолтуховський (Вишнівський), Володимир Степанківський (Коваль), Михайло Ткаченко і його дружина Наталя, яка з легкої руки І. Франка отримала псевдонім Романович-Ткаченко та ін. Перебував у Львові Михайло Русов. Згодом він виїхав на лікування до Німеччини, звідки дописував до партійних видань під псевдонімом М. Тоцький. До Львова приїздив відомий громадсько-політичний діяч Наддніпрянщини, член Української соціалістичної партії Богдан Ярошевський, відомий під псевдонімом “Конашевич”⁹.

⁴ Дорошенко В. Наукове товариство імені Шевченка... – С. 14–15.

⁵ Міхновський М. Самостійна Україна. – Вещляр, 1917. – С. 22.

⁶ Дорошенко В. Українство в Росії. – Відень, 1917. – С. 35.

⁷ Львів. Історичні нариси / ред.: Я. Ісаєвич, Ф. Стеблій, М. Литвин. – Львів, 1996. – С. 292.

⁸ Романович-Ткаченко Н. На дорозі до революції // Україна. – Київ, 1925. – Кн. 4. – С. 112.

⁹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 328. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 2.

Спочатку наддніпрянські емігранти вели досить замкнуте партійне життя і особливо не виявляли себе в суспільно-політичній діяльності. Але згодом зі збільшенням їхньої кількості, призвичаєнням до місцевих умов вони все активніше включалися у студентські страйки, боротьбу за український університет у Львові, різноманітні мітинги та демонстрації.

Дуже багато з емігрантів були студентами, яких переслідували в різних вищих школах Наддніпрянської України. Перебуваючи у Львові, вони прагнули використати можливість здобути вищу освіту. Найохочіше політичні емігранти вступали до Львівського університету, де М. Грушевський, О. Колесса, С. Дністрянський та інші професори читали лекції рідною мовою.

Одним із перших наддніпрянців-рупівців слухав їхні лекції Борис Мартос, який за дорученням Харківської української студентської громади влітку 1900 р. прибув до Львова для ознайомлення з місцевим українським громадсько-політичним життям. Тут він записався вільним слухачем до університету, де вперше почув лекції українською мовою, що справило на нього надзвичайне враження. Б. Мартос побував 14 липня 1900 р. на з'їзді українського студентства та середньошкільної молоді, на якому висували вимоги державної самостійності України та боротьби за український університет, познайомився з М. Грушевським¹⁰.

М. Меленевський після арешту 1899 р. та дворічного заслання виїхав до Львова, де продовжив своє навчання в Австрійській лісній школі. Катерина Голіцинська і Настя Грінченко були студентками, а С. Петлюра вільним слухачем філософського факультету Львівського університету¹¹.

У 1904 р. з ініціативи М. Грушевського та І. Труша у Львові засновано “Товариство прихильників української науки, літератури і мистецтва”, яке, крім об'єднання науковців, письменників і митців всіх українських земель, мало також мету ознайомлювати студентів Наддніпрянської України з рідною історією та літературою. Для цього влаштовували спеціальні курси, так звані літній університет. Того ж року вперше організовано такі курси у Львові. Головними слухачами стали львів'яни, а з Наддніпрянщини приїхало небагато: Вікторія, Ганна і Левко Чикаленки, О. Андрієвська, Д. Розов, М. Деркач, М. Дворницька, В. Дорошенко, Д. Дорошенко, Д. Шелудько, а також емігранти – Н. Грінченко та І. Липа з дружиною. На курсах навчався і Б. Ярошевський, проходячи у Львові банківську практику.

Викладачами курсів були: М. Грушевський (історія України), І. Франко (українська література), К. Студинський (відродження Галичини в першій половині XIX ст.), І. Брик (українська література), С. Томашівський (історія Угорської Русі), Ф. Вовк (українська антропология), І. Раковський (антропогенеза людини) і М. Ганкевич (огляд соціалістичного руху в XIX ст.)¹².

Заняття в літньому університеті тривали один місяць і включали загалом 90 годин лекцій, які відвідували разом 135 осіб. Спілкування з відомими вченими сут-

¹⁰ *Мартос Б.* Грушевський, яким я його знав // Український історик. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1966. – № 3. – С. 73.

¹¹ *Качмар Л.* Галичина в політичному житті наддніпрянських емігрантів на початку XX століття. – Львів, 2002. – С. 46–47.

¹² *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє-минуле (1901–1914). – Вінніпег, 1949. – С. 56.

тво поглиблювало освітній рівень і розширювало політичний світогляд слухачів. Університетські курси сприяли зближенню галичан і наддніпрянців.

У Львові наддніпрянці – учасники українських курсів – знайомилися з духовним життям українського громадянства міста. Особливо у цьому їм допомагали галицькі соціал-демократи: Лев і Микола Ганкевичі, Теофіль Мелень, Юліан Бачинський, Семен Вітик. Цікавилися наддніпрянці й науковою роботою НТШ, часто відвідували його велику бібліотеку, завідувачем якої був М. Павлик, і без будь-якої формальності могли користуватися її фондами. Найчастіше відвідував бібліотеку товариства В. Дорошенко, багато читав, робив виписки, забирав книжки додому. “Певно не передбачав він, – писав згодом Д. Дорошенко, – що доведеться йому колись вік вікувати у тім Львові й бути за бібліотекаря в тій самій бібліотеці Наукового Товариства імені Шевченка”¹³. Галичина відіграла роль бази організаційно-політичної діяльності національних сил Наддніпрянщини, спрямованої проти царського режиму в Росії.

На зламі 1904–1905 рр. на з’їзді РУП у Львові довершився розкол партії. Одна група її членів утворила Українську соціал-демократичну спілку на чолі з М. Меленевським і стала складовою РСДРП (меншовиків), інша – роком пізніше на з’їзді в Києві офіційно трансформувалася в Українську соціал-демократичну робітничу партію (УСДРП).

З вибухом першої російської революції 1905 р., а саме після Маніфесту 17 жовтня, всі політемігранти, які перебували у Львові, повернулися до праці в Україні. Найдовше залишався С. Петлюра, який переховував партійну літературу і майно політемігрантів¹⁴.

Придушення революції спричинило репресії проти українства в Росії і третю хвилю української політичної еміграції за кордон, насамперед до Галичини. Того разу еміграція була набагато чисельнішою, тривалішою і різноманітнішою, і їй судилося відіграти значну роль в українському національно-політичному житті.

Емігрантами цього періоду були здебільшого соціал-демократи: Євген Бачинський, Грицько Войташевський, Володимир Винниченко, Михайло Гаврилко, Дмитро Донцов, Володимир Дорошенко, Павло Дятлів, Андрій Жук, Олександр Мерклінг, Олекса Назаріїв, Охрім Соболев, Юрій Тищенко, Микола Троцький, Микола Чудінов, Лев Юркевич та ін. За кордон виїхали й перші українські соціал-революціонери (есери): Юрій Гаврилей, Микола Залізник, Федір Королів, кілька робітників, що свідчило про зародження в Україні нової політичної течії. Поповнювали ряди еміграції й радикал-демократи: Іполит Бочковський, Всеволод Козловський, Андрій Лисенко (брат композитора), Олекса Семенів, Вадим Щербаківський та ін.¹⁵

Хоч ця еміграція й розпорозувалася за кордоном у різних краях, все ж головним осередком й надалі залишався Львів. Тут політемігранти почувалися досить упевнено, займаючись головно громадсько-культурною діяльністю. Галичани-українці з добротою ставилися до емігрантів, старалися допомагати їм у всіх їхніх справах, офіційна влада

¹³ *Дорошенко Д.* Володимир Дорошенко // Дніпро. – Львів, 1940. – С. 120.

¹⁴ *Дорошенко В.* Революційна українська партія (РУП). 1900–1905. – Київ; Львів. – 1921. – С. 39; Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). – Ф. 1355. – Оп. 1. – Спр. 1346. – Арк. 4.

¹⁵ Визволення (Відень; Прага). – 1923. – Ч 2. – С. 32; ЦДАЛ України. – Ф. 328. – Оп. 1. – Спр. 33. – Арк. 3.

і польське громадянство також ставилися до них толерантно. О. Назаріїв, тоді студент правничого факультету Львівського університету, голова наукового гуртка у 1905–1909 рр. при товаристві “Академічна Громада”, у листі до товариша, який хотів емігрувати до Львова, так описував політичні умови життя в Галичині: “Тут навіть офіційні люди дивляться на нас “крізь пальці” і ніколи не переслідують – почасти з “патріотизму” (бо багато поляків), почасти від неможливості фізично що-небудь вдіяти”¹⁶.

У Галичині наддніпрянці працювали в українських інституціях. Наприклад, В. Щербаківський був співробітником Національного музею у Львові (1908–1910), а В. Дорошенко працював у бібліотеці НТШ, став співробітником “Записок НТШ”. Він також навчався на філософському факультеті Львівського університету, який закінчив у 1912 р., брав активну участь у культурному житті, дописував до місцевих та закордонних українських часописів¹⁷.

Галицьке життя з його завзятою національною боротьбою значно вплинуло на свідомість А. Жука, який на початках своєї еміграції працював у кооперації в Богородчанах на запрошення тамтешнього адвоката М. Новаковського. Дописи Жука в українській пресі – київській (“Рада”) і львівській (“Земля і Воля”, “Праця”, “Діло”), в яких він висвітлював свої нові враження та спостереження й виклав своє бачення і значення проблем, що стосувалися галицько-українських відносин, для української політики (галицької та наддніпрянської), відкрили йому шлях до праці в галицькій українській кооперації. В 1909 р. А. Жук став редактором двох органів Краєвого Ревізійного Союзу – “Економіст” і “Самопоміч” – і з головою поринув у місцеве життя, виявляючи ініціативу, реальний підхід до справи і велику працездатність¹⁸.

Уникаючи судового процесу, емігрував до Галичини у 1907 р. Ю. Тищенко. Спочатку під псевдонімом “Салтачинський” був службовцем страхового товариства “Дністер”, а згодом, здобувши за допомогою В. Левинського та Л. Ганкевича паспорт австрійського підданого на ім’я Павла Лаврова, влаштувався робітником друкарні НТШ. Пізніше М. Грушевський доручив Ю. Тищенку (Ю. Сірий) працю в київській редакції “Літературно-Наукового Вісника”, де він пройшов шлях від співробітника до редактора.

Наддніпрянці високо оцінювали роль Галичини в українському житті. Тому наддніпрянська громадськість на чолі з Є. Чикаленком (дав 25 тис. крб, дуже велику як на ті часи суму грошей) підтримала ініціативу НТШ і пожертвувала кошти на будівництво “Академічного Дому” у Львові по вул. Супінського, 21 (тепер вул. Коцюбинського), щоб забезпечити житлом незаможних студентів чи надати притулок емігрантам. Директором “Академічного Дому” був В. Козловський. Політемігрант Ю. Гаврилей, який працював ревізором у селянській касі, а потім редактором в одній з українських друкарень, згадуючи про своє нелегальне перебування у Львові, писав: “В Академічному Домі було багато українських політичних втікачів, завжди приходили нові, другі знову поверталися”¹⁹.

¹⁶ Качмар Л. Галичина в політичному житті... – С. 66.

¹⁷ Дорошенко Д. Володимир Дорошенко. – С. 121.

¹⁸ Дорошенко В. Людина чину. (Слів кілька про Андрія Жука) // Дніпро. – Львів, 1939. – С. 128.

¹⁹ ЦДАЛ України. – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 3502. – Арк. 1.

Багато наддніпрянських політемігрантів навчалось у Львівському університеті та відіграло значну роль у студентському житті. Так, студент-правник Павло Край (Розвійполе) за участь у студентських подіях у січні 1907 р. був заарештований. У в'язниці він разом зі студентами філософії П. Карманським, І. Крип'якевичем, студентом права О. Назаруком та іншими голодував, протестуючи проти жорстокого тюремного становища.

Студенти-наддніпрянці брали активну участь у боротьбі галичан за український університет у Львові, зокрема в організованому українськими студентами вічі 1 липня 1910 р., де мав бути вироблений план дій проти свавілля польських боївків і яке закінчилося вбивством студента-українця Адама Коцка. Поліція, звинувативши у сутичці між польськими та українськими студентами останніх, затримала близько 300 осіб, з яких 127 відправили у в'язницю. Серед них був наддніпрянець, студент філософського факультету М. Залізник, який проживав у Львові з 1907 р. Його знали як активного члена “Просвітнього гуртка” (голова І. Крип'якевич) при «Академічній Громаді», на засіданні якого виступив з рефератами про українську державність, таємні студентські організації Наддніпрящини, автора популярних книжок “Просвітні листки”, “Національна автономія”, “Король і народ”, голову “Українського студентського союзу”²⁰. Крім того, він надрукував у часописі “Молода Україна” (квітень–травень, червень–липень 1910 р.) під псевдонімом Микола Заволока статті “До боротьби” та “Українська справа і українське студентство”, в яких закликав українське суспільство докласти всіх зусиль для заснування українського університету у Львові²¹.

М. Залізник, як і О. Охримович, П. Решетило, Д. Сулик, О. Задуrowич, був визнаний Львівським краєвим судом найбільш винним у злочині, тобто у наслідках студентського віча. До цього долучали ще й покази деяких свідків²². За університетські ексцеси 1910 р. М. Залізника вислали за межі країв Державної Ради Австрії і до літа 1913 р. він перебував у Будапешті²³. М. Залізник був фактичним організатором музею, який створювало НТШ, розробив музейний каталог, а також дописував до “Діла”.

Перебуваючи у Львові, наддніпрянські політемігранти, крім роботи в різних галицьких установах, дописування до українських часописів, навчання у вищих школах, займалися відновленням розгромленого репресіями у Наддніпрянщині партійного життя. 17 липня 1908 р. у Львові засновано Закордонну групу УСДРП, до якої увійшли: А. Жук (А. Андрієнко) – секретар, В. Винниченко (Гриць), В. Степанківський (Коваль), Д. Донцов (Закопанець), О. Назаріів (Трандибол), В. Дорошенко (Немирич) та ін.

Розвиваючи українську самостійницьку думку, наддніпрянці вирішили 27 листопада 1909 р. на зборах Закордонної групи УСДРП, оскільки спроби відновлення партії ні до чого не привела, заснувати безпартійну українську емігрантську організацію у Львові, яка мала об'єднати всі розрізнені сили, незалежно від їхніх політичних позицій²⁴.

²⁰ Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях ХІХ–ХХ ст. – Львів, 2001. – С. 143–146.

²¹ Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). – Ф. 26. – Оп. 13. – Спр. 304. – Арк. 48–50.

²² Там само. – Арк. 46–48.

²³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДАК України). – Ф. 350. – Оп. 1. – Спр. 3502. – Арк. 1.

²⁴ Там само.

4–6 березня 1911 р. у Львові відбулися наради за участю А. Жука, В. Степанківського, В. Липинського, В. Кушніра – редактора “Ukrainische Rundschau” у Відні. Мета нарад – започаткувати активну політичну самостійницьку діяльність²⁵.

Наслідком цих нарад мав стати вихід самостійницького органу “Вільна Україна”, а відтак заснування відповідної політичної організації. Однак із цих планів нічого тоді не вийшло²⁶. Проте перша спроба вияву самостійницької думки не тільки не завмерла, а навпаки, далі розвивалася серед емігрантів.

Це була пропаганда так званого “Молодоукраїнства” (1912–1913), речником якого були В. Степанківський і його близький симпатик В. Кушнір. Однак “Молодоукраїнський Комітет”, який заснували у Львові на початку грудня 1912 р. В. Степанківський разом із В. Дорошенком, Ф. Королівим, М. Гаврилком, виявився таким самим недовговічним, як і група “Вільна Україна”. Не було продумано засад нової організації, не обґрунтовано її платформи, тож справа не набрала конкретних організаційних форм. “Молодоукраїнство” стало політичним явищем і заклало основу для дальшого розвитку українського політичного життя.

Політичні емігранти у здійсненні своїх задумів в інтересах української нації спробували використати міжнародну ситуацію. У разі війни вони готувалися до самостійницької акції. З вибухом балканської війни у жовтні 1912 р. з ініціативи А. Жука у Львові утворили Український Інформаційний Комітет (УІК). Він об’єднав навколо себе майже всіх українських емігрантів, які самотужки вели відповідну роботу за кордоном, а також налагодив зв’язки з деякими політичними діячами в Наддніпрянщині.

З УІК підтримував тісний зв’язок В. Липинський, який у першій половині грудня 1912 р. надіслав до нього меморіал “Про наше становище напруженої політичної ситуації в Європі”, в якому сформулював демократичні засади самостійності Української держави.

Для втілення в життя ідеї державної незалежності В. Липинський пропагував заснувати Союз українських державників – Союз визволення України, який із виникненням австро-російської війни мусив негайно розпочати агітацію за національне повстання у Наддніпрянщині, заблокуватися з тамтешніми українськими партіями на ґрунті соціальної платформи, які погодилися б підняти масовий рух за політичну незалежність України. Якщо це виявиться неможливим, то українцям, на думку В. Липинського, треба поводитися цілком пасивно, проводячи по обидва боки Збруча політичну й культурно-організаційну роботу.

А. Жук не погодився з такими судженнями В. Липинського, проте використав запропоновану ним назву – Союз визволення України (СВУ)²⁷. Необхідним стало створення нової, реальної програми для українського національно-визвольного руху, на підставі якої в разі війни можна було б піднести українське питання на вищий рівень, залучивши до неї відповідних осіб, утворити організацію. Нову програму

²⁵ Жук А. До історії політичної думки перед світовою війною // Визволення. – Відень; Прага, 1923. – № 2. – С. 34.

²⁶ Жук А. До історії української політичної думки перед [першою] світовою війною // Harvard Ukrainian Studies. The Political and Social Ideas of Vjačeslav Lypyns’kyj. – Cambridge, 1985. – N 3/4. – S. 419.

²⁷ Жук А. Як дійшло до заснування Союзу визволення України // Дніпро. – Львів, 1935. – С. 111.

мусили б сприйняти зовнішні політичні чинники, яким належало стати союзниками українців у їхніх визвольних змаганнях.

А. Жук пропонував покликати до життя загальнонаціональну, безпартійну організацію українців Наддніпрянщини, яка для реалізації державної незалежності України під час австро-російської війни мала б виступити на боці Центральних держав проти Росії.

З вибухом Першої світової війни такою єдиною організацією від Наддніпрянщини став Союз визволення України, утворений 4 серпня 1914 р. у Львові з ініціативи А. Жука (Д. Донцов – голова, В. Дорошенко – секретар, О. Назаріїв, А. Жук). Уже 5 серпня О. Назаріїв залишив організацію, натомість у її ряди прийняли М. Залізняка, а 9 серпня – М. Меленевського і О. Скоропис-Йолтуховського, які прибули до Львова з Лондона і Лозанни. Своєму постанню Союз завдячував, безперечно, ідейному впливові галицько-українського середовища, а свою діяльність у роки війни розвивав поза межами України, в таборі Центральних держав.

Союз як безпартійна політична репрезентація національно-політичних та економічних інтересів українського народу в Росії головною своєю метою проголосив державну незалежність і соборність України, виробив концепцію щодо ролі українського питання в європейській політиці. Реалізацію своїх національних цілей СВУ пов'язував із поразкою Росії у війні та поваленням царизму, внаслідок чого “на руїнах Російської імперії, цієї тюрми народів, встане Вільна Самостійна Україна”²⁸.

Про заснування Союзу А. Жук і В. Дорошенко повідомили голову Головної Української Ради (ГУР), утвореної 1 серпня 1914 р. у Львові, К. Левицького і митрополита А. Шептицького, які позитивно поставилися до цього, пообіцявши своє сприяння і підтримку діяльності організації. К. Левицькому члени СВУ відрекомендувались як австрофіли, які бажають розпаду Росії²⁹.

Уже на першому засіданні ГУР з подання І. Боберського було прийнято рішення запросити М. Залізняка на наступне засідання Ради. Союз відразу ж отримав своє представництво в ГУР, хоча до її складу не увійшов, два місяці з дорадчим голосом і був поінформованим про хід її справ³⁰. На засіданнях ГУР упродовж серпня 1914 р. завжди були присутні представники СВУ – спочатку М. Залізняк і А. Жук, а потім А. Жук і Д. Донцов.

На засіданні Ради 5 серпня 1914 р. відпоручники Союзу виклали свою політичну платформу, в якій визначили головні завдання та політичну орієнтацію організації. 15 серпня 1914 р. у “Ділі” з’явилося повідомлення про створення Союзу визволення України. В ньому зазначено, що антиросійська позиція Союзу «відповідає становищу значної частини політично активної української суспільності в Росії».

У зв’язку з російською інвазією в Галичині СВУ після одномісячного перебування у Львові переніс свій осідок разом з галицькими громадсько-політичними організаціями до Відня.

²⁸ Вістник Союзу визволення України (далі – Вістник). – Відень, 1914. – № 1. – С. 2.

²⁹ *Левицький К.* Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918. – Львів, 1929–1930. Ч. 1–3. – С. 33.

³⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4405. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 24.

У серпні 1915 р. у Львові було засноване Бюро культурної помочі для українського населення окупованих австро-німецькими військами північно-західних українських областей, тобто Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся. Очолював Бюро спочатку І. Крип'якевич, а згодом В. Дорошенко. Воно підпорядковувалося Загальній Українській Раді та Союзу визволення України і займалось організацією українського шкільництва, збиранням фондів для нього і загалом культурно-національним життям на згаданих теренах.

Наддніпрянські політемігранти брали активну участь у роботі утвореного 23 лютого 1916 р. у Львові “Комітету Союзу визволення України для помочі полоненим українцям у Галичині” (голова – Володимир Бачинський, секретар – Антін Гап’як). Зазначимо, що навесні 1916 р. на території Галичини було 8 таборів полонених наддніпрянців російської армії. Місця розташування – Львів, Долина, Стрий, Дрогобич, Белзець, Сянок, Вадовичі, Тухля. Завданням Комітету було відвідувати робітничі відділи в таборах, виявляти найбільш свідомих українців та організувати гуртки під назвами “Визволення України” або “Українська Громада”, поширювати літературу, засновувати бібліотеки, вести посередницьку діяльність під час переведення окремих полонених або цілих груп на різні курси до таборів Австрії чи Німеччини, підтримувати контакти між бранцями та Президією Союзу у Відні. Комітет звертався до різних українських інституцій щодо збору пожертвувань, книжок для ведення національно-освідомлювальної роботи серед полонених українців, що перебували в краю³¹.

Після закінчення Першої світової війни та невдачі національно-визвольних змагань почалася нова масова українська політична еміграція з Наддніпрянщини до європейських країв, зокрема до Польщі. Це були військовики, урядовці УНР, члени різноманітних громадських установ і представники інших інституцій, незалежно від рівня їхньої участі в національно-визвольних змаганнях. Однак наголосимо, що об’єднував всіх цих людей політичний характер цієї еміграції, попри їхнє соціальне становище та ідеологічні погляди.

Загальна кількість наддніпрянської політичної еміграції в Польщі, за приблизними підрахунками на 1 жовтня 1923 р., нараховувала 30 тис. осіб, у 1927 р. – 15 тис.³², а в 1934 р. – лише 10 тис. У Польщі було понад п’ятдесят осередків української політеміграції. Найчисельніші з них були в Західній Україні: Львів, Станіславів, Тернопіль, Луцьк, Рівне та ін.³³ Більшість еміграції визнавала політичну платформу УНР і тому відзначалась високою згуртованістю.

Із підписанням і ратифікацією польським сеймом Ризького мирного договору уряд Польщі заборонив політичну діяльність українських емігрантів. Вояків інтернували в табори, на нелегальне становище перейшов Державний Центр УНР, втрапивши статус уряду в еміграції. Українське посольство було замінене у квітні 1921 р. на громадсько-допомоговий Український центральний комітет (УЦК), який проводив культурно-освітню діяльність, надавав юридичну (приймав прохання емігрантів на

³¹ ЦДІАЛ України. – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 2638. – Арк. 2,7,9.

³² Вісті УЦК. – 1923. – № 1. – С. 1; 1928. – № 18–19. – С. 49.

³³ Троцинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – Київ, 1994. – С. 47.

проживання у східних воєводствах, підтверджував емігрантську належність певної особи) і фінансову допомогу емігрантам із польських урядових джерел.

УЦК протягом усього міжвоєнного періоду залишався єдиною офіційною репрезентацією політемігрантів у Польщі, підтримував тісні зв'язки з урядом. Його головна управа координувала роботу відділів та уповноважених у своїх осередках як у корінній Польщі (Варшава, Краків, Люблін, Познань, Лодзь, Торунь), так і в східних воєводствах (Львів, Станіславів, Перемишль, Рівне, Ковель, Берестя). Головою УЦК був М. Ковальський, друкованими органами – “За незалежність”, “Вісти УЦК”³⁴.

Товариство УЦК та його відділи, згідно зі статутом, склалися з дійсних членів та членів-співпрацівників, які реєструвалися у відділах, сплачували щомісячно півзлотого членських внесків, користувалися правовою та матеріальною опікою організації. У 1933 р. УЦК нараховував майже 3 тис. дійсних членів і 1,5 тис. співробітників, а загалом кількість політемігрантів, яка гуртувалась навколо організації Комітету, становила майже 11 тис. осіб³⁵.

Відділ УЦК у Львові створено на початку 1929 р. Однак середовище навколо цього відділення, на думку деяких дослідників, “від самого початку було засмічене шумовинням, накиданним через московське ДПУ, консула СРСР у Львові, а також своїми приятелями”³⁶. У такій ситуації на домагання більшості львівської еміграційної колонії і за дорученням головного управління УЦК уповноважений П. Холодний скликав 14 квітня 1929 р. надзвичайні збори відділу. Головою відділу обрали О. Кузьминського (був також керівником т. зв. “вишкільної групи” у Львові і представником генерала В. Сольського у товаристві “Луг”, у 1930 р. закінчив Львівську політехніку)³⁷. Членом відділення УЦК був також І. Шендрик – громадський діяч, колишній керівник видавничого відділу Генштабу військ УНР, заступник голови бібліологічної секції НТШ³⁸.

Львівський відділ УЦК прагнув знайти спільну мову з галицьким суспільством, сприяв поглибленню співпраці між наддніпрянцями та галичанами. Так, 29 червня 1929 р. відділ УЦК у Львові разом з місцевими громадськими організаціями провів панахиду пам'яті наддніпрянського політемігранта Є. Чикаленка, який помер у Празі.

Також силами того ж відділу 17 лютого 1930 р. в залі Музичного інституту ім. М. Лисенка у Львові влаштовано святкування з нагоди 14-ї річниці проголошення державної самостійності УНР. Участь в акції взяли посол до польського сейму О. Луцький і значна кількість місцевого громадянства³⁹.

У лютому 1930 р. відбулися загальні збори відділу УЦК у Львові, де обрали нове правління. Головою залишився О. Кузьминський, який обіймав цю посаду аж до початку Другої світової війни⁴⁰. Зазначимо, щодо кількісного складу відділу УЦК у Львові, то тут думки дослідників розходяться, є різні показники – 169 осіб у 1934 р. і 37 членів у 1935 р. Однак, незважаючи на кількісний склад Львівського відділу

³⁴ *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce: 1920–1939. – Toruń, 2005. – S. 38.

³⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 580. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 78–79.

³⁶ *Wiszka E.* Emigracja ukraińska w Polsce... – S. 431–432.

³⁷ Тризуб (Париж). – 1929. – № 49. – С. 30; № 19–20. – С. 42.

³⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 369. – Оп. 1. – Спр. 25. – Арк. 21.

³⁹ Діло (Львів). – 1930. – 26 лютого.

⁴⁰ Тризуб. – 1930. – № 4. – С. 27–28.

УЦК, він у своїй роботі “спеціально дбав про збереження культу Головного Отамана С. Петлюри у Галичині” через відповідні репрезентаційні академії⁴¹.

Наголосимо, що взаємовідносини між галичанами і наддніпрянськими політемігрантами протягом 1920-х – першої половини 1930-х років мали суперечливий, упереджений характер. Галичани закидали наддніпрянцям полонофільство, не могли пробачити українсько-польської квітневої угоди 1920 р., вважали менш розвинутою їхню політичну культуру, натомість наддніпрянці дорікали галичанам за їхній національний сепаратизм. Однак уже зі середини 1930-х років не було такого різкого галицько-наддніпрянського протистояння, як на рубежі 1920-х.

Показовими стали щорічні публічні вшанування наддніпрянською еміграцією відділів УЦК пам’яті С. Петлюри у формі панахид і академій. Так, 2 червня 1936 р. у Львові проведено академію на честь С. Петлюри. Такі заходи відбувалися також у Станіславові, Тернополі та інших галицьких містах із залученням місцевої влади і певної частини місцевого населення та громадських організацій, що свідчило про зміну поглядів деяких галицьких українців щодо постаті С. Петлюри внаслідок проведення УНДО т. зв. політики нормалізації. У 1936 р. під час обходів 10-х роковин від дня смерті С. Петлюри часописи “Діло” (особливо І. Кедрин намагався сформувати в галицькому суспільстві образ С. Петлюри та петлюрівців як постатей, що відіграли свою історичну роль у боротьбі з Московщиною), “Свобода”, “Неділя”, “Нове село”, “Народня справа”, “Шлях нації”, “Літопис Червоної Калини” підтримували думку про загальнонаціональне значення цих заходів.

Проте частина галицької преси зайняла щодо постаті Головного Отамана відверто ворожу позицію. Не дивно було, що такі погляди поширювала комуністична преса. Але вражали католицькі видання (“Український бескид”, “Нова зоря”), які дискредитували визвольні змагання наддніпрянців і, зокрема, постать С. Петлюри. Особливо відзначався цим редактор “Нової зорі” О. Назарук, який сам колись керував управлінням преси та пропаганди в уряді УНР.

Незвичайний резонанс в окремих груп галичан викликала участь галицьких старшин у відзначенні 31 травня 1936 р. у Львівській опері 10-х роковин загибелі С. Петлюри. Відомий організатор спортивного життя у Галичині С. Гайдучок писав: “Великий шум вчинили «емігранти» довкола 10-ліття смерті Петлюри. Дались до цього втягнутися і галицькі старшини, забуваючи про військову честь, бо ще й тепер той самий пан Доценко, що організував обід, плюнув їм в лице, видрукуювши тому рік в своїй книзі “Зимовий похід”, що галичани – це бувші зрадники”⁴². Хоча ставлення західноукраїнської еліти до особи С. Петлюри зазнало певних змін, проте погляди галицького суспільства щодо цієї постаті й надалі залишалися неоднозначними.

Несприйняття петлюрівців у Галичині підтверджував й А. Жук у листі від 27 липня 1936 р. до А. Лівницького, вважаючи його погляд на добрі відносини між галичанами та УНР хибним і шкідливим. Як приклад він також наводив вшанування пам’яті С. Петлюри у 10-ту річницю його загибелі. “Цьогорічні поминки по Петлюрі, – писав Жук, – показали, що до такої ідилії, яку Ви собі намалювали, дуже далеко. Коли з боку і здалека дивитися, то ніби все було добре, але в дійсності показалося, що все,

⁴¹ Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919–1939. – Київ, 1999. – С. 96.

⁴² ЦДАЛ України. – Ф. 366. – Оп. 1. – Спр. 13. – Арк. 44.

що на вні робилося, не відповідало внутрішньому уособленню широкого загалу – і до покійного С.В. (Петлюри) і до його наслідувателів”⁴³.

У Львові з 22 червня 1921 р. (спочатку в Тарнові) дислокувався Партизансько-повстанський штаб на чолі з Ю. Тютюнником, який підготовляв II Зимовий похід, метою якого було скоординувати повстанські дії і привести до повалення радянського режиму в Україні. Однак цей похід закінчився трагедією під базаром 23 листопада 1921 р.

На початку червня 1921 р. для допомоги наддніпрянським політемігрантам при Українському горожанському комітеті (УГК), який постав у Львові в грудні 1918 р. після відходу української влади і мав репрезентувати українське населення перед польською окупаційною владою та надавати допомогу потерпілим від воєнних дій полоненим і в’язням, було утворено Наддніпрянську секцію.

22 липня 1921 р. відбулося засідання Наддніпрянської секції УГК, в якому взяли участь В. Дорошенко, Л. Білецький, І. Мазепа, М. Таранович, М. Садовський, Р. Лашенко – голова секції. Розглянуто меморіал про становище емігрантів (на той час у Львові перебувало 174 особи) і вирішено надавати їм та їхнім родинам матеріальну, культурно-освітню та правову допомогу, налагоджувати зв’язки з іншими організаціями, які опікувалися емігрантами⁴⁴. Такі ж секції при окружних УГК за участю самих емігрантів утворили в Тернополі, Теребовлі, Снятині, Копиченцях, Зборові, Збаражі, Скалі-Подільській та Гусятині.

Згідно з розпорядженням Міністерства внутрішніх справ Польщі від 15 липня 1921 р., усі прибулі після 12 жовтня 1920 р. емігранти з Росії та України протягом двох місяців мусили виїхати до радянських країн. Захищаючи емігрантів від примусового виселення, наддніпрянська секція 13 вересня 1921 р. подала до Львівського воєводства аргументоване прохання про дозвіл політичним емігрантам і надалі залишатися на території Галичини. У петиції зазначали, що до секції входять визначні громадські та державні діячі, які стали вимушеними емігрантами з політичних причин. До таких, зокрема, належали професор Кам’янець-Подільського університету Л. Білецький з дружиною, колишній прем’єр-міністр УНР І. Мазепа, екс-голова одного з повітових судів УНР Г. Мінченко, екс-президент апеляційного суду УНР Р. Лашенко з дружиною, колишні повітові комісари УНР Г. Денисенко та М. Таранович з дружиною, урядовець В. Дорошенко з дружиною⁴⁵.

У клопотанні стверджували про виконання секцією УГК відповідальної роботи в справі матеріальної, правової, культурної та моральної допомоги наддніпрянським емігрантам не тільки у Львові, але й через аналогічні секції при окружних відділах УГК в цілому галицькому краї⁴⁶. Зазначимо, що Наддніпрянська секція діяла аж до розпуску УГК у жовтні 1921 р.⁴⁷

Для подальшого зорганізування в Галичині 7 червня 1921 р. на зборах у приміщенні львівського робітничого товариства “Воля” наддніпрянські емігранти утворили

⁴³ ЦДІАЛ України. – Ф. 828. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 1.

⁴⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 186. – Арк. 7,28.

⁴⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 462. – Оп. 1. – Спр. 190. – Арк. 66.

⁴⁶ Там само. – Спр. 186. – Арк. 29.

⁴⁷ Павленко М. Допомога української громадськості Польщі біженцям з Великої України // Проблеми слов’янознавства. – Львів, 2000. – Вип. 51. – С. 108.

Тимчасовий комітет біженців, який на зборах 3 липня 1921 р. прийняв статут і тепер вже діяв не як тимчасова, а постійна організація під назвою Український біженецький комітет у Львові⁴⁸.

17 вересня 1921 р. комітет звернувся до Львівського воєводства з проханням затвердити статут зі зміненою назвою – замість Український біженецький комітет тепер Українське товариство допомоги емігрантам з України у Львові. 17 листопада 1922 р. дирекція поліції у Львові затвердила статут товариства. Зі самого початку товариство було під заступництвом УЦК й отримувало від нього фінансову допомогу. До товариства приєдналися діячі Наддніпрянської секції УГК, згодом тут зосередилась українська еміграція Львівського регіону та значна кількість галицьких українців, які підтримували наддніпрянців незалежно від їхніх політичних переконань і вважали головним постулатом відродження Української державності⁴⁹.

Товариство організувало широку допомогову акцію для наддніпрянських політемігрантів: матеріальну, правничу, медичну, культурно-освітню.

Спроби товариства заснувати на початку 1922 р. швейну і кравецьку майстерні закінчилися невдачею через брак фахових робітниць-емігранток. Тільки рік проіснували споживчий і театральний кооперативи. Проте діяла амбулаторія доктора І. Липи у Винниках під Львовом, надавали допомогу студентам-українцям у Галичині та за кордоном (Господарська академія у Подєбрадах)⁵⁰.

Кошти на благодійну діяльність товариства надходили від концертів В. Авраменка, виступів хорових колективів Д. Котка і “Сурми”, артистів М. Гребінецької, Т. Бесарабова, І. Туркевичівської, Г. Левицької-Крушельницької. На допомогу товариству приходили й галицькі організації – Комітет голодуючої України, Добродійний комітет українських інституцій, а також відомі громадські діячі: митрополит А. Шептицький, д-р С. Федак, В. Бачинський, О. Барвінський, Л. Ганкевич тощо⁵¹.

Про значний обсяг благодійної діяльності свідчать такі дані: у 1925 р. надано допомогу 110 особам на суму 259,5 злотих⁵². Щодо кількісного складу, то на 1 січня 1925 р. товариство нараховувало 61 члена, а на 1 січня 1926 р. – 226 осіб, з них 70 емігрантів і 167 неемігрантів.

Товариство проводило видавничу діяльність. У 1922 р. з ініціативи його члена В. Завадського розпочалося видання календаря-альманаха “Дніпро”, який виходив до 1939 р. із гаслом “Цілий дохід на добродійні цілі”. Виданням першого щорічника у 1923 р. керували Л. Білецький і В. Завадський, надалі альманах виходив за редакцією В. Дорошенка. Серед дописувачів журналу були визначні громадсько-політичні діячі: Д. Донцов, Д. Дорошенко, А. Жук, Ю. Липа, О. Лотоцький, І. Мазепа та ін. Крім поезії, белетристики, у “Дніпрі” друкували чимало аналітичних матеріалів з періоду національно-визвольних змагань, спогадів і джерел з того часу.

⁴⁸ Магалецький Ю. Десять літ “Українського товариства допомоги емігрантам з України” у Львові // Календар-альманах “Дніпро” на 1932 рік. – Львів, 1932. – С. 118.

⁴⁹ Wiszka E. Emigracja ukraińska w Polsce... – S. 426, 428.

⁵⁰ Магалецький Ю. Десять літ... – С. 118–120.

⁵¹ Там само. – С. 120.

⁵² ЦДІАЛ України. – Ф. 828. – Оп. 1. – Спр. 5. – Арк. 3.

Товариство, незважаючи на різні обставини, мало значну матеріальну і моральну підмогу з боку галицького суспільства. Його почесними членами були: Ю. Романчук, А. Шептицький, С. Федак, В. Бачинський, О. Барвінський, І. Кокорудз, Л. Ганкевич, а дійсним членом – М. Галушинський.

Про вдячність наддніпрянських політемігрантів галицькому громадянству за всебічну підмогу їхній діяльності свідчила прилюдна подяка наддніпрянців у травні 1931 р. на загальних зборах товариства⁵³. З початком Другої світової війни діяльність Товариства допомоги емігрантам з України у Львові припинилася, більшість його діячів подалася на Захід, не бажаючи працювати під більшовицьким режимом.

Під егідою товариства працював у Львові видавничий кооператив “Хортиця” (1928–1939). Він видавав щорічний календар “Дніпро”, а також друкував чимало історичної та мемуарної літератури: А. Чайковського (“Полковник Кричевський”), О. Лотоцького (“На ріках Вавилонських”), Ю. Липи (“Призначення України”), М. Ковалевського (“Під червоною Москвою”), В. Сімовича (“Листування Лесі Українки з Й. Маковесем”), повісті Ф. Дудка, спомини С. Русової та ін.

У першій половині 1930 р. у Львові утворили Товариство українських емігрантів на чолі з Ю. Магалевським, що одночасно був тоді головою Товариства допомоги емігрантам з України. У 1935 р. новоутворене товариство перейменували на Клуб українських емігрантів (КУЕ), який станом на 6 лютого 1937 р. нараховував 27 членів, серед них О. Кузьмінський, О. Доценко, М. Гикавий, С. Литвиненко, С. Корчинський, А. Жук⁵⁴. Проте конфліктні ситуації в КУЕ, які виникали через звинувачення О. Доценка в авторитарному керівництві організацією, а також несприйняття галицьким суспільством таких відносин, негативно впливали на діяльність цього об’єднання. Все це робило його вплив серед інших емігрантських організацій в Галичині та на громадське життя у краї дуже незначним.

У Львові діяв також Союз українок-емігранток, заснований 19 березня 1933 р. У 1935 р. він нараховував 30 членкинь, серед них В. Панченко (голова), Л. Дудко (секретар), В. Будньова, О. Беніова та ін. Союз допомагав жінкам-емігранткам у здобутті фахових знань, пошуку місця праці та співпрацював з іншими львівськими еміграційними організаціями.

Наголосимо, що гнітюче враження на галичан і наддніпрянських політемігрантів справив процес над Спілкою визволення України, діяльність якої сфабрикували радянські репресивні органи. Стероризовані 45 підсудних – визначні представники української культури і науки: академіки С. Єфремов і М. Слабченко, колишній прем’єр-міністр УНР В. Чехівський, педагог В. Дурдуківський, історик А. Ніковський, письменниця Л. Старицька-Черняхівська та ін. – зізнавалися у нескосних “злочинах” і каюлися за свої “провини”. Національно-свідома громадськість Західної України рішуче протестувала проти переслідувань української інтелігенції в Наддніпрянщині, вважаючи головною метою процесу дискредитацію ідеї української державності, визвольного руху та його діячів.

Наддніпрянські політемігранти взяли участь у нарадах (16 і 25 липня 1933 р.), скликаних з ініціативи Української парламентарної репрезентації (посли УНДО – С. Баран,

⁵³ *Магалевський Ю.* Десять літ... – С. 120.

⁵⁴ ЦДАЛ України. – Ф. 828. – Оп. 1. – Спр. 6. – Арк. 1.

Д. Левицький, С. Витвицький, В. Целевич, В. Мудрий та ін.) щодо “допомогової акції для погибаючих наддніпрянських братів”, тобто штучно створеного сталінським керівництвом Голодомору. Було прийнято такі ухвали: 1) розпочати негайно працю в обороні загроженого існування широких мас українського населення на Великій Україні; 2) уконституюватися у Громадський комітет рятунку України; 3) вибрати “Діловий комітет” для негайного започаткування праці. До ширшого Громадського комітету (голова – Д. Левицький), крім галичан – А. Горбачевського, о. прелата Л. Куницького, голови НТШ І. Раковського, З. Пеленського та І. Гижі, входив політемігрант М. Корчинський. До Ділового комітету (голова – В. Мудрий), крім галичан – М. Рудницької, В. Кузьмовича, о. І. Лаби, О. Радловського, входили також політемігранти – В. Дорошенко як заступник голови і А. Жук як секретар ширшого комітету⁵⁵.

У прийнятій на нараді 25 липня 1933 р. відозві “Український народе!” наголошено, що Велика Україна – найбагатший край у Європі – заморений голодом, терпить невиносимий національний гніт від більшовицького режиму, найкращих синів українського народу комуністами розстріляно, кинуті в тюрми, вислано на заслання, а населення в Україні масово голодує. Крім членів УПР, галицьких культурно-просвітніх, кооперативних, робітничих, фахових і спортивних товариств, її підписали також представники наддніпрянських емігрантських установ: від Товариства допомоги емігрантам України у Львові – А. Петренко, Ф. Дудко; від Львівського відділу Українського Центрального Комітету в Польщі – О. Кузьминський, від Львівського відділу Союзу українок-емігранток у Польщі – А. Тарановичева і Л. Доценкова.

Об’єднанню всіх українських суспільних сил мав сприяти часопис “За Україну”, який почав виходити у 1933 р. з ініціативи політемігрантів у Львові. Редакція часопису зазначала, що він служитиме справі боротьби за державну самостійність України, трактуючи її з загальнонаціональних позицій як необхідну передумову належного економічного, суспільно-політичного і культурного розвитку українського народу.

Невідкладною метою його видавці вважали “боротьбу проти більшовицької Москви, за відізвання від неї українських земель”. Вони сподівалися, що для цієї боротьби часопис об’єднає широкі кола українських політиків, економістів, істориків, культурологів⁵⁶. Вихід у світ часопису “За Україну” отримав широкий резонанс серед української громадськості Західної України і на еміграції.

Наголосимо, що у другій половині 1933 р. місцеві осередки комітетів порятунку України були створені у 41 повіті, зокрема у Львівському воєводстві – 14, Тернопільському – 12, Станіславівському – 9, Волинському – 6⁵⁷. Еміграційні Комітети допомоги голодуючим на Великій Україні були створені у Варшаві (голова Л. Чикаленко), Чернівцях (В. Залозецький), Бухаресті (В. Треппе), Празі (О. Бочковський), Брюсселі (Ю. Яковлів), Парижі (О. Шульгин), Берліні (о. П. Вергун), Вінніпегу (М. Степанішин), Нью-Йорку (О. Рев’юк)⁵⁸. Трагедія українців Наддніпрянщини не залишила

⁵⁵ Жук А. Рятункова акція для Великої України. Комітет Рятунку України // За Україну (Львів). – 1933. – №. 1–2. – С. 3–8.

⁵⁶ За Україну. – 1933. – № 1–2. – С. 1.

⁵⁷ Пануга Я. Західна Україна і Голодомор 1932–1933 років. – Львів, 2008. – С. 134.

⁵⁸ За Україну. – 1933. – № 1–2. – С. 3–4.

байдужою західноукраїнську громадськість, яка єдиним фронтом виступила на захист нації, організувала широкий протиголодовий рух у краї та за кордоном.

Улітку 1933 р. наддніпрянські політемігранти у Львові, зокрема А. Жук, ініціювали скликання Всеукраїнського національного конгресу (ВНК). Про потребу створення національного проводу на шпальтах “Діла” виступив наддніпрянський політемігрант М. Данько (М. Троцький)⁵⁹. Галицький політемігрант у США С. Демидчук висунув гасло Всеукраїнського національного конгресу⁶⁰, на яке відгукнувся діяч української еміграції в Румунії Д. Геродот (Д. Іванишин) статтею “Від слів до діла”⁶¹.

Не заглиблюючись у перебіг всієї великої підготовчої роботи щодо скликання ВНК, зазначимо, зокрема, утворення у Львові Тимчасового ініціативного комітету (Д. Левицький – УНДО, М. Стахів – УСРП та О. Назарук – УНО), проведення напружених переговорів щодо спільної конгресової акції. УНДО серед галицької суспільності, ДЦ УНР – серед еміграції та конференції українських політичних партій вели роботу та виступили з ухвалою про скликання конгресу, створення підготовчого комітету у складі двох відділів – Львівського і Закордонного. Однак організаційного оформлення ідея зібрати ВНК не отримала.

У листі до А. Жука від 20 березня 1936 р. І. Мазепа писав: “Справа Конгресу підгуляла, дякуючи нашим землякам з П’ємонту”⁶². Йшлося насамперед про спробу унормувати Українсько-польські відносини, яку розпочало УНДО, – т. зв. політику “нормалізації”. Проти цього виступили інші українські партії, що призвело до роз’єднання національних сил, і як наслідок – приреченість проведення ВНК.

Наддніпрянські політемігранти у Львові, незважаючи на певні ідейні розходження, співпрацювали з галицьким політикумом та інституціями. Д. Донцов, наприклад, повернувшись до Львова у 1922 р., очолив “Літературно-науковий Вісник” (з 1932 р. “Вісник”), редагував часопис “Заграва” (1923–1924), в якому працювали Д. Паліїв, В. Кучабський, М. Матчак і В. Кузьмович. Крім того, Д. Донцов у 1924 р. разом із С. Підгірським, Д. Палієвим, В. Кузьмовичем, К. Трояном і Ю. Шепаровичем був засновником Української партії національної роботи (УПНР), яка на консолідаційному з’їзді 11 липня 1925 р. увійшла до УНДО.

Протягом львівського періоду Д. Донцов опублікував такі праці: “Націоналізм” (1926), “Політика принципіальна і опортуністична” (1928), “Юнацтво і Пласт” (1928), “Наша доба і література” (1936), “Де шукати наших традицій” (1938).

Не висвітлюючи творчої спадщини Д. Донцова, зазначимо, що він, попри різноманітні напади як з боку ідейних противників, так і з боку інших українських політичних сил, мав значний вплив на суспільну думку галичан. Про це свідчить оперативне зведення слідчого відділу львівської поліції про його виступ 20 березня 1937 р. у залі товариства “Українська Бесіда”, на якому були присутні близько тисячі осіб, переважно молодь⁶³.

⁵⁹ Діло. – 1933. – 26 січня.

⁶⁰ Там само. – 15 липня.

⁶¹ Там само. – 22 липня.

⁶² ЦДАЛ України. – Ф. Колекція мікрофільмів № 9 із документів Архіву Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, що зберігаються в Національній бібліотеці у Львові. – Спр. 75098. – Арк. 79.

⁶³ ЦДАЛ України. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 484. – Арк. 67.

Із початком Другої світової війни, 2 вересня 1939 р., Д. Донцова разом із адміністратором “Вістника” М. Гікавим заарештувала польська поліція і відправила до концтабору в Березі-Картузській, в якому він перебував до військової поразки Польщі, після чого виїхав до Румунії⁶⁴.

В. Дорошенко, прибувши восени 1919 р. з Києва до Львова разом із сестрою Наталею, працював у бібліотеці НТШ, а з 1937 р. був її директором. У 1925 р. його обрали дійсним членом НТШ. Окрім альманаху “Дніпро”, редагував часопис “Письмо з Просвіти”, був співробітником Бібліотечної комісії “Просвіти”, активно дописував до галицьких часописів “Вперед”, “Діло”, “ЛНВ”, “Новий час”, “Світ”, “Життя й знання”.

Напевно, найплідніше працював у галицьких установах А. Жук. Повернувшись у 1930 р. з Відня, де він співпрацював із владними інституціями УНР і ЗУНР, до Львова, розпочав працю у РСУК – провідній установі організаційно-ідейного об’єднання західноукраїнських кооперацій у Галичині. Тут А. Жук очолив відділ кооперативної статистики і як кооператор тісно співпрацював з “Просвітою”, “Сільським господарем”, “Рідною школою” та ін. Як член управи “Просвіти”, підтримуючи культурно-просвітню і видавничу діяльність товариства, він всіляко сприяв поліпшенню фінансового становища цієї громадської інституції.

А. Жук разом із галицькими кооператорами Ю. Павликовським, О. Луцьким, К. Коберським, І. Витановичем читав лекції на 3–4-тижневих т. зв. “вакаційних курсах”, метою яких було поглиблення кооперативних знань для провідників кооперативного руху в гірських місцевостях. Такі курси відбувалися влітку в Косові (1935), Ямному (1936, 1939), Гребеніві (1937), Ворохті (1938).

Крім РСУК, А. Жук працював секретарем утвореного 13 червня 1936 р. Товариства українських кооператорів (голова – Ю. Павликовський)⁶⁵.

Жук був постійним дописувачем офіційних органів РСУК – “Господарсько-Кооперативного часопису” (1922–1939) і “Кооперативної республіки” (1928–1939), співпрацював із багатьма галицькими часописами, передусім з “Ділом” і “Новим часом”, публікуючи статті на суспільно-політичну тематику.

Він підтримував добрі стосунки з більшістю відомих галицьких громадсько-політичних діячів, ученими, публіцистами – К. Левицьким, Л. Ганкевичем, І. Крип’якевичем, В. Сімовичем, С. Бараном, В. Темницьким, В. Старосольським, Д. Левицьким, Р. Купчинським та ін.

Про доброзичливе і шанобливе ставлення галичан до А. Жука засвідчило вшанування 2 січня 1938 р. його 30-літньої праці як кооператора, громадського діяча і публіциста. Часопис “Діло” у кореспонденції “Вшанування 30-ліття праці редактора Андрія Жука” повідомляв: “В неділю 2 січня о 12-й годині зійшлося до “малинової салі” в будинку РСУК чимало членів Товариства [українських кооператорів], службовчик і службовців львівських кооперативних установ. З’явилися теж як гості представники деяких громадських установ і преси. Ювілейні збори відкрив короткою промовою сенатор О. Луцький. Довгий, але цікавий реферат про життя Ювілята

⁶⁴ Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини // Донцов Д. Твори. – Київ, 2001. – Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. – С. 15.

⁶⁵ Кооперативна Республіка (Львів). – 1936. – Ч. 6. – С. 242.

виголосив І. Витанович. З цього реферату довідалися учасники зборів про життєвий шлях Ювилята, повний небуденних переживань і безупинної праці”⁶⁶.

Вибух війни 1 вересня 1939 р. застав А. Жука на відпочинку у селі Дора (поблизу Яремче) на Гуцульщині. Із наближенням радянської армії до Львова почався масовий виїзд українців за Сян, на територію, окуповану німцями. Найбільше виїжджало людей, політично не заангажованих, які відчували острах перед новим режимом, натомість у краї залишилася значна кількість по-антирадянськи налаштованих громадсько-політичних діячів. Це вони робили, як зазначав А. Жук, “з почуття обов’язку не кидати рідної землі і рідного народу в найтяжчих обставинах, до останньої можливості стояти на своїх суспільних становищах”⁶⁷.

Надія значної частини української інтелігенції на мирне співіснування з новою владою скоро була перекреслена. Вже наприкінці вересня – початку жовтня 1939 р. жертвами більшовицького режиму стали лідери УНДО, УСДП, УСРП, колишні послы до польського сейму, сенатори. Серед них – Д. Левицький, К. Левицький, І. Німчук, В. Целевич, О. Луцький, І. Квасниця, П. Буняк, В. Старосольський, Р. Домбчевський та ін. Після арештів галичан багато наддніпрянських політемігрантів виїхало на Захід. А. Жук, не отримавши постійного місця праці від радянської влади та побоюючись арешту, перебрався з родиною до вже знайомого йому Відня, де проживав упродовж 1914–1930 рр.

Значну частину наддніпрянської політичної еміграції у міжвоєнній Польщі становили військові та цивільні особи, передусім інтелігенція, що було зумовлено невдачею українських національно-визвольних змагань. Львів був одним із головних осередків діяльності наддніпрянської політеміграції як на початку ХХ ст., так і в міжвоєнний період. Тут діяли емігрантські товариства, друкували пресові видання. Незважаючи на деяке упереджене ставлення галичан до наддніпрянців, все ж таки більшість із них тісно співпрацювала з галицьким політикумом, брала участь у роботі різних галицьких установ і надалі вважала своїм головним завданням боротьбу за відновлення незалежної Української держави.

Ivan PATER. LVIV AS THE CENTER OF THE DNIEPER UKRAINE’S POLITICAL EMIGRATION IN 1900-1939

The socio-political, cultural, educational and publishing activities of the Dnieper Ukraine’s emigration in Lviv as its main focus before and during the First World War and during the interwar period are analyzed.

The work of the Dnieper Ukrainians in Galician Ukrainian institutions, their participation in student organizations and struggle for the Ukrainian university in Lviv, the establishment of political organizations of independent direction, the spread and popularization of Ukrainian business abroad are considered.

The activities of political immigrants in elaborating the concept of the role of Ukraine in the context of international relations of Central and Eastern Europe of 1914-1918 are described as well as their cooperation with Galician political factors in order to consolidate national forces for the revival of the independent Ukrainian state is revealed.

⁶⁶ Діло. – 1938. – 4 січня.

⁶⁷ Жук А. За більшовиків 1939 р. // Молода нація. – Київ, 2002. – № 3. – С. 220.

Certain discrepancies between Galician and political emigrants in resolving particular political problems and at the same time full unity in condemning the famine and helping the starving population of Soviet Ukraine are considered. The influence of Galician life on the raising of national consciousness, aspiration of Galician and the Dnieper Ukraine's people, despite their political orientations, to unite all national forces for the struggle for state independence is found out.

Keywords: the Dnieper Ukraine's political emigration, Galicia, Lviv, emigrant societies, organizations.

Ігор РАЙКІВСЬКИЙ

УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ В НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ ГАЛИЧИНИ В 1928–1939 РОКАХ

Українська соціал-демократична партія (УСДП), заснована в 1899 р., намагалася поєднати національну ідею і марксизм, брала активну участь у політичному житті на Західній Україні (до 1939 р.). Після поразки української революції і відкритого переходу на прокомуністичні позиції в березні 1923 р. УСДП була заборонена польською владою на початку 1924 р. Ідейно-організаційна відбудова української соціал-демократії, що почалась із 1925 р., була завершена в грудні 1928 р. проведенням Українського соціалістичного конгресу у Львові. Відновлена УСДП боролася парламентськими методами за створення незалежної Української соціалістичної держави, виступала проти українського націоналістичного підпілля, мала взаємини з польськими та єврейськими соціалістами. У 1930-х роках УСДП тричі була учасником процесів консолідації легальних українських партій національно-державницького спрямування в Польщі, що періодично виникали під впливом низки внутрішніх і зовнішніх чинників. У передвоєнне десятиліття криза демократичних сил, наростання авторитаризму в різних формах по всій Європі негативно позначилися на суспільних впливах УСДП, як і взагалі соціал-демократії в Другій Речі Посполитій.

Ключові слова: Українська соціал-демократична партія (УСДП), Львів, Галичина, міжвоєнний період.

Помітне місце в політичному житті Другої Речі Посполитої займав соціал-демократичний рух, до якого належала Українська соціал-демократична партія (УСДП). Вона виникла в 1899 р. на початку оформлення партійної структури українського політичного руху в Галичині¹ і протягом сорока років, до встановлення в краї партійно-тоталітарного режиму в 1939 р., активно відстоювала національні та соціальні права українських робітничих мас, намагалася поєднати національну ідею і соціалізм марксистського зразка. Основною соціальною базою УСДП було національно свідоме українське робітництво, тоді як у складі найвищого партійного керівництва переважала інтелігенція – відомі адвокати Л. Ганкевич, В. Старосольський, В. Темницький та ін. УСДП мала давні взаємини з польською соціал-демократією, що на початку ХХ ст. у межах соціал-демократичного руху в Австро-Угорщині, а після 1918 р. – у складі Другої Речі Посполитої залежали від стану польсько-українських

¹ Тут і далі під Галичиною маємо на увазі східну історичну Галичину в межах колишньої Габсбурзької монархії. У міжвоєнний період після падіння ЗУНР Східна Галичина під владою Другої Речі Посполитої поділялася на Львівське, Станіславівське і Тернопільське воєводства, що загалом збігається з адміністративно-територіальними межами сучасних Львівської, Івано-Франківської і Тернопільської областей України.

стосунків. Цікава й відносно маловідома для істориків сторінка в діяльності української соціал-демократії – десятиліття перед початком Другої світової війни² – стала предметом дослідження нашої статті.

УСДП взяла активну участь у боротьбі за національно-державну незалежність України на уламках Росії та Австро-Угорщини після Першої світової війни. Соціал-демократи виявили поступливість і вміння йти на компроміс з іншими українськими партіями Галичини в процесі формування органів державної влади новоствореної Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). До 22 січня 1919 р., коли була урочисто проголошена в Києві злука ЗУНР з Українською Народною Республікою (УНР), УСДП підтримувала галицький уряд (зокрема, до нього входив соціал-демократ А. Чернецький, а один із лідерів партії С. Вітик з листопада 1918 р. очолював Дрогобицьку повітову раду). Після січня 1919 р. УСДП зайняла опозиційне становище до владних структур Західної області УНР (ЗОУНР, офіційна назва ЗУНР від злуки до розриву між двома українськими урядами в кінці 1919 р.). Галицькі соціал-демократи виступали за створення єдиного соціалістичного уряду в Україні, підтримували діяльність соціалістичних урядів Директорії УНР, а до їхнього складу в 1919 р. – на початку 1920-х років входили діячі УСДП В. Темницький, О. Безпалко, В. Старосольський, С. Вітик (очолював міністерство в справах ЗОУНР). УСДП підтримала курс С. Петлюри на польсько-українське зближення, але рішуче засудила квітневий 1920 р. Варшавський договір, за яким Західна Україна відходила до Польщі³.

На середину 1920 р. УСДП, зневірившись у політиці УНР і ЗУНР, остаточно розірвала зв'язки з двома українськими урядами, партія не мала виразної політичної орієнтації. Водночас ще з осені 1918 р. УСДП вступила в серйозний конфлікт з ідейно близькою партією в польському політичному таборі – Польською партією соціал-демократичною Галичини і Сілезії, що в 1919 р. була реорганізована в Польську партію соціалістичну (ППС). Обидві партії в австрійський період входили на автономних правах до складу Соціал-демократичної робітничої партії Австрії, яка поділялась на національні секції. Посли від українських і польських есдеків були членами об'єднаного Соціал-демократичного клубу в австрійському парламенті. В умовах Першої світової війни і наближення розпаду Австро-Угорщини українські й польські соціал-демократи стали по різні боки збройного конфлікту між двома народами. Польські соціалісти очолили перші уряди Другої Речі Посполитої, тоді як УСДП підтримала національно-демократичну революцію в Галичині, повстання

² Обрана тема викликала інтерес кількох дослідників, див.: Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 1995. – 67 с.; Його ж. Взаємини українських соціал-демократів Галичини з Польською партією соціалістичною в Другій Речі Посполитій // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія. – Київ, 2003. – Вип. 62. – С. 46–54; Жерноклеєв О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. Політичні біографії. – Київ, 2004. – 283 с.; Koko E. Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy w okresie międzywojennym (1918–1939) // Ukraińska myśl polityczna w XX wieku. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. – Kraków, 1993. – Z. 103. – S. 125–141 та ін.

³ Райківський І. Галицька соціал-демократія в Українській революції 1917–1920 років // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітний краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 1998. – № 2. – С. 44, 49, 51.

у Львові 1 листопада 1918 р., а її представники увійшли до уряду ЗУНР націонал-демократа К. Левицького. Щоправда, у складі обох партій були діячі, які закликали до польсько-українського порозуміння і союзу в боротьбі проти російського імперіалізму (М. Ганкевич, А. Гауснер та ін.)⁴.

З вибухом польсько-української війни 1918–1919 рр. будь-які офіційні контакти між двома партіями практично припинилися. Лідери УСДП рішуче відкидали автономістські проекти для Східної Галичини, запропоновані польськими соціалістами (М. Недзялковським, Т. Голувком та ін.) на початку 1920-х років для пошуку прийняттого компромісу в національному питанні. У партійній газеті “Червоний прапор” УСДП дорікала польським соціалістам за те, що “йдуть проти нас, називаючи кожний наш виступ в обороні прав українського народу націоналізмом, шовінізмом”⁵. Польсько-українська війна з усім трагізмом продемонструвала ілюзорність тези про інтернаціональну солідарність робітничого класу в боротьбі за соціалістичні ідеали. Однак УСДП не виключала можливості порозуміння польського та українського робітництва, керуючись марксистським, соціально-класовим світоглядом, який намагалася поєднати з підтримкою ідеї національної державності. “Йдім з поміччю польським робітникам, освідомлюймо їх, – писала газета УСДП “Вперед”, – бо інтереси ... одні: повалити панування буржуазії”. Було прямо сказано, що український народ “є робочим народом” і має на меті визволитися з-під влади чужоземних капіталістів під гаслом “Пролетарі єднайтеся!”⁶.

В умовах політики “українізації” на радянській Україні на початку 1920-х років, що стала привабливим контрастом до політики урядів Польщі в українському питанні, соціал-демократи поступово стали на прорадянські позиції. Вони вбачали в Українській Соціалістичній Радянській Республіці (УСРР) основу для будівництва незалежної держави з соціалістичним ладом на етнічних українських землях. Симпатки радянської України почали масово вступати до УСДП (бо інші українські партії – Українська народно-трудова партія та Українська радикальна партія – підтримували до 1923 р. еміграційний уряд ЗУНР) і, як слушно зауважив радикал М. Стахів, “здобули в ній більшість”⁷. Газета УСДП “Земля і воля” писала: “одним із головних чинників, що звернули орієнтацію на радянську Україну – це, безперечно, українізація ... Вона сильно захитала позиції націоналістів ... що, мовляв, Україною правлять московські комуністи”⁸. Витоки пробільшовицької орієнтації УСДП під тиском знизу А. Чернецький вбачав у тому, що галицькі соціал-демократи, які “вивчали соціалізм зі західноєвропейських джерел” і “зростали в масових демократичних соціалістичних партіях Заходу, ... не знали психіки [насправді “імперіалістичної” – І. Р.] московських большевиків”⁹.

⁴ Райківський І. Взаємини українських соціал-демократів Галичини... – С. 46, 47.

⁵ Наші завдання під сучасну хвилю // Червоний прапор (Перемишль). – 1919. – 1 травня.

⁶ Пролетарі єднайтеся! // Вперед (Львів). – 1918. – 31 грудня.

⁷ Стахів М. Проти хвиль. Історичний розвиток українського соціалістичного руху на західних українських землях. – Львів, 1934. – С. 121.

⁸ Небезпека // Земля і воля (Львів). – 1924. – 20 січня.

⁹ Чернецький А. Спомини з мого життя. – Лондон, 1964. – С. 63.

Після партійної наради 14–15 січня 1922 р. у Львові, на якій УСДП вперше офіційно поставила вимогу возз'єднання західноукраїнських земель з радянською Україною й утворення “об'єднаної суверенної робітничо-селянської України”, ліво-радикальна еволюція посилилась. У травні 1922 р. в Головній управі УСДП відбувся розкол, від керівництва було усунуто діячів “правиці” – голову партії Л. Ганкевича, П. Буняка та І. Квасницю. Колишні лідери УСДП В. Темницький, В. Старосольський, О. Безпалко, С. Вітик, М. Ганкевич та деякі ін. на початку 1920-х років з різних причин опинилися поза партійною організацією. УСДП як партія європейського соціал-демократичного напрямку вступила у стадію глибокої ідейної та організаційної кризи, якою скористалась нелегальна Комуністична партія Східної Галичини (КПСГ, з 1923 р. – Компартія Західної України, КПЗУ), т. зв. комуністи-“васильківці”¹⁰. Під гаслом проголошеної Комінтерном тактики “єдиного робітничого фронту” вони ще з 1921 р. проникали в соціал-демократичні організації й оволодівали керівними структурами, а з середини 1922 р. розгорнули акцію щодо відкритого захоплення партії¹¹. Перехід УСДП на комуністичні позиції завершив VI з'їзд 18 березня 1923 р. у Львові за участю 52 делегатів і 18 гостей, рішення якого підтримало 50 делегатів проти двох¹².

Після VI з'їзду УСДП фактично перетворилася в легальну прибудову КПСГ-КПЗУ. У грудні 1923 р. Міністерство внутрішніх справ Польщі постановило “ліквідувати УСДП на території всієї держави у зв'язку з виразно комуністичним напрямком діяльності як самої партії, так і організацій і товариств ... під її впливом”, ліквідаційна акція відбулася 30 січня 1924 р. Українська соціал-демократія, як писав політичний діяч С. Літній, “дарма, що має за собою ... тридцятилітню історію, цілком зійшла зі сцени суспільного життя”¹³. Колишнє керівництво УСДП з 1925 р. підтримувало ідейно-організаційну відбудову партії, що здійснювалася через просвітницьку діяльність у робітничому середовищі, зокрема заснування культурно-освітнього товариства “Робітнича громада” (статут затверджений наприкінці 1925 р.), щомісячної газети “Вперед!” у Львові в червні 1926 р. Соціальна база української соціал-демократії поступово розширювалася, що дало змогу 5 грудня 1927 р. створити “прообраз” УСДП – Українську соціалістичну групу “Вперед”. Вона виступила як політична організація і разом з Українською соціалістично-радикальною партією (УСРП, виникла на ґрунті УРП в 1926 р.) взяла участь у парламентських виборах 1928 р., утворивши Блок українських соціалістичних селянських і робітничих партій на платформі “За землю і волю”¹⁴.

¹⁰ Комуністи-“васильківці” – діячі КПСГ-опозиційної на чолі з Й. Кріліком (Васильківим). Виступаючи за інтернаціональну єдність робітників і селян у революційному русі, соціалістичну революцію в Польщі, обстоювали організаційну самостійність партії, були за приєднання Галичини до радянської України у складі Союзу РСР.

¹¹ Детальніше див.: Райківський І. Перехід галицької УСДП у комуністичний табір на початку 1920-х рр. // *Komunizm: system – ludzie – dokumentacja. Rocznik naukowy.* – Lublin, 2015. – № 4. – С. 31–52.

¹² Райківський І. Ліворадикальна еволюція УСДП (1920–1924 рр.) // *Вісник Прикарпатського університету. Історія.* – Івано-Франківськ, 1999. – Вип. II. – С. 117, 118.

¹³ Літній С. “Вперед” чи назад в багно соціал-угоди? – Львів, 1926. – С. 3.

¹⁴ Див.: Райківський І. Ідейно-організаційна відбудова УСДП у Галичині (1925–1928 рр.) // *Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спеціальний випуск II.* – Дрогобич, 2015. – С. 116–128.

На виборах до польського парламенту в березні 1928 р. виборчий блок УСРП-УСГ “Вперед” обрав дев’ятьох послів до сейму й одного до сенату, за нього проголосувало понад 270 тис. осіб, що становило “майже третину всіх визнаних українських голосів”¹⁵. Блок отримав представництво в парламенті у шести виборчих округах¹⁶. Згідно з даними польської офіційної статистики в округах Галичини (№ 48–55), українці одержали 922 тис. голосів, тоді як на користь поляків було подано 815 тис. голосів. Зрозуміло, на результатах виборів позначився адміністративний тиск Польської держави, але навіть за умов зловживання владних структур на виборах 1928 р. блок УСРП-УСГ “Вперед” посів друге місце серед українських політичних партій¹⁷. Однак абсолютна більшість виборців, що голосувала за список УСРП-УСГ “Вперед” у Східній Галичині, була симпатиками партії соціалістів-радикалів. Газета “Діло” повідомляла, що “голоси її [УСГ “Вперед” – *I.P.*] симпатиків потонули в морі радикальних голосів ...”¹⁸. До парламенту не увійшов жоден діяч групи, який займав у блоці другорядні позиції. Серед дев’яти послів у сеймі від УСРП сім були членами партії (Л. Бачинський, О. Когут, Д. Ладика, М. Рогоцький, П. Шекерик-Доників, К. Стефанів, С. Жук) та два – безпартійні (І. Власовський і В. Зубрицький)¹⁹.

Щоправда, в травні 1930 р., після смерті голови УСРП посла Л. Бачинського, депутатом сейму став соціал-демократ В. Темницький²⁰. В обширному інтерв’ю газеті “Robotnik” у Варшаві, друкованому органу польських соціалістів, він наголосив, що співпрацюватиме на парламентській арені з представництвом ППС, адже стосунки між двома партіями “стають щораз ближчими”. У 1930 р. українські соціал-демократи вперше під польською владою святкували 1 травня як день міжнародної солідарності трудящих “спільно з польськими товаришами”. “ППС – єдина сила, яка чесно бореться за демократію в Польщі. Тому в цій боротьбі мусимо йти разом, пліч-о-пліч”²¹. У розумінні В. Темницького УСДП з особливою силою повинна боротися “за демократію і проти диктатури”, бо “українські робітники тільки у випадку збереження демократичного устрою” в державі зможуть вибороти для себе “певні політичні й суспільні права”. Саме у ставленні до демократії один із лідерів УСДП вбачав ключову відмінність між українськими еседеками і націоналістами: обидві політичні сили виступали за незалежність України, але останні, на відміну від соціал-демократів, ігнорували боротьбу за демократію, мали радикальні методи діяльності²². Однак В. Темницький не зміг розгорнути парламентську діяльність, бо в серпні 1930 р. польський сейм був розпущений.

¹⁵ Макух І. На народній службі. Спогади. – Київ, 2001. – С. 367.

¹⁶ Державний архів Івано-Франківської області (далі – Держархів Івано-Франківської обл.). – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 579. – Арк. 12.

¹⁷ Мішук М. Українська радикальна партія – Українська соціалістично-радикальна партія: ідеологія, організація, політика (1918–1939 рр.). – Івано-Франківськ, 2016. – С. 126.

¹⁸ Українська соціальна демократія перед реституцією // Діло (Львів). – 1928. – 27 вересня.

¹⁹ Мішук М. Українська радикальна партія... – С. 126.

²⁰ Громадський голос (Львів). – 1928. – 15 березня. – С. 7; Feliński M. Ukraińcy w Polsce odrodzonej. – Warszawa, 1931. – S. 60.

²¹ Pierwszy poseł ukraińskiej socjalnej demokracji w Sejmie Rzeczypospolitej // Robotnik (Warszawa). – 1930. – 24 maja.

²² Ibid.

Після березневих 1928 р. парламентських виборів УСГ “Вперед” активізувала підготовку до скликання партійного з’їзду. З ініціативою його проведення, за свідченням Л. Ганкевича, виступили соціал-демократи в Дрогобичі, Стрию, Долині, Калуші та Перемишлі²³. Платформу УСДП в загальних рисах ще до з’їзду з’ясував секретар УСГ “Вперед” І. Квасниця. “Головним завданням нашої партії, – заявив він, – є боротьба за незалежність українського робітничого руху ... на основах західноєвропейського соціалізму. Стоїмо на становищі самостійної Української Соціалістичної Республіки, а засоби, що ведуть до здійснення того ідеалу, бачимо в освідженні мас і пропаганді”²⁴. На з’їзді УСДП – “Український соціалістичний конгрес”, що відбувся у Львові 8–9 грудня 1928 р., зібралось 72 делегати з багатьох міст і сіл Галичини: Львова, Дрогобича, Борислава, Стрия, Перемишля, Добромилля, Болехова, Долини, Калуша, Станіславова, Надвірної, Золочева та ін.²⁵. Відкриваючи засідання, Л. Ганкевич наголосив, що УСДП від 1899 р. “аж до розпаду партії 1923 р. вірно і чесно несла прапор визволення українського пролетаріату”. Він піддав критиці діяльність як українських “буржуазних” партій, зокрема Українського національно-демократичного об’єднання (УНДО), так і комуністичних (КПЗУ, “Сельроб”), акцентував на потребі взаємодії УСДП з УСРП, незважаючи на ідейні розходження між партіями²⁶.

Від імені УСДП Л. Ганкевич стверджував: “Нашою метою є український соціалізм і незалежність українського робітничого руху, ... з’єдинена Українська соціалістична республіка в сім’ї вільних соціалістичних республік інших народів”²⁷. У доповіді “Проект програми і організаційного статуту” В. Темницький 8 грудня 1928 р. різко засудив політику російських більшовиків, бо шляхом насилля “не можна насадити нового ладу”, “на Радянщині до справжнього соціалізму дуже далеко”. Однак, вбачаючи в УСРР основу для будівництва української державності, він виступив “проти усякої інтервенції на радянській Україні з якого-небудь боку”. Найбільш “болючим” питанням доповідач назвав “відношення до соціалістичних партій інших народів”, зокрема брак належної співпраці з ППС після 1918 р., адже “як партія класова” УСДП мусить стати учасником міжнародного робітничого руху²⁸. Очевидно, діячі УСДП мали надію на порозуміння з польськими соціалістами. На засіданні 9 грудня, підводячи підсумок дискусії на з’їзді з політичного питання, В. Темницький ствердив, що на радянській Україні через насилля, “револьверами” повалений капіталізм і “заведено ними новий лад. А це належало завести, як казав Маркс, еволюційно”. Водночас УСДП не повинна “поборювати, але критикою справити соціалістичне будівництво на Україні”²⁹.

Доповідь І. Квасниці “Сучасне політичне становище і український пролетаріат” охарактеризувала зміст історичного моменту як “період стабілізації капіталізму”.

²³ Наші соціалісти про себе. Відновлення УСДП (Що говорить про УСДП її голова д-р Лев Ганкевич) // Діло. – 1929. – 13 січня.

²⁴ Українська соціальна демократія перед реституцією // Діло. – 1928. – 27 вересня.

²⁵ У конгрес // Вперед. – 1929. – 20 січня.

²⁶ Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 470. – Арк. 1, 2.

²⁷ Ibid.

²⁸ ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 470. – Арк. 3; У конгрес // Вперед. – 1929. – 20 січня.

²⁹ ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 470. – Арк. 10.

Посилення наступу панівних верств суспільства на робітництво останнім часом призвело до таких суспільних явищ, як “фашизм, мілітаризація суспільного життя і зріст реакції”. Зупинити цей наступ могла тільки інтернаціональна єдність пролетаріату, розбитого “на дві ворожі частини” – II і III Інтернаціонали³⁰. Політична резолюція з’їзду закликала робітників-українців до боротьби “проти всіх форм капіталістичного ладу”, що було можливим “через пролетарське об’єднання”, хоч соціал-демократи піддали критиці обидва Інтернаціонали. УСДП обстоювала незалежність “Української республіки” з соціалістичним ладом. Не погоджуючись “із централістичними зусиллями і диктатом Москви”, “український пролетаріат мусить стояти в обороні радянської України, вважаючи, що її упадок погрожує поворотом до влади чорної реакції, яка не побоїться вернути до давніх царських метод супроти українського народу”³¹.

У промові “Професійні організації” Р. Скибінський виступив за активізацію роботи УСДП у робітничих профспілках, єдність класового професійного руху. Він визнав, що українські соціал-демократи ширили свою діяльність серед промислового робітництва і “не є ... в стані опанувати села”³². З’їзд закликав робітництво до створення автономних українських профспілок у складі “існуючих професійних організацій” у Польщі³³. Головою партії делегати обрали Л. Ганкевича, до складу Центрального комітету (ЦК) увійшли В. Старосольський, П. Буняк, В. Темницький, І. Квасниця та ін.³⁴. Отже, грудневий 1928 р. з’їзд завершив відбудову УСДП, підкресливши “яскравий ідеологічний зв’язок теперішньої партії з давньою [до переходу в комуністичний табір – *І. Р.*]”³⁵. Л. Ганкевич наголосив, що делегати з’їзду робили застереження щодо вступу до II-го Інтернаціоналу, але жоден із них не підтримав приєднання партії до III-го, Комуністичного Інтернаціоналу. Однак, за його словами, “нема найменшого сумніву, що скорше чи пізніше УСДП приступить до одного з Інтернаціоналів”. Очевидно, йшлося про Соціалістичний Робітничий Інтернаціонал. Соціал-демократи виступили за співпрацю з іншими соціалістичними партіями, передусім з польськими соціалістами (ППС) та УСРП, бо “інші українські партії є або буржуазні, або комуністичні, і з ними УСДП не може співпрацювати”³⁶.

Відбудова УСДП була завершена на зламі 20–30-х років ХХ ст., що стали руйнівними в політичному житті Речі Посполитої, як і всієї Європи, де поступово поглиблювалася криза парламентсько-демократичної системи. Реакцією на цю кризу стала загроза тоталітаризму, фашизму, що найбільш повно виявилася в Німеччині з приходом до влади А. Гітлера в 1933 р. Націонал-соціалістична робітничая партія Німеччини з метою територіального перерозподілу світу розгорнула підготовку до нової світової війни. Праві сили профашистської орієнтації набули значної підтримки в деяких країнах. Іншим виявом тоталітаризму в передвоєнне десятиліття була сталінська модель суспільного устрою в СРСР, що почала утверджуватися з кінця

³⁰ У конгрес // Вперед. – 1929. – 20 січня.

³¹ Ibid.

³² ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 470. – Арк. 11, 12.

³³ У конгрес // Вперед. – 1929. – 20 січня.

³⁴ ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 470. – Арк. 14.

³⁵ Відновлення УСДП // Діло. – 1929. – 25 січня.

³⁶ Наші соціалісти про себе. Відновлення УСДП // Там само. – 13 січня.

1920-х років. Масові репресії партійно-тоталітарного режиму Й. Сталіна охопили різні верстви суспільства, на радянській Україні насамперед національно свідому українську інтелігенцію і селянство, що знайшло відображення в погромі “українізації” і голодоморі 1932–1933 рр. Політичний курс радянського керівництва передбачав експорт революції в інші країни. Народи світу реально постали перед загрозою зіткнення двох тоталітарних систем.

Тенденція до обмеження демократичних інститутів набула розвитку в Другій Речі Посполитій. Після державного перевороту в 1926 р., легалізованого парламентом, до влади прийшов Ю. Пілсудський, що встановив авторитарний режим “санації”. Світова економічна криза 1929–1933 рр. сильно вдарила по Польщі й радикалізувала суспільні настрої. Новостворена Організація українських націоналістів (ОУН), що виникла на ґрунті Української військової організації (УВО) в 1929 р., спрямувала свої зусилля на радикальну боротьбу проти польської влади у Східній Галичині, за незалежність України. Влітку 1930 р. ОУН розгорнула “протестаційну акцію”, що вилилась у хвилю підпалів маєтків польських власників, адміністративних будинків, диверсійних акцій і т. п., з метою привернути увагу світової громадськості до українського питання в Польщі. У відповідь на дії інтегральних українських націоналістів власті провели у вересні–жовтні 1930 р. масштабну “пацифікацію”. Вона охопила сотні українських сіл, де під приводом пошуку “терористів УВО” робили обшуки, нищили майно культурно-освітніх товариств, чинили насилля над місцевими активістами національного руху, щоб залякати місцеве населення. Обмеження громадянських прав і свобод набрало сили в Польщі у 1930-ті роки³⁷.

Наростання авторитаризму в різних формах суперечило втіленню політичного ідеалу УСДП. Газета “Діло” писала про “трагедію демократії” в 1930-х роках, яку “торощать з обох сторін – і комунізм, і націоналізм”³⁸. “Демократія – це шлях до перемоги соціалізму, – визнавав часопис УСДП “Робітничий голос”. – Як пошесть, як масове божевілля поширилася серед українського громадянства ... ненависть до демократичної думки”³⁹. Радикалізація суспільних настроїв завдала сильного удару по соціал-демократії, що намагалася, за словами газети “Діло”, поєднати “вірність світоглядів патріотично-національному та соціально-інтернаціональному”⁴⁰. В основу своєї ідеології УСДП послідовно ставила “соціалізм, демократію та український патріотизм як три рівнорядні чинники...”⁴¹. УСДП, намагаючись поєднати національну ідею і марксизм, зазнала критики як комуністичного, так і національно-державницького табору. І. Квасниця справедливо зауважив: “Поборюють нас з усіх боків”⁴². “З одного боку, «б’ють» нас націоналісти, – писав П. Буняк, – бо не хочемо (й не будемо!) розбивати одноцілого професійного руху, а з другого боку, «б’ють» ... «ліві», бо

³⁷ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. – Львів, 2002. – С. 469, 475, 477, 483.

³⁸ Два фронти // Діло. – 1936. – 2 серпня.

³⁹ Демократія // Робітничий голос (Львів). – 1938. – Березень.

⁴⁰ Ситуація українських соціалістів // Діло. – 1936. – 8 травня.

⁴¹ Темницький В. Завдання української соціал-демократії // Робітничий голос. – 1938. – Травень.

⁴² Sprawy ukraińskie i socjaliści ukraińscy. Wywiad “Robotnika” z tow. Iwanem Kwasnycią // Robotnik. – 1933. – 28 maja.

видвигаємо кличі ... «націоналістичні», а через це нібито «спинюємо революційний підйом мас»⁴³. «Сьогодні соціалізм уже не в моді, – наголошував І. Квасниця, – дуже мало інтелігентів остало вірними соціалізові і українській робітничій клясі»⁴⁴.

Суть політичної ситуації і стан українського робітничого руху в Галичині в 1930-ті роки охарактеризував секретар УСДП І. Квасниця в інтерв'ю газеті “Robotnik”. Перебуваючи у Варшаві, він на питання польського журналіста про політичне співвідношення сил в українському суспільстві відповів, що спостерігає “значне пересунення сил направо”, популярність націоналістичних гасел не лише серед молоді, а й старшого покоління діячів. Основну причину цього явища, вкрай несприятливого для діяльності УСДП, І. Квасниця вбачав у невирішеності міжнародних стосунків у краї та несприятливій обстановці для українства за кордоном. На його думку, лише два крайові українські часописи – “Вперед” від УСДП і “Громадський голос” від УСРП – рішучо зайняли “негативне становище проти гітлеризму”, приходу до влади в Німеччині фашистів. Один із лідерів УСДП помітив зростання впливів клерикального табору, що засвідчила, зокрема, багатолюдна українська маніфестація у Львові в травні 1933 р. за участю митрополита А. Шептицького і близько 60 тис. осіб під гаслом “Українська молодь – Христові”. Особливу небезпеку, в розумінні І. Квасниці, становив український інтегральний націоналізм, протидіяти якому мала консолідація зусиль партій соціалістичного спрямування, насамперед УСДП і УСРП, а в польському таборі – ППС⁴⁵.

Незважаючи на несприятливі обставини в передвоєнне десятиліття, УСДП намагалася бути активною на політичній арені Галичини. Вона тричі в 1930-х роках брала участь у процесах консолідації легальних українських партій національно-державницького спрямування, що мали тактичний і цільовий характер під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників. Зокрема, УСДП спільно з УНДО та УСРП сформувала спільний блок на виборах до польського парламенту восени 1930 р. Поштовх до консолідації дало загострення відносин з польським урядом, “пацифікація”. Керівництво УСДП разом з іншими легальними українськими партіями, за словами радикала І. Макуха, мало політичну мужність “виступити відкрито з протестом проти «пацифікації»”⁴⁶. Відозва українських партій від 30 вересня 1930 р. проголосила утворення разом з двома білоруськими партіями об'єданого “Українського і білоруського виборчого блоку”. У відозві було наголошено, що “українські національні і демократичні партії, не порушуючи своїх окремих ідеологічно-програмових завдань”, об'єдналися для захисту “українців без огляду на партії, кляси і віросповідання”⁴⁷. По суті, сформувався блок ліберально-демократичних і соціалістичних угруповань на загальнонаціональній платформі. Кандидатами блоку від українських соціал-демократів стали І. Квасниця, Р. Скибінський, Р. Домбчевський та ін.⁴⁸

⁴³ Нова ідеологія // Вперед. – 1929. – 1 квітня.

⁴⁴ Квасниця І. Виховуюмо робітника-соціаліста! // Вперед. – 1933. – Травень.

⁴⁵ Sprawy ukraińskie i socjaliści ukraińscy. Wywiad “Robotnika” z tow. Iwanem Kwasnycią // Robotnik. – 1933. – 28 maja.

⁴⁶ Макух І. На народній службі. – Дітройт, 1958. – С. 399.

⁴⁷ Солідарний голос політичних партій про події в краю // Діло. – 1930. – 2 жовтня; Український Народі // Громадський голос (Львів). – 1930. – 11 жовтня.

⁴⁸ Державний архів Львівської області (далі – Держархів Львівської обл.). – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 454. – Арк. 15.

ЦК УНДО, Головна управа УСРП і ЦК УСДП опрацювали у вересні 1930 р. спільне комюніке. Автори документа, який публікували у пресі, осудили саботажницькі дії українського націоналістичного підпілля як “з національного погляду безцільні, позбавлені політичного змісту та неоправдані навіть ніякими революційними мотивами”. Вони також протестували проти “безправних вчинків так званих пацифікаційних відділів” і застосування властями принципу колективної відповідальності українського населення⁴⁹. Спільний виступ УСДП разом з УНДО та УСРП проти дій новоствореної ОУН започаткував період відчуження між легальними і нелегальними політичними структурами українського національного руху⁵⁰. Однак виборча кампанія в умовах надзвичайного стану не виправдала сподівань блоку українських партій, до парламенту не увійшов жоден соціал-демократ, а кількість послів від УНДО та УСРП різко зменшилася порівняно з виборами 1928 р.⁵¹ Секретар УСДП І. Квасниця, оцінивши листопадові 1930 р. вибори як невдачу партії, все ж визнав: “Виборча акція дала нам змогу поширити впливи ... партійної ідеології”⁵².

Відносини УСДП і провідних легальних партій з ОУН, до якої активно вступала молодь, віддаючи перевагу революційним, насильницьким методам боротьби за національну державність, набрали характеру конфлікту поколінь⁵³. Діяльність українських партій парламентського типу в Польщі після 1930 р. визначала тенденція розосередження сил. Відновлена УСДП критично ставилася до комуністичного руху, суспільно-політичного устрою в УСРР, але деякий час зберігала радянськості ілюзії. Згортання політики “українізації”, сталінський погром українства на початку 1930-х років остаточно розвіяли надії щодо можливого перетворення УСРР в самостійну і демократичну Українську державу. Соціал-демократична газета “Вперед” з боєм писала в 1933 р., що “дійсність” в УСРР – це “виголоджування України, це ... безпощадний похід московського імперіялізму на Україну”⁵⁴. “Чи справді ідеалом соціалізму, – риторично запитував Л. Ганкевич, – має бути голод і нужда?”⁵⁵. УСДП як соціал-демократична партія західноєвропейського зразка, що існувала на демократичній основі, різко виступила проти практики державного соціалізму більшовицького стандарту.

Трагічне становище українського народу в УСРР спричинило тенденцію до об’єднання національно-демократичних сил Західної України і діаспори. На платформі боротьби на захист нації, за відновлення самостійної Української держави на етнографічній території виникла ідея скликання Всеукраїнського національного конгресу (ВНК), що знайшла підтримку серед делегатів VII партійного конгресу УСДП у Львові 4 березня 1934 р. Політична резолюція конгресу висловила

⁴⁹ Солідарний голос політичних партій про події в краю // Діло. – 1930. – 1 жовтня.

⁵⁰ Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. ССХХІІ. – С. 128, 129.

⁵¹ Міщук М. Українська радикальна партія... С. 126, 130.

⁵² Конференція Підкарпаття // Професійний вістник (Львів). – 1930. – Грудень.

⁵³ Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні... – С. 128, 129.

⁵⁴ Червоний Кремль і Україна // Вперед. – 1933. – Серпень.

⁵⁵ Рабіни з “Бунду” та полеміка д-ра Льва Ганкевича // Діло. – 1934. – 25 січня.

протест “проти нечуваного терору більшовицької Москви на Великій Україні”⁵⁶. Соціал-демократи В. Старосольський, І. Квасниця і П. Буняк спільно з представниками УНДО, УСРП та деяких інших організацій в краї та еміграції провели у Львові 24–28 грудня 1934 р. передконгресову нараду⁵⁷. Вона підготувала загальну схему проведення ВНК до вересня 1935 р., виступила за відновлення незалежної України зі столицею в Києві, визнала суверенність народу щодо вибору конституційного ладу на основі демократії⁵⁸. У межах процесу національної консолідації вперше в міжвоєнний період відбулося зближення крайових (УСДП, УСРП) та емігрантських (Українська соціал-демократична робітничка партія, Українська партія соціалістів-революціонерів) соціалістичних партій, кульмінацією якого став міжпартійний з’їзд 29–30 грудня 1934 р. у Львові⁵⁹.

Однак проведення ВНК перекреслила угодовська акція нового керівництва УНДО, що навесні 1935 р. уклало з урядовими чинниками “усну” угоду з метою “нормалізації” польсько-українських стосунків. Політика “нормалізації” викликала гостре заперечення УСДП, як і більшості українських партій від ОУН до КПЗУ та опозиції в самому УНДО. УСДП бойкотувала парламентські вибори 1935 і 1938 рр. внаслідок недемократичного характеру прийнятого в Польщі закону, що позбавляв опозиційні до уряду партії, в т. ч. соціал-демократів, будь-яких шансів сформувати більш-менш впливове парламентське представництво⁶⁰. На відміну від досить активного бойкоту виборів діячами ППС⁶¹, УСДП проводила активнішу агітацію мляво, головню серед своїх прихильників⁶². Соціал-демократи послідовно виступали проти угодовської політики УНДО, що, в їхньому розумінні, не виражала інтересів “цілого українського народу, а тільки цих двох буржуазно-клерикальних партій: УНДО й УНО [Українська народна обнова – І. Р.] еп. Хомишина”. Нарада ширшої ексекютиви УСДП у Львові 10 листопада 1935 р. із сумом констатувала, що українське робітництво живе “не тільки серед страшної нужди земельного безробіття, але ... ще й під боухом денаціоналізаторської політики” уряду⁶³.

Соціал-демократ Р. Скибінський заявив у Дрогобичі в березні 1936 р., що ініціатори угоди об’єдналися “з польськими буржуями, щоб стати польськими міністрами і воеводами”⁶⁴. За словами газети УСДП “Робітничий голос” в 1938 р., у виступі на віче, організованому дрогобицьким комітетом УСДП, В. Старосольський прямо за-

⁵⁶ Ще про конгрес УСДП // Громадський голос. – 1934. – 17 березня; *Sprawy narodowościowe.* – Warszawa, 1934. – № 2–3. – S. 246.

⁵⁷ Передконгресові наради українських партій // Громадський голос. – 1935. – 5 січня.

⁵⁸ *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za IV kwartał 1934 r.* – Warszawa, 1935. – S. 25.

⁵⁹ Трощинський В. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – Київ, 1994. – С. 138.

⁶⁰ *Sprawy narodowościowe.* – Warszawa, 1935. – № 3–4. – S. 279.

⁶¹ Holzer J. *Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej.* – Warszawa, 1974. – S. 508.

⁶² *Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za III kwartał 1935 r.* – Warszawa, 1935. – S. 19; Koko E. *Ukraińscy socjaldemokraci galicyjscy...* – S. 140.

⁶³ Нарада Ексекютиви УСДП // Громадський голос. – 1935. – 7 грудня.

⁶⁴ *Archiwum akt nowych w Warszawie (abbr. – AAN), Urząd Wojewódzki we Lwowie. 1920–1939.* – Sygn. 23. – S. 56.

явив, що “нормалізація” “завела український нарід у сліпий кут ...”⁶⁵. В анкеті газети “Діло” на тему “нормалізації” в червні 1937 р. він переконував, що політика УНДО спричинила “обезвартіснення українського питання в Польщі, його деградацію як великої та серйозної політичної проблеми”. На його переконання, після 1935 р. серед поляків скріпилася “українофобська акція ... , польська сторона стала психічно і своїм розумінням ситуації менше схильна йти у відношенні до українців на які-небудь уступки”, ніж раніше⁶⁶. Вплив “нормалізації” на політичне життя українців Галичини він охарактеризував як “від’ємний”, особливо на молоде покоління. В. Старосольський навів історичну аналогію між “зміною політичної тактики” УНДО і “тим, що прийшло після зриву 1848 р.”, коли запанувала політична реакція. Вихід з ситуації він вбачав у “демократизації суспільства і політики”, але з жалем констатував, що соціал-демократія “слаба”, щоб хоч би “в ролі опозиції” допомогти розв’язати актуальні суспільні проблеми в Галичині⁶⁷.

Навколо критики політики “нормалізації” сформувалося підґрунтя для третьої в 1930-х роках спроби консолідації сил у легальній частині національно-державницького табору Галичини, що була зроблена напередодні Другої світової війни за участю УСДП. Поштовх до об’єднання українських партій дали зовнішньо- і внутрішньополітичні причини, насамперед активізація на міжнародній арені нацистської Німеччини, підтримка автономії Карпатської України (Підкарпатської Русі) у складі Чехо-Словаччини, проголошеної в 1938 р., заперечення угодовського курсу лідерів УНДО. Українські партії парламентського типу зайняли спільну позицію в боротьбі проти фашизму, в якому вбачали найбільшу загрозу виникнення світової війни. УСДП бачила суть фашизму у спробі рятуння капіталістичного ладу, за словами В. Темницького, створення національної державності забезпечила б ідеологія, що закликала “до боротьби проти насильства, а фашизм і гітлеризм власне насильство ... санкціонують ...”⁶⁸. В. Старосольський як голова УСДП, обраний на VIII конгресі 17 жовтня 1937 р., спільно з представниками УНДО, УСРП, Фронту національної єдності та деякими ін., взаємодіяли в межах Контактного комітету у Львові, створеного в грудні 1937 р. для пошуку шляхів порозуміння серед українського громадянства. Найзначнішим здобутком комітету стала пресова угода 1938 р.⁶⁹.

Однак тривалі дискусії в передвоєнний період на тему створення представницького органу західноукраїнських легальних політичних структур так і не принесли успіху⁷⁰. На перешкоді об’єднанню були ідейні розходження між партіями, амбіції

⁶⁵ З партійного руху // Робітничий голос. – 1938. – Вересень.

⁶⁶ Старосольський В. “Шириться дефетизм, дезорієнтація, відворот від політики ...” // Діло. – 1937. – 29 липня.

⁶⁷ Там само.

⁶⁸ Темницький В. Завдання української соціал-демократії // Робітничий голос. – 1938. – Травень.

⁶⁹ Швагуляк М. Маловідома сторінка політичного життя Західної України передодня Другої світової війни (3 історії Контактного Комітету. 1937–1939 роки) // Записки НТШ. – Львів, 1994. – Т. ССХХVІІІ. – С. 218, 219.

⁷⁰ Швагуляк М. Партійні поділи і загальнонаціональні інтереси. Проблема політичної консолідації українського національного руху Галичини (1919–1939) // Другий міжнародний конгрес українців. Доповіді і повідомлення. Історія. – Львів, 1994. – Ч. ІІ. – С. 97, 98.

окремих лідерів та ін., а також досить слабкі позиції в політичному житті Польщі в 1930-х роках більшості українських партій парламентського типу. Це був період розчарування в демократії, зростання популярності радикальних методів боротьби, посилення впливів в українському суспільстві Галичини націоналістичного підпілля, що виступало за втілення національних ідеалів збройним шляхом. Як лівоцентристська партія в національно-державницькому таборі, УСДП розгорнула найбільш гостру боротьбу проти правої частини політичного спектра. Так, в інтерв'ю газеті ППС "Robotnik" соціал-демократ Р. Скибінський виступив, з огляду на фашистські тенденції, проти ідеології і діяльності ОУН, інтегрального українського націоналізму⁷¹. У статті "Страшна правда" В. Темницький писав, що "ціле українське громадянство" має протиставити себе "глулій та злочинній демагогії фашистського націоналізму". На його думку, "молоду енергію підростаючого покоління треба спрямувати до серйозної громадянської праці ... на основах демократії та публичної контролю"⁷². Лідери УСДП не визнавали тероризму будь-якого спрямування як методу політичної боротьби.

Водночас УСДП виразно відмежувалася від комуністичного табору, що в умовах масових сталінських репресій сильно занепав у Східній Галичині. Так, в резолюції наради ширшої управи УСДП 10 листопада 1935 р. було наголошено, що "під протекторатом Комінтерну ... гасла «об'єднаного [пролетарського – І. Р.] фронту» ... по суті є нічим іншим, як політичною авангардою большевицько-московського імперіалізму". У резолюції стверджувалося, що большевицька система стала "яким запереченням ... соціалістичних і демократичних засад" і була спрямована "з цілим розмахом на знищення України"⁷³. В. Темницький вважав трагедією "для цілого людства" той факт, що комуністи "дістали змогу будувати соціалістичну суспільність ... методами та засобами московського царизму"⁷⁴. Отже, соціал-демократи усвідомили злочинну суть комунізму, а Комінтерн вважали знаряддям російської великодержавної політики. Своєю чергою, КПЗУ як складова Комуністичної партії Польщі традиційно звинувачувала УСДП в тому, що вона "з ласки і попертю української буржуазії і соціал-фашистської ППС намагається ... розбивати робітничий рух по національній лінії ..."⁷⁵.

Політичну лінію УСДП в 1930-х роках визначали два конгреси у Львові – 4 березня 1934 р. і 17 жовтня 1937 р.⁷⁶ Виступаючи з доповіддю на конгресі 1934 р.⁷⁷ про

⁷¹ Praca i życie ukraińskiego ruchu socjalistycznego. Rozmowa "Robotnika" z tow. R. Skibińskim, wice-prezesem U.S.D. // Robotnik. – 1934. – 15 wrzesnia.

⁷² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАІЛ України). – Ф. 309. – Оп. 1. – Спр. 1918. – Арк. 60.

⁷³ Народа Екзекутиви УСДП // Громадський голос. – 1935. – 7 грудня.

⁷⁴ Темницький В. Завдання української соціал-демократії // Робітничий голос. – 1938. – Травень.

⁷⁵ ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 71.

⁷⁶ Протоколи партійних конгресів, на відміну від попередніх з'їздів у 1923 і 1928 рр., не вдалось розшукати.

⁷⁷ Порядковий номер конгресу – VII-й, вірогідно, вказує, що грудневий з'їзд у 1928 р. партія розглядала як шостий, а VI з'їзд 18 березня 1923 р., на якому ухвалено рішення про перехід УСДП на позиції Комінтерну, КПЗУ, не брала до уваги (V партійний з'їзд відбувся 1–2 березня 1914 р.). Водночас у документах траплялася й інша нумерація партійних з'їздів, зок-

тактику УСДП, І. Квасниця наголосив на загрозі для соціалістичного руху з боку як лівих, так і правих політичних угруповань, насамперед – комуністів, оунівців та клерикальних партій (Українська народна обнова, Український католицький союз). Політична резолюція конгресу висловила протест “проти нечуваного терору більшовицької Москви на Великій Україні” та “пошану і привіт усім його жертвам”. На основі доповіді В. Старосольського конгрес одностайно прийняв ухвалу про вступ УСДП до Соціалістичного Робітничого Інтернаціоналу – наступника II Інтернаціоналу⁷⁸. Це рішення було логічним, бо відновлена УСДП мала взаємини з робітничими партіями інших держав. Так, засідання ЦК УСДП 26 червня 1929 р. вислало вітання лейбористській партії з перемогою на парламентських виборах 1929 р. у Великобританії. У вітанні, зокрема, зазначалося, що український пролетаріат вважав успіх лейбористів “документальним підтвердженням переможного походу соціалістичної ідеї не лише в Англії, але також і в інших державах Європи”⁷⁹. Делегати переобрали Л. Ганкевича головою партії, його заступниками – П. Буняка і Р. Скибінського, секретарем – І. Квасницю, до складу ЦК увійшли В. Темницький, В. Старосольський та ін.⁸⁰

VIII партійний конгрес у жовтні 1937 р. у Львові зібрав 35 делегатів зі Львові, Калуша, Самбора, Долини, Стрия і Дрогобича⁸¹. У вступному слові П. Буняк сказав про переслідування з усіх боків українського соціалістичного руху. Так, поліція заборонила українські робітничі товариства в Долині й Тисмениці, водночас “польське організаційне життя” зміцнювалося “з дня на день”⁸². У політичній доповіді В. Старосольський наголосив, що міждержавні конфлікти могли бути розв’язані тільки з поваленням капіталізму. На його думку, фашизм був підтриманий “людьми zdegradованими і без праці”. Щодо СРСР, до якого входила радянська Україна, то це, по суті, була “російська сталінська імперія”⁸³. І. Кушнір звернув увагу на потребу УСДП протистояти денационалізації робітництва, коли в пошуках працевлаштування робітники-українці записувалися “до польських товариств і спілок”, де вони “з часом втрачають національне почуття”. У виступі з організаційного питання І. Квасниця закликав активізувати видання партійної преси, створення господарсько-економічних закладів тощо⁸⁴. Резолюції останнього, VIII конгресу УСДП були опубліковані в партійній газеті “Робітничий голос” у березні 1938 р.

“Політична резолюція” конгресу⁸⁵ закликала українське робітництво “до боротьби з диктатурою, фашизмом і реакцією, за демократичні вольности”, висловила протест “проти московської націоналістичної диктатури” і “нищення всіх проявів

крема жовтневий 1937 р. конгрес УСДП у газеті “Робітничий голос” було названо VII (див.: Партійні справи // Робітничий голос. – 1938. – Березень), відповідно в 1934 р. був VI-й.

⁷⁸ AAN, Urząd Wojewódzki we Lwowie. 1920–1939. – Sygn. 18. – S. 33 zw.

⁷⁹ Sprawy narodowościowe. – Warszawa, 1929. – № 3–4. – S. 483; Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za kwiecień, maj i czerwiec 1929 r. – Warszawa, 1929. – S. 45.

⁸⁰ Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1066. – Арк. 1, 2.

⁸¹ AAN, Urząd Wojewódzki we Lwowie. 1920–1939. – Sygn. 24. – S. 190.

⁸² Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1486. – Арк. 1.

⁸³ Там само. – Арк. 1, 2.

⁸⁴ Там само. – Ф. 69. – Оп. 1. – Спр. 720. – Арк. 2.

⁸⁵ Там само. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1486. – Арк. 4, 4 зв.

українського національного життя” в радянській Україні. Водночас делегати запро-тестували “проти нагінки польських шовіністичних кругів на всі ділянки українського життя” і закликали “українське робітництво до боротьби з усіма проявами фашизму й націоналізму”. Окремо вимагали розпуску польського сейму і сенату, проведення нових парламентських виборів на демократичній основі. “Резолюція у професійних справах” проголошувала принцип “єдності і клясовости професійного руху”, підтримку положень спільної умови від 29 квітня 1929 р. між УСДП і Центральною комісією Класових професійних спілок (КПС), що перебували під впливом польських соціалістів. Робітники-українці мали право організовуватися автономно в загально-державних “Класових професійних союзах”. У “Резолюції в організаційних справах” конгрес УСДП закликав місцеві партійні комітети до активізації своєї діяльності, вбачаючи суть історичного моменту як “час боротьби між реакцією, фашизмом, на-задництвом, з одної сторони, і соціалізмом, поступом та демократією, з другої ...”⁸⁶.

На VIII конгресі обрано новий склад ЦК УСДП. Головою партії став В. Старо-сольський, його заступником – П. Буняк і секретарем – Р. Скибінський. До складу партійної управи увійшли Л. Ганкевич, І. Квасниця, І. Кушнір, В. Темницький та ін. Згідно з резолюцією конгресу, УСДП мала відновити видання партійного органу, створити постійний партійний секретаріат у Львові, заснувати “свої незалежні гос-подарські установи”⁸⁷. Не маючи змоги через важку хворобу взяти участь у конгресі, один із лідерів УСДП, колишній міністр в уряді УНР В. Темницький надіслав делегатам привітального листа й опублікував програмну статтю в “Робітничому голосі”. Завдання конгресу він вбачав у розбудові УСДП, ворогами українського соціалістичного пролетаріату в Галичині вважав низку явищ суспільного життя: політику польського уряду (“проти українського корінного на цих землях елементу ведеться ненависну та безпощадну, екстермінаційну боротьбу”), активізацію в краї клерикальних політичних сил (“темні хмари клерикалізму ... прислонюють сонце правди, знання, поступу та вільної думки”) та інтегрального націоналізму (“загрозливий наступ фашизму та гіт-леризму”), сталінський партійно-тоталітарний режим на Великій Україні (“російський комунізм – це тільки деспотизм московської бюрократії, помазаної на червоно”)⁸⁸.

Отже, провід УСДП в міжвоєнний період перебував у руках відомих україн-ських адвокатів, хоч партія була робітнича за соціальним складом. У 1930-х роках УСДП спрямувала свої зусилля на боротьбу проти фашизму і комунізму, виступала проти активізації в Галичині правої частини українського політичного спектра, була опозиційна до політики польського уряду. Розв’язання соціальних суперечностей соціал-демократи бачили на шляху розвитку українського соціалістичного руху. Однак за своїми впливами УСДП значно поступалася націоналістичному підпіллю, яке надавало перевагу збройним методам боротьби проти Польської держави. За словами націонал-демократа І. Кедрина, в кінці 1930-х років “зросла, як ще ніколи досі, в українському громадянстві нехить до всіх партій і всього т. зв. партійництва”⁸⁹.

⁸⁶ Партійні справи // Робітничий голос. – 1938. – Березень.

⁸⁷ Там само.

⁸⁸ Темницький В. Завдання української соціал-демократії // Робітничий голос. – 1938. – Тра-вень.

⁸⁹ Кедрин І. Демократія, монопартія чи безпартійний провід? // Діло. – 1939. – 7 січня.

Уявлення про впливи УСДП можна отримати з видавничої діяльності. Партія видавала в 1930-х роках місячники “Вперед”, “Робітничий голос” та профспілковий орган “Професійний вістник”, що через фінансові проблеми виходили нерегулярно. Так, у 1934 р. вийшов єдиний номер часопису “Вперед” (загальний тираж – 1 тис. примірників), у 1929 р. – 11 номерів, у 1931 і 1933 рр. – по чотири⁹⁰.

Місцеві осередки відновленої УСДП діяли лише в Галичині у Львівському і Станіславівському воєводствах⁹¹. УСДП не змогла поширити свою діяльність на українські північно-західні землі у складі Речі Посполитої внаслідок несприятливої політичної ситуації для соціал-демократів у 1930-х роках. Навіть значно більш чисельні, ніж соціал-демократи, українські партії в міжвоєнній Польщі – УСРП та особливо УНДО – не мали в той час значних впливів на Волині, відокремленої від Галичини “сокальським кордоном”⁹². Це було наслідком політики волинського воєводи Г. Юзевського, який всіляко сприяв розвитку в краї підконтрольних українських установ і перешкоджав поширенню легальної україномовної галицької преси і громадських організацій, серед них і партійних. Він вважав контакти галицьких і волинських українців небезпечними для Польської держави та регіону⁹³. Для порівняння, на початку 1920-х років УСДП мала свої осередки поза межами Галичини. Партійний статут, ухвалений на VI з’їзді 18 березня 1923 р., декларував, що УСДП виступає захисником інтересів усього українського робітництва і селянства під польською владою⁹⁴. На соціалістичній нараді в Луцьку 17 листопада 1923 р. прийнято ухвалу про створення обласної організації УСДП Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя⁹⁵. Прокомуністична УСДП навіть заснувала свій клуб у польському сеймі⁹⁶.

Чисельність УСДП у 1930-х роках важко встановити, на наш погляд, вона не перевищувала 1,5–2 тис. членів. Для порівняння, провідні українські партії легальної

⁹⁰ Райківський І. Українська соціал-демократична партія (1928–1939 рр.). – С. 47.

⁹¹ Feliński M. Ukraińcy w Polsce odrodzonej. – Warszawa, 1931. – S. 61.

⁹² Соляр І. Зовнішні орієнтації національно-державницьких партій Західної України (1923–1939). – Львів, 2011. – С. 126.

⁹³ Крамар Ю. Ідея польсько-українського порозуміння в політичній концепції волинського воєводи Г. Юзевського // INTERMARUM: історія, політика, культура. – Луцьк, 2015. – Вип. 2. – С. 255.

⁹⁴ Держархів Львівської обл. – Ф. 271. – Оп. 1. – Спр. 291. – Арк. 3.

⁹⁵ ЦДАГО України. – Ф. 6. – Оп. 1. – Спр. 30. – Арк. 51.

⁹⁶ 23 травня 1923 р. в Українському сеймовому клубі, створеному послами з Волинського, Поліського і східних повітів Люблінського воєводства, виникла автономна соціалістична фракція, що стала парламентським представництвом УСДП (більшість галицьких українців вибори до польського сейму і сенату в 1922 р. бойкотувала). На розширеному засіданні Головної управи УСДП у Львові 9 грудня 1923 р. чотири депутати соцфракції стали членами управи, а один – заступником члена управи. (див.: 3 партійного руху // Земля і воля. – Львів, 1923. – 16 грудня). П’ять з дев’яти членів соцфракції в лютому 1924 р. вийшли з Української парламентарної репрезентації і створили окремий клуб УСДП, четверо з них (Я. Войтюк, А. Пашук, Х. Приступа і Й. Скрипа) 7 листопада того ж року об’єдналися з двома польськими комуністами в Комуністичну посольську фракцію (див.: Зайцев О. Представники українських політичних партій Західної України в парламенті Польщі (1922–1939 рр.) // Український історичний журнал. – Київ, 1993. – № 1. – С. 73, 74).

частини політичного спектра під польською владою – УНДО та УСРП – налічували в той час 10–20 тис. осіб⁹⁷. Наприкінці 1934 р. УСРП налічувала 20 тис. діячів, випередивши УНДО⁹⁸. Характерно, що газета УНДО “Діло” образливо побажала “УСДП табличку множення членів”⁹⁹. А. Чернецький, один із колишніх лідерів партії (до середини 1920-х років), писав про УСДП, що в 1930-х роках “політичного впливу вона не мала і видатної ролі в політичному житті більше не грала”¹⁰⁰. Це твердження було надто категоричним, в умовах падіння політичних рейтингів майже всіх легальних українських партій у передвоєнні роки впливи УСДП на політичні процеси в Галичині не можна ігнорувати¹⁰¹. Основне поле діяльності соціал-демократів зосереджувалося у Львові, в Дрогобицько-Бориславському нафтовому басейні та на Підкарпатті. Відновлена УСДП мала найсильніші позиції серед робітників нафтового і лісового промислу в Дрогобицькому і Долинському повітах¹⁰². Поширення впливу УСДП на маси у Львівському воєводстві в 1935 р., за підрахунками поліції, становило по 10 відсотків у Дрогобицькому і Перемишльському повітах та по 5 – у Львівському і Бібрському¹⁰³.

УСДП була однією з нечисленних українських партій Галичини в 1930-х роках, що мала більш-менш регулярні контакти з ідейно близькими польськими політичними силами. Це було певною мірою дисонансом до загострення польсько-українських стосунків у передвоєнне десятиліття в Польщі. Відновлена УСДП встановила відносини з польськими соціалістами. Представники УСДП і ППС на найвищому партійному рівні вперше після розпаду Австро-Угорщини в 1918 р. зібралися на міжпартійній конференції 29 січня 1933 р. у Львові. Від УСДП у конференції взяли участь члени ЦК Л. Ганкевич (голова), В. Темницький, В. Старосольський, І. Квасниця та ін., польську сторону представляли діячі Центрального виконавчого комітету ППС посли М. Недзьялковський і К. Пужак та львівського Окружного робітничого комітету партії А. Гауснер, В. Марковський, Б. Скаляк і Й. Щирек¹⁰⁴. М. Недзьялковський висловив думку, що “минуле – це найбільша перепона до порозуміння з УСДП”. “Минуле треба перекреслити, – наголошував він. – Тільки соціалізм може вирятувати людство і під тим кутом треба підходити до всіх справ”. Найсуттєвіша розбіжність між ППС і УСДП була в поглядах на вирішення українського національного питання. ППС підтримала принцип “самостійності й державної незалежності українського народу”¹⁰⁵.

Конференція ухвалила рішення про взаємодію обох партій у боротьбі “проти націоналізму, фашизму і комунізму”, але зафіксувала розбіжності в національному питанні¹⁰⁶. Якщо УСДП далі обстоювала створення незалежної Української держави,

⁹⁷ Макух І. На народній службі. – С. 447, 448.

⁹⁸ Мішук М. Українська радикальна партія... – С. 99.

⁹⁹ Св. Миколай // Діло. – 1933. – 20 грудня.

¹⁰⁰ Чернецький А. Споми́ни з мого життя. – С. 71.

¹⁰¹ Torzecki R. Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929. – Kraków, 1989. – S. 234.

¹⁰² Sprawy narodowościowe. – Warszawa, 1929. – № 3–4. – S. 484.

¹⁰³ AAN, Ministerstwo Spraw Wewnętrznych. – Sygn. 1042. – S. 17–22.

¹⁰⁴ Tomicki J. Partie socjalistyczne mniejszości narodowych na progu lat trzydziestych // Dzieje najnowsze. – Warszawa, 1980. – № 3. – S. 18.

¹⁰⁵ Львівська конференція // Вперед. – 1933. – Травень.

¹⁰⁶ Там само; Sprawy narodowościowe. – Warszawa, 1933. – № 1. – S. 75.

куди мали увійти західноукраїнські землі, включаючи Східну Галичину, то ППС виступала за територіальну автономію для українських земель у Польщі¹⁰⁷. Делегати місцевих комітетів УСДП під час дискусії скаржилися, що діяльність ППС на провінції суперечила положенням угоди ЦК УСДП з Центральною Комісією КПС від 29 квітня 1929 р.¹⁰⁸ Підсумовуючи значення конференції, І. Квасниця наголосив, що ППС визнала в українському питанні максимальну програму УСДП: “Перший найважливіший крок зроблено, як Соціалізм звів нас до одного столу нарад, так Соціалізм доведе і до зміцнення зав’язаних контактів”¹⁰⁹. Спільна конференція УСДП і ППС мала суто теоретичний характер¹¹⁰, але дала поштовх до встановлення більш тісних стосунків між двома партіями. В українській пресі відзначалося, що партія “йде від літ у хвості ППС”¹¹¹, підтримує з польськими соціалістами “дуже тісні зв’язки на терені професійних організацій”¹¹².

УСДП на спільному з ППС святкуванні дня міжнародної робітничої солідарності 1 травня в другій половині 1930-х років підтримала вимогу запровадження “національно-територіальної автономії на етнографічних українських землях у Польщі”¹¹³. Пепесівці пропонували автономістські проекти для Східної Галичини ще на початку 1920-х років, але вони не знайшли тоді підтримки серед українських соціал-демократів. На першотравневому мітингу 1936 р. у Львові за участю УСДП разом з польськими і єврейськими соціалістами П. Буняк від імені партії висловив домагання “територіальної, політичної та культурної автономії для українського народу у Польщі”¹¹⁴. Автономістське гасло УСДП з часом відкинула, принаймні в першотравневій резолюції 1939 р. його вже не ставила¹¹⁵. ЦК УСДП, наскільки відомо, не розглядав відкрито концепції автономії на засіданнях управи або з’їзду, але це питання для партії було “не новим”¹¹⁶. Характерно, що, крім УСДП, ще дві партії напередодні світової війни – УНДО та КПЗУ – домагалися автономії Західної України, водночас різко поборюючи одна одну. Це яскраво свідчило про гостроту протиборства в українському політичному житті краю в передвоєнні роки.

Взаємини між УСДП і ППС найбільш повно виявились у профспілковому русі. Керівництво відновленої УСДП робило заходи для згуртування робітників-українців в автономних українських профспілках у складі КПС під егідою ППС. Умови вступу робітників української національності до КПС визначила спільна нарада ЦК УСДП

¹⁰⁷Sprawy narodowościowe. – 1933. – № 1. – S. 75.

¹⁰⁸Sprawozdanie z życia mniejszości narodowych za I kwartał 1933 r. – Warszawa, 1933. – S. 27.

¹⁰⁹Sprawy ukraińskie i socjaliści ukraińscy. Wywiad «Robotnika» z tow. I. Kwasnycią // Robotnik. – 1933. – 28 maja.

¹¹⁰AAN, Urząd Wojewódzki we Lwowie. 1920–1939. – Sygn. 15. – S. 53.

¹¹¹Висвістали промовця УСДП під час першотравневого віча у Львові // Новий час. (Львів). – 1938. – 3 травня.

¹¹²“Шириться дефетизм, дезорієнтація, відворот від політики ...” // Діло. – 1937. – 29 липня.

¹¹³AAN, MSW. – Sygn. 966. – S. 125; Першотравнева резолюція УСДП 1938 р. // Робітничий голос. – 1938. – Червень.

¹¹⁴Свято 1 Травня // Діло. – 1936. – 2 травня.

¹¹⁵Першотравнева резолюція УСДП // Робітничий голос. – 1939. – Травень.

¹¹⁶Підсумки 1-травневих маніфестацій // Там само. – 1938. – Червень.

та Центральної Комісії Класових професійних спілок 29 квітня 1929 р. у Львові. У нараді разом з лідерами УСДП брав участь Генеральний секретар Центральної Комісії КПС З. Жулавський¹¹⁷. Робітники-українці зберегли за собою право на створення автономних українських відділів у профспілках, що були створені в Польщі за класовою професійною ознакою. Нарада констатувала потребу україномовного видавництва профспілкового органу і скликання Українського професійного конгресу¹¹⁸. Конгрес мав обрати Українську професійну комісію, підпорядковану Центральній Комісії КПС, для ведення “організаційної і культурно-освітньої діяльності серед українських робітників”. Угода між ЦК УСДП і Центральною Комісією КПС, які перебували під впливом ППС, була, за словами газети “Професійний вістник”, “виключно умовою в справі професійної організації робітництва”¹¹⁹.

Засідання Українського професійного конгресу у Львові 1 листопада 1929 р. за участю 119 делегатів з 38 місцевостей краю, переважно робітників лісової і нафтової промисловості, було зірвано прокомуністичними елементами з “Сельроб-єдності” та ППС-лівиці¹²⁰. Обидві партії, перебуваючи під впливом комуністів, обстоювали інтернаціональний принцип побудови профспілкового руху в Польщі, були проти створення автономних українських профспілок, щоб не допустити посилення впливу соціал-демократії на робітництво. Ліворадикальні сили вступили в сутичку з прихильниками УСДП, що були змушені перенести засідання конгресу в інше приміщення (з вул. Ринок, 8 у Львові на вул. Оссолінських, 10, нині – вул. В. Стефаника). Делегати одностайно підтримали квітневу 1929 р. угоду між ЦК УСДП і Центральною Комісією КПС, обрали Українську професійну комісію у складі 12 осіб на чолі з І. Квасницею. Резолюція в справі соціальних забезпечень вимагала негайного встановлення допомоги по безробіттю, відповідних пенсій і виплат у разі втрати працездатності¹²¹. Однак конгрес не завершив своєї роботи, подальше засідання заборонила поліція, увірвавшись до залу засідань, де було близько 50 делегатів¹²².

Незважаючи на підтримку ППС, УСДП в 1930-ті роки так і не змогла створити автономну українську структуру в межах загальнодержавних КПС у Польщі. А. Чернецький визнав, що від угоди ЦК УСДП з Центральною Комісією КПС “в практиці не вийшло ... нічого”, зокрема через спротив польського робітництва, серед якого “закорінився глибоко примат тотальності Польської держави і нечуваний шовінізм”. Він був змушений визнати, що “в польсько-українській війні, в щоденному сучасному житті найбільше вороже поставилось до українського робітництва польське соціалістичне робітництво. ... Життя перечеркнуло багато старих ілюзій ...”¹²³. І. Квасниця зауважив,

¹¹⁷Sprawy narodowościowe. – Warszawa, 1929. – № 3–4. – S. 482.

¹¹⁸До українського робітництва // Професійний вістник. – 1929. – Жовтень.

¹¹⁹Намічений шлях // Там само. – 19 травня.

¹²⁰Див.: Райківський І. Українська соціал-демократія в профспілковому русі Галичини міжвоєнного періоду // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. – Київ, 2009. – № 3 (50). – С. 126–130.

¹²¹Український Професійний Конгрес // Професійний вістник. – 1929. – Листопад; USDP (Ukraiński Kongres zawodowy) // Wszystkie stronnictwa (Warszawa). – 1930. – 29 stycznia. – S. 28, 29.

¹²²Держархів Львівської обл. – Ф. 1. – Оп. 51. – Спр. 454. – Арк. 23 зв., 26 зв.

¹²³Чернецький А. Український робітник // Діло. – 1936. – 29 листопада.

що на перешкоді організаційній роботі УСДП, зокрема в робітничих профспілках, стало також “жахливе безробіття” в Галичині. Причому жертвою цього безробіття, на його думку, був насамперед “український робітник і тому, що є робітником, і тому, що є українцем”¹²⁴. Соціальна база УСДП для реалізації плану щодо заснування автономних профспілок для робітників-українців була невеликою, національно свідомий український пролетаріат – малочисельним. Діяч УНДО Д. Великанович писав, що українське робітництво у профспілках розпалося “на численні гуртки й поважно підпадає під чужі впливи”¹²⁵.

Під впливом УСДП перебували лише локальні профспілкові осередки в Галичині. Так, партія мала в 1937 р. визначальний вплив на товариство двірників і домашньої прислуги “Праця” в Дрогобичі, що налічувало близько 50 членів¹²⁶. Соціал-демократ І. Кушнір був секретарем окружної комісії професійних спілок у Львові¹²⁷. Лідери УСДП послідовно співпрацювали з польськими соціалістами у профспілковому русі, зокрема взяли участь разом із ППС, Бундом і делегатами робітничих профспілок у конференції 1 липня 1938 р. у Львові, де обговорили роботу професійних організацій¹²⁸. Однак інтернаціональний склад пролетаріату, однакові соціальні проблеми робітничих мас, незважаючи на національну належність, створювали ґрунт для поширення загальнодержавного класового профспілкового руху в Польщі. Водночас невдачу спроби заснування українських профспілок у 1930-х роках можна було пояснити опором польської влади, важким економічним становищем робітників-українців і ворожою до “угодовської політики” соціал-демократів діяльністю ліворадикальних сил.

Важливим напрямом у діяльності УСДП були просвітницькі заходи в робітничому середовищі. Гуртки культурно-освітнього товариства “Робітнича громада” в кінці 20-х – на початку 30-х років ХХ ст. діяли в 13 містах Галичини – у Львові, Стрию, Болехові, Долині, Станіславові, Тернополі, Перемишлі та ін.¹²⁹ Найактивніше працювали осередки товариства на Дрогобиччині, зокрема на початку 1930-х років товариство налічувало в Дрогобичі 150 членів, у Східниці – близько 60, Бориславі – 30¹³⁰. Серед читачів бібліотеки “Робітничої громади ім. І. Франка” в Дрогобичі, що перебувала під впливом УСДП і зберігала понад 1,5 тис. книг, було 60 % робітників, 20 % студентів і 20 % службовців та інших категорій населення¹³¹. Просвітницька діяльність УСДП поєднувала розвиток української національної самосвідомості робітництва з пропагандою соціалістичних ідей. Конференція “Робітничої громади” відбулася

¹²⁴Sprawy ukraińskie i socjaliści ukraińscy. Wywiad “Robotnika” z tow. Iwanem Kwasnycią // Robotnik. – 1933. – 28 maja.

¹²⁵Організуємо українське робітництво в українських професійних рядах! // Діло. – 1936. – 13 листопада.

¹²⁶Держархів Львівської обл. – Ф. 256. – Оп. 1. – Спр. 63. – Арк. 50 зв.

¹²⁷Робітничий голос. – 1938. – Березень. – С. 3.

¹²⁸ЦДАЛ України. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 492. – Арк. 160.

¹²⁹Львівська конференція // Вперед. – 1933. – Травень.

¹³⁰Держархів Львівської обл. – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 1189. – Арк. 2; AAN, Urząd Wojewódzki we Lwowie. 1920–1939. – Sygn. 12. – S. 105.

¹³¹З освітнього руху // Вперед. – 1929. – 1 квітня.

16 грудня 1934 р. у Дрогобичі за участю близько 30 делегатів¹³². Учасники вимагали задоволення культурно-освітніх прав робітників-українців: видання профспілкового часопису, навчання в школі і написів на робітничих будинках рідною мовою¹³³. Коли присутній на засіданні посол ППС З. Жулавський вказав на складність економічного становища в профспілках, делегати відповіли, що “питання мови, школи і написів” не є другорядним для соціалістичного руху, соціалізм передбачає “свободу розвитку в національному дусі”¹³⁴.

Напередодні Другої світової війни, незважаючи на несприятливі політичні обставини, осередки УСДП у Східній Галичині продовжували свою діяльність. УСДП відновила регулярне видавництво партійної преси, в березні 1938 р. вийшов друком у Львові перший номер щомісячної газети “Робітничий голос” під редакцією М. Матвіїва¹³⁵. У 1939 р. газета виходила тиражем 3 тис. примірників¹³⁶. До складу товариства “Робітнича громада” в Дрогобичі входило 76 членів, у Бориславі – 80, с. Добровлянах Дрогобицького повіту – 185¹³⁷. Характерно, що свято відкриття прапора львівського гуртка завершилося співом українського гімну “Ще не вмерла Україна” та “Інтернаціоналу”, що виразно засвідчило прагнення УСДП поєднати національну ідею і соціалізм марксистського зразка¹³⁸. Українські соціал-демократи, як і інші опозиційні партії, бойкотували вибори до польського парламенту, що відбулися в листопаді 1938 р.¹³⁹. Вереснева 1938 р. конференція УСДП вимагала “зміни виборчої ординації” в більш демократичному напрямку¹⁴⁰. Однак соціал-демократія не мала жодних шансів переламати політичну ситуацію в другій половині 1930-х років, що характеризувалася кризою демократичних сил в Європі, поглибленням загрози міжнародного воєнного конфлікту.

Діяльність УСДП, як і загалом національно-державницького табору, активізувалася в умовах запровадження карпато-української автономії на Закарпатті у складі Чехо-Словаччини восени 1938 р. УСДП вважала автономію першим кроком на шляху до створення самостійної “соборної” Української держави. 25 вересня 1938 р. у Львові відбулася крайова конференція УСДП, на якій партія підкреслила “беззастережне право самовизначення” українського Закарпаття¹⁴¹. Газета УСДП “Робітничий голос” назвала Закарпаття “П’ємонт України”¹⁴². Соціал-демократи мали “живу, творчу і провідну роллю в боротьбі за самовизначення, ... над організацією та закріпленням

¹³²AAN, Urząd Wojewódzki we Lwowie. 1920–1939. – Sygn. 18. – S. 150.

¹³³Культурно-освітня праця між українським робітництвом // Громадський голос. –1935. – 5 січня.

¹³⁴Sprawy narodowościowe. – Warszawa, 1934. – № 5–6. – S. 601, 602.

¹³⁵AAN, MSW. – Sygn. 964. – S. 262.

¹³⁶Держархів Львівської обл. – Ф. 1. – Оп. 52. – Спр. 2835. – Арк. 49.

¹³⁷З руху в “Робітничих Громадах” // Робітничий голос. – 1939. – Травень.

¹³⁸Свято львівського українського робітництва // Там само. – Січень.

¹³⁹Держархів Івано-Франківської обл. – Ф. 2. – Оп. 1. – Спр. 1530. – Арк. 199 зв.; AAN, MSZ. – Sygn. 2352. – S. 229.

¹⁴⁰Краєва конференція УСДП // Робітничий голос. – 1938. – Жовтень.

¹⁴¹Під сучасну хвилину // Там само.

¹⁴²AAN, MSW. – Sygn. 967. – S. 230.

молодої держави”¹⁴³. Учасники крайової конференції УСДП 22 січня 1939 р. у Львові одностайно ствердили, що Карпатська Україна – це “вислід волі і змагання працюючих мас Закарпаття...”¹⁴⁴. УСДП рішуче засуджувала орієнтацію частини українських політиків на фашистську Німеччину та її союзників. Окупація Карпатської України, за висловом “Робітничого голосу”, була, по суті, “чинічна, нічим не закрита, зрада з боку тих, що удавали приятелів...”¹⁴⁵. “Кривавиться Карпатська Україна, – писала газета УСДП, – і разом з нею увесь український нарід”¹⁴⁶.

У першотравневій резолюції 1939 р. мітингу УСДП у Львові соціал-демократи, після “аншлюсу” Австрії фашистською Німеччиною, падіння Карпатської України та ін., відкрито заявили: “Фашизм відкрив врешті цілковито своє обличчя і його загроза для свободи, поступу й цивілізації тепер наглядна. Європа, цілий світ, демократія і свобода в небезпеці. Війна й руїна над нашими головами”¹⁴⁷. На початку світової війни УСДП припинила своє існування у вересні 1939 р. За свідченням Уляни Старосольської, дочки останнього голови УСДП, провід партії “з участю В. Старосольського вирішив офіційно її розв’язати, щоб радянська влада не мала правової підстави для карання її членів...”¹⁴⁸. Однак не знайдено офіційних документів, які підтвердили б це твердження. З встановленням на Західній Україні більшовицької партійно-тоталітарної системи соціал-демократи як опоненти комуністів зазнали масових репресій. Зокрема, серед лідерів УСДП В. Старосольський, П. Буняк, І. Квасниця, І. Кушнір та ін. були заарештовані більшовиками і зникли в сталінських концтаборах, на засланні.

Показовою стала трагічна доля останнього голови УСДП В. Старосольського – авторитетного українського громадсько-політичного діяча, адвоката, якого сучасники вважали людиною “великого формату”¹⁴⁹, та його сім’ї. Дружина Володимира Дарія Старосольська була зі славної родини Шухевичів, донькою В. Шухевича, брала активну участь у житті УСДП. Після приходу більшовиків В. Старосольський з осені 1939 р. працював на посаді професора Львівського університету, але вже в кінці грудня був заарештований і невдовзі отримав вирок – вісім років ув’язнення в Сибіру. Він помер від голоду і виснаження в лютому 1942 р., поховали його у спільній могилі. Дружина В. Старосольського Дарія після арешту в квітні 1940 р. була вивезена на заслання в далекий Казахстан, де невдовзі й померла. Дітям, Юрію та Уляні, пощастило врятуватись від репресій – виїхати в США¹⁵⁰. Так жорстоко працювала компартійно-тоталітарна машина, жертвами якої стали мільйони невинних людей.

¹⁴³В чий інтересі? // Робітничий голос. – 1938. – Грудень.

¹⁴⁴Краєва конференція УСДП // Там само. – 1939. – Лютий.

¹⁴⁵До хвилини // Там само. – Квітень.

¹⁴⁶Там само.

¹⁴⁷Першотравнева резолюція УСДП // Там само. – Травень.

¹⁴⁸Старосольська У. Ave Caesar, morituri te salutant // Володимир Старосольський. 1878–1942. Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1991. – Т. 210. – С. 124.

¹⁴⁹Кедрін І. Володимир Старосольський (у 100-річчя народин) // Володимир Старосольський. 1878–1942. Записки НТШ. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1991. Т. 210. – С. 389.

¹⁵⁰Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942). – Тернопіль, 2012. – С. 95.

Частина діячів УСДП емігрувала на Захід: Л. Ганкевич – до США, А. Чернецький в 1944 р. – до Швейцарії тощо¹⁵¹.

У підсумку зазначимо, що УСДП намагалася поєднати національну ідею і марксизм, мала соціальну базу в особі українського промислового робітництва. Серед лідерів українських соціал-демократів у Східній Галичині в 1928–1939 рр. були Л. Ганкевич, В. Старосольський, В. Темницький, П. Буняк, І. Квасниця та ін. Після поразки української революції, в якій УСДП брала активну участь в умовах розпаду Австро-Угорщини на окремі національні держави, на початку 1920-х років відбулася ліворадикальна еволюція УСДП, що призвела до відкритого переходу партії на комуністичні позиції на VI з'їзді в березні 1923 р. Польська влада заборонила прокомуністичну УСДП на початку 1924 р. Ідейно-організаційна відбудова української соціал-демократії була завершена 8–9 грудня 1928 р., коли у Львові відбувся Український соціалістичний конгрес. Відновлена УСДП розгорнула свою діяльність у трьох основних напрямках – політичному, профспілковому і культурно-освітньому, що було характерним для соціал-демократів і раніше¹⁵². Вона виступала за створення незалежної національної держави з соціалістичним ладом на землях, де проживав український народ. Своєї мети партія намагалася досягнути мирним, парламентським шляхом, різко засуджувала радикальні методи боротьби українського націоналістичного підпілля, ОУН.

УСДП шукала більш тісної взаємодії насамперед з ідейно близькими соціалістичними партіями в Галичині – з Українською соціалістично-радикальною партією і Польською партією соціалістичною, що діяла в польському політичному таборі, але стабільній співпраці між українськими еседеками і пепеесівцями перешкоджали розбіжності в національному питанні. У 30-х роках ХХ ст. УСДП тричі була учасником процесів консолідації легальних українських партій національно-державницького спрямування, що періодично виникали під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників (протест проти урядової “пацифікації” у Східній Галичині в 1930 р.; на платформі захисту української нації, що опинилася під тиском сталінських репресій на радянській Україні, в кінці першої половини 1930-х років; критика політики УНДО “нормалізації” польсько-українських взаємин, посилення загрози фашизму на міжнародній арені та ін. напередодні Другої світової війни). Однак періодичні зближення між легальними українськими партіями, в яких брала участь УСДП, тривали недовго, бо мали тактичний характер, а вузькопартійні інтереси брали гору над питаннями, що об'єднували політиків. Тенденція до обмеження демократичних інститутів, наростання авторитаризму в різних формах, що охопила в передвоєнне десятиліття країни Європи, серед них і Польщу, мала вкрай негативний вплив на ідейно-організаційну розбудову УСДП.

Igor RAIKIVSKYI. UKRAINIAN SOCIAL DEMOCRACY IN THE SECOND POLISH REPUBLIC (1928–1939)

The Ukrainian Social Democratic Party (USPP) was founded in 1899. It tried to combine the national idea and Marxism, took an active part in political life in Western Ukraine (until 1939).

¹⁵¹Жерноклеєв О., Райківський І. Лідери західноукраїнської соціал-демократії. – С. 142, 272.

¹⁵²Вперед. – 1921. – 8 травня. – С. 1.

After the defeat of the Ukrainian revolution and the open transition to pro-communist positions in March 1923, the USPP was banned by the Polish authorities in early 1924. The ideological and organizational reconstruction of the Ukrainian Social Democracy, which was carried out since 1925, was completed in December 1928 by carrying out the Ukrainian Socialist Congress in Lviv. The restored USDP used parliamentary methods for the creation of an independent Ukrainian socialist state, opposed the Ukrainian nationalist underground, and had a relationship with Polish and Jewish socialists. In the 1930's, the USDP three times participated in the processes of consolidation of the legitimate Ukrainian parties of national-state orientation in Poland, which periodically arose under the influence of a number of internal and external factors. In the pre-war decade, the crisis of democratic forces, the rise of authoritarianism in various forms across Europe negatively affected the public influence of the USDP, as well as Social Democracy in general in the Second Polish Republic.

Keywords: Ukrainian Social Democratic Party, L'viv, Galicia, interwar period.

Павло АРТИМИШИН

КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ «РАДЯНСЬКОГО» ЛЬВОВА 1930-1940-Х РОКІВ У ТОГОЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ ТА ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Проаналізовано конструювання образу Львова як “радянського” міста в публіцистичній та художній літературі. Стверджено, що створення таких образів було одним із засобів трансформації Львова в соціалістичне місто поряд із заснуванням відповідних партійних та державних інститутів, зведенням промислових, архітектурних об’єктів, організацією культурних закладів радянського зразка. Констатовано, що одразу зі встановленням радянської влади у місті в неї виникла потреба виправдати перед місцевим населенням та світовою громадськістю власний наступ на територію Західної України у 1939 р., а згодом – повторне приєднання цих територій до складу СРСР після війни. У висновках зазначено, що у 1939–1941 рр., а також у перші повоєнні роки автори акцентували на “соціалістичних перетвореннях” у місті, протиставляючи їх польському періоду або часу нацистської окупації Львова, відповідно.

Ключові слова: Львів, конструювання образу “радянського” міста, публіцистика, художня література.

Тема міста віддавна цікавила науковців різних галузей, і це не дивно, адже місто – певна соціокультурна система, сукупність різноманітних зв’язків, починаючи від міжособистісних стосунків і закінчуючи відносинами на рівні “державна–людина”. За таких обставин міське поселення є посередником між мікрорівнем (людиною) та макрорівнем (державою). Міський простір – місце, де проходить повсякдення міського населення, – стає “полем для експериментів” політичної влади і тією площиною, на якій формуються громадяни держави. Цікавим аспектом у дослідженні міського простору є питання т. зв. “переломів” – переходів міської спільноти від одних форм політичної дійсності до інших, які супроводжуються змінами ідеологій, світогляду, укладу життя.

У середині ХХ ст. через такий “злам” пройшов і Львів. Так, якщо 1939 р. у місті найбільшими етнічними групами були поляки, євреї та українці, а в основі його політичного життя лежав польсько-український національний конфлікт, то внаслідок втрат Другої світової війни та політики повосенних переселень етнічна структура змінилася на україно-російську. Зі встановленням радянської влади в місті одразу ж розгорнувся процес перетворення Львова з регіонального центру Східної Польщі на один із регіональних центрів радянської України зокрема і СРСР загалом. Місто мало стати ядром регіону, який хоч офіційно й поділили на області, але окреслювали як “Західну Україну” або “західноукраїнські землі”. Населення міста мусило сприйняти радянську ідеологію, цінності, за якими жили “радянські громадяни”, долучитися з іншими “братніми народами” до “побудови комунізму”. Процес інтеграції розпочався

у 1939 р. і за винятком періоду німецької окупації 1941–1944 рр. тривав аж до розпаду СРСР у 1991 р.

Одним із засобів перетворення Львова в соціалістичне місто (поряд зі створенням відповідних партійних та державних інститутів, промислових, архітектурних об'єктів, організацій культурних закладів радянського зразка) мало стати конструювання образу радянського Львова на сторінках публіцистичних та художніх творів, аналізу низки з яких і присвячена ця стаття.

Мета публікації – дослідити зміст та концептуальне навантаження радянської публіцистики, художньої літератури, в якій фігурував Львів, визначити, як саме конструювали «радянський» образ Львова у цих творах та які засоби для цього застосовували.

Джерельною базою нашого дослідження стали: публіцистика В. Беляєва, Я. Галана, П. Карманського, Ф. Липця, П. Панча, М. Степанюка, статті, що друкували в газеті “Вільна Україна” в радянський час, а також художні твори В. Беляєва, Я. Бжози, М. Брилинського, Б. Буряка, О. Гаврилюка, П. Карманського, Я. Кондри, П. Козланюка, М. Латишева, І. Вільде, Ю. Шовкопляса, М. Яцківа.

Дослідження урбаністичних образів, зокрема львівських, у літературі та мемуаристиці частково відображені в історіографії. Тою чи іншою мірою цієї тематики стосуються праці О. Белявцевої¹, О. Галети², Р. Голика³, Г. Грабовича⁴, К. Котинської⁵. Цій проблемі присвячено науковий збірник⁶ польської дослідниці Катажини Котинської. У своїй книзі вона ретранслявала та проаналізувала способи конструювання різних національних наративів (австрійського, українського, польського, російського,

¹ *Белявцева О.* Імагологічний образ Іншого в українському дискурсі про Львів // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна”: зб. наук. праць. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2015. – Вип. 54. – С. 148–150; *Її ж.* Міжетнічні взаємини у Львові періоду міжвоєнного двадцятиліття: художня література і культурна традиція // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія: Культурологія. – Острог: Видавництво Національного університету “Острозька академія”, 2014. – Вип. 14 (1). – С. 139–150; *Її ж.* Польсько-український культурний діалог на сторінках часопису «Sygnały» // Київські полоністичні студії. – Київ, 2015. – Т. 26. – С. 308–314.

² *Галета О.* Від антології до онтології: антологія як спосіб репрезентації української літератури кінця XIX – початку XXI століття: монографія. – Київ: Смолоскип, 2015. – 640 с.

³ *Голик Р.* Місто і його душа: образ Львова у польській та українській мемуаристиці XIX – початку XXI ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2008. – Вип. 17. – С. 609–617; *Його ж.* Міражі Возз'єднання: образ Львова у контексті радянської цивілізації (1939–1941) // Історія Львова. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. 3: Листопад 1918 – поч. XXI ст. – С. 193–200; *Його ж.* “Місто Лева” і “серце батяря”: образ міста й щоденне життя львів'ян між двома світовими війнами // Історія Львова. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. 3: Листопад 1918 – поч. XXI ст. – С. 149–162.

⁴ *Грабович Г.* Мітологізація Львова: відлуння присутності та відсутності // Критика. – Київ, 2002. – С. 11–17.

⁵ *Котинська К.* Львів: перелічування міста / [пер. з пол. О. Сливинський; фотографії С. Савка]. – Львів: Вид-во Старого Лева, 2017. – 240 с.

⁶ *Lwów: lustro. Obraz wzajemny mieszkańców Lwowa w narracjach XX–XXI wieku* / [red. Kotyńska Katarzyna]. – Warszawa: Slawistyczny ośrodek wydawniczy, 2012. – 188 s.

єврейського тощо) XIX–XX ст. про Львів, їхні взаємні зв'язки та конфлікти. Близькими до тематики нашої статті є наукові доробки Р. Голика, який поряд з образами Львова у літературі загалом XIX – початку XXI ст. (також і мемуарній) зосередив свою увагу і на радянських нарративах 1939–1941 рр. – переломному періоді т. зв. “перших советів” в історії міста. Образ Львова радянського періоду тією мірою, як польського чи австрійського, не був предметом окремого дослідження, а тому має перспективи для подальшого вивчення.

Образ міста в публіцистиці

Одразу зі встановленням радянської влади в місті виникла потреба якось виправдати перед місцевим населенням та світовою громадськістю власний вступ на територію Польщі, захоплення т. зв. “Східних кресів”, а згодом – повторне приєднання цих територій до складу СРСР після війни. Окрім того, важливо було продемонструвати “переваги нового над старим” з метою отримання більшої кількості прихильників серед населення новоприєднаних територій Західної України; створити образ “нового Львова”, а відтак – і Західної України.

Одним із найкращих засобів досягти цієї мети було написання публіцистичних творів. Йдеться насамперед про публікації в газетах та публіцистичні нариси. До їхнього написання долучалися як прибулі зі Сходу України та Росії журналісти, так і місцеві кадри, які були прихильниками політики більшовиків або робили це з примусу. Уся публіцистика містила стандартні фразеологічні звороти, у кожній статті розвивали одні й ті самі концепції. Їх можна поділити на дві частини: періоду 1939–1941 рр. та періоду після 1944 р.

У перший період у публіцистиці пояснювали, чому Червона армія 17 вересня 1939 р. вступила в польські “Східні Креси”, а пізніше почала організовувати тут власну адміністрацію. У публікаціях йшлося про те, що до встановлення радянської влади “одвічний ворог українського народу – польська шляхта, протягом довгого часу пригноблювала народи Західної України та Західної Білорусії”. Позаяк в СРСР проживали “братні народи” росіян, українців та білорусів, які не могли спокійно дивитися на ці “муки” своїх “братів” у Польщі, “доблесна” Червона армія, мовляв, здійснила свій “визвольний” похід⁷.

Окреме місце в публіцистиці виділяли Львову. Про історію міста до 1939 р. писали в похмурих тонах, у читачів тексти статей мали викликати відчуття, ніби українське населення міста зазнавало тоді лише одних страждань. Акцентували увагу на тому, що споконвіку Львів був українським містом, який “незаслужено” захопили поляки.

Так, Я. Галан – один із найяскравіших радянськочинських авторів міжвоєнного часу в Галичині та апологетів повоєнної радянзації Львова – “українськість” цього міста пояснював тим, що його засновник Данило Галицький походив із роду Рюриковичів, а відтак – належав, згідно із радянською концепцією “братніх” народів, до спільного російського, білоруського та українського “загальноруського” простору. Захоплення Львова польським королем Казимиром III Я. Галан відображав як щось “протиправне” та “нечесне”. Щодо цього часу вимальовувався образ “ув’язненого” Львова, де панувала “польська шляхта”, а українські міщани були позбавлені всіх прав.

⁷ Відозва до всіх громадян м. Львова // Історія Львова в документах і матеріалах: зб. док. і матеріалів / [упоряд.: У. Я. Єдлінська та ін.; відп. ред. М. В. Брик]. – Київ: Наук. думка, 1986. – С. 211–212.

Подібно зображували австрійський період історії міста, який супроводжували тези про “імператорських намісників із гусарами, які допомагали польській шляхті”. Період перебування Львова у складі Другої Речі Посполитої розглядали як “шляхетсько-панський етап”. Так формували образ Львова – “багатотраждального” міста⁸.

Наприклад, Володимир Беляєв – радянський прозаїк, публіцист та драматург – у своїй збірці невеличких розповідних нарисів “Львівські зустрічі” за весь період XIV ст. – 30-х років XX ст. в історії Львова виділив лише чотири яскраві та “позитивні” моменти в його історії. Перший момент – це діяльність в останній третині XVI ст. у Львові “першого руського книгодрукаря” Івана Федорова. Постать І. Федорова була символічною: людина, яка пропрацювала свого часу у Москві, а згодом – у Львові, ніби самою своєю біографією підтверджувала тезу про культурну єдність Львова із рештою “руського світу” (у реаліях другої чверті XX ст. – радянського). Багато уваги В. Беляєв приділив і висвітленню другого, позитивного, на думку автора, моменту: спроби “визволення” Львова Богданом Хмельницьким у 1648 р., яка виявилася невдалою. “Позитивним” моментом у дорадянській історії Львова для публіциста вимальовувався візит до міста російського царя Петра I у 1707 р. Він наголошував, що тодішнє руське населення Львова “захоплено” зустрічало царя, а той пожертвував значні кошти Львівському братству, яке було культурним центром місцевого руського населення. Врешті, четвертим позитивним моментом в історії міста вважали саме “звільнення” міста Червоною армією, його “воз’єднання” із радянським простором⁹.

Прикметно, що “позитиви” минулого Львова припасовували так, аби цілком виправдати дії радянських військових восени 1939 р. – мовляв, те, що гетьман Б. Хмельницький хотів “звільнити” місто, але так і не зміг цього зробити, давало всі підстави Червоній армії завершити його справу у середині XX ст., втілюючи “торжество історичної справедливості”. Зрештою, як влучно зауважив С. Єкельчик, недарма у цей час починав формуватися міф про червоноармійців як “нащадків козацького війська”¹⁰.

Період 1939–1941 рр. у публіцистичних творах подавали як початок “нового життя” міста, його відродження, “другої молодості”.

Петро Панч, представник партійної номенклатури, який у цей час прибув до Львова, так описував тодішню ситуацію:

Видно було, як львів’яни переживають своє... звільнення. Вузькі вулиці старовинного міста обернулися на живі ріки, і по них пливли не чужі й свої, а вже просто – радянські громадяни. Над їхніми головами маяли червоні прапори, а з тисяч грудей рвалося буйно радісне: Хай живе свобода! Нех жие вольность! А їх перекриває: “Вічний революціонер – дух, наука, думка, воля”¹¹.

Цікавим є публіцистичне відображення П. Панчем тодішніх львівських пам’ятників. Єдиним “позитивним” для автора монументом був пам’ятник Міцкевичу – “близькому” поету до настроїв “трудового народу”, який “звільнення” народу зустрічає із

⁸ Галан Я. Друга молодість // Галан Я. Драматичні твори. Художня проза. Публіцистика / [під ред. І. О. Дзевєріна]. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 500.

⁹ Беляєв В. Львівські зустрічі: нариси. – Львів: Вид-во “Вільна Україна”, 1949. – С. 80–95.

¹⁰ Єкельчик С. Імперія пам’яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві. – Київ: Критика, 2008. – С. 75.

“лагідною посмішкою”. Інші львівські монументи асоціюються йому зі “шляхетським” минулим “панською” Австро-Угорщини та Польщі, “не вписуються” в нове міське життя: Скрадаючись, серед дерев бульвару, шулить вуха гривастий кінь під польським королем Яном Собеським, брови хмурить з високого п’єдесталу австрійський політик Смолка, кам’яніє від злості колишній намісник граф Голуховський... Польський драматург, увічнений у бронзі граф Фредро з натугою вслухається в те, що діється на вулицях Львова: то є щось нечуване!¹²

Крім того, П. Панч шукає і “знаходить” у Львові “ленінські місця”, стверджуючи, що нібито у проміжку осені 1913 – весни 1914 рр. В. Ленін зупинявся у місті в колишнього власника Оссолінеуму¹³.

Під дещо іншим кутом зору “пов’язував” Львів і В. Леніна М. Степанюк, який звертав увагу на буцімто значну популярність праць Леніна серед населення міста ще в дорадянський час, робив акцент на тому, що “ленінську” “Іскру” певний час на початку ХХ ст. видавали саме у Львові, а смерть “вождя” тут зустріли з великим “жалем та скорботою”. Взагалі весь міжвоєнний період історії міста відображений у творі як час, коли “ленінські ідеї у Львові були популярні, але не могли бути реалізовані”, і лише зі “звільненням” міста Червоною армією 1939 р. їхня реалізація розпочалась¹⁴.

Важливо було у цей час на сторінках преси показати, що місцеве населення радісно зустріло нову владу. У тодішніх газетах чи не в кожному випуску з’являлися колективні заяви працівників установ і підприємств, у яких вони “висловлювали свою любов до радянської Батьківщини”¹⁵. П. Карманський так описував місто в перші дні встановлення радянської влади:

Місто святкове. Воно було переповнене народом. Багато людей ішло колонами з червоними прапорами, червоними стрічками... Я приглядався до облич і на всіх бачив радість, щастя, велике хвилювання... Захоплено читав радянські газети, які приходили до нас, і пізнавав нове, що радувало мою змучену душу¹⁶.

У такий спосіб формували образ міста, мешканці якого “позитивно сприйняли” нову “справедливу” владу.

У яскравих фарбах вимальовували майбутнє Львова:

Під радісні пісні ростуть наші діти, які завтра будуть створювати новий, зовсім інший Львів – місто палаців праці, місто гігантів-заводів, місто широких вулиць і тінявих парків. Зникнуть кам’яні домовини, які називалися житлами. Безслідно пропадуть мазанки околиць міста¹⁷.

¹² Панч П. За рікою за Збручем // Панч П. Твори: в 6-ти т. – Київ: Дніпро, 1983. – Т. 6. – С. 486.

¹³ Витяг із щоденникових записів, дорожніх нотаток Петра Панча про літературне і громадсько-політичне життя в Західній Україні // Культурне життя в Україні 1939: Західні землі. – Київ: Наукова думка, 1995. – Т. 1: 1939–1953 рр. – С. 75.

¹⁴ Степанюк М. Ленін і Західна Україна // Радянський Львів. – 1947. – № 1. – С. 37–41.

¹⁵ З повідомлення про радісну зустріч Червоної Армії населенням м. Львова // Радянський Львів 1939–1955: Документи й матеріали. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1956. – С. 26.

¹⁶ Там само. – С. 486–487.

¹⁷ Карманський П. Кризь темряву. – Львів: Книжково-журнальне видавництво, 1957. – С. 95–96.

Так, у 1939–1941 рр. радянська влада створила одразу два міфи: перший міф про “визволення та опіку” нової влади над українським населенням Львова, а другий – про радісний прийом Червоної армії і загалом всього “радянського” місцевим населенням.

Львів періоду 1941–1944 рр. подавали як “поранене” та отруєне “лиховісними” ідеями місто, як “кублo фашизму”, де діяла “зрадницька уніатська” (йдеться про греко-католицьку) церква на чолі з митрополитом Андреем Шептицьким та “буржуазні націоналісти ОУН-УПА”¹⁸. Місцеву греко-католицьку церкву (в текстах її зневажливо називали “шептитчина”) зображали “отрутою, яка роз’їдала здорове тіло західноукраїнського населення”¹⁹.

Все те, що діялося в місті під час окупації німців, називали “кошмаром гітлерівської окупації”:

До 1942 р. Львів налічував цієї галасливої череди [йдеться про німців. – П. А.] понад 300 тисяч голів. Все це їло, пило... Взимку ходило до оперети Легара, а влітку вилазило на Високий замок і з насолодою спостерігало, як знайомі в есесівських і гестапівських мундирах... спалювали євреїв²⁰.

Після повторного відновлення радянської влади у місті в липні 1944 р. у публіцистиці почали вимальовуватись нові сюжети. Наголошували на черговому “звільненні” міста, цього разу від німців, радянською армією²¹. Знову ж таки, творили образ “заново народженого” міста, яке було звільнене “ціною життів культурних діячів та солдат-героїв”:

Один з танкістів Уральського корпусу своєю машиною портяс весь Ринок і зупинився при вході до ратуші. З люка танка вистрибнув вихованець комсомолу, інженер Олександр Марченко, який закріпив на міській ратуші червоний прапор – символ визволення Львова, після чого життя його обірвали кулі фашистів²².

Наголос на людських втратах робили не випадково: це, по-перше, мало підтвердити “доблесність і відважність” солдат радянської армії, а, по-друге, накласти певні зобов’язання на місто та його мешканців: мовляв, ми заради вас втратили людей, а тепер очікуємо від вас віддачі у майбутньому. Публіцисти акцентували увагу не лише на людських, але й на матеріальних втратах міста, його “повоєнних ранах”:

Майже весь аеродром поритий воронками... розбиті, закурені з зірваними дахами чорніють ангари. Скрізь блищить розбите скло, то там то тут – проломи в стінах. Обірваний дріт звисає над головою. Скрізь ще не розміновані будинки²³.

¹⁸ Галан Я. Наша сила – в єдності! // Галан Я. Драматичні твори, художня проза, публіцистика / [упоряд. І. О. Дзевєрін]. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 344–345.

¹⁹ Бєляєв В. Кандидат в святые и его агентаура // Бєляєв В. Ночные птицы. – Москва: Изд-во политической литературы, 1965. – С. 9.

²⁰ Галан Я. Друга молодість. – С. 500.

²¹ Галан Я. За вільну і возз’єднану // Галан Я. Драматичні твори, художня проза, публіцистика / [упоряд. І. О. Дзевєрін]. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 342–343.

²² Галан Я. Спасибі, воїне! // Галан Я. Драматичні твори. Художня проза. Публіцистика / [під ред. І. О. Дзевєріна]. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 514.

²³ Бєляєв В. Звільнення Львова // Бєляєв В. Львівські зустрічі: нариси. – Львів: Вид-во “Вільна Україна”, 1949. – С. 116.

“Темному тривожному” Львову 1941–1944 рр. протиставляли “квітуче радісне” повоєнне місто, мешканці якого сподівалися на закінчення війни, на збереження в подальшому миру та налагодження спокійного життя міста:

Наші діти можуть спати спокійно, їх не тривожитимуть уже спалахи зеніток і смертоносна музика падаючих бомб. Осліплі вікна наших хат знову заясніли, і ми знову навчимося любити місячне сяйво. Повернуться до дітей їх батьки, і матері притулять до грудей своїх синів-героїв²⁴.

Для авторів важливо було показати, що все “темне несправедливе минуле” поступово ліквідується, а на його місці постає “світле справедливе теперішнє”. До прикладу, В. Беляєв описує процес демонтажу стіни монастиря “лицемірних”, за його визначенням, бернардинів, який уособлював середньовічне “феодалне” минуле міста, і будівництво із здобутих унаслідок цього матеріалів житлових будинків для робітників нових радянських підприємств, які уособлювали нове міське майбутнє²⁵.

У публіцистиці перших повоєнних років вимальовується образ міста Львова, яке “швидко відбудовується і розвивається”. У кожному випуску тодішньої міської преси публікували по декілька статей, в яких розповідали про будівництво тих чи тих промислових підприємств, про відбудову пошкоджених будинків, про налагодження життя пересічних мешканців.

Із початком кампанії створення у Львові промислового центру все частіше з’являється публіцистика, в якій місто зображують індустріальним. У цей час побачили світ перші статті про львівських героїв соціалістичної праці, статті про соціалістичні змагання між робітниками чи підприємствами, про зобов’язання заводів та фабрик виконати визначені плани²⁶.

На кінець 1940-х років вже вимальовується образ “повністю відбудованого” Львова, який відійшов від “ран війни” і став “на рейки” спокійного мирного життя: Тепер, де би ви не були – на горбах Погулянки, вкритих буками, чи під каштанами вулиці Енгельса, – слух ваш певні години ловить гудки великих заводів. Ось загудів “Львівсьільмаш”, за ним – електроламповий, і скоро з’єднані в одну гармонію багатоголосся заводські гудки співають урочисту гармонію щастя, яке тепер у надійних руках²⁷.

Акцентували увагу на “братній” допомозі у розбудові Львова всіх народів та республік СРСР. Це мало символізувати умовність кордонів між союзними республіками та “справжню дружбу” між ними²⁸. Відзначали той факт, що львів’яни яскраво

²⁴ Беляєв В. Серпень – вересень // Беляєв В. Львівські зустрічі: нариси. – Львів: Вид-во “Вільна Україна”, 1949. – С. 56–57.

²⁵ Беляєв В. Голос из подземелья // Беляєв В. Ночные птицы. – Москва: Изд-во политической литературы, 1965. – С. 54–55.

²⁶ До прикладу див.: *Лупець Ф.* Випуск продукції зростатиме // Вільна Україна (Львів). – 1945. – 16 січня. – № 11 (678).

²⁷ *Галан Я.* Щастя Львова // Галан Я. Драматичні твори. Художня проза. Публіцистика / [під ред. І. О. Дзевєріна]. – Київ: Наукова думка, 1983. – С. 515.

²⁸ До прикладу див.: Москвичі допомагають Львову // Вільна Україна. – 1945. – 3 червня. – № 109 (776).

себе виявляють в інших радянських республіках, а вихідці з останніх – у Львові. Так малювали образ міста, яке успішно інтегрується в радянський простір.

“Миролюбність” міста мало продемонструвати й встановлення ним дружніх стосунків із містами інших країн Варшавського договору. Насамперед йшлося про Польську Республіку, створену 1944 р., у якій керівні позиції займали комуністи. Зі зміною політичної кон’юнктури в Польщі змінюється її відображення в публіцистиці, а також відносини між Польщею, з одного боку, та СРСР (і Львова) – з іншого. Якщо у 1939 р. в радянському дискурсі Польща фігурує як “шляхетська та панська”, то через десять років – як “дружня держава”. Розголосу серед населення набуло перевезення т. зв. “Рацлавицької панорами” зі Львова до Польщі у 1946 р., що мало символізувати дружбу між містом та цією країною.

Із 1950-х років вимальовується ще один образ міста, яке розширюється. Саме на цей час припадає початок масової розбудови міських околиць, що відображено й у публіцистичних творах. Випуски газети були переповнені статтями про побудову нових мікрорайонів²⁹, що викликало враження динамічності міста, яке постійно “у русі”. Образи індустріального Львова та “міста, що розширюється” залишалися актуальними у публіцистиці аж до розпаду СРСР у 1991 р.

Так, одним із засобів формування потрібних для будь-якої влади образів є публіцистичні твори. Не становила винятку й радянська влада, яка приділяла цьому жанру великого значення. Як наслідок, було створено міфи: про “визволення та опіку” нової влади над українським населенням Львова, про радісний прийом Червоної армії і загалом всього радянського місцевим населенням. Після 1944 р. у публіцистиці продовжили виробляти нові образи міста, серед яких найголовнішими були: “квітучий радісний” повоєнний Львів, місто, яке “швидко відбудовується і розвивається”; індустріальне місто, що успішно інтегрується в радянський простір; миролюбне місто, яке постійно розширюється завдяки новим житловим масивам. Вищезгадані образи мали на меті виправдати як вступ Червоної армії на західноукраїнські землі, а пізніше – звільнення міста від нацистської окупації, так і становлення тут радянської адміністрації, що було актуальним у 1939–1941 рр. та в повоєнний час аж до розпаду СРСР.

Відображення міста в художній літературі

Окрім публіцистичних творів, не менш дієвими засобами конструювання образу були радянські художні твори. Тому з осені 1939 р. одразу ж виникла потреба створення організації, яка, по-перше, об’єднала б місцевих письменників і поетів для контролю їхньої діяльності і виявлення “неприхильних” до влади митців, а, по-друге, ця організація стала б хорошим середовищем для “впливу” на митця та спрямування його діяльності “у правильне ідеологічне русло”. З такою метою вже у жовтні 1939 р. під егідою письменників та поетів, які прибули зі Східної України, із місцевого осередку творчої інтелігенції сформували Організаційний комітет львівських письменників на чолі з київським письменником Петром Панчем, а 1940 р. цей комітет було реорганізовано в місцеву філію Спілки радянських письменників

²⁹ До прикладу див.: Завтрашній Львів // Вільна Україна. – 1965. – 24 листопада. – № 231 (6672).

України (СРПУ), яка у 1941 р. призупинила свою діяльність у зв'язку з німецькою окупацією Львова, але вже 1944 р. була відновлена³⁰.

Серед інших письменників та поетів до СРПУ увійшли Степан Тудор, Ярослав Галан, Олександр Гаврилюк, Олександр Козланюк, Ірина Вільде, Ванда Василевська³¹.

Основним літературним напрямом став соціалістичний реалізм (соцреалізм), львівські письменники та митці були змушені писати свої твори, дотримуючись його постулатів.

Говорячи загалом про соцреалізм у літературі, зазначимо, що обов'язковим елементом будь-якого такого твору мав бути “позитивний герой” – головний персонаж у сюжеті пролетарського чи селянського походження, який уособлював традиційні цінності “радянської людини”. Особиста кар'єра цього героя, що є наскрізною ниткою твору, починає розвиватися успішно лише після встановлення радянської влади, є нібито відтворенням “прогресу радянського суспільства, яке розвивається під керівництвом Комуністичної партії і прямує вірним шляхом марксизму-ленізму”³². Таку концепцію виробили ще впродовж 1920–1930-х років у СРСР, до Львова її привезли вже “готовою”. Специфіка цієї місцевості полягала в тому, що замість Російської імперії, яку протиставляли новій “прогресивній владі більшовиків” на Сході, тут треба було протиставляти “панській шляхетській Польщі”, яка “експлуатувала місцеве населення”, щойно встановлену радянську владу, саме вона це населення, згідно з радянською концепцією, “зробила вільним”³³.

Дотримання такого напрямку простежуємо майже в усіх досліджених нами творах. Методологічно його можна звести до кількох пунктів, відповідно до яких автори будували свої оповіді, і які так чи так містилися в текстах:

“Позитивними” героями творів є селяни або робітники, життя яких поділене на дві частини: до і після 1939 р.

Період до 1939 р. характеризується економічними та соціальними кризами, що сильно відбивається на житті “позитивного героя”. Йшлося про неможливість самореалізації відповідно до талантів і зацікавлень, про безробіття, низькі заробітні плати або й їхню повну відсутність, часті звільнення з роботи, підозри роботодавців до будь-яких об'єднань робітників і взагалі зневажливе ставлення багатих до бідних.

Відповідно, сформувалася система уособлень: “позитивні герої” – представники робітництва та селянства, бідної частини суспільства, та “негативні герої” – представники багатих станів.

“Позитивні герої”, порівнюючи на сторінках творів життя в Польщі та в Радянській Україні, переважно приходять до висновку, що в останній якість життя значно вища, сподіваються на якомога швидше “встановлення соціальної справедливості” і вірять, що в цьому допоможуть радянські українці.

³⁰ *Гльницький М.* Літературний Львів // Історія Львова: у 3-х т. – Львів: Центр Європи, 2007. – Т. 3. – С. 184–185.

³¹ *Тарнавський О.* Літературний Львів, 1939–1944: Спомини. – Львів: Просвіта, 1995. – С. 30.

³² *Clark K.* Socialist Realism and the Sacralizing of Space // *The landscape of Stalinism: the art and ideology of Soviet space* / [ed. by Evgeny Dobrenko and Eric Naiman]. – Washington D.C.: University of Washington Press, 2003. – P. 3.

³³ Відозва до всіх громадян м. Львова. – С. 211.

У такому контексті події вересня 1939 р. у Львові трактують як “визволення”, “возз’єднання”, а серед багатьох позитивних змін, які, мовляв, у цей час відбулися, у творах особливо підкреслюють появу можливості для власної реалізації раніше пригноблених “позитивних героїв”.

Продемонструємо вищенаведену схему на конкретних літературних прикладах.

У 1946 р. побачила світ повість І. Вільде (справжнє ім’я – Дарина Макогон) – однієї з найвідоміших українських письменниць міжвоєнного та радянського часу – “Історія одного життя”. Головна героїня твору – Олена Йосипівна, після смерті батька та трьох старших братів її виховувала лише мати. Попри те, що мати хотіла, аби Олена отримала хорошу освіту в місті, в умовах житлової кризи в міжвоєнному Львові це було нелегко. Усе ж Олена змогла винайняти приватну квартиру в місті, згодом вступила до вчительської семінарії і водночас влаштувалася на роботу приватного вчителя, вела уроки в сина місцевого доктора та мала допомагати у хатніх справах господині. За це все платили 15 злотих – суму, якої вистачало на утримування кімнати, харчування, але про дозвілля можна було забути. Врешті, закінчила учительську семінарію на “відмінно”, але учительської посади не отримала, бо була україною, натомість найнялася на фабрику дитячих іграшок пана Хруцького – місце, де, попри важку фізичну працю, оплата також була невеликою³⁴.

Єдиною альтернативою таким “стражденним реаліям” українців у складі міжвоєнної Польщі для головних героїв повісті видається лише СРСР. Так, коханому Олені Йосипівни, підпільному комуністові, належить фраза:

Невже ти думаєш [звернення до Олені Йосипівни – П. А], що я не вірю в краще майбутнє трудящих? Та ж воно вже є, вже кується на Радянській Україні, в цілому СРСР. Тільки вузенька річечка Збруч нас розділяє від щастя...³⁵.

Події вересня 1939 р. у Львові в повісті автор трактує як початок нового періоду життя міста та його мешканців:

Перший мітинг на площі перед оперним театром. Зустріч з київськими письменниками, яких ми досі знали тільки з прізвищ... Перший у великому залі оперного театру концерт червоноармійського ансамблю. Перші радянські школи з рідною мовою навчання у Львові. Ні, ніколи я не забуду тих днів!³⁶.

Зрештою, серед багатьох позитивних змін, які, мовляв, виникли восени 1939 р., в “Історії одного життя” особливо підкреслено появу можливості для власної реалізації: Олена Йосипівна отримала роботу у відділі соціального забезпечення при міській Раді, а її хлопець, до того безробітний, – роботу інспектора міського відділу народівити, вступив на заочне відділення університету³⁷.

Схожі сюжети простежуємо в житті героїні іншої повісті І. Вільде “Ті з Ковальської” (1947) – Марти. Вона приїхала в 1938 р. зі Станіслава (сучасне

³⁴ Вільде І. Історія одного життя // Вільде І. Повісті та оповідання. – Львів: Каменяр, 1983. – С. 56–72.

³⁵ Беляєв В. Вільний Львів // Беляєв В. Львівські зустрічі: нариси. – Львів: Вид-во “Вільна Україна”, 1949. – С. 141.

³⁶ Там само. – С. 75.

³⁷ Там само. – С. 77.

м. Івано-Франківськ) до Львова навчатися справі кравчині, але зрештою стала робітницею на місцевій майстерні жіночих суkenок і костюмів Зільберкранца. Пан Зільберкранц – негативний персонаж – вкрай упереджено ставиться до робітниць майстерні, не платить їм за працю і масово звільняє, його агентка пані Міся пильнує за робітницями, мовляв, переслідуючи “збільшовичених замаскованих ворогів”, якими вважає робітниць своєї майстерні. На сторінках повісті автор намагається продемонструвати, що такі умови праці, як і негативне ставлення “буржуазного” керівництва до своїх працівників, були характерними не лише для цієї майстерні, а й для всіх інших підприємств міжвоєнного Львова³⁸.

Відповідно, і в цьому творі події осені 1939 р. подано лише позитивно:

Ми просто не могли охопити все те нове, що було перед нами! Ми ходили як очманілі. Наше безбарвне життя раптом заграло такою райдугою барв, що ми неспроможні були впоратися з цією величезною кількістю вражень заразом, мружили очі від блиску і сміялись від радості³⁹.

Із т. зв. “золотим вереснем” головні герої повісті “Ті з Ковальської” (Марта і її подружки з роботи Марина та Ривка) отримали можливість подальшого кар’єрного зростання, яке досі, мовляв, було безперспективним: одразу ж зі встановленням радянської влади у Західній Україні вони зареєструвалися в оргкомітеті профспілок, а майстерню Зільберкранца перетворили на артіль, де стали “самі собі господарями”⁴⁰.

Змінився і сам розпорядок життя львів’ян. Якщо до 1939 р. день персонажів повісті був побудований за схемою “дім – робота – дім”, то зі встановленням у місті влади “совітів” життя героїв значно пожвавішало, з’явилися умови для розширення їхнього світогляду:

“А життя навколо нас аж вирувало! О десятій ранку збори колишніх членів профспілок у залі ратуші. Йдемо із Ривкою сходами вгору і тільки підштовхуємо одна одну ліктями: чи думали ми колись, що будемо в цьому залі засідати? О другій годині – великий мітинг в оперному театрі. Чи можна стримати себе від спокуси, щоб туди не піти? О шостій в залі філармонії відбудеться виступ радянських письменників з Києва. А ввечері будуть грати у Великому театрі якусь радянську п’єсу”⁴¹.

Заразом у “Тих з Ковальської” були сюжети, в яких все “польське у місті 1939 р. здавалося примітивним і недоречним:

Я на власні очі бачила [говорить головна героїня твору Марта – П. А.], як якийсь молоденький, з дівочим личком офіцерик стояв на розі вулиць Академічної і Легіонів [сучасні просп. Шевченка та просп. Свободи, відповідно. – П. А.] і, обхопивши руками голову, питав крізь сльози невідомо кого: “Що сень дзеє? На милость Боску, що сень дзеє?”⁴².

³⁸ Вільде І. Ті з Ковальської // Вільде І. Повісті та оповідання. – Львів: Каменяр, 1983. – С. 146.

³⁹ Там само. – С. 162.

⁴⁰ Там само. – С. 165.

⁴¹ Там само. – С. 163.

⁴² Там само. – С. 159.

Принагідно зауважимо, що подібно тенденційно В. Беляєв у художньому нарисі «На шляху до Львова» подав епізод із польським офіцером, що також сидів у «Атласі». Він описаний як «пан у френчі воєнного покрыву із сукна захисного покрыву», який сидів у компанії «дам із золотими персями на пальцях, із блакитними песцями на плечах», і «по-зрадницьки» підслуховував компанію молодих людей, які захоплено розмовляли про радянську владу. Вочевидь, В. Беляєв хотів у такий спосіб передати уособлення «панської шляхетської Польщі», від якої, мовляв, було звільнено українців Західної України. Врешті, коли за столом молодих людей пролунав тост «за нашу Червону армію» і «за славне місто – Радянський Львів», польський офіцер зі злості роздушив склянку, порізавши собі руку, та покинув ресторан. А завершується нарис словами:

І здалося, що це не офіцер-пілсудчик із племені колонізаторів, а весь старий світ залишає місто, в якому вперше за всю його історію повіяло справжньою свободою і господарем став Народ⁴³.

У 1941 р. було опубліковано оповідання «Ранковий концерт» Юрія Шовкопляса – українського письменника, прозаїка, який у 1940–1941 рр. очолював відділення Літературного фонду СРСР у Львові. У творі йдеться про долю чотирьох музик, які до 1939 р. були звичайними львівськими вуличними музикантами і жили за гроші, які отримували завдяки вуличним концертам⁴⁴. Після «золотого вересня» вони вступили на навчання до консерваторії і згодом вже грали у великому джаз-оркестрі при філармонії⁴⁵.

Польський письменник Ян Бжоза (справжнє прізвище Юзеф Воробець), один із зачинателів т. зв. «пролетарської» літератури в Польщі, в оповіданні «Машиніст» зобразив, як робітник Михайло працював «за польських часів» на заводі подавальником, прибиральником, любив машини, але до них його не допускали. Натомість після 1939 р. він став одним із провідних машиністів на залізниці⁴⁶.

В оповіданні П. Козланюка – українського письменника, публіциста, літературного критика – «Золото» описано процес розміщення в колишніх «палацах панів» радянських шкіл, клубів, дитсадків, лікарень, а також заселення туди простих робітників зі сім'ями: «В комфортабельні кімнати нещодавніх власників заводів, банків, золота і шикарних офіцерських комірив переселялися з мокрих підвалів робітники, і їх дружинам, матерям, дітям уперше не в сні світило сонце з ранку до вечора»⁴⁷.

В одному з епізодів зображується заселення однієї з робітничих родин (прачки Софії і слюсаря Мирона) до оселі, де раніше проживали пани Щекальські. Від попередніх власників помешкання залишився лише великий портрет на стіні «якогось предка Щекальських – вусатого нахмуреного шляхтича», який уособлює у творі «шляхетську панську Польщу». Ефектним є епізод, коли цей портрет знімали:

⁴³ *Беляєв В.* На шляху до Львова // *Беляєв В.* Львівські зустрічі: нариси. – Львів: Вид-во «Вільна Україна», 1949. – С. 25–26.

⁴⁴ *Шовкопляс Ю.* Ранковий концерт // *Література і мистецтво (Львів)*. – 1941. – Вип. 1. – Січень. – С. 10.

⁴⁵ Там само. – С. 11.

⁴⁶ *Бжоза Я.* Машиніст // *Література і мистецтво*. – 1941. – Вип. 4. – Квітень. – С. 36.

⁴⁷ *Козланюк П.* Золото // *Література і мистецтво*. – 1941. – Вип. 4. – Квітень. – С. 10.

Голова сімейства Мирон зі словами “Ану, вельмишановний пане, і ви забирайтеся з хати до чорта!” схопив важку раму обіруч. Він рвонув щосил раз і другий, цвях з тиньком вирвався і шляхтич упав з розмахом на підлогу. Падаючи, портрет вдарився об стілець і розбився⁴⁸.

Так було відображено своєрідний конфлікт минулого польського і теперішнього радянського. Поряд з цим, намагаючись продемонструвати читачам, мовляв, сформовану “соціалістичну свідомість і радянський патріотизм” тодішніх львів’ян, П. Козланюк наводить епізод, у якому головні герої повісті Мирон та Софія, знайшовши у своїй оселі діаманти, не залишили їх собі, а віддали державі на “благо всіх робітників, селян”⁴⁹.

Утім, не всі твори завершувались позитивно. Так, головний герой оповідання М. Брилинського “Микита Гриців” у міжвоєнній Польщі жив “безпросвітним життям молодого шевського челядника у щоденних злиднях”. Надіючись знайти “кращої долі” в Радянській Україні, зробив спробу втекти туди через ріку Збруч, але був убитий польською поліцією⁵⁰.

Окрім прозових творів, образ радянського Львова 1939–1941 рр. формувався і в поезії.

Так, у поемі “Львів” О. Гаврилюка – українського письменника, публіциста, діяча комуністичного руху, міжвоєнний Львів зображений як такий, що протягом всієї своєї історії “був обернений на схід”, де “росла країна наших мрій” (тобто СРСР), але мусив дивитися на цю країну “крізь темні грат, крізь праці піт”⁵¹. “Звільнене” ж Червоною армією місто зображене так:

Ти бурлив хвилюючо юрбою, морем стягів гордо майорів, коли я зустрівся з тобою, мій любий, вже свобідний Львів... Це гнила розпалася держава, мов би снівся неймовірний сон, а зі сходу, вся у сяйві слави, армія змела лихий кордон... І лежало наче двадцять томів, двадцять мертвих, погорілих літ, і нова – поема невідома, вже піснями сповнювала світ⁵².

В інших поемах і віршах також оспівуються подібні сюжети, звеличується Червона армія та радянська влада, яка надала безкоштовну освіту, медицину, робочі місця тощо. Зокрема, у вірші “В нас кожен може стати першим” невідомого автора підкреслено можливість кожного власними силами досягнути професійних висот, чого не було раніше. У цьому вірші колишній монтер став директором заводу, завод з “панського” став “рідним”, а портрети Леніна і Сталіна, радянські прапор та герб встигли стати улюбленими⁵³.

⁴⁸ Козланюк П. Золото. – С. 10.

⁴⁹ Там само. – С. 12.

⁵⁰ Брилинський М. Микита Гриців // Література і мистецтво. – 1940. – Вип. 2. – Жовтень. – С. 7.

⁵¹ Гаврилюк О. Львів // Гаврилюк О. Поезії. – Київ: Радянський письменник, 1941. – С. 26.

⁵² Там само. – С. 53.

⁵³ В нас кожен може стати першим // Література і мистецтво. – 1940. – Вип. 1. – Вересень. – С. 10.

У вірші “*La vita nuova*” П. Карманського – українського поета, перекладача, публіциста, громадського діяча, літературного критика, свого часу представника літературної спільноти “Молодої музи” – старому “кошмарному” життю без змін протиставляється “нове”, значно динамічніше та сповнене надії:

Це творча туга спогади єднає
В нові змагання й невсипущий гін,
Це кров у жилах грає водограєм,
І нова юність рветься навздогін
Рокам, що були пережиті марно
І відійшли, як привиди кошмарні⁵⁴.

Цікавим за символістикою є вірш поета та перекладача Ярослава Кондри “Юність заводу”, у якому подано двоякий образ одного і того самого промислового підприємства в різний час. Завод, належавши до 1939 р. приватному власникові, “відвертався від безробітного”, був “чужим, похмурим”, а після вересня 1939 р. став “юним”, який “щиро приймає” усіх робітників і “розквітає”⁵⁵.

Львів періоду німецької окупації у радянських художніх творах був місцем співпраці між німецьким командуванням, з одного боку, та місцевими “ненадійними елементами”, з іншого. У романі В. Беляєва “Хто тебе зрадив?” греко-католицьке духовенство на чолі з митрополитом А. Шептицьким зображено союзником німців, яке разом із ними “вбиває євреїв та радянських партизан”. Доля головної героїні твору Іванни мала продемонструвати “всю підлість” німців та українського греко-католицького духовенства: дівчину було закатовано через те, що “вона шукала справедливості”, встановлюючи контакт із радянським підпіллям⁵⁶.

Після звільнення міста від німецької окупації перед місцевими митцями постало завдання протиставляти образіві “хаосу”, який був спричинений “німецькими фашистами” у місті, образ вдруге “звільненого” Червоною армією міста і наведення у ньому порядку. Так, в оповіданні українського письменника Михайла Яцків “На світанку” звичайна робітниця змогла стати співачкою Львівського оперного театру лише після повторного встановлення радянської влади у 1944 р.⁵⁷ В іншому його творі “Убийте мене!” головний герой Фрей Булат повстає проти німецької влади у місті, однак потрапляє до в’язниці, але від смерті його, як і всю родину та Західну Україну загалом, “рятує” Червона армія⁵⁸.

Друга половина 1940-х років стала початком ери розбудови промислових підприємств, яку, відповідно, у цей час також почали відображати в літературі. До прикладу, Борис Буряк – український письменник, літературознавець, кінознавець, у роки Другої світової війни – радянський військовий кореспондент – “Тарас Журба” розповідає про хлопця зі села, який прибув до міста у 1944 р. і був захоплений колоритністю Львова. Він влаштувався на роботу будівельника заводу і з цього моменту розпочи-

⁵⁴ Карманський П. *La vita nuova* // Література і мистецтво. – 1940. – Вип. 3. – Листопад. – С. 6.

⁵⁵ Кондра Я. Юність заводу // Література і мистецтво. – 1941. – Вип. 4. – Квітень. – С. 32–33.

⁵⁶ Детальніше див.: Беляєв В. *Хто тебе предал?* – Москва: Детская литература, 1982. – 224 с.

⁵⁷ Яцків М. *Вибрані твори*. – Київ: Дніпро, 1973. – С. 168–169.

⁵⁸ Там само. – С. 170–173.

нається застосування цікавих художніх засобів: що більшим стає завод, то кращим робиться життя самого Тараса. Урешті, хлопець, який в дитинстві зазнавав утисків серед “панів, ксьонзів” і мав змогу закінчити лише I клас школи, за радянської влади став комсомольцем, зміг себе реалізувати і долучитися до справи розбудови Львова⁵⁹.

Схожі сюжети з’являються в документальній повісті Михайла Латишева – українського письменника, журналіста, літературного працівника львівської обласної газети “Вільна Україна”, члена Спілки журналістів України – “Лайнери перетинають континенти”. Він описує колектив Львівського автобусного заводу, що здебільшого складався зі “вчорашніх” фронтовиків, які “феєрично” та з “ентузіазмом” будують новий завод, долають шлях від “пустирів із вагончиками для робітників” до “величезних корпусів заводу та гуртожитків і житлових квартир для працівників”⁶⁰.

У творі вимальовується дві категорії головних героїв: до першої належить більшість (Б. Кашкадомов, М. Милян, К. Замрій, О. Следь), яка самовіддано працює, ці люди не “шукають легких шляхів”, є шанованими працівниками, “передовиками” у власній сфері; до другої категорії належать антигерої (К. Щербина, М. Кривошеєв), зображені у творі “в темних тонах” як “дезорганізатори виробництва”, і це одразу ж відбивається на їхніх моральних якостях. “Негативні герої” постійно плетуть інтриги на заводі, однак наприкінці твору їхня змова відкривається, змовників адміністративно карають, а сам завод і його колектив “прямують у власне світле майбутнє до нових звершень та перемог”⁶¹.

Звісно, такі образи занадто ідеалізовані і не відповідають повністю реальності. Керівні посади на промислових підприємствах та державній службі надавали зазвичай не місцевим жителям, а приїжджим зі Сходу, тому багато що зі зображеного у літературних творах було або дещо перебільшеним або зовсім неправдивим. Літературні твори також формують образ Львова як радянського міста, яке було колись “буржуазним”, де “пригноблювали робітників” і життя звичайних людей складалося лише з негативів, а тепер стало соціалістичним, тут захищають права робітників, їм надано матеріальну та соціальну допомогу й можливість самореалізації. Специфікою літературних творів про радянський Львів є те, що, по-перше, тодішні письменники прагнули протиставити вже “радянський Львів” колишньому “польському”, а після німецької окупації міста у 1941–1944 рр. – “хаос”, спричинений цією окупацією, наведенню порядку в місті після повторного його “звільнення” Червоною армією.

Так, унаслідок Другої світової війни Львів опинився в радянській політичній дійсності, а його населення мало сприйняти радянську ідеологію, цінності, за якими жили “радянські громадяни”, долучитися з іншими “братніми народами” до “побудови комунізму”. Не менш важливим у процесі інтеграції міста до радянського простору було створення його відповідного образу соціалістичного ґатунку на сторінках публіцистики та художньої літератури, де, в руслі радянської пропаганди, Львів поставав “звільненим” від “буржуазного” минулого простором, де замість “палацу панів”, а також церков “дискредитованого” греко-католицького духовенства, яке буцімто у час нацистської окупації колаборувало з німцями, постали заводи та фабрики, де

⁵⁹ Буряк Б. Тарас Журба // Радянський Львів (Львів). – 1950. – № 6. – Червень. – С. 4–45.

⁶⁰ Латишев М. Лайнери перетинають континенти. – Київ: Дніпро, 1973. – С. 9–15.

⁶¹ Там само. – С. 38–127.

отримали роботу досі, мовляв, “ущемлені” та “переслідувані” робітники й трудова інтелігенція. Якщо в 1939–1941 рр., а також у перші повоєнні роки, автори акцентували на “соціалістичних перетвореннях” у місті, то в літературі 1960–1980-х років вони намагались переконувати читачів у подальшому становленні “радянськості” Львова – міста, що постійно розвивалось, розширювалось завдяки розбудові нових спальних районів на околицях та успішно інтегрувалось до СРСР, – та виправданості такого стану речей навіть в умовах перманентної економічної кризи, характерної для СРСР в останні десятиліття його існування, яка, з-поміж іншого, відіграла не останню роль в остаточному колапсі радянської системи, разом з якою відійшли в історію й наративи радянської пропаганди щодо Львова, перетворившись на бібліографічну минувшину.

Pavlo ARTYMYSHYN. CONSTRUCTION OF IMAGE OF THE “SOVIET” LVIV OF THE 1930s–1940s IN PUBLICISM AND FICTION

Construction of image of the “Soviet” Lviv in the publicism and fiction are analyzed. The purpose of the publication is to study the content and conceptual load of Soviet journalism and fiction, which featured Lviv, and to determine how the image of Lviv as a Soviet city was depicted in these works and what tools were used in this. It is stated that the creation of such images was one of the means of transforming Lviv into a socialist city, along with the creation of appropriate party and state institutions, industrial, architectural objects, organizations of cultural institutions of the Soviet standard. It is ascertained that immediately with the establishment of Soviet power in the city before the latter there was a need to justify its offensive to the territory of Western Ukraine in 1939 to the local population and the world community and subsequently – the re-annexation of these territories into the USSR after the war, as well as to demonstrate the “benefits” of the new “socialist” system over the old “bourgeois”, in order to get more supporters among the population of the newly-acceded territories of Western Ukraine.

On the pages of journalism and fiction, in the context of Soviet propaganda, Lviv appeared to be “liberated” from the “bourgeois” past, an area where, instead of the “palace of lords”, as well as the churches of the “discredited” Greek-Catholic clergy, which allegedly collapsed during the Nazi occupation with the Germans, there were factories where the “imprisoned” and “persecuted” workers and labor intellectuals got jobs.

Conclusion was drawn that if in 1939–1941, as well as in the first postwar years, the authors focused on “socialist transformations” in the city, contrasting them accordingly with the Polish period, or the time of the Nazi occupation of Lviv.

Keywords: Lviv, construction of the image of the “Soviet” city, publicism, fiction.

Феодосій СТЕБЛИЙ

МОЯ СПІВПРАЦЯ з МИКОЛОЮ КРАВЦЕМ

Спомин

Доля звела мене з Миколою Кравцем у 1957 р., коли після закінчення аспірантури на кафедрі історії СРСР за спеціальністю “Історія України” у Львівському університеті ім. І. Франка я пройшов за конкурсом на посаду молодшого наукового співробітника відділу історії України в Інституті суспільних наук АН УРСР. М. Кравець на той час після закінчення аспірантури вже кілька років працював на науковій посаді у відділі (молодшим, згодом старшим науковим співробітником). Керівником відділу тоді був академік АН УРСР І. П. Крип’якевич, який незабаром передав цю посаду М. К. Івасюті. У відділі тоді працювали О. Карпенко, В. Грабовецький, С. Білецький, Г. Ковальчак, Ю. Сливка, П. Чуприна, Є. Яцкевич, Я. Дашкевич, до яких 1958 р. приєднався Я. Ісаєвич.

Оскільки мене прийняли до складу відділу з умовою опрацювання проблем історії радянського періоду, моїм першим плановим завданням було дослідження історіографії історії західних областей України в період соціалізму. Зробивши огляд наявної на той час ще дуже мізерної кількості публікацій на цю тему, на пропозицію М. Кравця та за згодою І. П. Крип’якевича я переробив його, додав передмову й опублікував у четвертому випуску збірника “З історії західноукраїнських земель” (1960) як матеріали до бібліографії з цієї проблеми.

Продовжуючи виконання умови про опрацювання проблематики радянського періоду, я підготував і опублікував дві статті про розвиток вищої освіти в західних областях України з 1939 по 1960 рр. у збірниках “З історії Української РСР”, випуски 6–7 (1962) і 8 (1963), поряд зі статтями М. Кравця про селянський рух у Східній Галичині у другій половині XIX ст. Згодом мені пощастило повернутись до дослідження історії селян Східної Галичини у першій половині XIX ст., започаткованого кандидатською дисертацією (1961), та іншої проблематики XIX ст.

У 1961 р. ми з І. Кравцем спільно опублікували в “Українському історичному журналі” (№6) рецензію на монографію Гербільського Г. Ю. “Передова суспільна думка в Галичині в 30-х–40-х рр. XIX ст.”.

Приблизно у той самий час мені довелось стати на захист М. Кравця, автора праці “Нариси робітничого руху в Західній Україні” (1961), якого історик І. Богодист звинуватив на сторінках газети “Радянська Україна” у плагіаті. Я пояснив збіг формулювань у публікаціях обох авторів використанням одного й того самого джерела і передав відповідне роз’яснення на вимогу Львівському обкому КПУ.

У 1958 р. померла працівниця відділу літератури Інституту суспільних наук Марія Мундяк. Її чоловік – літературознавець із Словаччини Михайло Мольнар – звернувся до керівництва Інституту з проханням підписати клопотання про надрукування

некрологу покійної. Підписав його М. Кравець, виконувач обов'язків секретаря партійної організації. Надрукований некролог з хрестом над текстом розвісили на стінах будинків Інституту. Поховано покійницю на Левандівці, де проживали її батьки, за християнським звичаєм та з участю працівників Інституту. Серед них був і я. Та керівництво партійної організації міста вчинило рейвах. Учасникам похоронкумуністам винесли догани. М. Кравця звільнили достроково з поста секретаря партійної організації.

У 1966 р. ми з М. Кравцем та Я. Ісаєвичем опублікували в “Українському історичному журналі” (№10) пропозицію відзначити 120-річчя революції 1848 р. в Галичині. У 1968 р. вдалось організувати у Львівському університеті з цієї нагоди республіканську наукову конференцію. В ній взяли участь відомі історики з Києва Ф. Шевченко, Г. Сергієнко, Л. Олійник, з Москви А. Смірнов, О. Орлик, львів'яни Г. Гербільський, С. Злупко, В. Борис, Г. Ковальчик, чернівчанин О. Пастух, іванофранківець Я. Мельничук. Мені довелось доповісти про український національний рух в Галичині 1848 р., а М. Кравцеві – “Іван Франко про революцію 1848–1849 рр.”.

На початку 1960-х років з ініціативи М. Кравця нам із ним та завідувачем відділу М. Івасютою пощастило відбутися з київським професором В. Голубуцьким екскурсією до Берестечка – місця кривавої битви під час національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст., оглянути терени боїв і переправи, живописні образи М. Івасюка та колекцію козацьких черепів. Зацікавлення цим історичним місцем спонукало мене згодом відвідати Берестечко ще з дружиною Софією, донею Галею та сестрою Стефанією з її дітьми.

У 1968 р. Інститут суспільних наук АН УРСР опублікував колективну монографію “Торжество історичної справедливості” у зв'язку з наближенням 30-річчя воз'єднання українських земель, висунуту Інститутом та Львівським університетом на здобуття державної премії. В ній на мою долю випало висвітлити історію визвольної боротьби народних мас західноукраїнських земель в кінці XVIII – першій половині XIX ст., а на долю М. Кравця – історію революційного руху на цих землях в другій половині XIX – на початку XX ст. Ще до її виходу верстку розкритикував у рецензії завідувач кафедри Львівського університету В. Осечинський. Вчена рада інституту 10 червня 1968 р. влаштувала обговорення цієї рецензії у його присутності і спростувала всі його звинувачення. Активну участь у дискусії взяли М. Кравець, Г. Ковальчак, Я. Ісаєвич, Ю. Сливка, М. Івасюта і я¹. Повернувшись до університету, В. Осечинський, за свідченням викладача Я. П. Товстухи, з люттю заявив на кафедрі, що він своїм виступом “розворушив осине гніздо... націоналістів”.

Взагалі в нас із М. Кравцем упродовж 11 років спільної праці в Інституті суспільних наук складались доброзичливі й довірливі, товариські взаємини. Бувало, ми зустрічалися сім'ями у нашій квартирі разом із ним та Г. Ковальчаком. Одного разу за ініціативою М. Кравця ми разом відвідали концерт видатного співака Бориса Гмирі, влаштований уперше в Львівській філармонії, захоплювались чудовим виконанням пісенної програми його оксамитовим басом. Про цей випадок М. Кравець згадав у

¹ Їхні виступи із запереченням звинувачень рецензента опубліковані в збірнику документів “Культурне життя в Україні: Західні землі” / відп. ред. О. Луцький; упоряд. Т. Галайчак, О. Луцький. – Львів, 2006. – Т. 3: 1966–1971. – С. 172–186.

статті “Солов’їний спів” у 12-му томі свого зібрання творів (2005), охрестивши мене Феодосієм Михальчуком.

Бувало, М. Кравець, проходячи через кімнату з моїм робочим столом, міг кинути фразу: “Не буде добра, поки Україна не стане незалежною”.

А одного разу в кінці робочого дня М. Кравець несподівано запропонував мені з Г. Ковальчаком відвідати винний магазин. Розпивши пляшку вина, ми з Г. Ковальчаком відчували потребу відпровадити захмелілого Миколу додому, на вул. Гоголя.

Вклавши його спати, самі вирішили посидіти в парку ім. Івана Франка навпроти університету, поки провітрянться голови. Пізно ввечері розійшлись. Наближаючись до свого будинку на вул. Ярослава Мудрого, я несподівано зустрів біля входу засмучену дружину Софію, яка з докором промовила: “Де ж ти досі пропадаєш? Та за тобою приходив Микола Кравець”. Отже, за той час, поки ми сиділи в парку, Микола випався, протверезів і вирішив упевнитись, що я щасливо повернувся додому.

У 1965 р. М. Кравець захистив монографію “Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині XIX ст.” як докторську дисертацію. У 1968 р., коли Інститут суспільних наук ще перебував (до 1969 р.) у складі Львівського університету, він перейшов на посаду завідувача кафедри історії України цього університету (до 1972 р.). Завоював авторитет серед студентів. З вдячності професору студент Михайло Гайковський у 1967–1968 рр. купив у букініста список “Історії Русів” і подарував професору, а той передав його на зберігання Центральному історичному архіву України у Львові. Про цей випадок я згадав у статті “«Історія Русів» в культурному і науковому житті Галичини” (2004).

У 1971 р. мені трапилась нагода спільно з М. Кравцем бути офіційним опонентом під час захисту кандидатської дисертації С. Д. Плахотнюка на тему “Боротьба трудящих Поділля в роки реакції і нового революційного піднесення (1907–1914)” на вченій раді Львівського університету ім. І. Франка. А в 1994 р., виконуючи обов’язки вченого секретаря наукової ради Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича із захисту дисертацій, я запропонував М. Кравця як офіційного опонента кандидатської дисертації працівника очолюваного мною відділу історії України Б. Якимовича на тему “Видавнича діяльність Івана Франка (друга половина 70-х – 80-ті роки XIX ст.”.

У 1979 р. разом із колегою С. Трусевичем ми були рецензентами підготованого за участю М. Кравця збірника документів і матеріалів “Боротьба трудящих Північної Буковини проти соціального і національного гноблення у другій половині XIX – на початку XX ст.”.

У 1964 р. М. Кравець видав поважну наукову працю з історії селянства Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст.

У виданому 1967 р. Інститутом історії Української РСР двотомнику “Історія селянства Української РСР” у першому томі ми з І. Шульгою висвітлили історію західноукраїнського селянства з кінця XVIII до середини XIX ст., а з М. Кравцем у співавторстві з В. Ільком та О. Пастухом – у другій половині XIX ст.

У 2005 р. спільно з М. Кравцем та В. Ільком підготували розділ “Західноукраїнське селянство у XIX – на початку XX ст.” для двотомних нарисів “Історії українського селянства” (2006).

У 1966 р. М. Кравець з Б. Яремчишиним та ін. видав нарис “Львівщина радянська”. У 1967 р. цей текст увійшов до тому “Львівська область” в багатотомній серії

“Історії міст і сіл Української РСР”, де також є мій нарис у співавторстві про с. Підгірці, довідка про інші села Блідщини та про Радехівський район.

М. Кравець ще з кількома співавторами у 1974 р. в “Українському історичному журналі” (№8) вмістив схвальну рецензію на виданий за мою ініціативою та моїм співупорядкуванням збірник документів про селянський рух у Східній Галичині (1772–1849) під назвою “Класова боротьба”, нав’язану начальником Архівного управління при Раді Міністрів УРСР О. Мітюковим.

У 1978 р. доля звела мене з М. Кравцем при виданні Інститутом історії АН УРСР “Історії Української РСР”, для третього тому я підготував розділ про західноукраїнські землі в першій половині XIX ст., а він – про західноукраїнські землі у другій половині XIX ст. та на початку XX ст.

Колективна праця “Історичні передумови возз’єднання українських земель” (1989), видана під мою редакцією, містить у розділі, присвяченому проблемі возз’єднання українських земель в умовах консолідації української нації (друга половина XIX – початок XX ст.), автором якого був С. Трусевич, матеріали статей і монографій М. Кравця з історії селянства і робітництва західноукраїнських земель та історіографічних праць І. Франка.

У довіднику “Наукова діяльність, структура, працівники” Інституту українознавства ім. Івана Крип’якевича НАН України (2001) в розділі “Відділ історії України” я згадав про М. Кравця як випускника аспірантури цього інституту і дослідника історії аграрних відносин та селянського руху в Галичині у XIX ст. В “Енциклопедії історії України” (Т. 5, 2008) є моя стаття про М. Кравця.

Перебуваючи після 2006 р. на пенсії, М. Кравець підготував під псевдонімом “Микола Кравченко” 13-томну серію збірників статей, серед яких чимало спогадів про працю у Львові, наприклад, в тодішньому Інституті суспільних наук АН УРСР, і подарував її бібліотеці Інституту та Національній бібліотеці ім. В. Стефаника. На його прохання місію доставки обох комплектів з Вінниці до Львова виконав його колишній студент, а тепер старший науковий співробітник Інституту О. Луцький.

У першому томі (2003) він згадує про нашого спільного інститутського колегу Григорія Ковальчака під псевдонімом Григир Коваль, розповідає про його несподіване відрядження для читання лекцій про соціалістичні перетворення в західних областях України для політв’язнів у концтаборі в Сибіру.

У статті “Таємний агент” подано розповідь про продажну постать донощика КГБ В. Осечинського, який звів наклеп на авторський колектив монографії “Торжество історичної справедливості”, звинувативши в українському буржуазному націоналізмі.

У статті “Болото” автор згадує академіка І. Крип’якевича, видану під його редакцією колективну монографію “Нариси історії Львова” (1956), свою участь у похованні академіка, а згодом звинувачення в причетності до виховання студентів Львівського університету в націоналістичному дусі та намагання згодом передати ці звинувачення і до Чернівців, де працював в університеті М. Кравець.

У 8-му томі збірника статей вміщена стаття автора “Іван Крип’якевич – учений-гуманіст”, передрукована з додатком із збірника “Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві” (Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Збірник наукових праць, 8 – Львів, 2001, с. 584–588), упорядником і заступником відповідального редактора якого був я.

В 10-му томі збірника статей опубліковано спомини мемуариста про викладачів Львівського університету Ярослава Кіся, який побував разом з Юрієм Сливкою на Закарпатті та у відрядженні до Вінниці, де в педагогічному інституті прочитав курс історії південних і західних слов'ян, та Володимира Бориса під псевдо “Борисюк”. Останній, з його слів, пропрацювавши в університеті понад 25 років, 1975 р. опинився перед небезпекою звільнення з роботи. Врятував ситуацію Інститут суспільних наук АН УРСР, запросивши його до праці у відділ історії України. Мушу додати, що цю роль довелось виконати саме мені як завідувачеві цього відділу і заступникові директора Інституту з наукової роботи. У цій складній ситуації зі мною і завідувачем відділу Ю. Сливкою зустрілися працівники університету: декан С. Макарчук, завідувач кафедри В. Чорній. Повідомивши про навислу над В. Борисом небезпеку, вони запропонували допомогти йому влаштуватись в нашому інституті.

Ми з Ю. Сливкою розуміли, що тодішній директор інституту В. Чугайов – колишній секретар обкому КПУ – у жодному разі його на роботу не прийме, хіба що на прохання керівництва московського Інституту слов'янознавства АН

СРСР, працівники якого, І. Міллер і В. Дяков, співпрацювали з В. Борисом. Ми запропонували, щоб В. Борис дав москвичам такий сигнал. Так і сталося. Прийнятий на прохання керівництва московського інституту, В. Борис зміг працювати в Інституті ще 10 років – до кінця життя. За той час йому вдалося підготувати матеріали для чотирьох томів багатотомної серії збірників наукових інститутів Москви, Варшави і Львова на тему “Польський суспільно-політичний рух і літературне життя середини ХІХ ст.”, серед них тому “Польське суспільство і спроби відновлення збройної боротьби в 1833р.”, в якому опубліковано і мою статтю “Польські конспірації 30-х рр. ХІХ ст. і українське суспільство в Галичині” (1984).

В. Борис помер 3 січня 1985 р. Мені довелось очолити похоронну процесію на Личаківському цвинтарі й виголосити поминальну промову про покійника. А через 10 років – 3 січня 1995 р. – в Інституті влаштовано вечір пам'яті поважного історика, а на мою долю випало виголошення доповіді про вченого-славіста.

У 2001 р. в довіднику “Наукова діяльність, структура, працівники” Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України я опублікував інформацію про науковий доробок В. Бориса, а в збірнику моїх статей “Галичина на перехресті історії. Постаті” – статтю “Володимир Борис – славіст” (2011).

На завершення моїх споминів про М. Кравця хотів би ще згадати й наше не надто активне, але змістовне листування. У 1975 р. він підтримав мою ідею про відзначення 125-річчя революції “Весни народів”.

У 1974 р. привітав мене з призначенням на посаду заступника директора з наукової роботи Інституту суспільних наук АН УРСР і завідувача відділу історії України, вважаючи це заслуженим визнанням. У 1976 р. я запросив М. Кравця до участі в обговоренні підготовленої Інститутом слов'янознавства АН СРСР колективної монографії “Визвольні рухи народів Австрійської імперії”. Він радо погодився. Та йому, очевидно, не вдалось отримати відрядження.

У жовтні 1985 р. в Інституті суспільних наук АН УРСР під моїм керівництвом спільно з Інститутом історії АН УРСР та Інститутом слов'янознавства АН СРСР влаштовано республіканський симпозиум “Революційно-демократичний рух в країнах Східної Європи у другій половині ХІХ ст. та його роль у розвитку інтернаціональних зв'язків”. Відредаговано і підготовано до друку тези доповідей, видані у 1985 р.

Серед них вміщено і мої тези на тему “Поширення ідей революційної демократії та утопічного соціалізму на західноукраїнських землях напередодні і під час революції 1848–1849рр.”, а М. Кравця – “Іван Франко і робітничий рух у Східній Галичині”.

У 1986 р. М. Кравець дав згоду на участь у підготовці збірника статей, присвяченого історії революційно-демократичних рухів у країнах Східної Європи у другій половині XIX ст. Але поки вдалось зібрати авторські тексти, підготувати до друку і надіслати до видавництва “Наукова думка”, зміст його до початку 1990-х років застарів, одержав критичний редакторський висновок і був знятий з видавничого плану.

У 1994 р. М. Кравець в листі до мене привітав колектив Інституту з одержанням права захисту дисертацій, що давно було його мрією.

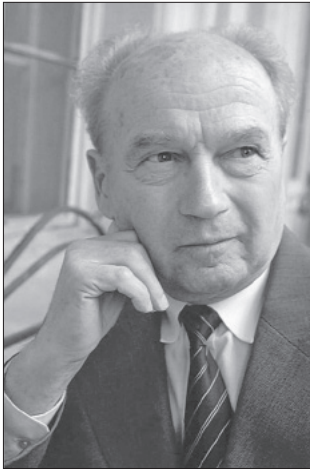
У 2005 р. М. Кравець на мою пропозицію надіслав оновлену частину вищезгаданого спільного тексту для “Історії українського селянства” (другого видання – 2006 р.).

Цим завершилась наша багаторічна плідна співпраця на ниві національної історичної науки. Наші дружні контакти навіть після його прощання зі Львовом залишилися світлою сторінкою взаємин.

ФЕОДОСІЙ СТЕБЛІЙ: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ

Львівська обласна універсальна наукова бібліотека,
10 листопада 2016 року

10 листопада 2016 р. в межах серії семінарів-зустрічей «Інтелектуальна біографія, які організовує відділ української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України у співпраці з Центром гуманітарних досліджень Львівського національного університету ім. І. Франка, відбулася зустріч з відомим істориком, кандидатом історичних наук, багатолітнім працівником і завідувачем відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича **Феодосієм Івановичем Стеблійем**.

Традиційно зустріч у форматі “Інтелектуальна біографія” передбачає вільну бесіду навколо тріади *топос – тропос – антропос*, тобто місць, ідей та людей, що впливали на становлення особистості гостя, були визначальними для його особистої інтелектуальної біографії. З досвіду організаторів такий спосіб розповіді

в діалозі не раз робить минуле промовистішим, надає йому живого суб’єктивного виміру і відкриває ширші проблеми гуманістики в перспективі особистої історії інтелектуала. Поряд із бесідою важливим елементом «Інтелектуальної біографії» є графічна мапа місць, ідей та людей, що позначені на ній різними кольорами та сполучені між собою лініями зв’язків.

Упродовж останніх десяти років героями зустрічей-семінарів “Інтелектуальна біографія” у Львівському національному університеті ім. І. Франка та Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича були письменники, науковці та митці*, чие інтелектуальне становлення, запліччя та репрезентативні форми праці є цікавими з точки зору проглядання ширших контекстів, овидів, змістів.

Феодосій Іванович Стеблій належить до старожилів Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, раніше – Інституту суспільних наук АН УРСР. Свою

* Серед минулих гостей-співрозмовників у цьому форматі:

у Центрі гуманітарних досліджень ЛНУ ім. І. Франка – Лінда Грей, Марія Ревакович, Ольга Токарчук, Наталя Яковенко, Юрій Тарнавський, Ендрю Вернік, Марко Павлишин, Ганс Йорген Валлін-Вейс та ін.;

Інституті українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України – Максим Тарнавський, Андрій Содомора, Леонтій Войтович, Микола Ільницький, Юрій Яремко.

наукову кар'єру він починав під патронатом академіка Івана Крип'якевича, а у зрілому віці упродовж не одного десятиліття був соратником академіка Ярослава Ісаєвича.

Присвятивши свою дисертацію темі селянського руху в Галичині першої половини XIX століття, Ф. Стеблій став одним із найавторитетніших дослідників цього періоду в історії нашого краю. Прикметно те, що як історик він вивчає літературні постаті, літературний процес, його взаємовплив із процесами суспільно-політичними. Феодосій Іванович належить до тих, хто приділяв увагу дослідженню та актуалізації “Руської трійці”, головню Маркіяна Шашкевича, він є співголовою “Шашкевичівської комісії”.

Феодосій Стеблій був свідком складних процесів львівської інтелектуальної історії, зокрема закриття відділу літератури Інституту суспільних наук у 1975 р., неодноразово розповідав про специфіку праці в установі, яка, по суті, мала би бути ідеологічною базою для радянської влади у Львові. Хоча Феодосій Іванович завжди був плідним автором, його доробок за роки незалежної України суттєво більший, аніж те, що було написано, видано, організовано раніше. Власне, Ф. Стеблій відомий як активний організатор низки наукових і культурно-громадських заходів.

Про все це та багато іншого – у розшифрованій та відредагованій стенограмі публічної бесіди з одним із найдосвідченіших українських істориків, який напередодні заходу відсвяткував 85-річний ювілей.

Іван Сварник*: Друзі, я щиро вітаю вас у Львівській обласній науковій бібліотеці на дуже присмній зустрічі з нашим колегою, приятелем і наставником у науковій галузі – паном Феодосієм Стеблієм! Для мене це людина, яка одна з небагатьох

* Іван Сварник – український історик, джерелознавець, перекладач, директор Львівської обласної універсальної наукової бібліотеки.

відвідувала читальний зал Центрального історичного архіву в ті давні-давні комуністичні часи, коли більшість істориків займалася профспілками, комсомолом, “Великою отечественной войною” і всіма іншими темами, які було “потрібно” досліджувати. Ну, і трохи селянством, якщо була вказівка готувати який-небудь том “Класова боротьба у Східній Галичині” чи “З історії селянського руху”. Тоді керівництво зобов’язувало окремих людей працювати в архівах і виявляти документи з певної теми. Однак зрідка траплялись історики, які працювали не за наказом начальства, а для себе. Працювали, очевидно, не для того, щоб опублікувати історичні документи – можливості це зробити були досить-таки вбогі й обмежені, – а щоб винайти якісь такі конструкції, щоб займатися і офіційною історичною наукою, і робити щось таке, що можна було потім опублікувати, відтак на цій основі підготувати монографію, словом, працювати і для науки справжньої. До рідкісної категорії людей, які займалися одночасно і тим, що наказували (бо були планові теми), і українською історією, культурою, літературою, видатними постатями Галичини, серед них вихідцями зі священничих родин, належав Феодосій Стеблій. Він працював в Історичному архіві, мабуть, з 1950-х років: його перша книжка вийшла 1961 р., отже, в архівах він мусив працювати значно раніше (видавничий процес був тривалим). Я дуже тішуся, що Феодосій Іванович зараз з нами, що він при доброму розумі. Мало хто з істориків доживає до таких років і ще працює, ще мислить, ще може поділитися дуже цікавими споминами про свою наукову кар’єру.

Передаю слово ведучому, який продовжить цю розмову.

Данило Ільницький: Дуже дякуємо Іванові Івановичу Сварникові – господареві цього дому, який нас дуже люб’язно прийняв, надав цей відомий у львівському інтелектуальному житті простір для проведення зустрічі.

Хочу сказати про те, що її формат має назву “Інтелектуальна біографія”. Це серія семінарів, і вони відбуваються з певною періодичністю. Сьогодні організаторами семінару є Інститут українознавства імені І. Крип’якевича НАН України у співпраці з Центром гуманітарних досліджень університету імені Івана Франка. І, власне кажучи, відділ української літератури, який займається цим семінаром, запрошує час від часу різних львівських інтелектуалів для того, щоб вони розповіли про свій шлях становлення, науковий шлях, і крізь призму такої приватної історії становлення, навчання, розвитку, викликів, які довелося долати в різні періоди, відкрили якісь глобальніші речі, тобто крізь призму конкретної історії, індивідуальної історії одного науковця постала б цілісна картина літературного, історичного, суспільного процесу. В минулому у нас були не тільки гуманітарії, а й один фізик. І це справді дуже гарна, велика панорама передусім львівського гуманітарного життя. Можливо, у майбутньому будемо розширювати нашу біографію.

Тепер маємо приємну нагоду бачити серед наших героїв Феодосія Стеблія, який нещодавно відсвяткував свій ювілей, і це одна з причин, чому ми зустрічаємось сьогодні, хоча Феодосія Івановича завжди цікаво слухати, незалежно від того, ювілей це чи ні. Він належить до патріархів нашого інституту, старожилів, не тільки через те, що за своїм науковим статусом і віком є одним із найповажніших науковців інституту, але також через те, що він найдовше в ньому працює – від 50-х років минулого століття починається наукова біографія Феодосія Стеблія. По суті, ця інституція, яка раніше називалась Інститут суспільних наук, є головним місцем праці Феодосія Івановича. Напевно, Феодосій Іванович – єдиний науковець, який працював за шістьох директорів. Це вже ціла епоха, і якщо крізь таку призму подивитись на інтелектуальну історію Феодосія Івановича, можна дуже багато чого цікавого побачити і зрозуміти: як змінювалась суспільно-політична ситуація, інтелектуальна сфера і таке інше. Власне кажучи, перш ніж надати слово Феодосію Івановичу, який розповість про свій шлях становлення як науковця, про різні етапи, різних людей, з якими йому довелося співпрацювати, я хочу сказати, що важливою частиною нашої зустрічі є мапа “топос – тропос – антропос”, тобто “місця – ідеї – люди”. Після того, як Феодосій Іванович закінчить свою розповідь, ви зможете задати йому запитання чи щось прокоментувати, разом звертаючи увагу на цю мапу. А тепер – слово Феодосію Івановичу, який розповість про свій інтелектуальний шлях.

Феодосій Стеблій: Дякую! Дякую організаторам за нагоду зустрітись сьогодні в такій гарній установі, яка працює не тільки на цілу область, а може, й на цілий світ. І, без сумніву, мені дуже приємно тут бути і дещо розповісти зі сторінок свого наукового життя.

Почав би з того, що родом я із Блідщини – зі села Суходоли теперішнього Бродівського району Львівської області (в радянський час село належало до Заболотцівського району). Моє дитинство – це останні роки довоєнної Польщі (я 1931-го року народження). Власне, останнього року Польщі я ходив до першого класу школи. Раніше наша початкова школа була україномовна, але десь в другій половині 1930-х років з ініціативи пана поміщика Вежбовського школа стала польськомовною, тож у першому класі я вчився уже в польськомовній школі. Відповідно, підручник був польською мовою і таке інше... Це не було мені дуже цікавим: річ у тім, що раніше Тато купив мені книжку – не пам’ятаю, як вона називалась, але на зразок сучасного “Букваря”, – і я вже читав українською мовою. А тут треба було читати “Елементар”,

а було це нелегко і не дуже цікаво. У дитячому садочку я вперше виступав публічно із таким віршем:

Я – український козак,
 Я не знаю, що то ляк.
 В мене серце, як дзвін –
 Я не уступлю з цих піль.
 Я не дам, я не дам
 України ворогам!

І як тупнув ногою, що аж весь зал сміявся. Уявіть собі: у дитячому садочку в часи польської влади – і такий виступ.

Отож, батько купив “Буквар”, і я його тоді читав і читав... Не пригадую собі всього, але перше, що я запам’ятав, це – намальовані бузько і жаби. І слова:

– Кум-кума,
 Бузьок де?
 – Нема!
 – А де?
 – Умер!
 – Коли?
 – В четвер!
 – А ми тому раді-раді.

Пізніше я шукав той “Буквар”, та не знайшов.

Як я вже сказав, мій перший клас – то була польська школа. Другий-третій клас – уже радянська школа (1939–1941). Що цікавого із громадського життя того часу мені запам’яталося? Передусім – вшанування пам’яті покійних Євгена Коновальця і генерала Мирона Тарнавського у 1938 р. А чому запам’яталося? Бо мій стрийко Степан був господарем на плебанії священика і організував всю цю справу. В церкві був поставлений катафалк, вбраний хвосою, були виставлені портрети, стояла почесна варта у військовій формі, а ми малі бігали й дивилися, і дуже дивувалися, що ті військовики стоять, як неживі. Ось така була ситуація.

Але надходить 1939-й рік, має прийти радянська влада, і той же мій стрийко поставив арку – вітання “визволителям від польської влади” – і прибрав її синьо-жовтими прапорами. Але керівник Бродівської райради Олексюк каже: “Е ні! То неправильно. Треба зняти жовто-сині прапори”. І замінили їх червоними прапорами. З червоними прапорами вже зустрічали радянську владу. Стрийко Степан тоді очолив тогочасну народну міліцію, декілька місяців побув керівником, а потім зник. А через кілька місяців одержуємо листа із Сибіру – пробував перейти кордон на Захід, його спіймали на кордоні і він опинився в Сибіру. А в Сибіру йому, видно, довго не пощастило побути. Напевно, з ним погано поводитися, бо вмер від крововиливу в шлунок. Побили, очевидно.

Четвертий клас. Четвертий клас для мене був дуже цікавим, бо то вже був період німецької окупації. Вчителькою була Євгенія Мазурик. І в тому класі перше, що я побачив – книжечку-підручник “Історія України”. Я думаю, що автором був

І. Крип'якевич. В дуже гарній червоній обкладинці. Я мріяв про ту “Історію України”, але не мав її, і знайшов пізніше. А в той час я грав роль Тараса Шевченка на сцені (вчителька організувала виставу), малював могилу і пояснював своїй подрузі, що означає та могила. Ще можу сказати, що тоді теж брав участь у вертепі. В тому вертепі я стояв біля Гробу Господнього у формі військовий і пильнував його, а мій далекий родич Ярослав Батенчук був у ролі ангела.

1941-й рік. Проголошення незалежності України. Священик наш, отець Іван Наумів, був одним із організаторів того. В клубі синьо-жовті прапори появилися. І відбулося посвячення могил в той час в сусідніх селах, Боратині і Голосковичах. Вчителька наша тодішня на Новий рік організувала нас і повела до отця Наумова до плебанії, і ми вітали його всі четвертим класом, а він нагороджував кожного по п'ять грошів. І ще дуже цікаве, що вперше отець Іван Наумів нам давав уроки релігії під час німецької окупації.

П'ятий клас – це вже в селі Пониква. Зовсім інша ситуація – радянський час. Шостий клас – теж у Поникві, не закінчено його, бо почалася війна, фронт проходив. І нарешті 7–10 класи в Ясенівській середній школі.

Крім навчання, брав участь у шкільному театрі, у виставах. В церковному хорі почав виступати в 1949 р. Оскільки наш священик не перейшов на православ'я і втратив у нашому селі парохію, а опинився в іншому селі – в Черниці, звідки Мирон Тарнавський походив, ми, хористи, подалися через ліс до Черниці, і на св. Івана відспівали нашим хором Службу Божу, а потім, прийняті в його квартирі, співали ті пісні із концерту, який раніше він організував у нашому селі.

У Ясенівській школі в хорі мені довелося брати участь у виконанні Шевченкового “Заповіту” на музику Михайла Вербицького. Співали його два хори: перший хор починав, а другий вступав через два такти. Брав участь у струнному оркестрі, концертах в різних селах, також і в нашому селі.

Коли закінчив школу, мене делегували на курси вчителів 1–4 класів разом із групою випускників, і ми проходили навчання в школі біля Стрийського базару. Тоді, щоб не втрачати часу, вступив на історичний факультет Львівського університету на заочний відділ при додатковому наборі у 1949 р. Оскільки після закінчення курсів я мав призначення в 1–4 класи викладати, то мене взяли як історика і скерували в семирічну школу викладати історію в село Раковець тодішнього Щирецького району (тепер Пустомитівського району). Там я працював два роки (1949–1951). Викладав різні предмети: крім історії, там була хімія, природознавство і навіть фізкультура, бо треба було набирати певну кількість годин. Ми також організовували драматичний гурток, ставили виставу “Мартин Боруля”, я грав роль музиканта і писаря, який мав писати документи. Також була вистава А. Чехова “Хірургія”. Учителю А. Сухін грав хворого, якого я в ролі зубного лікаря мав рятувати від болю зубів. А він настільки майстерно зіграв роль жертви зубного болю, що зал реготав досхочу.

Я організував шкільний хор, ми зайняли перше місце в районі. Чому перше місце? Тому що ми співали пісню, присвячену фронтовикам, і завідувач райвно був зворушений тим співом і нам перше місце присудив. А тому ми потрапили до Львова, брали там участь в обласній акції.

Але коли я почав працювати в Раковецькій школі, не встиг звикнути до роботи, а вже створюють комсомольські організації. Ще в Ясенівській школі, коли я був в десятому класі, приїжджає зав. райвно і секретар райкому комсомолу зі зброєю, кладуть

на стіл свої автомати і висловлюють заклик: “Записуйтеся у комсомол!”. Ніхто з нас не записується. Викликають кожного в приймально: “Записуйся в комсомол! – Не записуєшся! – Чому не записуєшся?! – Не записуєшся тому, що ходжу до школи дев’ять кілометрів, виходжу вранці – темно, повертаюся – темно. Мене можуть зустріти і побити, я не хочу”. І так ніхто не записався. Тоді в нас не було створено комсомольської організації. Згодом уже створили.

Я поїхав додому до батьків і кажу: “Слухайте, мене тягнуть в комсомол! Що я маю робити?”. Тато каже: “Знаєш що? Ми з мамою вже старші люди, нам вже нічого не страшно, а ти молодий, починаєш життя, дивись, якщо вже нема ради, то вступай в комсомол, але єдине, що я тебе прошу – проти Бога, проти церкви ніколи”, – що і було в моєму житті. Не встиг я вступити в комсомол, в селі створюють партійну організацію. Є представник райкому партії, уповноважений в селі, є голова сільради-комуніст, а третього нема. Треба створити їм партійну організацію. Мене вже тягнуть в партію. Ну, що робити? Я вже не їздив додому питати, а виконував батьківську настанову. І так став членом партії. Покерував недовго тою групою. То було незадовго до смерті Сталіна. За кілька місяців до ліквідації радянської влади, до проголошення незалежної України я перестав платити членські внески і таким чином вийшов із партії.

Після завершення першого і другого курсів університету я перейшов на стаціонар за сприяння Якова Товстухи – відомого викладача, який згодом виїхав на Схід. Він випросив у ректора Є. Лазаренка перевести мене на стаціонар. Я став студентом вже третього курсу. Спеціалізацією моєю на останніх курсах була історія південних і західних слов’ян. Але, крім того, я був керівником факультетського хору, редактором стінгазети факультету, членом комсомольського бюро факультету (відповідав за культуру). Ну і після закінчення – диплом з відзнакою.

Я опинився в аспірантурі. Це було після смерті Сталіна. Берія запропонував висувати місцеві кадри. У перший рік аспірантами стали Володимир Чорний, Степан Трусевич, а вже на другий рік і я став аспірантом факультету. І опинився я на кафедрі історії СРСР за спеціалізацією “історія України”. Керівником моїм був професор Григорій Гербільський, який запропонував тему “Селянське питання в публіцистиці Галичини”. Але для того, щоб почати цю тему, треба було вивчити історію селянства, його становище, селянський рух. І я пішов до архіву. В історичному архіві я опанував готику, почав читати готичні документи (небагато є людей, які вміють читати готику), і на основі відчитаних документів написав кандидатську дисертацію. І вже не треба було публіцистикою займатися, а лише історією селянського руху. Вийшла ця праця під назвою “Антифеодальна боротьба селян” замість “Селянський рух у Східній Галичині у першій половині XIX ст.”.

Закінчуючи аспірантуру, я одержав призначення на посаду викладача історії партії в політехнічний інститут. Я ні в якому разі не міг на це піти, бо не був до цього готовий. І я раджуся з Володимиром Грабовецьким, з яким уже був знайомий (він працював кілька років в інституті), що мені робити. А він каже: “В нас оголошено конкурс – давай заяву”. Я даю заяву і стаю молодшим науковим співробітником Інституту суспільних наук, сьогодні – українознавства АН України. В інституті я вже 59 років. Думаю, що це немало. Директорами інституту були Іван Крип’якевич, Мирослав Олексюк, Володимир Чугайов, Михайло Брик, Ярослав Ісаєвич і сьогоднішній Микола Литвин. Я не знаю, чи є багато людей, які за стільки директорів могли

працювати. За двох директорів я був заступником директора – за Чугайова і Брика. А завідувачем відділу історії України – понад 35 років.

Коли я прибув на роботу в тодішній Інститут суспільних наук, директор академік І. Крип'якевич поставив умову – обрати темою дослідження якусь проблему радянської доби, оскільки його критикували за недостатнє дослідження тогочасних процесів. І я вперше став дослідником радянського періоду, обравши темою історію вищої освіти в західних областях України. Оpubлікував кілька статей. Згодом я повернувся до своєї питомої проблематики – історії селянства – і брав участь у виданні “Історії селянства України” (1967), опублікував низку статей, розділ в “Історії селянства” (2006), перевиданий у 2-х томах, підготував і видав збірник документів “Класова боротьба селянства Східної Галичини”, брав участь у виданні збірників “Селянський рух на Україні” у двох випусках (1978, 1985), “Історії Української РСР” (1982–1983), монографії “Торжество історичної справедливості” (1968). Багато разів її рецензували, вона була до певної міри вихолощена, але все-таки на сьогодні це найкраща робота з історії західноукраїнських земель. Потім була “Історія Львова” (1984). Я серед інших керував підготовкою. Згодом вийшла “Історія Львова у документах та матеріалах” (1986). Видали колективну монографію «“Руська Трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України» (1987), де я був відповідальним редактором і співавтором, а згодом збірник документів “Русалка Дністрова” (1989). У 1989 р. до ювілею готували монографію “Історичні передумови возз’єднання українських земель”. Я за неї відповідав, а Юрій Сливка за наступний том. Ось ця перша частина – радянський період.

Настав час говорити про період вже інший – після ліквідації радянської влади і появи влади національної. Почну з того, що після проголошення незалежності України в 1991 р. інститут наш обрав своїм керівником Ярослава Ісаєвича, але він у той час був за кордоном. Йому пощастило вкінці 1980-х років виїхати до Америки і там читати курси, працювати, видавати роботи. А тим часом зрікся влади критикований нашими відділами директор Михайло Брик. Виникло питання про перші вибори директора. Керівник відділення історії, філософії і права Президії Академії наук України академік Іван Курас запропонував мені висунути три кандидатури. Я, будучи тоді виконувачем обов’язків директора, вибрав найкращі. Перший – Юрій Сливка, найкращий тоді в інституті керівник відділу. Він каже: “Ні!”. Я зрозумів, до Ю. Сливки були претензії за якісь його справи, небажані для влади. Другий – Степан Макарчук – декан історичного факультету, працював лектором в обкомі партії. І. Курас: “О, добре!” Але, коли стало відомо працівникам про це, здійснювся рейвах. С. Макарчук відмовився. Залишилась третя кандидатура – Ярослав Ісаєвич. Я. Ісаєвич стає директором інституту. Обирають його. Він у той час перебував за кордоном, але приїхав на вибори. А розмова з працівниками обкому партії така: “О, безпартійний, але ми його приймемо в партію”. Не було потреби, ні він не хотів, бо вже змінилась ситуація. Ярослав Ісаєвич найдовше пробув керівником нашого інституту з усіх директорів. І його обрали на цю посаду за мою пропозицією. Після того, як він став директором, я залишився завідувачем відділу до 2013 р.

Ще кілька слів про свої пізніші публікації: “Львів: історичні нариси” (1996), “Львівщина: історико-культурні та краєзнавчі нариси” (1998), “Броди і Бродщина” (1998). Все це збірники, в яких я брав участь. Потім – “Іван Крип’якевич у родинній традиції, науці, суспільстві”, попередній випуск (2001), зараз готується наступний випуск (2017). Потім видання збірників “Предтеча «Руської Трійці»” (2003), “Історія

Львова” (2007 р., я був відповідальний за другий том цього тритомника), “Галичина на перехрестях історії” (2011). Упорядковано видання “Маркіян Шашкевич – провісник незалежності соборної України” (2011), його “Русини” і “Голос галичан” (2011), “Шашкевичіана Івана Крип’якевича” (2012). Історико-культурний нарис “Шашкевичів край Золочівщина” (2007).

Наступні видання: упорядкування збірників “Тарас Шевченко і Галичина” (2014) – статті українських науковців про Тараса Шевченка, “Шевченкознавчі студії” – 13 моїх статей. У виданні збірника “Тарас Шевченко: галицький вимір” (2014) я співавтор. “Тарас Шевченко і соборна Україна” – збірник на виході, до його видання приєднався Богдан Якимович. Ще кілька видань: “Просвіта” – оберіг незалежності та соборності України” (2010), “Митрополит Михайло Левицький та його доба” (2010), “З творчої спадщини композитора-піснетворця Ярослава Батенчука” (2015). Це основні показники наукового доробку.

До цього варто додати публікації про діячів нашої Церкви в наукових збірниках та енциклопедичних виданнях. Зокрема, про чотирьох митрополитів: Михайла Левицького, Спиридона Литвиновича, Антонія Ангеловича, Григорія Якимовича; двох єпископів: Івана Снігурського, Михайла Куземського; шістьох каноніків: Венедикта Левицького, Михайла Гарасевича, Григорія Гинилевича, Івана Лаврівського, Григорія Шашкевича, Івана Могильницького і 23 священників, серед них Михайла Вербицького – відомого автора гімну України, діячів “Руської Трійці” Івана Вагилевича, Якова Головацького і Маркіяна Шашкевича, відомого автора “Слова перестороги” Василя Подолинського. До цього циклу примикає також серія “Перемишль і Перемиська земля протягом віків”, яка була впорядкована за моєю участю і в якій розміщено мої статті про перемиський культурно-освітній осередок, про видатних діячів Василя Подолинського, Івана Карпинця, Михайла Вербицького і перемиську Руську Раду 1848 р.

Варто також згадати серію збірників під назвою “Шашкевичіана”. Вже видано шість випусків цього збірника у трьох книгах, тобто матеріалів, влаштованих Шашкевичівською комісією з часу її заснування у 1991 р., кількох десятків Шашкевичівських читань, проведених переважно у Західній Україні, але в останні роки і на Сході – в Острозі (2011), Києві (2012), і, здається, Вінниці. Також готується до друку ще два випуски “Шашкевичіани” – сьомий і восьмий. І ще про Маркіяна Шашкевича. Сподіваюся на чергові випуски “Бібліотеки Шашкевичіани”, яких вже є десять. Сподіваюсь на нові.

Може, це і все, на чому можна зупинитись. Якщо будуть якісь питання, буду радий відповісти, а поки що на цьому можна закінчити. Дякую за Вашу увагу!

Данило Ільницький: Дуже дякуємо, Феодосію Івановичу! Дозвольте поставити перше питання. Розкажіть трохи більше про Івана Крип’якевича.

Феодосій Стеблій: Про Івана Крип’якевича? Добре. Я почав працювати в інституті у 1957 р. Про Крип’якевича написав невелику інформацію для нашого довідника, можу кілька слів про нього сказати. І. Крип’якевич із жовтня 1939 р. вже був в. о. професора і завідувачем кафедри Історії України Львівського університету, одночасно із 1940 р. керівником Львівського відділення Інституту історії України. У 1941 р. на підставі друкованих праць без захисту дисертації одержав підтвердження наукового ступеня доктора історичних наук і був затверджений у науковому званні професора. У 1941–1944 рр. – редактор “Українського видавництва” у Львові. У 1944–1946 рр. – в. о. декана історичного факультету і завідувач кафедри історії України

цього ж університету. Також керівник Львівського відділення Інституту історії України АН УРСР. Звинувачений у “буржуазному націоналізмі”, зазнав цькування, після ліквідації Львівського відділення Інституту історії України в 1946 р. депортований до Києва, де працював старшим науковим співробітником Інституту історії України і завідувачем відділу стародруків Державної бібліотеки Академії наук УРСР. У 1948–1950 рр. – працівник Українського музею етнографії і художнього промислу у Львові. З 1951 р. – завідувач відділу історії України, а з 1953 по 1962 рр. – директор Інституту суспільних наук АН УРСР. У 1958 р. був обраний академіком Академії наук, помер у 1967 р. Похований на Личаківському цвинтарі. Мені пощастило разом з колегами подбати про те, щоби спорудити йому гарний пам’ятник на Личаківському цвинтарі. Ось коротко про І. Крип’якевича.

Може, я ще вам скажу декілька слів про Ярослава Ісаєвича. Я почав з ним працювати в інституті з 1958 р. у відділі історії України під керівництвом Івана Крип’якевича. У 1989 р. з моєї ініціативи він став першим вільно обраним директором інституту. У 1990 р. – членом-кореспондентом, а в 1992 р. – академіком Національної академії наук. У 1993–1998 рр. очолював відділення історії, філософії та права в академії. У 1993–1999 рр. – голова Міжнародної асоціації українців, голова і член багатьох комітетів, багатьох національних та міжнародних наукових форумів, учасник XVIII та XIX міжнародних конгресів історичних наук. У 1988 – 1990-х рр. – професор, гість, науковий співробітник університету в США. Виступав із доповідями у багатьох закордонних університетах: Альбертському (Канада), Токійському (Японія), Мельнбурзькому (Австралія), Варшавському (Польща) та в інших. У 1993 р. обраний почесним доктором Гродненського університету імені Янки Купали, у 1994 р. – іноземним членом Польської академії наук. Ось така інформація про Ярослава Ісаєвича.

Данило Ільницький: Дякую! Може, у когось будуть запитання? Це дуже важливо для нашої розмови. Так, будь ласка, Ірино.

Ірина Орлевич*: Феодосію Івановичу, все ж таки, чому Ви обрали історію? Ви ж, як відомо, в школі вчилися дуже добре, на відмінно, чому Ви вирішили стати істориком?

Феодосій Стеблій: Я думаю, що це все почалося ще з дитячих років. Коли я був у четвертому класі, вчителька Євгенія Мазурик, не знаю що її спонукало, послала мене до священика: “Я тебе посилаю до отця Івана Наумовича, і він має гарні книжечки і буде давати тобі читати”. Я почав читати з його бібліотеки книжки на історичну тематику – князі, козаки, Сагайдачний і так далі. Отже, десь появилось те зернятко. А потім вже в школі різні були ситуації, то були вчителі історії, то не було тих вчителів. І ось десятий клас. Директор школи, білорус, Шипко каже: “Стеблій, маєш підручник, ставай тут на моє місце, розділ такий ти маєш зачитати зараз своєму класу, а я йду на виклик райкому партії до телефону”. Пішов. Я починаю читати, але десятикласники – молоді хлопці, дівчата кажуть: “Та ми прочитаємо собі вдома то все”, і я перестав читати. Почались різні розмови. Ну а далі, коли вчився на історичному факультеті, мав справу із добрими викладачами. Відомий Володимир Горбатюк, його критикують за те, що був політично заангажований, але викладав історію України добре, а я записав гарний конспект. Складати іспит у нього було

* Ірина Орлевич – завідувачка відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, кандидатка історичних наук.

легко. Потім на кафедрі історії південних і західних слов'ян була спеціалізація при Дмитрові Леонідовичу Похилевичу – чудовому професорові, а старший викладач Володимир Борис нам допомагав. Ну а потім вже пішла дисертація і так далі. Мені вдалося працювати в нашому інституті у відділі історії України.

Данило Ільницький: Дякую. Є ще в когось запитання? Прошу.

Наталія Рибчинська*: Скажіть, будь ласка, що спонукало Вас до вивчення діяльності “Руської Трійці”?

Феодосій Стеблій: Я родом зі села Суходоли Бродівського району. Їдучи до Львова, коли я ще був вчителем у школі, а потім вже і до Львова, все їду шляхом Броди-Львів і проїжджаю біля гори, де пам'ятник Маркіянові Шашкевичу. Все дивлюсь на той пам'ятник і все мрію, яким чином до нього потрапити. Але скоро цього не сталося. Дещо пізніше, коли я вже працював в інституті нашому, літературознавці Роман Кирчів, Марійка Вальо, активісти з профспілкової організації стали ініціаторами екскурсії, і їдемо туди всі, до Підлисся. Це раз. Потім надходить ювілей Маркіяна Шашкевича, і коли я вже працював в інституті та вже був заступником директора інституту, організуємо авторський колектив, створюємо книжку “Руська Трійця в історії суспільно-політичного руху і культури України” (1987). Потім я видаю збірник документів “Русалка Дністрова” (1989) і так далі. І вже з того поля “Руської Трійці” не сходжу до сьогодні.

Данило Ільницький: Розкажіть, будь ласка, Феодосію Івановичу, про перспективи Шашкевичівської комісії, яку Ви очолюєте? Як Ви бачите розвиток? Кому Ви можете передати свій досвід? Чи є хтось з молодших колег, хто цікавиться цієї темою? Чи можна взагалі говорити тут про перспективи?

Феодосій Стеблій: Я би дуже хотів передати свої функції. Шашкевичівська комісія функціонує, серед її лідерів Василь Горинь, Микола Ільницький, Богдан Якимович. Четверо нас. Ми вже десятиліттями читання проводимо в різних містах, переважно західних областей, і частково вже зайшли на Схід. А перспективи поки що не бачу. А чому? Тому що велику надію мав на Остапа Середу, який у нас працював у відділі і його проблематикою науковою була середина XIX ст. – початки другої половини XIX ст. І я сподівався, що він поведе цю акцію. І він теж збирався до цього. Але так склалося, що він зараз опинився поза межами України, в Угорщині, на скільки років, не знаю, а я готовий би ці функції будь-кому віддати. Поки що Ірина Орлевич, Наталя Колб... Я був би радий, якби вони взяли цю справу в свої руки. Потрібно думати про виховання шашкевичезнавців.

Ігор Держко:** Хто з наших вітчизняних істориків, загалом з європейських, мав на Вас вплив, на формування Вашої наукової позиції?

Феодосій Стеблій: Несподіване запитання. Перше: з українських істориків – академік І. Крип'якевич, також працівники Інституту історії України АН України В. Сарбей, Г. Сергієнко, Ф. Шевченко. Із закордонними науковцями у мене були тривкі контакти. Я виступав з доповідями про дослідницькі підсумки під час наукових конференцій в Новому Саді (Сербія, 1977), в Австрії (Відень, 1992), Траттені (Польща,

* Наталія Рибчинська – український бібліограф, наукова співробітниця відділу наукової бібліографії Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника.

** Ігор Держко – завідувач кафедри філософії та економіки Львівського національного медичного університету імені Данила Галицького, доктор філософських наук.

1992), Зеггаубері (1997), у Пряшеві (Словаччина, 1991), Перемишлі (Польща, 1992, 1994, 2000, 2002), Кракові (1995), Щеціні (1998), Варшаві (2002), Вюрцбурзі (Німеччина, 2002). У Будапешті я працював в архіві над пошуком документів про “Русалку Дністрову” (1984), до Франції їздив на екскурсію (1971).

У Львові я підтримував контакти з іноземними вченими переважно під час наукових конференцій або під час прийняття в інституті з науковцями Е. Деаком, Г. Витженсом, А. Морічем (Австрія), Е. Нідергаузером (Угорщина), Н. Валашковою (Чехія), Ю. Бачею, Л. Гараксимом, В. Матулою, М. Мольнаром, М. Мушинкою (Словаччина), С. Заброварним, С. Козаком, Я. Козіком, В. Мокрим, С. Стемпенем (Польща), І. Бережницьким, М. Богачевською-Хом’як, Л. Винаром, Г. Грабовцем, Я. Пеленьським, О. Прицаком, І.-П. Химкою (США), В. Верігою, М. Марунчаком, Я. Розумним (Канада), С. Сарахманом (Англія) та ін.

Під час українсько-австрійських семінарів у Львівській політехніці (1994, 1995, 1997) за мою участь виступали з доповідями В. Я. Бігль, Е. Деак, О. Пікль, Н. Райзінгер, а під час академії з нагоди 50-річчя Інституту українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України і 70-річчя мого (2001) – М. Богачевська-Хом’як (США), Х. Ганнік і Д. Гец (Німеччина).

У 1990 і 1999 рр. я був співорганізатором наукових академій у Львові, присвячених вшануванню пам’яті речника чесько-українських взаємин Фр. Ржегоржа, а у 2017 р. під час наукової конференції “Дала нам Чехія чоловіка з золотим серцем” мав змогу оприлюднити свій спомин про колишні присвячені йому академії.

Брав я участь в організації Шашкевичівських читань у Львові (1991, 1994), Дрогобичі (1989), Івано-Франківську (1994), Бережанах і Бучачі (1998). Тексти виголошених на них доповідей і окремі статті зарубіжних авторів опубліковані в “Шашкевичіани. Збірнику наукових праць”, випусках 1–6 (1989, 1991, 1994, 1997, 1998), із іноземців І. Герус-Тарнавецької, М. Марунчака, П. Брока, Я. Розумного, М. Тершаківця, С. Козака, П. М. Ісаїва, В. Радзиковича, В. Дорошенка і М. Неврлого, Г. Витженса, Й. Шелепця, В. Матули.

Контакти, наукова співпраця і поєднання публікацій сприяли вдосконаленню моїх наукових поглядів. Завдяки цьому мені пощастило публікувати наслідки своїх досліджень і в наукових виданнях за кордоном (в Польщі, Сербії, Словаччині, США, Угорщині).

Невідомий із залу: Ви так коротко пунктирно нарисували режим польський, перших і других “советів”, німецький. Що напишуть історики в недалекому майбутньому про наш період? В якому режимі, в якому часі ми живемо, що це означає?

Феодосій Стеблій: Час маємо бурхливий і сподіваюся, що нові покоління будуть мати, про що писати. Є про що писати. Будуть і позитивні моменти, і, напевно, будуть негативні моменти.

Ірина Орлевич: Феодосію Івановичу, Ви колись розповідали, що перед виборами директора першою особою, якій запропонували бути директором, були Ви. Чому Ви відмовились?

Феодосій Стеблій: Я не мав ніколи бажання бути директором. Мене питав майбутній директор Брик: “Може б, Ви були?”. Я сказав: “Ні-ні, я не хочу. Мені достатньо вже понад 15 років бути заступником директора і псувати папери”. Цілі шафи містили багато накладених паперів, потім Василь Іванович їх здавав у макулатуру.

Данило Ільницький: Чи є ще питання? Феодосію Івановичу, тоді я Вас питаю. Література та історія. Все-таки Ви достатньо міждисциплінарний науковець. Де закінчується література і починається історія і навпаки у Ваших дослідженнях?

Феодосій Стеблій: Я не дуже бачу великої розбіжності між літературою та історією, коли я маю на увазі головним об'єктом моїх досліджень “Руська трійця”, Маркіян Шашкевич. Це є і для істориків, і для літературознавців, і філологів взагалі.

Данило Ільницький: Тобто можна сказати, що Ви прихильник такого “переткання” одного в друге?

Феодосій Стеблій: Я прихильник співпраці усіх фахівців гуманітарного профілю.

Данило Ільницький: Між іншим, це одразу нагадало історію закриття відділу української літератури в 1970-х роках у нашому інституті, з яким Ви мали досить тісний зв'язок. Розкажіть, будь-ласка, про Вашу роль і про Вашу участь у цих обставинах закриття відділу. Григорій Нудьга, Степан Трофимук, інші. От, може, трохи про це.

Феодосій Стеблій: З відділом літератури у мене були дуже гарні контакти, можливо, найтісніші. І до сьогодні з колишніми його працівниками, зокрема Любомиром Сенником, Романом Кирчівим, ми ще контактуємо як друзі з тодішніх років. А з закриттям відділу вийшло ось як. До інституту у відділ літератури потрапила Мирослава Гурладі. Її нав'язав обком партії. В обкомі партії її чоловік був у відділі одним із керівників. І вона почала працювати, але ніяк не приживалась. На початку 1970-х років почала назривати у відділі ідея усунути її, я це підтримав. Проголосували на вченій раді проти неї. Вона починає боротьбу за відновлення своєї позиції. Піднімає всі структури: обком партії, ЦК і т. д. Приїжджає величезна комісія з Києва вивчати справу. Десь так в кінці 1970 р. – на початку 1971 р. Кілька тижнів працює. І нарешті каже: “Ну, напевне, вже треба буде її з інституту забирати”. Але проходить час, вона залишається, ситуація змінюється, відділ літератури розформовують. Припускаю, що, можливо, якоюсь мірою причетний до тієї справи колишній директор інституту В. Чугайов. Може, я помиляюсь, але так мені здається: він позбувався відділу, який найближче схилявся до націоналізму. І відділ був розформований, а потім відроджений, але вже не настільки масовий і вже до сьогодні там лише кілька працівників, а тоді був прекрасний відділ, майже до двадцяти працівників, усі робили дисертації. Це був творчий рух. На щастя, цей відділ уже відновлений і є можливість продовжувати в межах інституту і той змарнований літературознавчий напрямок, який свого часу успішно працював. Можу побажати, щоб він зміцнював свої сили, наповнював кадри і мав гарні наслідки, такі ж, які мав колишній, перший відділ літератури.

Данило Ільницький: Дякую. Будемо старатись. Може, ще в когось є якісь запитання? Будь ласка.

Наталія Колб*: Феодосію Івановичу, ми недавно згадували всі так багато про те, який гарний Ви проявили хист як керівник відділу. Ви дуже гарно вмієте знаходити підхід до людей, маєте хист дипломата, вмієте вирішувати різні питання, іноді навіть вельми гострі, дуже дипломатично і лагідно. Скажіть, будь ласка, як Ви вчилися бути керівником? Від кого переймали стиль керування? Чи це є у Вашому характері, чи,

* Наталія Колб – наукова співробітниця відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, кандидатка історичних наук.

може, це вплив когось із батьків? Ви спостерігали за кимось із Ваших директорів і щось від них переймали? Звідки це вміння?

Феодосій Стеблій: Я перейняв перше від батька. Батько мій був дуже доброю людиною, ні з ким не воював, працював, був робітником, працював на спиртзаводі. Дуже цікаво, чим він займався на спиртзаводі – виготовляв дріжджі. Це була рідкісна спеціальність. Він так гарно цю справу поставив, що потім, коли вже відійшов з тієї посади, передав цю функцію своїй племінниці Іванці, і вона далі продовжувала. Завод без дріжджів не може існувати. Це раз. Напевно, я брав приклад з добрих учителів у школі. Директор Ясенівської школи Хворостюк був прекрасним керівником і вихователем. Я тоді був у восьмому класі. Потім Володимир Черняк, вчитель-фізик, астрономію у нас викладав, гарний керівник хору, я постійно мав із ним контакт. Ну а потім вже в інституті теж було на кого орієнтуватися, брати приклад з найкращих працівників інституту – Івана Петровича Крип'якевича та інших працівників.

Луїза Ільницька*: Феодосію Івановичу, а Ви знали Возняка особисто?

Феодосій Стеблій: Знав я академіка М. Возняка. Знав, але недовго. Він був завідувачем відділу літератури. Я ще застав його, але дуже мало мав із ним контактів. Я з відділом літератури більше мав контактів, коли керівником був Степан Васильович Щурат. З ним я мав добрі контакти. Може, завдяки тому і були такі добрі контакти з відділом.

Данило Ільницький: Дякую, Феодосію Івановичу! Ну що ж, час закінчувати нашу зустріч. Дуже дякуємо передусім Феодосію Івановичу, якому вдалося так легко, гарно розповісти. Бажаємо Вам міцного здоров'я передусім і ще не один видати збірник, обов'язково зібрати студії, пов'язані з постаттю Шашкевича та "Руською Трійцею" під одну обкладинку, ми будемо чекати. І дякую всім за участь, за запитання. До наступних зустрічей!

Розмову провадив Данило Ільницький

Розшифрування звукозапису: Павло Артимішин

* Луїза Ільницька – український бібліограф, бібліографознавець і книгознавець, завідувачка відділу наукової бібліографії Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаніка.

Ольга ГУЛЬ

**“...NIE DLA TEGO SIEDZICIE NA URZĘDZIE, ABYŚCIE
NAM MIELI ŁAJAĆ ALBO SZAMOCIĆ ALE DLA
SPRAWIEDLIWOŚCI I PORZĄDKU DOBREGO...”:
РЕЛЯЦІЯ ЛЬВІВСЬКОГО ВОЗНОГО У СПРАВІ СКАРГИ
МІЩАН ЛЬВОВА НА РАЙЦІВ ВІД 28 СЕРПНЯ 1576 РОКУ**

У другій половині 70-х років XVI ст. Львів охопила атмосфера невдоволення діяльністю міської ради. Причиною стали порушення у функціонуванні органів влади, зловживання райців у фінансовій сфері та недопущення населення до контролювання міських рахунків. Приводом до початку суспільного виступу було самовільне підвищення міських податків без попереднього погодження з громадянами. Опублікований документ описує події 28 серпня 1576 р., коли міщани прийшли до ратуші, щоб опротестувати діяльність ради, райці ж не лише не визнали своєї вини, але й погрожували та ображали їх.

Ключові слова: Львів, суспільний виступ, міська рада, райці, міщани, скарга.

Друга половина 70-х років XVI ст. в історії Львова характеризувалась кульмінацією суспільного напруження у відносинах між представниками міської ради та міщанами. Причиною стало порушення функціонування органів влади, численні зловживання урядників у фінансовій сфері та недопущення населення до контролювання міських рахунків.

У першій половині XVI ст. у діяльності органів самоврядування Львова відбулися вагомі зміни – занепав давній звичай проведення щорічних виборів міської влади. Пам’ятаймо, що реальна влада тут, як і в інших королівських містах, належала раді, що спершу складалася з шести райців, а від 1519 р. – з дванадцяти (шестеро осіб – колегія “урядуючих” райців, інші шестеро – колегія “старих” райців). До компетенції цієї інституції належали: нагляд за збиранням податків та чиншів, організація діяльності ремісничих цехів, контроль за дотриманням права складу й інших торговельних привілеїв. Після затвердження нової процедури виборів 1519 р. королівська комісія скасувала обов’язок проведення щорічних виборів райців. Від цього часу у місті утвердилась практика “треміальних виборів” або докооптації лише в разі смерті контрогоє із райців, тому в раді тривалий час засідали одні й ті самі особи, а для нових людей доступ до влади був ускладненим. Відтоді у місті простежувались олігархічні тенденції, значний вплив на формування складу міської ради мали родинні зв’язки і свояцтво, багато осіб отримували місця в раді після своїх батьків або внаслідок одруження з доньками урядників.

Інша причина невдоволення – упродовж 1573–1576 рр. у місті не проводили виборів¹. Урядники зловживали своїми повноваженнями і, згідно зі скаргою поспільства, протягом 1562–1569 рр. не дотримувались обов’язку щорічного звітування про свою фінансову діяльність². Це підтверджує детальний аналіз фінансових книг, адже рахунки за 1562–1564 рр. записані не вельми ретельно³, а в 1565 р. рада взагалі не звітувала перед колегією “десяти мужів”⁴. У відповідь на невдоволені закиди міщан король Сигізмунд Август в 1571 р. скерував до міської ради наказ докладно реєструвати всі прибутки⁵, тому в 1572 р. райці прозвітували за два останні роки. Наступна зустріч райців і колегії “десяти мужів” відбулась на початку 1576 р., на ній розглянули міські рахунки за 1573–1575 рр.⁶

Неспокій у місті був також наслідком суперечки між міською радою та старостою Миколаєм Гербуртом⁷. Ще у 1570 р. представники королівської комісії: накельський каштелян Никодим Ленкінський, королівський секретар Миколай Малоховський і варшавський підкоморій та мілявський староста Миколай Гжибовський, розглянули спір між радою та старостою щодо міського майна⁸. З того часу урядники зобов’язувались надавати старості (як ставленику короля) інформацію про стан прибутків від міських ґрунтів⁹. Райці також протестували проти підпорядкування міських судів шляхетській інстанції – каптуровому суду¹⁰. Важливим чинником поширення конфліктних настроїв були й обставини, що підсилювали напругу у взаєминах між міщанами та владою. Це, зокрема, епідемія, що забрала життя багатьох львів’ян у 1573 р.¹¹, адже налякані люди були схильні звинувачувати у всіх негараздах саме владу. До Львова надходили звістки про недавні бунти в інших містах, зокрема Гданську, де проти влади виступили представники найбільших ремісничих цехів – броварники (1552–1554) та різники

¹ Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku. Spisy urzędników miejskich z obszaru dawnej Rzeczypospolitej, Śląska i Pomorza Zachodniego / [wyd. M. Kapral]. – Toruń, 2008. – T. VII: Ziemie Ruskie. – Z. 1: Lwów. – S. 106, 214.

² Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДАЛ України). – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 363в.

³ ЦДАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 710. – Арк. 701–914.

⁴ Там само. – Спр. 711. – Арк. 133–815.

⁵ Там само. – Спр. 755. – Арк. 1.

⁶ Там само. – Спр. 712. – Арк. 98, 473.

⁷ Миколай Гербурт староста львівський (1570), галицький підкоморій (1581), львівський хорунжий (1577): Urzędnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku: (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka). Spisy / [oprac. K. Przyboś]. Urzędnicy dawnej Rzeczypospolitej.. – Wrocław, 1987. – T. III, z. 1. – Nr 1182.

⁸ ЦДАЛ України. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 397. – Арк. 1709–1711 (29 листопада 1570 р.).

⁹ Це відповідало постановам сеймових конституцій 1565 і 1566 рр.: Volumina legum: przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 / [wyd. J. Ohryzko]. – Petersburg, 1859. – T. II. – S. 53, 65.

¹⁰ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego bernardyńskiego we Lwowie (далі – AGZ). – Т. XX. – S. 13. – Nr 9 (Laudum sejmiku wiszeńskiego z 1 września 1573 r.); ЦДАЛ України. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 335. – Арк. 1046–1049 (4 серпня 1574 р.).

¹¹ *Charewiczowa Ł.* Klęski zaraz w dawnym Lwowie. – Lwów, 1930. – S. 8.

(1565)¹². У Любліні в 1564 р. загострилася суперечка між радою і поспільством, в ході якої міщани домоглися більшого впливу на діяльність міської влади¹³. Можемо припустити, що представники львівського поспільства, знаючи про позитивне вирішення конфліктів в інших осередках, стали більш упевненими й рішучими, тому у 1576 р. звернулися до короля зі скаргою на діяльність міської ради¹⁴.

Неабиякий вплив на поширення конфліктних настроїв у Львові мала й загальна ситуація в країні – “безкоролів’я”¹⁵. У 1572 р. після смерті Сигізмунда Августа державний апарат виявився не готовим до несприятливих обставин, всі судові установи перестали функціонувати, що спричинило безлад. На Ловицькому з’їзді шляхтичі наголосили, що на місцях все частіше трапляються наїзди, вбивства та гвалти, за які ніхто не відповідає¹⁶, тому вирішили збільшити кількість охоронців правопорядку. Оскільки у державній казні не було коштів на їхнє утримання, сенат звернувся по допомогу до королівських міст, зокрема й до Львова. Представники міської ради погодилися надати позику¹⁷, однак не відомо, яку суму місто позичило і чи згодом її повернули¹⁸. Окрім того, львів’яни потребували значних коштів для забезпечення обороноздатності міста та охорони південно-східного кордону країни, а також для організації виїздів своїх представників на коронаційні сейми¹⁹. Грошей у міській казні для цього не було, тому урядники розпорядилися збирати шосовий податок у подвійному розмірі, т. зв. “шосдупля”²⁰, а також взяли позики²¹. Зауважимо, що взяття

¹² *Bogucka M., Samsonowicz H.* Dzieje miast i mieszczaństwa w Polsce przedrozbiorowej. – Wrocław; Warszawa; Kraków; Łódź, 1986. – S. 482; *Bogucka M.* Walka opozycji mieszczańskiej z patrycjatem gdańskim w drugiej połowie XVI wieku gucka // *Przegląd Historyczny.* – Warszawa, 1954. – T. LXI. – S. 423–429.

¹³ *Szczygiel R.* Konflikty społeczne w Lublinie w pierwszej połowie XVI wieku. – Warszawa, 1974. – S. 171.

¹⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 97. – Арк. 34–34зв; опубл.: Соціальна боротьба у місті Львові XVI–XVIII ст. / [під ред. Я. Кіся]. – Львів, 1961. – С. 36–39.

¹⁵ Період великого “безкоролів’я” тривав від смерті короля Сигізмунда Августа 7 липня 1572 р., з недовгою перервою на період панування Генрика Валуа (21.02.1572–19.06.1572) до коронації Стефана Баторія 1 травня 1576 р. (*Plaza S.* Wielkie bezkrólewie. – Kraków, 1988. – S. 80).

¹⁶ *Balzer. O.* Początek sądów kapturowych. Wykładna Uniwersytecie Lwowskim // *Studia nad prawem-polskim.* – Poznań, 1889. – T. VI. – S. 265–287.

¹⁷ ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1; відпис цієї реляції: ЦДІАЛ України. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 335. – Арк. 1014–1016 (14 липня 1574 р.).

¹⁸ *Zubrzycki D.* Kronika miasta Lwowa. – Lwów, 1845. – S. 196; *Jaworski F.* Królowie polscy we Lwowie. – Lwów, 1906. – S. 33–34.

¹⁹ На початку 1574 р. на коронаційному сеймі Львів репрезентували райці Миколай Гелязіні та Ян Залеський, лавник Бартоломей Газдовський і двоє осіб від старших вірмен. Місто виділило для цієї делегації 932 фл. 67 грош.: ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 712. – Арк. 202.

²⁰ ЦДІАЛ України. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 335. – Арк. 576–592; Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 770. – Арк. 1–242. Шос за роки 1569–1576. (шос за 1571 р. призначено на поїздку делегації до Варшави в справі люстрації; 1573 р. – на управління містом під час “безкоролів’я”; 1574 р. – виїзд послів на коронацію; 1575 р. – для представників міста на генеральний елекційний сейм до Варшави; 1576 р. – другий коронаційний сейм; 1576 р. – на коронаційний сейм Стефана Баторія і королеви Анни).

²¹ 1570 р. міська влада взяла позичку 692 злотих, а в 1575 р. ще 1 тис. злотих: *Zubrzycki D.* Kronika miasta Lwowa. – S. 199.

кредитів та підвищення податків відбулося без згоди населення, що суперечило засадам магдебурзького права, тому міщани оскаржували ці дії влади у гродському суді²².

Головними документами, що висвітлювали події суспільного виступу 1576–1577 рр., вважають скарги міщан на міську раду, подані королю, а також Мальборкський декрет, що одночасно був рішенням суду у цій справі. Однак не менш вагомою для розуміння причин конфлікту, а також окреслення ситуації в середовищі міської влади є реляція львівського возного Гриця, внесена до книги львівського гроду. У ній він докладно описав ситуацію в місті наприкінці серпня 1576 р. Особливість тексту цього документа – це сліди усної комунікації, які виразно позначилися на його складанні, він відображає пряму мову між представниками львівського поспільства і владними мужами, які на закиди міщан відповідали погрозами та лайкою.

З тексту дізнаємося, що коли у квітні 1576 р. король Стефан Баторій під час подорожі з Семигороддя до Кракова відвідав Львів²³, видатки на його перебування та подарунки були настільки значними²⁴, що грошей у міській казні взагалі не залишилося. Для поїздки райців на коронацію довелося збирати незапланований податок. Це викликало невдоволення громадян, які 28 серпня 1576 р. зібралися з протестом біля ратуші²⁵ і вказували, що „шос було сплачено, коли король виїхав зі Львова і райці ці гроші використали, коли їхали до Кракова, щоб присягнути королю”²⁶. До протестувальників тоді вийшов райця Сімон Магістер²⁷, погрожуючи: “Бодай вас повбивали нецнотливі селяни, ми чекаємо вас чотири години, а ви невідомо про що розмовляєте”. На це представники поспільства відповіли: “Ми люди цнотливі і вам у всьому рівні, тому не заслужили, щоб ви нас лаяли чи обзивали. Ви обіймаєте свої посади не для того, щоб нас ображати, а щоб справедливо урядувати в місті”²⁸. Згодом виступив вїйт, який зазначив, що громадяни відмовляються повторно сплачувати податок²⁹, а представники поспільства додали: “вже нам ці шоси і драбські стали кісткою в горлі, деякі з нас, аби сплатити податки, змушені були заставити свій маєток або зубожіли”. Райці згодом ображали міщан, а бурмистр Якуб Мешковський вигукнув: “Ви всі бре-

²² ЦДІАЛ України. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 336. – Арк. 844.

²³ *Ptaśnik J.* Walki o demokratyzację Lwowa od XVI do XVIII wieku // *Kwartalnik Historyczny.* – Lwów, 1924. – R. 38. – S. 23; *Zubrzycki D.* Kronika miasta Lwowa. – S. 198; *Jaworski F.* Królowie polscy we Lwowie. – Lwów, 1907. – S. 37–48.

²⁴ На витрати, пов’язані з перебуванням короля у місті, з казни було виділено 277 фл., а на подорож райців на коронацію 910 фл.: ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Оп. 2. – Спр. 712. – Арк. 486, 495.

²⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 9. – Оп. 1. – Спр. 336. – Арк. 839–844, 908 (28 серпня 1576 р.).

²⁶ “... iż panowie Rajczy Lwowskiy chcą od nich tego szosu, który powiedzieli że go dali na ten czas, gdy Król ze Lwowa wyjechał, a Panowie Rajcy jadąc do Krakowa przysięge Królowi oddawać wzięli ze sobą szosz”.

²⁷ Детальніше про діяльність львівського райці, представника львівського гуманізму Сімона Магістра див.: *Hul O.* Szymon Brzezina // *Polski Słownik Biograficzny.* – Kraków, 2015. – T. L/2, zes. 205. – S. 273–274.

²⁸ “Bodaj was zabito niecnotliwi chłopci, czekamy was przez cztery godziny, kat was wie co tam rozmawiacie”. “... żeśmy wam tego nie zasłużyli, żeśmy ludzie cnotliwi a wam wewszem równi. Nie dla tego siedzicie na urzędzie, abyście nas mieli łąjać albo sromocić, ale dla sprawiedliwości a porządku dobrego”: Там само. – Арк. 843.

²⁹ “...tego szosu dać nie chcą, dlatego żego już dali”.

ште як собаки, зрадники і порушники присяги”³⁰. Це надзвичайно образило міщан і один з-поміж поспільства обурився, що райці ставляться до громадян гірше, ніж до слуг, ті ж відповіли, що більше вірять одному міському слугі, аніж десятю міщанам. Коли представники поспільства пригрозили, що звернуться до короля³¹, один із райців сказав: “Якщо піднімаєте руку на нас, ваших панів, присягаємо, навіть якщо нам треба буде позбутися своїх кам’яниць, ми декількох із вас покараємо на горло, і ви поневоли заплатите нам шос”³². Поспільство наголошувало, що апелюватиме до короля, урядники ж були незворушними: “Ідьте хоч до самого диявола, ви не виграєте королівського суду, бо навіть десять вас не прирівняється до одного з-поміж нас”³³.

Із тексту документа довідуємося, що громадяни добре знали свої права, зокрема, вимагали, аби райці не приховували від них текстів міських “вількежів”, адже вони, не знаючи прав, не могли самостійно себе захистити, домагалися, щоб усі міські податки встановлювали тільки за згодою поспільства, наполягали, щоб райці звітували про використання грошей з міської казни³⁴. Слова райців: „ми зобов’язані перед вами виправдовуватися, на що витрачаємо гроші з шосового податку”³⁵, „ви і так мусите заплатити нам, як своїм панам, шос, навіть поневоли”³⁶, „за одного з нас не стоїть навіть десять вас”³⁷, „ми тут пани, а ви наші хлопи”³⁸ – відображають їхнє зневажливе ставлення до міщан і доводять, що, на їхню думку, посадові обов’язки вирізняли їх з-поміж загалу і додавали їм престижу.

Отже, опублікований документ є цінним джерелом соціальної історії міста Львова. Він містить низку цікавих фактів про відносини між тогочасним міським поспільством та владою і детально відтворює події, що відбулися біля львівської ратуші 28 серпня 1576 р. Реляція львівського возного може бути цікавим джерелом для дослідження емоцій людей ранньомодерного часу – і представників влади, і простих міщан.

³⁰ “... to rzeźcie wszyscy iako psy, zdrajcy, krzywoprzysięszy”.

³¹ “... już ci nam te szosy i drabskie stanęły kością w gardle, już między nami wiele jest ubogich ludzi, mieszczan cnotliwych, którzy musieliśmy się pozastawiać na imieniu braciej, żeśmy też prawie przy niczym nie pozostali. A to wszystko dla wielkich i nieznośnych podatków miejskich, nigdy niesłychanych”... to łżecie wszyscy jako psy, zdrajcy, krzywoprzysiężcy”... zatem my pojedziem do króla Jegomości a powiemy, za co nas sobie macie, pospolitą rzecz”.

³² “Targacie się na nas, na pany swe własne, ale by nam kamienic zbyć, będziemy się o to starać, że wam kilku gardło dać! Łgarzecie wszyscy, połgaliście się i przecież wy nam musicie dać jako panom waszym szos po niewoli”.

³³ “Jedźcie chociaż do dyabła, nie wygracie u Króla na nas nic. Ale wam tak mówimy, za cień jednego z nas nie stoi was dziesięciu”: Там само. – Арк. 840–841.

³⁴ “... nie wiemy na co obróciliście te miejskie prowenty...”, “... że nam jest do tego, abyśmy wiedzieli, gdzie co podzieliście, bo my wbodzy szosu i innych podatków prawie nie zliczonych, każdy z ubóstwa swojego składa...”.

³⁵ “... żeśmy was sprawować nie powinni, gdzieśmy te szosy obróciliśmy albo podzialiśmy...”.

³⁶ “... Przecież musicie dać nas jako panom swoim szos poniewoli...”.

³⁷ “... za jednego z nas nie stoi was dziesięciu...”.

³⁸ “Myśmy tu Panowie, a wyście chłopci nasi”.

Документ написаний тогочасною польською мовою з незначними вкрапленнями латинської. Текст опубліковано згідно з тогочасним правописом з регулюванням розділових знаків. Усі скорочення розкрито в квадратних дужках.

ДОКУМЕНТ

28 серпня 1576 р.

[арк. 28] Item in castro inferiori Leopoliensi feria tertia post festum Sancti Bartolomei Apostoli proxima Anno Domini 1576

Przed Urzędem y Acti niniejszymi stojąc oblicznie opatrzniy Hriczko Wozni mającz wedle sziebie szlachetni mieszcz[an]ina Dolinskiego et Mikołaja Ostrowskiego v sposob relacyi szwej jawnie zeznał y do thego zaznania w czasie y zawsze gothowym sziebycz opowiedział, iż jako dnya trzeciego, tho jesth we wtorek po S. Barthłomyeju, będącz na Rathuszu ze wziethym pospolstwem Miasta Lwowa za obesłanym y obwieszczonym Sławethn[ego] Jakuba Moraszka Bormystrza na then czas Lwowszkiego. It tho strony szossu, żeby pospolstwo dalo na Coronatiam na weszele y na pierszen K[rólewskiego].J[ego].M[aiestatu]. Swiatczelo sie thedy weczywo pospolstwo Mijasta Lwowa, iż panowye Rajczy Lwowszcy chcą od nich thego soszu na K[rólewski].J[ego].M[aiestat], który powydżyli ze go daly na then czas gdy K[rólewski].J[ego].M[aiestat] ze Lwowa wyechal, a Panowye Rajczy jadacz do Cracowa przysięge K[rólewskiego].J[ego].M[aiestatu]. oddawacz wzieni [ze] szobom szosz, a themu ieszcze szowythy. Tham gdi pospolstwo weszli na rathusz przed pani Rajcze, za myastho odpowiedzy albo przywytanya Łaskawie Wiwat sie Mistrz Simon Rajcza jmieniem wszysthkiey Rady Lwowskiey wyciagnąwszy rękę groził mówiąc: „Bodaj wasz Zabito niecnothliwi chłopcy czekamy wasz przez czthery godziny karwasz wye czo tham rozmawyacze”. A pospolithy czlowyek sliszącz przezipliwie słowa tak [czolely]: „Zeszmy wam thego nyezaszuly, zesmy liudzie cznothliwy a wam we wszem równy, nie dliathego siedzecie na Urzędzie, abyscie nam myeli łąjac albo szamoczie alie dlia sprawyedliwoszy a porządku dobrego”. Naczął potim Woyth mowec, od pospolstwa tak mowąc: „Łaskawy panowye weczywe pospolstwo Miasztha thego dało wam pienyądze, ze thego szossu dacz niechcem dlia thego że go iusz daly”. Krziknelo

[арк. 28 а]

Pothim pospolstwo mowiacz: „yeshmy ubodzi liudzie dali pu[ł]piętha szossu a ieszcze dalyeko rokk themu drabszkiego zostalo Dwieszcie grzywien jus czy nam the szossy drabszkie sthaneły kosczią w gardli, iest międzi namy wielyeusth wboгих ludy Mieszczan cnothliwych, którzy muszieliszmy sie pozastawyac, na [jusz nye] braczye, zesmy thob prawie przy niczim nye zoszthaly. A to wszithko dlya wielkych meszcza[nsk]ich podathków myeiskich nygdy niesięganich”. Kto wszy wam zawsze musziely dawacz et płaczim y zwielkym narzekanym, gdi sie iedno kazaliy a hoc my tesz. Powsthawszy w wdarzył rękom w stoł y kzekł do thego czo mowyl od pospolstwa: „tesz chłopie wołasz by podwoycie”. Pothim rzekło wszisthko pospolstwo: „y ze thak iest dali Bog, iako then mowy”. Rzekł Bormistrz drugi raz: „to rzeście wsziszcy iako psy zdraycze, krziwo przisięszy”. Pospolstwo rzekło: „zeszmy w was gorszi nyzli Mieyszci słudzy”. Rajczy rzekly ze: „myšci iednemu Mieyskiemu szludze wierzimy nyrz wam Mieszczanom dziessiaciem”. Pospolstwo rzekło: „zsal sie Panie Borze na wasz thego. Zatim my poiedziem do K[rólewskiego].J[ego].M[aiestatu]a powiemy za czo nas sobie maczie pospolitham rzecz”. A zathim sposrodku Rady w dom rzekł: „targacie sie na nasz na Pany szwoi własne. Alie by nam kamienicz zbicz, będzie my sie o tho staracz, ze wam kilku gardło dacz, łgarzecie wsziszcy po łgaliszcie sie y przecie wy nam mysicie dacz,

iako panom waszim sosz poniewoly”. A w thim w nimi szal i kazaly K[rólewskiemu].J[ego].M[aiestatu] mowiacz: „uporniscie nam chłopy, nye masz tho między wamy, iedno Ctheri czechy kroliowszkie a wyszcie chłopi naszymy Radziecczy wszistkie insze Czechy my szwamy obrocimy jako będziemy chciec”. Zathim pospolstwo rzeklo: „a my poiedziemy do K[rólewkiego].J[ego].M[ajestatu]. dowiemy szie ze... ieszyteszmy waszi chłopy poddany albo K[rólewskiego].J[ego].M[ajestatu]. y ynsze kszywdy y doliegloszcy y zniszczenie nasze K[rólewskiego].J[ego].M[ajestatu]. opowymy y o rathunek prosicz będziemy”. Rzekli pothim iedzczie: „choć do Diabla, niewygracie u krolya na nas,

[арк. 29]

alie wam thak mowymy poprzeczke cziszey za iednego z nasz nie sthoy was dziesięcz”. Czo pospolstwo z wielkym zalem the zeczliwoszcz odnyoslo na szobie, a skromnie wpo-
minały się u panów Radziecz, aby ym Wielkierz, tho iesth porządek opeszany stara lawa Myastha Lwowa przod ktore u panów Radziecz zatrzymanie y w szwej Klobie nie zachowany wielky nieporządek woboszczyw y w urziwanym Miasta thego dzieie szie za czym ubodzi ludzie nyszczejom y uboszczyom, abowym ktho moszissi them wieczey Miasta wziwa a tho wszistko dla tego ze panowie Rajcze wedlug Wilkierza Miastha te porządkow czynicz nie chcą. Stądze ubodzi ludzie malo albo nicz Miastha nie wszywaiam bo szie im nie z idzie dla moszmyskich. Wszakosz na podathki wszistkie mieyszkie, iako pan tak wbozy za rowne rad nie rad pociągacz muszy. Tego wielkierzow panowie Rajcze pospolithemu czlowiekowi nie chcieli ani chcą wkazacz ani porządku wedlie wielkiego zataione[go] uczynicz, iakoby kazaly za rowno mogli wziwacz miastha thego. I rzeklo pothim pospolstwo do panow Radziecz: „gdi iaki porządek chczecie miecz wneth nas obszilaczie na ktory, gdi byszmy nie zezwolili gdyby woli, thedy insziemy radzi nieradzi bo nas z Rathusza prosicz nie chczecie, a gdi o porządek przydziemy prossiz thedy na tho nicz, a bacz nie chczecie jeszcze szie nam tho pierwszych szosów licby nie czynialy y z nissich proventhow Mieyskich nie wiemy na czo szcie obrocizily, a teraz znowu s fukaniem z łajanyem ze sromyczenyem przymuszaiaz nasz ubogich liudzy sznedzonych składacz karzeczie”. A Mistrz Simon Raicza tak powiedzial: „zeszmy szie wam sprawowacz nie powinny te, gdzie szmy the szosse obrocizily albo podziely. Sam czy przed krolem my oczyniemy liczbe ktorym tho iest zwieszono. Nie będziecie wy rządzciz w tczemy wam tich Rogow y domyslemy szie z wami czego niszego nie daczili z dobram woliam the[go] szoszu”. A pospolithi czlowiek

[арк. 29 а]

powiedzial: „ze nam iest do thego, abyszmy wiedziely, gdzie czo podzieliszcie, bo my wbodzy szosse i inszych podatkow wielye, a prawie nie zliczonych karzdy z ubosthwa swego składany niech tho szliszmy, ze kamienicze szwe na nasz y na gardla nasze wiszacz szie nad namy przeciwiacz chczecie dgzie byszmy szoszu nie chcieli dacz, który szmy nie daly, szowythy, thedi nam milczą do tho K[rólewskiego].J[ego].M[aiestatu] załoszczi a s płaczem opowiedziecz za nasz wbozich liudzy gdy do was przydziemy na Ratusz za obwieszczaniem Pana Bormystrzowym na nas sobie rowne sąszady a poddani K[rólewskiego].J[ego].M[aiestatu] fukacie, laecie, sromocziczie, cze[go] szie panie Borze pozal na wasz”. Widzacz y dobrze sliszacz pospolithi czlowiek upor panow Radziecz Lwowskich wstępuiaz y folyniaz ni demitati illoru[m] wzieni poszwolicz składacz szosz, swiaszczacz szie przez czego Wosznemu y szlachczie na pani Rajcze Lwowszkie, ze oni nie doslo ze szie dalieko Rokow wszizely z nasz ubogie[go] pospolstwa a propiętha szosow zapomniawszi, thego znowu szie na szosz składacz muszem na coronatiam na pieczeczcie y na wssistkie dostawy ad Sancra M[aiesta]tis Regia tho nam opowiadiaz iz missam K[rólewskiego]

.J[ego].M[aiestatu] dacz donalismsy, czo w nich nie nowyna nas przimuszacz, bo szobie vendictum dominium he[re]ditari[u]m powiedaiąc: „miszmy thu panowie, a wyszcie chłopi naszzy”, y kiedi iedno kolwiek chczą a zamyślią treci z nas dway albo trey szosz biorą, wedley upodobania swego. A przecie nas od wszelakich krzywud od szkodnikow nie bronią, ani nie doża, tha wbodzi cziągnąc szie y nakładać musimy iako ithego roku sub hoc tempore in tregni nie znosną stezam we dnie y w nocy ustawicznie na sobie noszilismy y wielkie nakladi czynily, trzymaiąc do thego ieszcze draby y sami assobamy swemy strasz trzymacz ad factiones consulum con[tra] nobilitat[em] uwsziely. Agdzie by khto nie chciał, thedy panowie Rajcze nie słusznie wymi bes lithoszcy wedlie myszli szwej zabieraly, a nas w bogie poddane K[rólewskiego].J[ego].M[aiestatu] dręczym nedzam y krowbosthwo prziwodzam przed Roszcie the exvidio fortise o czym a i thym szerszy przed K[rólewskim].J[ego].M[aiestatem] obszalowacz y

[арк. 30]

deklarowacz sobie samich y Radziecz factie etam. Tho then ze wozszny y szliachtam ze thak, a nie inaczey było, przitim bedacz, tho thak y szleszely przed urzędem y w Księgi niniejszych zeznaly. Zeznanie od przyzeczzonego pospolstwa Miastha Lwowa iest pamietnym ogloszone.

Ex Actis Leopoliensis extractum

Джерело: ЦДІАЛ України. – Ф. 52. – Он. 1. – Спр. 97. – Арк. 28–30; Конія: Ф. 9. Он. 1. Спр. 336. – Арк. 839–844.

ПЕРЕКЛАД

Також, нижче в львівському гроді п'ятого дня після найближчого свята святого апостола Бартоломея року Божого 1576.

Перед нашим урядом особисто з'явився обачний возний Грицько разом із шляхетним міщанином Долінським та Миколаєм Островським і шляхом внесення реляції визнав, а також одночасно визнав свою готовність до співпраці, що третього дня, тобто у вівторок після свята святого Бартоломея, він разом із поспільством міста Львова був у Ратуші за відома славетного львівського бурмистра Якуба Морашка. У справі шосу, щоб поспільство сплатило на коронацію, на весілля і на печатку Його королівського маєстату. Поспільство міста Львова засвідчило, що пани райці хочуть від них цей шос для Його королівського маєстату, вони ж сказали, що вже його дали тоді, коли Його королівський маєстат виїхав зі Львова і пани райці взяли його з собою, коли їхали до Кракова, аби скласти присягу Його королівському маєстату. Коли поспільство увійшло в ратушу, райці замість відповіді і ласкавого привітання, а особливо райця Магістер Сімон від імені всієї ради погрожував, кажучи: “Бодай вас повбивали нецнотливі холопи, ми чекаємо вас чотири години, а ви невідомо про що розмовляєте”. Люди, коли почули ці слова, так відповіли: “Ми люди цнотливі і вам у всьому рівні, тому не заслужили, щоб ви нас лаяли чи обзивали. Ви обіймаєте свої посади не для того, щоб нас ображати, а щоб справедливо урядувати в місті”. Тоді від імені поспільства почав говорити вїйт: “Ласкаві панове, шановне поспільство міста Львова дало вам гроші, тому цей шос відмовляємося платити, бо вже заплатили”. Крикнуло тоді поспільство: “Ми убогі люди вже дали півтора шосу, а до кінця року ще далеко, до того ж треба ще заплатити 200 гривень “драбського”, вже нам ці шоси і драбські стали кісткою в горлі, деякі з нас, аби сплатити податки, змушені були заставити свій маєток або ж зубожіли. І це все через непосильні міщанські податки. Ми завжди були змушені вам давати і платити, хоча й з великими наріканнями”. Вставши і вдаривши рукою в

стіл, хтось крикнув до того, що говорив від імені поспільства: “що ти таке, холопе, говориш”. Потім поспільство відповіло: “Клянемося Богом, що так є, як він говорить”. Другий раз відізався бурмистр: “Ви всі брешете як собаки, зрадники і порушники присяги”. Поспільство відповіло: „Ви до нас відноситеся гірше, ніж до міських слуг”. Тоді райці сказали: “Ми більше довіряємо одному міському слугі, ніж десятком із вас”. Поспільство відповіло: „Зжалься над нами, Пане Боже. Тоді ми поїдемо до Його королівського маєстату і скажемо, за кого ви маєте річ посполиту”. Тоді хтось з-поміж ради сказав: “Якщо піднімаєте руку на нас, ваших панів, присягаємо, що навіть якщо нам треба буде позбутися своїх кам’яниць, ми декількох із вас покараємо на горло, і ви поневоли заплатите нам шос”. Тоді сказали, що немає чого до Його королівського маєстату звертатися: „вперті холопи, між вами є тільки чотири королівські цехи, а всі інші – це наші холопи, всі інші цехи мають слухати виключно нас”. Тоді поспільство промовило: “Ми поїдемо до Його королівського маєстату і дізнаємося, чи ми ваші холопи, чи піддані Його королівського маєстату, а також розкажемо йому про інші кривди й образи та будемо просити про порятунок”. Ці ж відповіді: “Їдьте хоч до самого диявола, ви не виграєте королівського суду, бо навіть десять вас не прирівняється до одного з-поміж нас”. На що поспільство відреагувало з великим жалем і скромно нагадало райцям, щоб вони надали їм доступ до вількежів, які стара лава і рада тримали в себе і не надавали до них доступу, і через це у місті є непорядок і вбогі люди ще більше бідніють, бо тільки хто багатший, той на вількежі покликається, а це тому, що райці не хочуть виконувати рішення вількежів. Тому бідні люди мало або й взагалі не звертаються до міста (міської влади). А також міські податки як багатий, так і бідний, навіть якщо не хоче, то мусить платити. Цих вількежів пани райці не хотіли і не хочуть показувати простим людям і нібито бажали навіть вчинити з них міську таємницю. І сказало тоді поспільство до панів райців: „якщо хочете мати якийсь порядок (закон), то нас до нього намовляєте, якщо б ми не дозволили, тоді ви нас з ратуші не просите, а якщо ми приходимо просити про якийсь порядок, тоді нічого не відповідаєте, а ще не хочете зарахувати нам цих перших шосів і не чините рахунків з міських прибутків, ми не знаємо, на що ви їх використали, а тепер знову з невдоволенням і лайкою примушуєте нас, вбогих людей, платити”. А райця Магістр Сімон сказав: “Ми не зобов’язані перед вами звітувати, куди витрачаємо гроші з шосів. Ми перед самими собою або королем зробимо рахунки, як це передбачено. Ви не будете нам наказувати, що робити, і, наскільки ми здогадаємося, ви не хочете нам з доброї волі дати цього шосу”? А представник поспільства сказав: „нам є до того, щоб знати, де і на що ви витратили, бо ми, убогі, шосів і багато інших податків, майже незлічених, незважаючи на свою убогість, платили, тому хочемо почути. Що ви свої кам’яниці на нас і на наші шиї хочете повісити. Якщо б ми не хотіли заплатити шос, який ми не дали, що ви б тоді нам мовчали та до Королівського його маєстату жалі та плачі оповідали про нас, вбогих людей, коли ми до вас приходимо на ратушу, ви ж наші сусіди і такі ж піддані Його королівського маєстату за згодою пана бурмистра фукаєте, ластесь та метушитеся, нехай вам пан Бог за це пробачить”. Бачачи і чуючи впертість панів райців, поспільство собі на шкоду погодилося сплатити шос, і засвідчило про це возному і шляхті на панів райців, що вони не дочекалися років і взяли у нас, убогого поспільства, шос, забувши, що ми знову маємо платити шос на коронацію, на печатку і на всі виплати для Його королівського маєстату, говорячи нам, що на посольство до його королівського маєстату маємо дати, що в них не новина

нас примушувати, бо собі дідичним панам кажучи: “ми тут пани, ви наші холопи”, і коли тільки захочуть і так вирішать, два або й три шоси збирають, як собі хочуть. Але ж нас від кривд і шкідників не захищають, ані не прагнуть цього робити. Ми, убогі, мусимо втягнутися і заборгуватися, як і минулого року до цього часу дні і ночі ми на собі носили і великі наклади чинили, утримуючи до цього ще драбів, і самі особами своїми охорону тримати, для виконання чинності ради, яке вона від шляхти отримала. А якби хтось не хотів, тоді пани райці не слушно без помилювання, згідно зі своїм рішенням збирали, а нас, вбогих підданих Його королівського маєстату, які є в постійній бідності з вигляду мужні ... про що а й ширше перед Його королівським маєстатом декларували собі самим і райцям також. Цей же возний і шляхта засвідчили, що так, а не по-іншому було, при тому будучи перед урядом і в книги наші зізнали. Зізнання від поспільства міста Львова оголошене записаним.

Випис з львівських актів.

Olha HUL “YOU HOLD OFFICE NOT FOR OFFEND AND INTERFERE BUT FOR JUSTICE AND GOVERNMENT”: REPORT OF LVIV JANITOR IN THE CASE A COMPLAINT OF LVIV BOURGEOISIE AGAINST COUNCILLORS FROM 28 AUGUST 1576.

In the second half of the 70-th years of the 16th century Lviv reached the apogee of dissatisfaction with the activities of the city council. The cause of this situation was problems with the functioning of municipal authorities, the numerous abuses of councillors in the financial sphere and the fact that townsmen are not allowed to check urban accounts. Extraordinary contributions, usually at double rate, charged by the councillors without the permission of the commoners, were the reason of commoners' protests. The published document describes the event in the city on 28 September 1576, when townsmen came to the City hall to protest the activity of the city council. Councillors didn't admit their guilt but threatened and insulted them.

Keywords: Lviv, social conflict, city council, townsmen, complaint.

Wojciech MICYGAŁA (Kraków)

[Rec. na]: Halina Wiśniewska, Leszek Tymiakin. Kunszt pisania po polsku w królewskim Przemyślu (XVI–XVIII wiek). Przemyśl: Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu, 2010. 220 s.

Recenzowana książka ukazała się w 2010 roku jako 45 tom serii “Biblioteka Przemyska” i została opublikowana przez Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemyślu. Zbiór tekstów składa się z trzech rozdziałów (“Historyczne piśmiennictwo przemyskie. Wprowadzenie”, “Właściwości formalne rękopisów i druków” oraz “Właściwości semantyczne rękopisów i druków”), z których każdy dzieli się na kilka części. Zbiór tekstów został napisany przez dwóch autorów. Pierwszą z nich jest Halina Wiśniewska, nieżyjącą już niestety filolog oraz dydaktyk, której dorobek naukowy jest niezaprzeczalny zwłaszcza w dziedzinie badań nad rozwojem siedemnastowiecznej polszczyzny. Współautorem książki jest Leszek Tymiakin, którego zainteresowania badawcze bardziej koncentrują się na analizie językowej różnych części mowy, niż na wątkach historycznych. Już na wstępie należy zaznaczyć, że zastosowany w pracy układ problemowy jest klarowny. Mimo tego, że tytuł słusznie sugeruje charakter językoznawczy pracy, tematyka w niej zawarta jest jednak interesująca dla osób związanych z innymi dziedzinami nauki, takimi jak historia, prawo, dzieje mentalności, religii, czy życia prywatnego.

W pierwszym rozdziale, mającym charakter wprowadzenia do zasadniczej problematyki, zostały zaprezentowane sylwetki pisarzy doby nowożytnej, którzy pochodzili z ziemi przemyskiej i tworzyli w języku polskim. Halina Wiśniewska podzieliła ich według grup społecznych, co należy uznać za dobry pomysł. Oczywiście jest bowiem, że o innych problemach w swojej twórczości pisali duchowni, a o innych przedstawiciele stanu szlacheckiego. Wydaje się, że interesującym zabiegiem byłoby pójście o krok dalej i rozróżnienie twórców w ramach poszczególnych stanów według problematyki jaką się zajmowali (kronikarze, pamiętnikarze, urzędnicy). Autorka słusznie zauważa, że język polski w sferze urzędowej funkcjonował marginalnie i dominowała w niej łacina, warto równocześnie zaznaczyć, że w przypadku dokumentów prawnych, takich jak księgi sądowe, istniały obszary państwa, w których język polski był dominującym. Znakomitym przykładem jest w tym wypadku teren dawnych księstw oświęcimskiego i zatorskiego, gdzie do roku 1616 prowadzono zapisy kancelaryjne wyłącznie po polsku, co było zgodne z literą prawa¹.

Drugi rozdział, poświęcony właściwościom formalnym rękopisów i druków, podzielony został na sześć części. Pierwsza z nich (“Rozmowy po polsku w przemyskim podręczniku (1545) Walentego z Kęt”), której autorem jest H. Wiśniewska, traktuje o słownictwie ztej lektury. Z tekstu wynika, że w opisywanym przez autorkę podręczniku przede wszystkim

¹ *Kutrzeba S.* Teka grona konserwatorów Galicji Zachodniej. – Kraków, 1909. – T. 3. – S. 89.

przeanalizowano słownictwo dotyczące gatunków wypowiedzi. Szczególne miejsce zajęła analiza występowania synonimów czasownika "mówić". W tym fragmencie autorka przedstawiła swoisty przegląd zdań znajdujących się w analizowanym podręczniku, dzieląc je ze względu na to jakie spełniają funkcje (występuje tu podział na wypowiedzi kontaktowe, informacyjne, dyrektywne oraz ekspresyjno-emocjonalne). Szczegółowo skatalogowane informacje zawarte w tym tekście mogą być bardzo interesujące nie tylko dla językoznawców, ale również dla historyków. Wydaje się jednak, że część analityczna mogłaby być nieco bardziej rozbudowana. Brakuje dokładniejszego objaśnienia występowania niektórych zjawisk językowych (np. autorka wyszczególniła wypowiedzi ekspresyjno-emocjonalne, które były pozytywne i negatywne, jednak nie wytłumaczyła dlaczego zaprezentowane zwroty występują z tak dużą lub tak małą częstotliwością. 40).

Dokładna analiza zapisów testamentowych, która jest zawarta w drugiej części drugiego rozdziału pracy („XVII-wieczne formuły testamentowe” autorstwa L. Tymiakina), ma raczej charakter sprawozdawczy, bez prób wyjaśnienia pochodzenia poszczególnych instytucji prawnych (np. podstawienie, czy polecenie). Brakuje również odniesienia do takich elementów jak np. zachówek, czy przypadki braku zachowania odpowiedniej formy aktu oświadczenia woli. Z drugiej strony autor zaznacza, że skupił się jedynie na próbie odpowiedzi na pytanie, czy istniał jakiś szablon wpisów testamentowych (s. 51), co usprawiedliwia przyjęcie takiej formy rozdziału. Bardzo wartościowe jest opublikowanie spisu siedemnastowiecznych notariuszy, którzy pracowali w południowo-wschodniej Polsce².

W trzeciej części drugiego rozdziału (t. 3 Nazwy elementów wyposażenia mieszkań w testamentach przemyskich” autorstwa L. Tymiakina) sprzęty domowe zostały podzielone według poszczególnych pomieszczeń znajdujących się w przemyskich mieszkaniach (np. spiżarnia, kuchnia, izba). Myślę, że dodatkowo ciekawym rozwiązaniem byłoby zastosowanie podziału testamentów według statusu społecznego donatorów. Dałoby to możliwość wglądu w różnice między poszczególnymi częściami społeczeństwa staropolskiego, gromadzonego przez nich majątku oraz rzeczywistego statusu społecznego. Tym bardziej, że takie ujęcie tematu jest logiczne przy zastosowaniu przez autora układu problemowego, który podzielił meble i wyposażenie domostw według konkretnych izb i pomieszczeń. Oczywiście czytelnik jest w stanie zrozumieć pominięcie podzielenia testamentów według statusu społecznego z powodu głównego celu pracy, czyli analizy językowej, należy jednak zwrócić uwagę, że proponowane przeze mnie zmiany pozwoliłyby spojrzeć na badaną problematykę w szerszy, interdyscyplinarny sposób, zarysowując różnice społeczne na dawnej ziemi przemyskiej. Duży atut tej części książki stanowią sformułowane wnioski. Autor w interesujący sposób analizuje pochodzenie nazw poszczególnych mebli i przedmiotów, łącząc je nie tylko z materiałem z jakiego zostały wytworzone, ale również z ich pochodzeniem geograficznym oraz historycznym. Zauważa chociażby, że pojawienie się niektórych nazw (np. czarka, kusz) ma związek z najazdami tureckimi, zaś większość pochodzi z języka niemieckiego (np. moździerz, szafka, kuchnia, kufel), co wskazuje na ściśle kontakty z Europą Zachodnią (s. 64).

Podobny charakter do rozdziału poświęconego podręcznikowi Walentego z Kęt ma kolejna część pracy (t. 3 Terminy polityczne w *Przysłowiach mów potocznych albo*

² Takiego sformułowania używa L. Tymiakin, mimo, że nikt nie nazywał ziemi przemyskiej czy województwa ruskiego obszarami południowo-wschodnimi w ówczesnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

przestrogach (1660) Andrzeja M. Fredry”), którą napisała H. Wiśniewska. Opracowanie to ma dużą wartość, ze względu na szczegółową analizę treści istotnego dzieła publicystycznego z połowy XVII wieku, czyli z czasu przesilenia politycznego w państwie polsko-litewskim. Autorka nie skupia się wyłącznie na warstwie językowej, lecz także odnosi się do treści analizowanego tekstu, opisując problemy takie jak funkcjonowanie państwa, ocena postaci Jana Zamoyskiego, czy ogólny obraz społeczeństwa polskiego.

Interesujące informacje zawarte są w dwóch ostatnich częściach drugiego rozdziału, który autorką jest H. Wiśniewska (“Zapozyczenia leksykalne od wschodnich i południowych sąsiadów” oraz “Tytułowanie *pań* w listach rodzinnych Ignacego Krasickiego”). Oba teksty mają charakter swoistych katalogów, ponieważ wszystkie obce hasła są tam wypisane i pogrupowane na kilka sposobów. W pierwszym z nich: według źródeł w których występują, według autorów, którzy się nimi posługują (wymienieni tu są Stanisław Orzechowski, Andrzej Maksymilian Fredro oraz Ignacy Krasicki) oraz według grup znaczeniowych do jakich należą (np. narzędzia, czy tkaniny). Istotnym elementem tej części jest próba odpowiedzi na pytanie, jak szybko wyrazy obcego pochodzenia były przyswajane przez autorów. Wydaje się, że pełniejszy obraz tego procesu dałoby jednak zestawienie analizowanych tekstów źródłowych z późniejszymi (np. XVIII-wiecznymi) pamiętnikami, czy diariuszami. We fragmencie poświęconym listom Ignacego Krasickiego zamieszczoną została lista określeń stosowanych względem kobiet. Zwroty te zostały podzielone według stanu cywilnego oraz pełnionej przez adresatki korespondencji roli społecznej (matki, panny, mężatki, służba). Warto zaznaczyć, że autorka poruszyła często pomijaną w literaturze tematykę związaną z życiem prywatnym kobiet.

W trzecim rozdziale książki znajduje się siedem fragmentów, w których autorzy analizują właściwości semantyczne wybranych druków i rękopisów. W pierwszej części L. Tymiakin przedstawił zagadnienia związane z perswazyjnością tekstu Stanisława Orzechowskiego *Quincuxa*. Analiza została przeprowadzona bardzo dokładnie i wieloaspektowo, autor poświęcił sporo miejsca samej postaci Orzechowskiego, jego wykształceniu oraz recepcji jego tekstów w społeczeństwie staropolskim. Osobny fragment poświęcony jest odbiorcom tekstów XVI-wiecznego pisarza. W części poświęconej zasadniczemu zagadnieniu, czyli analizie perswazyjności tekstu Orzechowskiego, L. Tymiakin dogłębnie przeanalizował temat i spojrzał na niego z kilku perspektyw (np. konkretność, emocjonalność oraz obrazowość).

Sprawy związane z testamentami znajdują swój opis w trzech częściach trzeciego rozdziału, których autorem jest L. Tymiakin: “Religijność w testamentach mieszczkańskich”, “Nakłanianie do wykonania *ostatniej woli*” i “Motyw śmierci w siedemnastowiecznych testamentach”. Stoją na wysokim poziomie, zarówno pod względem warsztatowym jak i treściowym. Ponownie autor przyjmuje podział problemowy, w zależności od konkretnego tematu. Pisząc o religijności, dzieli swoje spostrzeżenia na wątki związane z przedmiotami kultu, praktykami dewocyjnymi oraz ośrodkami religijnymi. Z kolei omawiając kwestie prezentowania motywu śmierci, omawia sposób nazywania śmierci oraz postawy wobec niej (np. nadzieja lub pojednanie). Na pewno na jakość tego tekstu wpłynęłoby porównanie badanego obszaru z innymi częściami Rzeczypospolitej, należy bowiem zastanowić się na ile przykład przemyski jest reprezentatywny dla całego kraju. Szkoda również, że autor nie odniósł się do kluczowej pracy związanej z rytuałami pogrzebowymi szlachty, czyli *Pompa Funebris. Z dziejów kultury staropolskiej* autorstwa Juliusza Chrościckiego (Warszawa, 1974).

W trzecim rozdziale znalazła się również część poświęcona intelektualizacji językowej w twórczości A.M.Fredry autorstwa H. Wiśniewskiej (“Intelektualizacja językowa w *Przysłowiach mów potocznych albo przestrojach* Andrzeja M. Fredry). W tekście wyjaśniono jakie zabiegi stosował kasztelan lwowski w swoich dziełach, aby zaprezentować wiedzę i informacje. Również tutaj spotykamy się z problemowym podejściem do tematu; autorka podzieliła wątki na pouczenia obyczajowe oraz wojenne. Czytelnik może też odnaleźć spis makaronizmów oraz neologizmów, które stosował Fredro. W przeciwieństwie do tekstów dotyczących Stanisława Orzechowskiego, niewiele miejsca poświęcono natomiast samemu autorowi, ograniczając się jedynie do wzmianek dotyczących jego podejścia do języka polskiego.

Ostatnie dwie części trzeciego rozdziału, których autorką jest Halina Wiśniewska, to: “Poczucie humoru Ignacego Krasickiego w listach do rodziny” oraz “Polska i sprawy polskie w *Zbiorze potrzebniejszych wiadomości porządkiem alfabety ułożonych* (1781) Ignacego Krasickiego”. Podobnie jak w innych częściach pracy, autorka bardziej koncentruje się na podawaniu przykładów i grupowaniu ich, zaś niewiele miejsca poświęca wnioskowi. W przypadku tekstu o humorze Krasickiego zauważa jednak, że z niektórych rzeczy biskup się nie wyśmiewa, na przykład z tragicznej sytuacji Rzeczypospolitej, czy też z kłopotów osobistych niektórych członków jego rodziny. Z kolei w drugim fragmencie (poświęconym tekstowi z 1781 roku), zauważa wprawdzie, że w swoim kompendium Krasicki pomija część znanych wówczas postaci, np. Kościuszkę, czy Staszica. Autorka nie pokusiła się jednak na próbę odpowiedzi na pytanie dlaczego taki stan rzeczy miał miejsce.

Należy zwrócić uwagę na drobne nieporozumienia, które mają raczej charakter omyłki pisarskiej niż poważnego błędu. Chodzi tutaj o takie lapsusy jak: rokosz “S. Lubomirskiego” zamiast “J.S. Lubomirskiego” (s. 10), określenie “Rzeczpospolita Obojga” (s. 9), “Weisner”, zamiast “Wisner” (s. 131). Niefortunne jest również utożsamianie Kozaków z “wojskami ukraińskimi”. Warto również zwrócić uwagę na brak informacji o panowaniu Stanisława Leszczyńskiego wśród władców którzy został wymienieni na stronie 9.

Wątpliwość mogą budzić ustalenia dotyczące liczebności poszczególnych stanów społeczeństwa polskiego. Przywołana przez autorkę liczba szlachty (10%) jest w świetle najnowszych badań mocno kwestionowana, obecnie określa się ją na mniej niż 5%³. Podobnie ma się rzecz w wypadku podanych w publikacji informacji dotyczących całkowitej liczbymieszkańców Rzeczypospolitej. Dane mówiące o 10 mln mieszkańców przed “potopem” nie są poparte żadnym przypisem, ani odniesieniem do literatury przedmiotu. Warto też zwrócić uwagę na nieco archaiczny pogląd na temat epoki saskiej (s. 13), według którego okres rządów królów z dynastii Wettinów był czasem zapaści kulturalnej. Wydaje się, że autorka za mało odważnie przyznaje, że obaj Augustowie położyli podwaliny pod oświecenie stanisławowskie, a od niedawna w historiografii funkcjonuje określenie „oświecenia saskiego”.

W części początkowej brakuje również informacji o wieloetnicznym charakterze państwa polsko-litewskiego, a co za tym idzie zasygnalizowania sporej liczby języków w jakich komunikowali się poddani polskiego monarchy.

W całej pracy, a zwłaszcza w części poświęconej terminom politycznym brakuje również odniesień do istotnej publikacji autorstwa Jolanty Choińskiej-Miki *Między*

³ Zob. choćby podręcznik: *Markiewicz M. Historia Polski 1492–1795.* – Kraków, 2002.

społeczeństwem szlacheckim a władzą: problemy komunikacji, społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza (Warszawa 2002). Uwzględnienie tej pozycji z pewnością pomogłoby w wytłumaczeniu stosowania niektórych zwrotów prawnych oraz politycznych.

W tekście uderza duża liczba cytatów źródłowych, co należy bezsprzecznie uznać za wartościowe i pomocne, a także zasadne z racji tematyki poruszanej w książce. Niewątpliwie publikacje o charakterze językoznawczym muszą obfitować w różnego rodzaju przykłady, na podstawie których autorzy wyjaśniają i analizują poruszane problemy. Dla historyka niesie to dodatkową wartość, ponieważ można w ten sposób uzupełnić swoją wiedzę dotyczącą niezwykle istotnego elementu przedstawiania dziejów: w jaki sposób się komunikowano.

Książka jest bardzo wartościowa i przedstawia wysoki poziom merytoryczny, mimo pewnych mankamentów i drobnych uchybień. Jej lektura daje możliwość uzupełnienia wiedzy zarówno dla czytelnika nie zajmującego się zawodowo naukami humanistycznymi, a jedynie szukającego ciekawych informacji o przeszłości, jak i dla badaczy dziedzin pokrewnych, takich jak na przykład historia. Wydaje się, że postulaty położenia nacisku na większą interdyscyplinarność współczesnej humanistyki, uwzględnienie w swoich badaniach pozycji takiej jak *Kunst pisanja po polsku w królewskim Przemyślu (XVI–XVIII wiek)* jest nieodzowne i pozwala na pełniejsze spojrzenie na wiele aspektów przeszłości.

Karolina KOLANOWSKA

**[REC.]: LWÓW NOWOCZESNY/LVIV AND MODERNITY /
[RED. J. PURCHLA I Ł. GALUSEK]. KRAKÓW: MIĘDZYNA-
RODOWE CENTRUM KULTUR, 2017. 360 S.**

W Polsce od co najmniej kilkunastu lat tematyka modernizmu przeżywa prawdziwy renesans. Na polskim rynku wydawniczym nie słabnącym zainteresowaniem cieszą się publikacje dotyczące architektury modernistycznej dwudziestolecia międzywojennego oraz okresu powojennego. Książka, której postanowiłam przyjrzeć się bliżej, idealnie wpisuje się w ten nurt historiograficzny.

Recenzowana publikacja *Lwów nowoczesny/Lviv and modernity* nawiązuje do wystawy *Lwów, 24 czerwca 1937. Miasto. Architektura. Modernizm*, jaka miała miejsce w Międzynarodowego Centrum Kultury (MCK) w Krakowie w dniach 1.XII.2017 – 8.IV.2018. Wcześniej wystawa prezentowana była we wrocławskich przestrzeniach Muzeum Architektonicznego w Ramach Europejskiej Stolicy Kultury 2016 (29.IX.2016–20.XI.2016). Tej z kolei wystawie towarzyszyła publikacja licząca blisko 500 stron *Lwów: miasto, architektura, modernizm* (red. B. Cherkes, A. Szczerski, Wrocław, 2016). Jest to znacznie szersze opracowanie, w którym omówiona została dodatkowo m.in. lwowska rzeźba, lwowski plakat z okresu międzywojennego czy fotografia.

W przestrzeniach MCK zaprezentowanych zostało 250 eksponatów pochodzących z polskich archiwów, bibliotek i muzeów oraz kolekcji prywatnych, wśród nich: makiety modernistycznych budynków, obrazy, grafiki, dokumenty filmowe, meble, pocztówki, plakaty. Ekspozycji towarzyszyły również cykl wykładów na temat architektury modernistycznej Lwowa, Krakowa, Katowic czy Bydgoszczy. Sam tytuł wystawy *Lwów 24 czerwca 1937*, jak twierdzi pomysłodawca i kurator profesor Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego Andrzej Szczerski, stanowił dla wielu jego mieszkańców zwyczajny dzień, który stał pretekstem do podkreślenia wyjątkowości miasta i jego miejsca na mapie nowoczesności XX w. (s. 26).

Wprowadzeniem do albumu *Lwów nowoczesny/Lviv and modernity* są teksty Jacka Purchli, Andrzeja Szczerskiego i Bohdana Cherkesa, natomiast autorkami opisu do zdjęć Pawła Mazura są Julia Bohdanova i Żanna Komar.

Jacek Purchla w swoim eseju *Lwów – przestrzeń znacjonalizowanych pamięci* przedstawił syntetyczny rys historyczny wielokulturowego Lwowa w kontekście formowania się jego sytuacji geopolitycznej. Na przełomie XVIII i XIX w miasto było głównym beneficjentem monarchii habsburskiej, która przesądziła zarówno o stołecznym znaczeniu miasta, jak i o jego kształcie jego rozwoju. W latach 60. XIX w. Lwów stał się centrum autonomicznych władz prowincji (a więc nie tylko już rządowych), skupiając w sobie instytucje administracyjne, ekonomiczne i kulturotwórcze. Pomyślna koniunktura gospodarcza dodatkowo wzmocniła miasto. Pod względem powierzchni, jak i ludności Lwów przewyższał kilkakrotnie pozostałe miasta

monarchii. Był wówczas trzecim ośrodkiem, co do wielkości, zaraz po Wiedniu i Pradze. Przed pierwszą wojną światową Lwów nabrał charakteru prawdziwej wielonarodowościowej metropolii, w której coraz silniej uwyrażniały się wzrastające aspiracje narodowościowe jej polskich, ukraińskich i żydowskich mieszkańców. Kulturowa różnorodność odnalazła swój wyraz w kreacji nowoczesnego oblicza miasta, w tym również w architekturze. Wybuch I wojny światowej przerwał złotą erę wielkiej metropolii nad Pełtwią. Koniec wojny i rozpad Austro-Węgier wywołał kolejny konflikt zbrojny, polsko-ukraiński, który spotęgował „pęknięcie miasta” (s. 10). Obrona Lwowa przyniosła ostatecznie triumf stronie polskiej, a miastu – symbol wierności Polsce. Równocześnie metropolia stała się jednym z miast wojewódzkich niepodległej Rzeczypospolitej. Lwów stracił jednak znaczenie polityczne oraz swój kosmopolityczny charakter. Procesy uniformizacji, jakim zostało poddane niepodległe państwo polskie, wpłynęły również na kształt architektury Lwowa, która straciła na różnorodności. Jej symbolem, zdaniem Jacka Purchli, pozostał kościół ormiańskokatolicki (s. 12). W tamtym okresie na remont świątyni największy wpływ miał arcybiskup Józef Teodorowicz, dążący do umocnienia mniejszości ormiańskiej w wielokulturowym Lwowie. Dzięki jego inicjatywie, jeszcze przed wybuchem I wojny światowej, katedra została odrestaurowana przez polskich architektów, rzeźbiarzy i malarzy zyskując nowe artystyczne oblicze.

W nowej niepodległej rzeczywistości, Lwów stał się terenem śmiałych projektów modernizacyjnych, czego dowiódł w swoim esej *Lwów i mapa modernistycznej Europy Środkowo-Wschodniej* Andrzej Szczerski. Przypominały one analogiczne procesy, jakie dokonywały się we wszystkich nowych państwach Europy Środkowo-Wschodniej m.in. na terenie Rusi Zakarpackiej, należącej wówczas do Czechosłowacji, jak również w Gdyni, Tallinie i Parnawie w Estonii, w Kownie na Litwie czy w Rumunii. Przekształcenia w nowej niepodległej rzeczywistości miały charakter wielowymiarowy. Zmianom ulegały także komunikacja, higiena, mieszkalnictwo czy edukacja. Lwów między wojnami oprócz nowoczesnej architektury, wyróżniał się jako ceniony ośrodek kształcenia Politechniką Lwowską, w którym największą rolę odegrał modernizm. Architekci z wielką wprawą rozbudowali miasto, wpisując w historyczną przestrzeń nowoczesne obiekty i budynki, nadając mu modernistyczne oblicze i wyznaczając kierunki na przyszłość. Reprezentantami nowej epoki stały się m.in. biurowiec Jonasza Sprechera, zaprojektowany przez Fryderyka Kasslera, gmach Sanatorium Gruźliczego Kasy Chorych projektu Adolfa Kamieniobrodzkiego, czy dzielnice mieszkaniowe o zróżnicowanym standardzie i poziomie luksusu, szkoły, przedszkola, obiekty sportowe, czy instytucje kultury. Wydarzeniem, które szczególnie wyróżniało Lwów na mapie Europy były coroczne Targi Wschodnie (1921–1939) organizowane pod egidą Ministerstwa Przemysłu i Handlu oraz Ministerstwa Spraw Zagranicznych. Tereny targowe zlokalizowane we wschodniej części Parku Stryjskiego, na dawnym placu, na którym miała swe miejsce w 1894 r. Powszechna Wystawa Krajowa, zostały znacznie poszerzone i adekwatnie dostosowane infrastrukturą komunikacyjną (linia tramwajowa, bocznica kolejową, sieć telefoniczna, gaz, linia elektryczna i wodociąg) oraz stałymi zabudowaniami w formie pawilonów wystawienniczych. Na Targach prezentowane były wyroby metalowe, maszyny, środki transportu, wyroby przemysłu chemicznego, włókienniczego i spożywczego państw europejskich. Celem imprezy był rozwój handlu i nawiązanie współpracy gospodarczej z przedsiębiorcami polskimi i zagranicznymi.

Wspomniane realizacje architektoniczne i urbanistyczne, nie miałyby miejsca, gdyby nie Katedra Budowy Miast działająca na Politechnice Lwowskiej, która podobnie jak ośrodek warszawski, wpłynęła na rozwój współczesnej polskiej urbanistyki. Plan “Wielkiego

Lwowa” nie urzeczywistniłyby się również, gdyby nie postaci Ignacego Drexlera oraz Tadeusza Tołwińskiego. Pierwszy z nich, Ignacy Drexler, urodzony we Lwowie, był wykładowcą na Politechnice Lwowskiej, gdzie pełnił również funkcję dziekana na Wydziale Inżynierii Lądowo-Wodnej. Autor wielu publikacji, w tym monografii *Wielki Lwów. Le Grand Léopol* z 1920 r. Z kolei urodzony w Odessie Tadeusz Tołwiński prowadził czynną praktykę architektoniczną w Warszawie, ponadto był związany z Politechniką Warszawską, gdzie kierował Katedrą Budowy Miast. Był założycielem i kierownikiem Zakładu Urbanistyki oraz dziekanem Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej.

Wizje przyszłego miasta metropolii według koncepcji obu urbanistów na tle rzeczywistego Lwowa lat 20. XX w. opisał w swym eseju *Metropolitarne marzenia – rozwój urbanistyczny Lwowa w okresie międzywojennym* Bohdan Cherkes. Przedstawił rzeczywisty obraz miasta i każdej z jego pięciu dzielnic pod względem powierzchni, struktury demograficznej, ilości mieszkańców oraz przynależności wyznaniowej. Miasto wobec nadmiernej gęstości zaludnienia, wymagało rozbudowy. Do tego założenia lwowski magistrat zatrudnił I. Drexlera oraz T. Tołwińskiego, którzy po roku przygotowali tj. w 1924 r., zaprezentowali swoje odrębne projekty. Jak dowodzi Cherkes, zaproponowane przez Drexlera i Tołwińskiego rozwiązania urbanistyczne dla „Wielkiego Lwowa” cechowały się pewnymi analogiami, m.in.: poszerzeniem miasta i zmniejszenie gęstości zaludnienia przez włączenie sąsiednich wsi i przekształcanie ich w miasta ogrody, tworzeniem nowych arterii komunikacyjnych i bulwarów w miejscu dawnej zabudowy, organizacją komunikacji w pobliżu historycznego centrum, stworzeniem obszarów zielonych oraz miejsc kultywujących pamięć (s. 42). Propagatorami lwowskiego modernizmu stali się architekci skupieni głównie wokół Politechniki Lwowskiej, m.in: Witold Minkiewicz, Ferdynand (Josef Feiwł) Kassler, Jan Bagieński, Tadeusz Wróbel, Leopold M. Karasiński, Józef Awin, Zbigniew Wardzał, Andrzej Frydecki czy Jahwen Nahirnyj.

Przyłączenie części wsi do Lwowa nastąpiło w 1931 r., dzięki czemu obszar miasta zyskał ponad dwukrotnie większą powierzchnię i dodatkowe cztery dzielnice. Wzrosła również liczba mieszkańców Lwowa. Rozwój idei urbanistycznych Wielkiego Lwowa zaproponowanych przez Drexlera i Tołwińskiego przerwały wojny i kataklizmy społeczne, ale – wedle Cherkesa – na kształtowanie się modernizmu we Lwowie wpłynęły zachowanie harmonijnych zasad wobec zastanej architektury oraz istniejącej struktury urbanistycznej.

Kolejną część publikacji, podzielonej na podrozdziały, stanowią syntetyczne opisy międzywojennych budynków i obiektów lwowskich, opracowane przez Julię Bohdanową i Żannę Komar oraz odpowiadające im współczesne fotografie autorstwa Pawła Mazura. Jako pierwsza przedstawiona została Politechnika Lwowska, która zainicjowała rozwój modernizmu we Lwowie (rozdz. *Politechnika Lwowska*). W skróconym opisie znalazły się tu: Laboratorium Mechaniczne projektu Witolda Minkiewicza (1923-1927) oraz biblioteka projektu Tadeusza Obmińskiego (1929- 1934). Niestety zabrakło bardziej szczegółowych informacji, jak wyglądały owe budynki, brakuje również wiadomości czy przy Politechnice – oprócz wymienionych – powstały w tym czasie inne obiekty. Następnie autorki przybliżyły historię centrum miasta, opisując nowoczesne budynki usytuowane przy lwowskim corso (promenadzie) m.in.: biurowiec Jonasza Sprechera, projektu Ferdynanda Kasslera (1928-1929), cukiernię Ludwika Zalewskiego, projektu Kazimierza Piotrowicza (1928), czy kamienice czynszowe (rozdział *Nowoczesność w sercu miasta*).

W rozdziale *Lwów społeczny* autorki zwróciły szczególną uwagę na budownictwo mieszkaniowe przedstawiając Zespół mieszkaniowy Zakładu Pensyjnego dla Funkcjonariuszy

przy ul. Na Bajkach, zaprojektowany przez Witolda Minkiewicza (1926–1928), Zespół Domów Miejskich, projektu Zbigniewa Rzepeckiego (1928), czy Domów Czynszowych przy ul. Sierpowej, autorstwa Władysława Derdackiego (1927).

W części poświęconej obiektom sakralnym pt. *Sacrum & Pro Memoria* omówione zostały powstałe po 1918 r. świątynie wspólnot wyznaniowych w międzywojennym Lwowie: kościół Matki Boskiej Ostrobramskiej, projektu Tadeusza Obmińskiego (1931–1934), nieistniejący już kościół misjonarzy, autorstwa Tadeusza Teodorowicza-Todorowskiego (1938), synagoga Cori Gilod, zaprojektowana Alberta Kornblütha (1924–1925), czy dawna cerkiew bazylianek – dzieło Romana Hrycaja (1937). W tej części swoje miejsce znalazły się także Cmentarz Orłat Lwowskich na Łyczakowie, projektu Rudolfa Indrucha (1922–1934) oraz Cmentarz Wojskowy Strzelców Siczowych, autorstwa Jehvena Nahirnyjgo (1928–1934).

Rozdział *Edukacja* przybliżył nowo powstałe budynki placówek oświatowych. Autorskim opisem poddane zostały m.in. Szkoła Powszechna im. Markijana Szaszkewycza, projektu Tadeusza Obmińskiego (1930–1932), Gimnazjum Żydowskie – dzieło Józefa Awina (1934) oraz Wyższa Szkoła Handlu Zagranicznego, autorstwa Wawrzyńca Dayczaka (1934–1935).

W publikacji znalazł swe miejsce rozdział poświęcony Targom Wschodnim.

Modernistyczny Lwów to również obiekty związane z kinematografią (rozd. *Melpomena*): Kino Pax – projektu Wawrzyńca Dayczaka (1932–1934) czy Dom Związku Zawodowego Pracowników Kolejowych Miasta Lwowa, dzieło Romualda Millera (1930–1937).

Atrakcyjnym terenem inwestycyjnym w okresie międzywojennym był tzw. Trójkąt Lwowski (rozd. *Trójkąt Lwowski*) sąsiadujący od północy z Górą Cytadeli, od południa z Parkiem Stryjskim, od wschodu z dzielnicą Zofijówka, a od zachodu z dzielnicami Kastełłówka i Nowy Świat. Autorki zwracają uwagę na usytuowane przy ulicy Kadeckiej Miejskie Zakłady Elektryczne, zaprojektowane przez Tadeusza Wróbla, Leopolda Karasińskiego i Ottona Fedaka (1935–1936). U zbiegu ulicy Kadeckiej i Herbutów wyróżnia się z kolei willa Adolfa Finkelsteina, projektu Artura Stahla (1937–1938).

Szczególnym prestiżem, zwłaszcza na początku XX w. cieszyła się dzielnica Nowy Świat (rozdział *Nowy Świat*). W jej granicach powstało szereg budynków czynszowych, a także domów architektów i profesorów Politechniki Lwowskiej: willa profesora Ludwika Tadeusza Ebermana, dzieło Andrzeja Frydeckiego (1936–1937), dom Janiny Zofii Losch, projektu Karola Jana Kocimskiego (1933–1934), willa inżyniera Brunona Szymańskiego, autorstwa Stefana Porębowicza (1936–1939) czy kamienica czynszowa Józefa Tischa, zaprojektowana Maksymiliana Koguta (1930).

W rozdziale poświęconym dzielnicy potocznie nazywanej Nowym Lwowem (rozd. *Nowy Lwów*), a oficjalnie Żelazną Wodą, której inicjatorem był inżynier, architekt i urbanista Tadeusz Wróbel, przedstawione zostały: domy mieszkalne Własna Strzecha, projektu Wacława Nowakowskiego (1928–1929), willa Eugeniusza Borzemskiego, projektu Tadeusza Wróbla (1933–1934) oraz autorska willa własna Tadeusza Teodorowicza-Todorowskiego (1934–1935).

Julia Bohdanova i Żanna Komar w rozdziale *Estetyka i komfort* przyjrzały się także luksusowej architekturze mieszkaniowej. O tego typu budownictwie we Lwowie mówi się “polski luks”, czyli mieszkania dobrze zaplanowane i wykończone, z atrakcyjną lokalizacją, wysokie, posiadające windę, balkony, zielone tarasy czy przedogródki. Tego typu zabudowy zlokalizowane zostały głównie na południowym zachodzie miasta w niewielkich willach bądź w wielopiętrowych budynkach czynszowych. Za przykład luksusowej

architektury uchodzą: willa własna Władysława Derdeckiego (1930), kamienica Eugenii Lewickiej, projektu Artura Stahla (1937), kamienice czynszowe przy ul. Domagaliczów i Kochanowskiego, autorstwa Ferdynanda Kasslera (1937–1939), kamienice czynszowe przy ul. Sykstuskiej, dzieło Salomona Keila, Henryka Sandiga, Ryszarda Hermelina i Jakuba Menkera (1934–1937) oraz kamienica Spatzów, zaprojektowana przez Ryszarda Hermelina (1936–1938).

Nawiązaniem do tego rozdziału, a zarazem ostatnią częścią publikacji są *Konteksty*. Wśród oryginalnych rysunków, pochodzących z lat międzywojennych, ilustrujących projekty budynków, wnętrz, dawnych fotografii obiektów, ulic, autorom udało się zebrać plakaty teatralne, reklamowe oraz wystawowe, które uwiarygodniają obraz ówczesnego Lwowa, miasta wielowymiarowego, wielonarodowego, dynamicznego i nowoczesnego.

Album *Lwów nowoczesny* można traktować jako komplementarną część wystawy *Lwów, 24 czerwca 1937. Miasto. Architektura. Modernizm*, jednakże sam w sobie stanowi ważne kompendium wiedzy na temat architektury XX w. Publikacja daje wyraz tezie, że lwowskie realizacje architektoniczne i urbanistyczne z okresu międzywojennego są docenianym dziedzictwem kulturowym dawnej Rzeczypospolitej. Szkoda, że ze albumu wydano jedynie w językach polskim i angielskim, a zabrakło w nim tłumaczenia na język ukraiński. Teksty cechuje duża wartość merytoryczna i zawierają ważne refleksje historyczne. Jacek Purchla świetnie połączył historię Lwowa z reporterskimi relacjami świadków epoki duńskiego pisarza i eseisty Georga Brandesa oraz polskiego dziennikarza Leopolda Ungiera. W swoim eseju stawia ważne pytanie: czy wśród historyków architektury możliwa jest wspólna narracja, przy odrębnym języku historyków? (s. 12). Swoją odpowiedź autor zawarł w słowach, że na Lwów należy patrzeć jak na zwierciadło cywilizacji, której materialnym dziedzictwem jest architektura, a wspólnym obowiązkiem badaczy polskich i ukraińskich jest przywrócenie miejsca międzywojennego Lwowa w historii cywilizacji Europy Środką (s. 13). Według Bohdana Cherkesa istotnym jest, by sens i znaczenie urbanistycznej kultury międzywojennego Lwowa upatrywać w strukturze miasta i ukształtowanych ideach urbanistycznych, które po II wojnie światowej, okazały się być na tyle silne, by zintegrować przybyszów.

Odnosząc się do przedostatniej części publikacji opisywanej przez Julię Bohdanową i Żannę Komar tam, gdzie było to możliwe autorki przedstawiły miejsca, w których powstały lwowskie budynki i obiekty, historię ich tworzenia i obecne ich przeznaczenie. Nie zawsze jednak udało się im dociec, jak wyglądała bryła architektoniczna, czy też jak zmieniały się na przestrzeni lat ich losy i funkcje.

Przy opisie obiektów podane zostały strony, które odsyłają do odpowiadającym im fotografii. Taki „odsylacz”-odnośnik może być nieczytelny, bądź niezauważony, co może to utrudniać szybkie odnalezienie ilustracji do opisu. Kolejną trudność przy orientacji fotograficznej mogą stanowić podpisy zamieszczone tylko na pierwszym ze zdjęć, dalsze fotografie dotyczące tego samego obiektu są już bez podpisów. Czasami trudno uchwycić czy jest to wciąż ten sam budynek czy następny, ponieważ napisy są bardzo mało widoczne. Z jednej strony nie rozpraszają przy oglądaniu zdjęć, z drugiej czasami trzeba się skupić, by nie pomylić jednego obiektu z drugim. Tylko w nielicznych przypadkach należałoby także trafniej dobrać zdjęcie, tak by pokazać obiekt w całości. Tak jest np. w przypadku opisywanego Zespołu Mieszkaniowego Zakładu Pensyjnego Dla Funkcjonariuszy przy ulicy Na Bajkach, projektu Witolda Minkiewicza czy Teatru Żydowskiego, projektu Daniela Kalmusa (brak zdjęcia bryły budynku, ukazane tylko wnętrze).

Pomimo zawartych uwag w albumie udało się pokazać wyjątkowość Lwowa. Julia Bohdanova i Żanna Komar udowadniają, że wybitne realizacje architektoniczne, to nie tylko gmachy użyteczności publicznej, prywatne wille i kamienice, to również wnętrza i detale architektoniczne, które zostały uchwycone na zdjęciach Pawła Mazura. Pozwalają one zatrzymać się na chwilę i przyjrzeć z bliska temu, co pomijane, niedostępne lub niedostrzegalne. Współczesne fotografie stanowią dokument stanu budynków, po osiemdziesięciu latach od ich wybudowania. Jak można przeczytać i zauważyć, niektóre z obiektów przetrwały próbę czasu, inne poddano przebudowie bądź modernizacji, a część z nich ulega dewastacji. Szeroko omówiona i przedstawiona na fotografiach architektura modernistycznego Lwowa, zachęca czytelników do dalszego własnego poszukiwania i rozpoznawania obiektów związanego z okresem międzywojnia. Należy zgodzić się ze słowami Andrzeja Szczerskiego, że bez Lwowa, bez jego architektury, sztuki, życia intelektualnego, nie zrozumiemy nigdy historii Polski XX w., a zwłaszcza tego epizodu dotyczącego historii architektury.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ

Александрович Володимир (Львів) – д-р іст. наук, завідувач відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Артимишин Павло (Львів) – канд. іст. наук, молодший науковий співробітник відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Войтович Леонтій (Львів) – д-р іст. наук, старший науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, завідувач кафедри історії середніх віків і візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка.

Гуль Ольга (Львів) – канд. іст. наук, молодший науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Замостяник Ірина (Львів) – канд. іст. наук, науковий співробітник відділу історичної етнології Інституту народознавства НАН України.

Гльницький Данило (Львів) – канд. філол. наук, науковий співробітник відділу української літератури Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, старший викладач кафедри філології Українського католицького університету, заступник голови літературознавчої комісії НТШ у Львові.

Kolanowska Karolina (Kraków) – mgr, Biblioteka Jagiellońska w Krakowie, asystent.

Мисак Наталія (Львів) – канд. іст. наук, старший науковий співробітник відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Micygała Wojciech (Kraków) – mgr, doktorant Wydziału Historycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego. Pracownik naukowo-techniczny w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Nauczyciel w V Liceum Ogólnokształcącym im. Augusta Witkowskiego w Krakowie.

Паршин Ілля (Львів) – канд. іст. наук, науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, заступник декана історичного факультету з наукової і навчально-виховної роботи, доцент кафедри історії середніх віків і візантиністики.

Патер Іван (Львів) – д-р іст. наук, головний науковий співробітник відділу нової історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, професор.

Петришак Богдана (Львів) – завідувачка сектора зберігання документів давнього періоду відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України.

Райківський Ігор (Івано-Франківськ) – д-р іст. наук, завідувач кафедри історії України Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника.

Стеблій Феодосій (Львів) – канд. іст. наук, старший науковий співробітник відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

ІНФОРМАЦІЯ ПРО РЕДАКЦІЙНУ КОЛЕГІЮ

Александрович Володимир (Львів) – д-р іст. наук, завідувач відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Войтович Леонтій (Львів) – д-р іст. наук, старший науковий співробітник відділу історії середніх віків Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, завідувач кафедри історії середніх віків і візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка.

Єскабсонс Ерікс (Рига, Латвія) – професор кафедри Центральної і Східної Європи історичного факультету Ризького університету

Колб Наталія (Львів) – канд. іст. наук, старший науковий співробітник відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Литвин Микола (Львів) – д-р іст. наук, завідувач відділу «Центр дослідження українсько-польських відносин», професор.

Надрага Марта (Львів) – канд. іст. наук, старший науковий співробітник відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, директор наукової бібліотеки Львівського національного медичного університету ім. Данила Галицького.

Орлевич Ірина (Львів) – канд. іст. наук, завідувач відділу нової історії України Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України.

Патер Іван (Львів) – д-р іст. наук, головний науковий співробітник відділу новітньої історії Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, професор.

Pudłocki Tomasz (Kraków, Polska) – dr. hab., pracownik naukowy Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Середа Остап (Львів) – канд. іст. наук, доцент кафедри нової і новітньої історії України Українського Католицького Університету.

Ситник Олександр (Львів) – д-р іст. наук, старший науковий співробітник відділу археології, професор.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

- Леонтій ВОЙТОВИЧ. ЛЬВІВ – СТОЛИЦЯ КОРОЛІВСТВА РУСИ* 3
- Ілля ПАРШИН. КНЯЖИЙ ЛЬВІВ В УГОРСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ
XV–XVII СТОЛІТЬ* 44
- Богдана ПЕТРИШАК. МИСТЕЦЬКІ РЕЧІ У ПОБУТІ ЛЬВІВСЬКИХ
МІСЬКИХ ПИСАРІВ XVI–XVIII СТОЛІТЬ* 57
- Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ. ПЕТРО ВІТАВИЦЬКИЙ, ЛЬВІВСЬКИЙ
МАЛЯР СЕРЕДИНИ – ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVIII СТОЛІТТЯ* 64
- Ірина ЗАМОСТЯНИК. ЗАПОВІТ СВЯЩЕНИКА ЦЕРКВИ СВЯТОГО
ТЕОДОРА ТИРОНА У ЛЬВОВІ о. ЙОСИПА 1602 РОКУ* 76
- Наталія МИСАК. ДОЗВІЛЛЯ Й ВІДПОЧИНОК УКРАЇНСЬКОЇ
ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ЛЬВОВА НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ
XX СТОЛІТТЯ НА ПРИКЛАДІ РОДИНИ І. ФРАНКА* 83
- Іван ПАТЕР. ЛЬВІВ – ОСЕРЕДОК НАДДНІПРЯНСЬКОЇ
ПОЛІТИЧНОЇ ЕМІГРАЦІЇ У 1900–1939 РОКАХ* 112
- Ігор РАЙКІВСЬКИЙ. УКРАЇНСЬКА СОЦІАЛ-ДЕМОКРАТІЯ В
НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ ГАЛИЧИНИ В 1928–1939 РОКАХ* 132
- Павло АРТИМИШИН. КОНСТРУЮВАННЯ ОБРАЗУ «РАДЯНСЬКОГО»
ЛЬВОВА 1930-1940-х РОКІВ У ТОГОЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ
ПУБЛІЦИСТИЦІ ТА ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ* 156

СПОГАДИ

- Феодосій СТЕБЛІЙ. МОЯ СПІВПРАЦЯ
З МИКОЛОЮ КРАВЦЕМ. СПОМИН* 172

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ

- Феодосій СТЕБЛІЙ: ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БІОГРАФІЯ.
Львівська обласна універсальна наукова бібліотека,
10 листопада 2016 року* 178

ДОКУМЕНТИ

<i>Ольга ГУЛЬ</i> . “...NIE DLA TEGO SIEDZICIE NA URZĘDZIE, ABYŚCIE NAM MIELI ŁAJAĆ ALBO SZAMOCIĆ ALE DLA SPRAWIEDLIWOŚCI I PORZĄDKU DOBREGO...”: РЕЛЯЦІЯ ЛЬВІВСЬКОГО ВОЗНОГО У СПРАВИ СКАРГИ МІЩАН ЛЬВОВА НА РАЙЦІВ ВІД 28 СЕРПНЯ 1576 РОКУ.....	192
---	-----

РЕЦЕНЗІЇ

<i>Wojciech MICYGAŁA (Kraków)</i> . [Rec. na]: Halina Wiśniewska, Leszek Tymiakin. <i>Kunst pisania po polsku w królewskim Przemysłu (XVI–XVIII wiek)</i> . Przemysł: Wydawnictwo Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Przemysłu, 2010. 220 s.	202
<i>Karolina KOLANOWSKA</i> . [Rec.]: Lwów nowoczesny/Lviv and modernity / [red. J. Purchla i Ł. Galusek]. Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultur, 2017. 360 s.	207

ІНФОРМАЦІЯ ПРО АВТОРІВ	213
------------------------------	-----

ІНФОРМАЦІЯ ПРО РЕДАКЦІЙНУ КОЛЕГІЮ	214
---	-----

З історії західноукраїнських земель / [гол. редколегії Ірина Орлевич];
Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2018. – Вип. 14. – 218 с.

Літературні редактори
Віталія Станкевич

Коректор
Світлана Іваник

Художньо-технічний редактор
Дмитро Савінов

Упорядник науково-довідкового апарату
Оксана Рак

Оригінал-макет підготовлено
Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
79026 м. Львів, вул. Козельницька, 4 тел.: 270-14-18

Підписано до друку 23.12.2018. Формат 70x100/16.
Обл. друк. арк. 17,66. Друк офсетний